

A KATONAI BIZTONSÁGI HIVATAL
TUDOMÁNYOS TANÁCSÁNAK
KIADVÁNYA

A TARTALOMBÓL

Az Európai Unió eszközszertere az Afrikai kontinens válságkezelésére

A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák ...forgalmának ellenőrzése I.

A vegyi fegyverek elterjedésének megakadályozása
Információ-fúziós központok és információ-megosztás

Katonai magánvállalatok állami alkalmazása

A titkosszolgálati kommunikáció attribútumai

Iszlám fundamentalizmus és politikai erőszak

A férfi, aki ott állt a „cambridge-i ötök” születésénél

Tudósítás a Radó Sándor emlékkonferenciáról

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bizottság elnöke: Tarján István a KBH TT elnöke, PhD hallgató

Bizottság tagjai: Dr. Hamar Ferenc a KBH TKH vezetője
Dr. Izsa Jenő PhD
Dr. Kobolka István a KBH TT titkára, PhD
Dr. Korsós László
Dr. Lenkey László Zoltán PhD

Felelős kiadó: Kovácsics Ferenc
MK KBH főigazgatója

Főszerkesztő: Ledács Kiss Jenő

Tördelő szerkesztő: Juth Marianna

Székhely: Budapest

ISSN: 1785-1181

Postacím: MK KBH Tudományos Tanács
1885 Budapest, Pf.: 25.
Telefon: 236-5111/ 24-301, 31-423 mellék

A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI

- Elsősorban a honvédelemmel, ezen belül a nemzetbiztonsággal összefüggő kérdéseket feldolgozó, elemző írásokat várunk. A kéziratokat másfeles sortávolsággal, gépelve - elektronikusan is - kérjük a TT titkárához vagy az SZB valamilyik tagjához eljuttatni a szerző neve, beosztása, rendfokozata, lakcíme és telefonszáma feltüntetésével.

- A cikk, tanulmány, írás terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy ívet (21-23 gépelt oldal).

- A közlésre nem kerülő cikkeket nem őrizzük meg, de a szerző kérésére visszaküldjük.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK	
Czene Gréta – Szternák György Az Európai Unió eszközrendszere az Afrikai kontinens válság-kezelésére és fejlesztésére vonatkozóan	5
Récsei Mihály A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások legális forgalmának ellenőrzése I. rész	23
Szombati Zoltán A vegyi fegyverek elterjedésének megakadályozása	43
Béres János – Kenedli Tamás Információ-fúziós központok és információ-megosztás a jövő útja	58
AKTUÁLIS	
Gulyás Attila Amit a Google Chrome-ról tudni érdemes	69
Récsei Mihály Új fejezet a Többnemzeti Iparbiztonsági Munkacsoport életében. .	85
KONZULTÁCIÓ	
Varga Krisztián Funkcionális szükségszerűség? - Katonai magánvállalatok állami alkalmazása	95
Kiss Álmos Péter Iszlám fundamentalizmus és politikai erőszak Európában	115
Dávid Ferenc Adalékok és tapasztalatok az észak-iraki helyzethez	142

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Sikesdi László

A haderőreform hatása Magyarország települései fejlődésére..... 157

Oldal

Tanai Károly

A titkosszolgálati kommunikáció attribútumai 172

Dobák Imre

A Kárpátok Eurorégió biztonságföldrajzi szemmel 183

Besenyő János

Női terroristák a radikális Iszlámban, új biztonsági kihívások a
21. században..... 195

Szlavikovszky Beáta

A magyar kulturális külpolitika Klebelsberg Kunó és Hóman
Bálint minisztersége idején 206

Ladányi Éva

A millet rendszer és a tanzimat reformok 217

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

Szabó Ervin Antal

Vázlatok az orosz hírszerzés történetéből

A férfi, aki ott állt a „cambridge-i ötök” születésénél 228

TUDOMÁNYOS ÉLET-KÉPZÉS

Izsa Jenő

Tudósítás a Radó Sándor emlékkonferenciáról 235

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

Szabó Ervin Antal

*Összeállítás a külföldi sajtó nemzetbiztonsági kérdéseket érintő
cikkeiből*

Pakisztán tálibjai vezetők nélkül maradtak 243

Simm 12,5 évet kapott az SZVR-nek végzett munkáért 245

Az USA hírszerzési költségvetése elérte a 75 milliárdot 248

Contents 250

SZERZŐINK 252

ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

CZENE GRÉTA – SZTERNÁK GYÖRGY

AZ EURÓPAI UNIÓ ESZKÖZRENDSZERE AZ AFRIKAI KONTINENS VÁLSÁGKEZELÉSÉRE ÉS FEJLESZTÉSÉRE VONATKOZÓAN

Bevezetés

A világ centrum-perifériára tagozódása hosszú évszázadokra tekint vissza, s ebben Fekete-Afrika nyilvánvalóan mindig a periférián foglalt helyet.

Míg a 15. és a 19. század között Afrika kapcsolata a világgal a rabszolga kereskedelem révén valósult meg, ez a kapcsolat a 19. és a 20. század során döntően a nyersanyag exportra épült. Ez az ellátási funkció (legyen az elefántcsont, arany, olaj, kávé vagy kakaó) kizárta Afrikát a dinamikus szerepet betöltő feldolgozóiparból és a pénzügyi szolgáltatások fejlődéséből, napjainkban pedig szinte teljes mértékben kimarad az információs technológia fejlődéséből.¹

Az 1960-as évektől a gyarmati uralom lezárása után néhány kivételtől eltekintve, nem következett be fellendülés az afrikai országok életében, inkább valódi mélyrepülésről beszélhetünk. Jóllehet a dekolonizációs időszak első évtizedében még mutatkozott némi fellendülés, ez azonban a következő évtizedekre megállt, sőt visszaesett. Az olajválságot követően, a korábban (tévesen) homo-génnek hitt Harmadik Világban is megindult a differenciálódás, és ez alól Afrika sem volt kivétel. Mára a kontinens jó része még a Harmadik Világtól is leszakadóban van.

A hidegháború idején a két vezető hatalom inkább csak politikai és ideológiai terepként tekintett az afrikai országokra, ezen országok vezetőinek politikai és pénzügyi támogatásával kívánta maga mellé állítani őket. Ez a helyzet a bipoláris világrend felbomlását követően megváltozott, s e helyett inkább a poszt-szovjet térség felértékelődéséről, ugyanakkor az afrikai kontinens jelentőségének csökkenéséről beszélhetünk a nemzetközi rendszerben. Az 1990-es években Afrika legtöbb országa még mindig csak a nemzetté válás folyamatának befejezetlen-

¹ Surányi Sándor: Nemzetközi fejlesztési együttműködés Afrikában.

ségével küzdött, szeparációs törekvések és törzsi viszályok nehezítették gazdasági előrehaladását és a társadalmi felemelkedést. Ez a helyzet jelentősen napjainkra sem változott, a Föld legszegényebb és legelmaradottabb országai az afrikai kontinensen találhatók.

A részben globalizáció okozta fejlett és a fejletlen világ közötti fejlődési szakadék szélesedése a 90-es évektől napjainkig fokozatosan felgyorsult, s ez a folyamat legsúlyosabban talán az afrikai térséget érintette. Ezt súlyosbítja az a tény, hogy komplex problémahalmaz mutatkozik mind a belpolitika, mind a kül- és biztonságpolitika, de a társadalom, gazdaság, és környezetpolitika területén is, amelyek összetett feladatot rónak nemcsak az afrikai vezetőkre, de a nemzetközi környezetre is. Afrika napjainkra a globalizációs folyamatokban is már csak, mint passzív szereplő vesz részt, mert a világgazdaságon belüli perifériás helyzetét az egyoldalú, vagy aránytalanul nagy centrumhoz fűződő kereskedelmi, pénzügyi, technológiai kapcsolatok jellemzik az áruk, szolgáltatások és termelési tényezők nemzetközi áramlásában, világkereskedelemből való részesedése is elenyésző. A nemzetközi munkamegosztás rendszerében is aszimmetrikus interdependens viszony jellemzi, amely csak a nyugati fejlett technológiák passzív átvételére s a tömeges szakképzetlen, alulképzett munkaerőre hagyatkozik, amely csak a nyers-terméktermelésre, a korlátozott technológiai és feldolgozóipari tevékenység ellátására képes.

Az afrikai gazdaság túlságosan is függ a külföldi működő tőke beáramlásától, ellenben hiányt szenved a magasan kvalifikált munkaerőtől, a vállalkozói kedvtől és menedzseri készségektől. Az előrejelzések szerint a kontinensre irányuló befektetési hajlam bár folyamatosan növekszik, ezt mégis csak az ásványkincsekkel rendelkező országok élvezhetik (Afrika eme térségében azonban 18 állam egyáltalán nem birtokol semmilyen kincset). A külföldi működő tőke beáramlást viszont gátolja a nagyarányú migráció, a gazdaság alacsony munkaerő megtartó jellege, valamint a belső területek fejletlen infrastruktúrája, amely egyévesen járul hozzá ahhoz a gazdasági környezethez, amely nem kedvez a transznacionális társaságok üzletpolitikája által megkövetelt feltételeknek. És akkor még nem is említettük az afrikai országok közötti háborús konfliktusok és azokon belüli polgárháborúk, államcsínyek, törzsi és vallási villongások sokaságát. A szub-szaharai térségben gyakoriak az államokon belüli különböző törzsi, nemzeti-ségi, vallási és nemzetiségi csoportok közötti konfliktusok, amelyek nyílt erőszakba torkollása könnyen destabilizálhatja nemcsak az afrikai országok nemzeti biztonságát, de a régió egészét is. 1990 és 2005 között a kontinens 23 országában dült konfliktus, amelyek átlagosan 15 %-kal csökkentették a gazdasági eredményeket, és okoztak kb. 300 milliárd dolláros veszteséget. Ez az összeg megegyezik a jelzett időszakban a fő donorállamok által utalt segélyekkel.²

Ezekhez a biztonsági fenyegetésekhez még hozzájárul a drog-, ember- és fegyvercsempészet, amelyeknél ezen országok nemcsak, mint tranzitútvonalak

² Balázs Judit: Az EU Afrika politikája és Magyarország szerepe, 7. oldal.

<http://terebe.hu/keletkultinfo/Magyarorsz%E1g%20%E9s%20az%20EU%20Afrika%20politik%E1ja.doc> 2009-11-08

szerepelnek, de logisztikai bázisokként és átrakodó tranzitállomásokként is számon tartják őket. Ez azért lehetséges, mert a központi hatalom nem elég erős a bűnszervezetek megfékezéséhez, nincs elég rendőri erő vagy bevethető katona, rendőreik alufizettségük miatt megvesztegethetőek, felszereléseik sem felelnek meg az elvárható követelményeknek,³ illetve a korrumpálódott kormányok is részt vállalnak a fegyverkereskedelem ellenőrzésében betöltött szerepben.⁴

A bizonytalanságot tovább növeli az egyes országok által ad hoc jelleggel alkalmazott államosítás, ami alól nem egy esetben a külföldi cégek sem mentesülnek, elbizonytalanítva így az esetleges befektetőket. Az ipar másik jelentős szektora, a mezőgazdasági termelés is fejletlen, elmaradott technológiai módszerek jellemzik, gyakorlatilag csak a nyerstermék-termelésre álltak rá, amely tovább növeli fejlett országoktól való függőséget és a világpiaci árakkal szembeni védtelenséget. Ezért mára elmondható, hogy a gazdasági mutatók elégtelensége miatt az afrikai országok társadalmi-gazdasági fejlődése a bipoláris világrendszer felbomlása után megakadt és a kontinens világgazdasági szerepe is tovább erodálódott.

Ennél nem jobb a helyzet a politikai és társadalmi alrendszerek vizsgálatát figyelembe véve sem. A politika terén egy valóságos plurális demokrácia hiánya vagy gyengesége figyelhető meg, jellemzően a demokratikus intézmények csak formálisan és nem kulturálisan beágyazottan működnek, amely sok helyütt az egypártrendszer létrejöttével vagy ennek kialakulásának a tendenciájával jár együtt. A politikát a társadalom részéről kontrolláló civil társadalom szinte teljes hiányáról beszélhetünk, amely pedig a fejlett demokráciákban a társadalmi artikuláció színteréül is szolgál. Ezért a társadalom könnyedén az elszenvédőjévé válik az erőszakos állami beavatkozásoknak, a piaci erők érdekeinek és az állampolgári jogok gyakori megsértésének, amelyek viszont a kontinenst elhagyók számának növekedését vonják maguk után. A politikai menekülteken kívül az agyelszívás okozza a legnagyobb kárt az egyes országok gazdasági-társadalmi életében. Bár a hazautalt keresetek igen jelentős szerepet játszanak az adott ország gazdasági életében, a vezető réteg nélkül maradt társadalmak jövője nagyon kétséges, mert bizonytalanná válik a nemzeti identitástudat kialakulása, amely a belső társadalmi kohézió egyik fő összetartója a nemzetek életében.

³ Az ENSZ kábítószer-ellenes ügynökségének (the United Nations' Office on Drugs and Crime – UNODC) egyik vezetője, Antonio Maria Costa egyik jelentésében igen lesújtóan nyilatkozott a helyi rendőri szervek állományáról és harckészültségéről: „a rendőrök gyalázatosan rosszul vannak felszerelve, gyakran pedig még annyi benzinjük sincs, hogy a gépjárműveiket beindíthassák.”

⁴ A fegyverek Afrikába áramlását, majd kontinensen belüli eszkalációt olyan programok lennének hivatottak meggátolni, mint a Nairobi Protocol (részlet vevő országok: Burundi, Kongói Demokratikus Köztársaság, Dzsibuti, Etiópia, Eritrea, Kenya, Ruanda, Seychelle-szigetek, Szudán, Tanzánia, Uganda), vagy a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége „ECOWAS” (Benin, Bissau-Guinea, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Gambia, Ghána, Guinea, Libéria, Mali, Niger, Nigéria, Sierra Leone, Szene-gál, Togo, Zöldfoki-szigetek).

[http://www.iss.co.za/dynamic/administration/file_manager/file_links/SAAF12.PDF?](http://www.iss.co.za/dynamic/administration/file_manager/file_links/SAAF12.PDF?link_id=19&slink_id=6546&link_type=12&slink_type=13&tmpl_id=3)
link_id=19&slink_id=6546&link_type=12&slink_type=13&tmpl_id=3 2009-11-09

Nemzetközi kitekintés

A kontinens nemzetközi újra-felértékelődéséről a kétezres évek elejétől beszélhetünk, amely időszak egybeesik Kína gazdasági nagyhatalommá válásával, valamint Oroszország újbóli megerősödésével. Minthogy ezen országoknak már elég pénzügyi forrás állt rendelkezésükre az afrikai nyersanyagforrások kiaknázására és megszerzésére, tárgyalások kezdődtek és szerződések kötöttek több afrikai országgal ilyen és hasonló témakörökben.

A szovjet időkben Oroszország Afrika-kapcsolatai jórészt csak Egyiptomra és a Maghreb-országokra⁵ szorítkoztak, a bipoláris világrend felbomlását követően a kapcsolatfelvétel Oroszország és Fekete-Afrika között csak elég későn, 2006-ban kezdődött el. A kapcsolatok intenzívebbé válása Dmitrij Medvegyev elnökké való kinevezéséhez köthető, hiszen az óta több kezdeményezés történt a gazdasági kapcsolatok kiépítésére Egyiptommal, Nigériával, Namíbiával és Angolával.⁶

Kína gazdasági kapcsolatai az afrikai kontinenssel már az 1990-es évektől rohamos fejlődést mutatnak, köszönhetően növekvő iparának, valamint energia- és nyersanyag hiányának. A Nemzetközi Energiaügynökség (International Energy Agency, IEA) szerint Kína jelenlegi olajfogyasztása 46 %-át fedezi importból, ebből nyersolajimportjának 30 %-a származik Afrikából.⁷

A kereskedelem területén is növekedett Afrika és Kína közötti együttműködés, becslések szerint az 1995-ös évi 4 milliárd dollárról 2006-ra 55 milliárdra nőtt a kínai befektetés, és Peking tervei szerint ez 2010-re eléri a 100 milliárd dollárt.⁸ A kínai vállalatok befektetéseit ösztönözendő, Peking tavaly egy 5 milliárd dolláros Kína-Afrika fejlesztési alapot is létrehozott, valamint 10 milliárd dollárnyi adósságot engedett el az afrikai országoknak.

A kereskedelem azonban nem csak a nyersanyag és építőiparra szorítkozik, hanem a fegyverkereskedelemre is. Szudánban Omar al-Basir rezsimje az olajért cserébe kínai fegyvert kapott, Etiópia és Eritrea 1 milliárd dollár értékben fegyvereket vásárolt 1998-2000 közötti háborújuk idején. Tanzánia 13 titkos, mezőgazdasági gépnek álcázott szállítmányt kapott az 1990-es években, Zimbabwe 12 FC-1-es vadászgéphez és 100 katonai járműhöz jutott hozzá egy 2004-es 200 milliós üzlet révén, 2000-ben pedig egy szállítmány kézifegyvert kapott 8 tonna elefántcsontért, de érkeztek rádiózavaró eszközök is, legutóbb nemzetközi tiltakozásra fordult vissza egy Mugabénak fegyvert szállító kínai hajó.⁹ A kínaiak (nem

⁵ A maghreb szó arabul nyugatit jelent, Marokkó, Algéria, Tunézia.

⁶ Kairóban az orosz delegáció atomerőmű-építési szerződést ajánlott föl az Egyiptomnak, Nigériával a nigériai Nemzeti Olajtársasággal való együttműködésről és az atomenergetikai és űrkutatási együttműködésről tárgyaltak, Namíbiában a közös kőolaj-kitermelésről és a tengeri halászat perspektíváiról esett szó, míg Angolával egy esetleges részvételről az orosz műholdas kommunikációs projektben.

⁷ Peter Brookes: Into Africa: China's Grab for Influence and Oil, Delivered on February 9, 2007 <http://www.heritage.org/research/africa/HL1006.CFM> 2009-11-09

⁸ <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20080423-kina-afrika-eu-pekings-europai-parlament.html> 2009-09-25

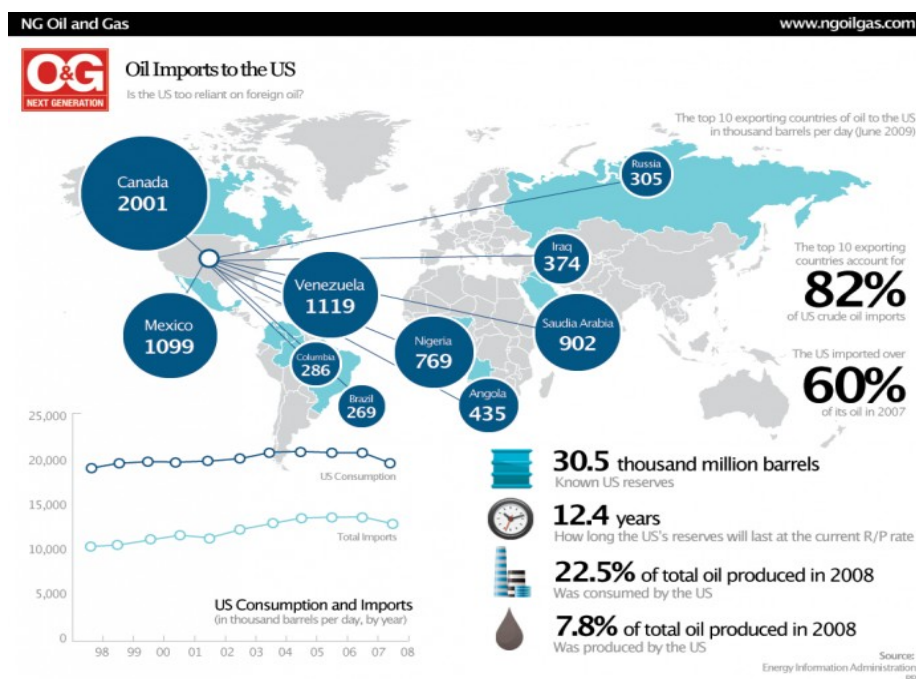
⁹ Ballai Vince: Kína egyengeti Afrika rögös útjait.

úgy, mint az Egyesült Államok vagy az Európai Unió) nem kötik politikai feltételekhez befektetési- és segélyezési rendszerüket, nem teszik érdekelté az érintett országokat, hogy tegyék tisztábbá közéletüket, átláthatóbbá gazdaságukat és lépjenek fel a korrupció ellen, így történhet meg az, hogy afrikai diktátorokat vagy emberi jogok megsértésével vádolt kormányokat képesek akár akaratlanul is hatalomban tartani.

Mint Kínában, úgy az Egyesült Államok Afrika-politikájában is az olaj nagyon jelentős szerepet játszik, jól tükrözi ezt az a tény, hogy az Egyesült Államok a kontinens legnagyobb szénhidrogén-felvásárlója. Amerika olajimportjának közel egynegyedét szerzi be a kontinensről, amely több mint, amit a Közel-Keletről vásárol. Nigéria és Angola a fő ellátók, de sok kisebb ország (pl. Líbia, Algéria) is csatlakozott hozzájuk.

Az Egyesült Államok legjelentősebb olajexportőrei

Szerkesztette: Czene Gréta

<http://dd.dynamicdiagrams.com/2009/09/data-in-the-round/> 2009-11-09

A kontinens békéjének és biztonságának megteremtésének az érdekében az Egyesült Államok több ezer afrikai békefenntartót szerelt fel és képezett ki a korábban „Crisis Response Initiative”, majd az azt 2002-ben felváltó „Contingency Training Assistance” (ACOTA) programok keretében. Ezt követte 2007. október 1.-jén az AFRICOM megalapítása, amely már a tevékenységek komplex összehangolásával próbálja elérni a konfliktusok csökkenését, támogatni a válságkezelést és aktív békeépítést folytatni (UNAMID) az afrikai kontinensen az amerikai hadsereg vezetésével, az afrikai államokkal való együttműködésen keresztül.¹⁰

<http://www.origo.hu/nagyvilag/20080527-kina-afrika.html> 2009-11-03

¹⁰ További tevékenységek köre a teljesség igénye nélkül: AFRICAN ENDEAVOR, HIV/AIDS megelőzése, tengerészeti biztonsági kapacitás kiépítése (Africa Partnership Station, APS), a libériai

Az Európai Unió Afrika politikája

Az Európai Unió (továbbiakban EU) az afrikai országokra vonatkozóan 2 szintű megközelítést alkalmaz aszerint, hogy milyen politikát érintő erőfeszítést kíván alkalmazni ezen országokra vonatkozóan. Amennyiben a feladat az EU II. pillérét, tehát a Közös Kül- és Biztonságpolitikát, vagy az Európai Biztonság és Védelempolitikát érinti, akkor kormányközi megközelítést, tehát tanácsi döntéshozatalt alkalmaznak, ha az I. pillért, tehát a fejlesztési vagy segélyezési politikát, akkor a döntések szupranacionális, tehát bizottsági szinten születnek meg. Ezekon kívül még létezik az ENSZ-el, EBESZ-el, a Világbankkal, az OECD-vel és az Afrikai Unióval együttműködésen alapuló prevenciós stratégia is.

Visszatekintve az EU megalakulása előtti időkre elmondható, hogy a gyarmati múlt öröksége révén európai uniós tagállamok már az EK megalakulása előtt szoros gazdasági és politikai kapcsolatokat ápoltak az afrikai országokkal, amelyeket beintegráltak az EK külkapcsolati rendszerébe. Ezért az EK külkapcsolatai ezen országokkal rendkívül sokrétűek voltak, amelyek két és többoldalú, intézményesített és spontán, illetve multilaterális megállapodásokon keresztül öltöttek testet.

Már a Római Szerződésben szerepelt szabályozás a gyarmattartók és gyarmataik gazdasági kapcsolatára vonatkozóan, ám az Európai Fejlesztési Alap megalakulásával az EU volt gyarmatait társult területekké nyilvánította, amelyek függetlenné válásuk után, 1963 júliusában új társulási egyezményben, az ún. yaoundei konvencióban csatlakoztak az egyezményhez. A Yaoundéi Egyezmény, amely bár főként kereskedelmi egyezményeket tartalmazott segélyek és kölcsönök nyújtásán keresztül igyekezett segítséget nyújtani a programban részt vevő mintegy 18 afrikai országnak. A társulási egyezményt 1969-ben újabb öt évre meghosszabbították; a második yaoundei konvenció 1975. január 31.-ével zárult le.

Az egyezmény kibővítésére az 1975-ben létrejött Loméi Konvencióban került sor, amelyben már 66 AKC (afrikai, karibi és csendes-óceáni országok) ország vett részt. A Yaoundéi Egyezményhez hasonlóan ez is főként olyan kereskedelmi megállapodásokra épült, amelyek kedvezményes hitelek és segélyek nyújtását irányozta elő az egyezményben szereplő országok számára, országonként differenciált felhasználást téve lehetővé. A Loméi Konvenció megújítására 1990-ig 5 évente került sor, később ez az intervallum már 10 évre köttetett meg a 71-re bővült AKC országgal.¹¹

biztonsági ágazat reformjának támogatása, Afrikai Fejlesztési és Segítségnyújtási Program (ADAPT), Orvosi/Állatorvosi Civil Akcióterv ((MEDCAP/VETCAP), Nemzetközi Katonai és Oktatási Képzés (IMET)

¹¹ A Loméi Egyezmények megújítása (I. 1975, II. 1979, II: 1985, IV. 1990) lehetővé tette, hogy az egyezmények által lehatárolt területe (Kereskedelmi együttműködés, exportbevételek, ipari együttműködés, pénzügyi és technikai együttműködés, Letelepedésre, szolgáltatásokra, pénz- és tőke mozgásra vonatkozó előírások.) egyre szabályozottabbak lettek, s a felhasználható pénz nagysága is folyamatosan nőtt.

A fejlődő országokra vonatkozó általános EU stratégia először a Maastrihti Szerződésben jelent meg annak felismeréséül, hogy ezen országok stratégiaiilag az EU fontos nyersanyagbázisai és felvevőpiacai lehetnek a jövőben. A kapcsolatok továbbfejlesztését a Loméi Egyezmény folytatásaként tekinthető 2000. június 23-án aláírt Cotonou-i Konvenció jelentette, amely az EU és a fejlődő országok közötti partnerségi kapcsolat kialakítását irányozta elő 77 AKC országgal, melynek céljai között szerepelt a politikai kapcsolatok rendezésén túl a szegénység csökkentése, a „fenntartható gazdasági fejlődés” megteremtése, a kulturális és társadalmi fejlődés és a stabil, békés és biztonságos környezet kialakítása. A Konvenció a támogatások feltételéül a korrupció elleni fellépés kötelezettségét, az emberi jogok betartását, a demokrácia és jogállamiság működését és a „good governance” kritériumainak megvalósítását irányozta elő. Az EU e kötelezettségek be nem tartását a gazdasági konvencióból való kizárás szankciójával kívánja büntetni.

Mivel a konvenciókban lefektetett kapcsolatok és egyezmények túlságosan sokrétűek és töredezetek voltak az EU-tagállamok és az Európai Bizottság különböző szakpolitikai és intézkedései között; ezért egy átfogó, integrált és hosszú távú keret létrehozása érdekében 2005-ben megalkották az Afrika Stratégiát, 2007 végén pedig aláírták a Stratégiai Partnerségről szóló megállapodást. Az Európai Unió legfontosabb partnere Afrika tekintetében az Afrikai Unió,¹² amely gyakorlatilag az összes, szám szerint 52 afrikai országot tömöríti, de további regionális integrációkkal is szívesen együttműködik.¹³ A Stratégia által az EU a két kontinens egyenrangú partnerségének kialakítására tett erőfeszítéseket, amelynek célja, hogy a gazdasági együttműködésen és a fenntartható fejlődésen keresztül járuljon hozzá a béke, a biztonság, a jólét és szolidaritáson alapuló békés egymás mellett éléshez.

A Stratégia összesen nyolc területen határozott meg partnerséget, melyek rövid távú, konkrét cselekvési terveken alapulnak: béke és biztonság, demokratikus kormányzás és emberi jogok, infrastruktúra, kereskedelem és regionális integráció, fejlődés, energiaügy, éghajlatváltozás, migráció, mobilitás és foglalkoztatás, tudomány, információs társadalom és úrkutatás.

¹² Az Afrikai Uniót 2002. július 9-10-én, a dél-afrikai Durbanban tartott afrikai államok vezetőinek csúcstalálkozóján alapították meg azzal az elsődleges feladattal, hogy az Afrikai egységsszervezet (AESZ) utódként küzdjön a szegénység ellen és segítse elő az emberi jogok biztosítását az egész kontinensen.

Ezen kívül még főbb céljai: Afrika integrációja, a viták békés megoldása, afrikai konfliktusok megoldása, közös piac létrehozása, egységes afrikai valuta (az Afro) 2023-ig, önálló haderő. http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=114 2009-10-29

¹³ Community of Sahel-Saharan States (CEN-SAD), Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA), East African Community (EAC), Economic Community of Central African States (ECCAS/CEEAC), Economic and Monetary Community of Central Africa (CEMAC), Economic Community of West African States (ECOWAS), West African Economic and Monetary Union (UEMOA), West African Monetary Zone (WAMZ), Intergovernmental Authority on Development (IGAD), Southern African Development Community (SADC), Southern African Customs Union (SACU), Arab Maghreb Union (AMU/UMA).

A Stratégia az együttműködő szereplők nagyon széles körére terjedt ki a kormányoktól a civil társadalomig, így az együttműködésben szakszervezetek és non-profit szervezetek is képviselhetik magukat. A Stratégiát cselekvési terv egészíti ki a 2008-2010-es időszakra vonatkozóan, amelyek konkrét tettekbe ültetik át a közös stratégiában felvázolt elveket. Megállapodás született arra nézve is, hogy az Európai Bizottság, a Tanács Titkársága és az Afrikai Unió Bizottsága (AUB) minden évben jelentést terjeszt elő a közös stratégia és a cselekvési terv végrehajtásában elért eredményekről, áttekinti a stratégia átfogó politikai célkitűzéseit, a 8 partnerség végrehajtása tekintetében elért eredményeket, illetve ajánlásokat fogalmaz meg a hatékonyság fokozása érdekében. A tematikus EU-Afrika partnerségek végrehajtásának feladatával 8 európai uniós végrehajtási csoport lett megbízva, amelyek tagjait a tagállamok, a Bizottság és a Tanács Főtitkárságának tagjai alkotják, az átfogó koordinációt pedig a Tanács Afrika-munkacsoportja látja el.

A közösségi, tehát az I. pillért érintő támogatások a térségre nézve 3 területen jelennek meg: az Európai Fejlesztési Alap által nyújtott finanszírozásoknál, az Európai Beruházási Bank kedvezményes hiteleinél, illetve a közösség költségvetéséből folyósított összegeknél.

A közösségi költségvetésből az Európai Unió éves szinten mintegy 15 milliárd eurót juttat a kontinensnek – ez az összeg nagyjából az afrikai segélyek 60 %-át teszi ki.¹⁴ A közösségi költségvetés fejlesztésre szánt összegeit nagyrészt a Bizottság intézményei kezelik, úgymint az EuropeAid Együttműködési Hivatal, az European Community Humanitarian Aid Office (ECHO) és a Külkapcsolatokért Felelős Igazgatóság.

A Bizottság EuropeAid Együttműködési Hivatala irányítja az EU külső segélyprogramjait, és biztosítja világszerte az uniós fejlesztési segítségnyújtást. Az EuropeAid Együttműködési Hivatal az Európai Bizottság főigazgatóságaként felelős a támogatások meghatározásán túl a fejlesztendő területeket kijelöléséért, megvalósíthatósági tanulmányok készítéséért, továbbá ellátja a segélyezés ellenőrzési feladatait szerte a világon, valamint meghozza a támogatáshoz szükséges döntéseket. Az EuropeAid feladata, hogy uniós költségvetésből vagy az Európai Fejlesztési Alap forrásaiból a Bizottság külső támogatást szolgáló intézkedéseit végrehajtsa. A globális támogatást célzó programok középpontjában elsősorban a környezetvédelmi és természeti erőforrások, az élelmiszer-biztonság, a nemek közötti egyenlőség, egészségügy, migrációs és menekültügy, továbbá a nukleáris biztonság és stabilitás áll. A folyamatban az EuropeAid szorosan együttműködik a helyi civil társadalommal, a nemzetközi szervezetekkel és az EU-tagállamok kormányaival.¹⁵

¹⁴ A Bizottság közleménye a tanácsnak, az európai parlamentnek és az európai gazdasági és szociális bizottságnak, Az EU Afrika-stratégiája: európai-afrikai egyezmény Afrika fejlődésének gyorsításáért, {SEC (2005) 1255} Brüsszel, 12.10.2005 COM(2005) 489 végleges.
http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/AFA9FCA4-78B5-4F24-AB30-97E59ED5A2A8/0/080110afrika_strategia.pdf 2009-10-29

A különbség az EuropeAid és az ECHO (European Commission Humanitarian Aid, Humanitárius Segélyezéssel Foglalkozó Főigazgatóság) között főleg abban mutatkozik meg, hogy míg az EuropeAid hosszú távú fejlesztési projektek finanszírozásán keresztül kíván egy-egy térség felzárkóztatásához hozzájárulni, addig az ECHO főleg a természeti katasztrófa, fegyveres konfliktusok áldozatainak megsegítésén, sürgősségi, humanitárius, egészségügyi, élelmezési, katasztrófa-elhárítási tevékenységeken keresztül nyújt támogatást a katasztrófa sújtotta térségben non-profit szervezetekkel együttműködésben. A 2007-2013-as költségvetési időszakban az ECHO által szervezett Afrika számára nyújtandó élelmezési, humanitárius, beruházási és kereskedelmi segélyek, támogatások és közösségi szintű szerepvállalások társulások alapon, segélyezési szerződéses viszonyon, preferenciális elbánáson¹⁶ és kooperációs megállapodásokon alapulnak.¹⁷

A nem kormányzati szervezetekhez irányuló, beruházási segélyek a természeti kincsek körére, egyéb termelő szektorokra, gazdasági és szociális infrastruktúrára és egyéb szolgáltatásokra, kormányzati és civil szféra fejlesztésére és más egyéb válságkezelési feladatokra irányulnak, amelyek célterületei a Stabex¹⁸ és Sysmin¹⁹ projekten keresztül jutnak Elefántcsontpartra, Kamerunba és Etiópiába, az élelmezési segélyek Etiópiába, Szudánba és Mozambikba, míg a humanitárius segélyek főként Ruandába, Burundiba és a Dél-Afrikai Köztársaságba.

Az Európai Unió az Európai Fejlesztési Alapon keresztül törekszik az afrikai országok regionális és gazdasági integrációinak támogatására oly módon, hogy ösztönözi a fejlesztésekhez szükséges tudományos és szervezés-elméleti ismeretek átadását, az európai beruházások növelését, amelyekhez garantálja a technikai és pénzügyi együttműködés feltételeit is az afrikai országokban. Ezen eszközök mindazon célok elérését szolgálják, amelyek hozzájárulnak a szegénység felszámolása, az általános gazdasági növekedés, az oktatás színvonalának

¹⁵ 2004-ben az Afrikai Unió felkérte az EU-t, hogy segítsen a béketámogató műveletek finanszírozásában. A felkérésre válaszul az EU megalapította az APF-t (Africa Peace Facility, Afrikai Béke Eszköz), 300 millió eurós felhasználható kerettel. A pénzek csapatok szállítására, a katonák létfenntartási költségeire és a béketámogató erőfeszítésekre, viszont nem használható fel fegyver és lőszervásárlásra, katonák kiképzésére és fizetésük finanszírozására. Az APF jelen pillanatban is finanszíroz műveleteket a szudáni Darfur térségben, a Közép-Afrikai Köztársaságban és Comore-szigeteken.

¹⁶ Kivételes elbánást jelent különleges előnyök és kedvezmények biztosításán keresztül adott országnak vagy ország csoportnak.

¹⁷ A Bizottság által finanszírozott humanitárius programok olyan partnerszervezeteken keresztül kerülnek végrehajtásra, mint az ENSZ szakosodott segélyszervezetei, a Nemzetközi Vöröskereszt és a Vörös félhold mozgalom tagjai és mintegy 200 nem-kormányzati szervezet.

¹⁸ A II. Loméi Konvenció aláírása óta bevezetésre került az exportból származó bevételek stabilizálását szolgáló alap, amely feladata az egy-két termék kivitelének alakulásától nagymértékben függő országok exportjövedelmének stabilizálása. A Stabex 48 mezőgazdasági termékre kiterjedően nyújt kompenzációt az exportbevételek csökkenése esetén, ha a visszaesés a gazdaság stabilitását veszélyezteti.

¹⁹ Bányászati termékek támogatására hozták létre, itt a támogatás feltétele a termelés olyan mértékű csökkenése, ha az az ország gazdaságának stabilitását veszélyezteti.
http://portal.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszerek/kozgazdasagtudomanyi/tsz-vilgazd/2008-2009/Eloadasvazlatok_2008-2009_1/EU_integracios_politikai/EU_koezoes_kereskedelempolitika-1.pdf 2009-10-30

emelése mellett a humanitárius, demokratizálódást elősegítő, szabadságjogok védelmét biztosító feladatok megvalósításához. Mindezekhez a Bizottságnak a pénzügyi eszközök széles választéka áll rendelkezésére, amelyeket Globális Terveken (Global Plan), Egyedi Döntéseken és Elsődleges Segélyezési Döntéseken (Primary Emergency Decision) keresztül finanszíroz.²⁰

Az Európai Beruházási Bank az afrikai országok vonatkozásában olyan hitelfinanszírozásokat nyújt az Európai Unió, valamint az azokkal együttműködésben lévő országok részére, amelyek a közös európai érdekek előmozdítását segíthetik elő uniós célkitűzések alapján. Ezért a Bank mintegy 140 országnak biztosít támogatásokat a fenntartható fejlődés eléréséhez. Az adott pénzek felhasználását ellenőrizendő, az Európai Unió egy 2000-ben született döntés alapján országos stratégiai dokumentumok elkészítését irányozta elő, amelyek nemcsak programozási eszközként szolgálnak az EU számára elérendő célok megvalósításához, de ezeket az országos stratégiai jelentéseket később meghatározott időközönként áttekintik, és a jelentésekben nyilvánosságra hozzák a végrehajtás során felszínre került következtetéseket.

Az Európai Unió fejlesztési eszközei

Szerkesztette: Czene Gréta

Pénzügyi eszközök	Kereskedelempolitikai eszközök
Közvetlen pénzügyi támogatás a közös költségvetés egyes tételeiből.	Általános Preferencia-rendszer (GSP): autonóm módon vámkedvezmények nyújtása a fejlődő országoknak. Autonóm volta miatt bármikor visszavonható.
Európai Fejlesztési Alap (EDF), amely a közös költségvetéstől elkülönült, azonban a tagállamok hozzájárulásából összetevődő pénz-eszköz az ACP országok megsegítésére.	Speciális kereskedelempolitikai eszköz: az ACP-országok számára vámkedvezmények nyújtása szerződéses formában, azaz az EU egyoldalúan (tárgyalás nélkül) nem változtathat az eszközökön (pl. Loméi Egyezmények).
Pénzügyi eszközök	Kereskedelempolitikai eszközök
Kedvezményes feltételű hitel, amit az Európai Beruházási Bank (EIB) biztosít.	Kereskedelmi Világszervezet (WTO) tárgyalásai: az EU azt az elvet képviseli, hogy fejleszteni kell a fejlődő országok azon képességeit, melyek segítségével élni tudnak a nemzetközi kereskedelemről adódó lehetőségekkel.

²⁰ A Globális Terv egy régióra vagy országra vonatkozó átfogó stratégiai keretet jelent, hosszan tartó humanitárius szükségletek kielégítésére. Egyedi Döntések új katasztrófák vagy a globális tervek által le nem fedett egyéb humanitárius szükségletek esetén vehetőek igénybe, míg az Elsődleges Segélyezési Döntések az Európai Bizottság rendkívül gyorsan (72 órán belül) adott válasza az előre nem jelezhető katasztrófákra.

http://ec.europa.eu/echo/files/media/publications/ataglance2006_hu.pdf 2009-10-30

<p>Gazdaságstabilizációs segélyek: az exportbevételek és a bányászati kitermelés csökkenéséből eredő bevételkiesések kompenzálása a célja (Stabex és Sysmin rendszer).</p>	
--	--

Udvari Bea: A Loméi Egyezmények gazdasági hatásai Fekete-Afrikában, Kül-Világ, V. évfolyam, 2008/3-4.
<http://epa.oszk.hu/00000/00039/00016/pdf/udvari.pdf> 2009-10-30

Az Európai Unió és az afrikai államok egyeztetésük hatékonyságának fokozása érdekében külön intézményrendszert is életre hívtak, amelynek részévé a Miniszterek Tanácsát, a Nagykövetek Bizottságát, illetve a Közös Parlamenti Közgyűlést tették. A Miniszterek Tanácsa az Európai Unió Tanácsának, illetve az Európai Bizottság, valamint az AKC államok kormányainak tagjaiból, a Nagykövetek Bizottsága az AKC államok diplomáciai képviselőiből, állandó képviselőiből és az EU Bizottságának egy tagjából áll. A Közös Parlamenti Közgyűlés egy része az Európai Parlament tagjaiból, másik része az AKC államok parlamentjeinek választott tagjaiból áll, elnökségét huszonnégy (12 európai és 12 AKC-országbeli) alelnök és két társelnök alkotja, amelyek évente többszöri üléseikkel biztosítják a Közös Parlamenti Közgyűlés munkájának folyamatosságát.

Az afrikai biztonsági helyzet hatásai Európára

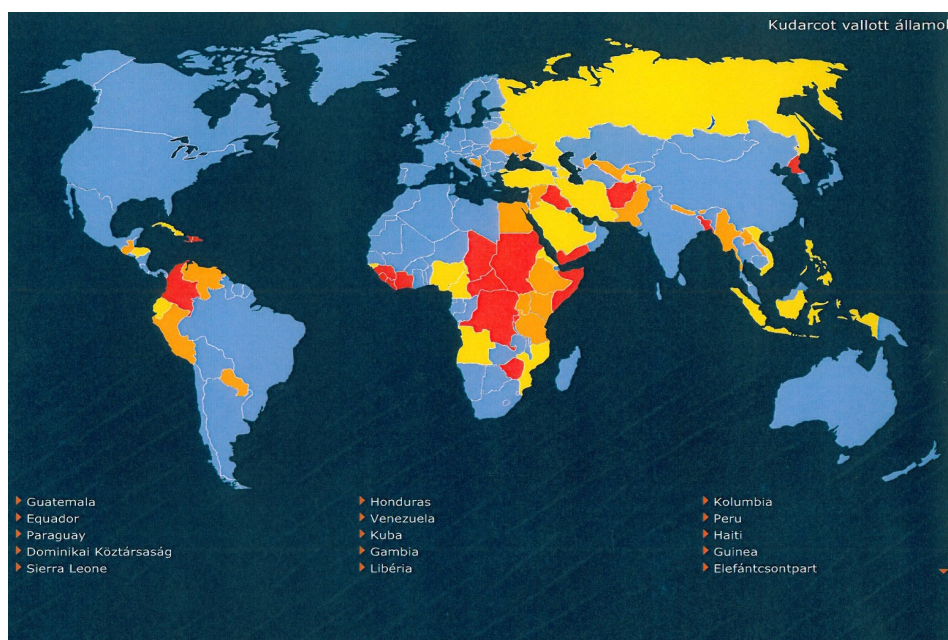
Az Európai Unió biztonságfelfogása széles gondolkodásmódot tükröz. Ez a felfogás jelenti egyrészt azt, hogy Európa biztonságát a globális biztonság megteremtésén és a nemzetközi jog elsőbbségén érti, a konfliktuskezelésben pedig a konfliktusok okainak átfogó megközelítését alkalmazza. Ez azt jelenti, hogy mivel a konfliktusokat sok tényező váltja ki és tartja fenn, ilyenek pl. a szociális feszültségek, etnikai, társadalmi, környezeti és egészségügyi problémák, ezért az Unió a konfliktus- és válságkezelésben is az ezekre kiterjedő válságkezelési tevékenységeket alkalmazza. Az EU politikája a konfliktuskezelésben arra összpontosít, hogy korai fellépéssel előzze meg az erőszakos cselekmények kitörését és elterjedését, valamint az erőszakos konfliktusok megismétlődését. Az EU válságkezelésében egyértelműen törekszik a konfliktusokat kiélező gazdasági tényezők kezelésére, illetve támogatja a gazdasági és politikai együttműködéseket regionális stabilizációs intézkedéseken keresztül. Megelőző és konfliktust követő béketeremtő intézkedésként erősíti a felek közötti kapcsolatokat, munkálkodva annak biztosításán, hogy a regionális kereskedelmi integrációs szerződéseken keresztül támogassa a konfliktusok megelőzését és rendezését.

Földrajzi helyzeténél fogva az Afrika felől érkező kockázatok és veszélyek komplex módon gyakorolnak hatást Európa biztonságára. Az afrikai kontinens földrajzi közelsége, a demográfiai és migrációs nyomás adta cselekvéskényszer volt az az indikátor, amely válaszokat követelt az Európai Unió tagországoktól az afrikai országok stabilitásának megőrzése érdekében. A '90-es években az afri-

kai régióban sorra jelentek meg a napjaink biztonságpolitikai eszköztárában oly ismeretes „failed-states”-ként, magyarul bukott államként ismert jelenségek, melyek ingatagságuknál fogva azt a veszélyt hordozzák magukban, hogy könnyen anarchiába vagy erőszakhullámba sodorhatják a környezetükben lévő országokat, azáltal hogy menekültáradatot, humanitárius katasztrófát és regionális bizonytalanságot indítanak el környezetükben. Ezen túl a bukott államokban kialakult politikai rendezetlenség könnyen háttérként szolgálhat a nemzetközi terrorista és bűnözői szervezeteknek, egy esetleges politikai összeomlás pedig a hatalmi ürré válás miatt indíthat el nagyhatalmi rivalizációt, ezáltal geopolitikai bizonytalanságot a térségben. A Földön elhelyezkedő bukott vagy kudarcot vallott államok jelentős része az afrikai kontinensen található, ezért az Európai Unió Afrika-politikájának is az egyik legfontosabb dimenziója a konfliktusmegelőző tevékenység.

Kudarcot vallott államok

Szerkesztette: Czene Gréta

http://www.playhold.com/www.ckke.hu/index_10303016.php 2009-11-10

Az Európai Unió és az AKP országok között először a Cotonou-i Szerződés²¹ 11. cikke rögzítette az együttműködés lehetséges területeit a béke és az egyensúly megőrzése, valamint az erőszak korlátozása és megszüntetése érdekében. A Cotonou-i-Szerződés 11. cikke kimondja, hogy a felek a partnerség érdekében aktív, átfogó és integrált politikát folytatnak a béketeremtés, valamint a konfliktusok megelőzése és megoldása érdekében. Az Európai Bizottság elsősorban a regionális, szubregionális és nemzeti kapacitások fejlesztésére összpontosít, valamint az erőszakos konfliktusok korai szakaszban való megelőzésére, illetve a

²¹ Cotonouban 2000. június 23-án, egyrészt az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportjának tagjai, másrészt az Európai Közösség és tagállamai között aláírt partnerségi megállapodás (a Cotonou-megállapodás), amelyben lefektették azokat a célokat és elveket, amelyek alapján együtt kívának működni: pl. a béke, a biztonság, kereskedelem, gazdaság, stb. területén.

krízises időszakban célzott módon és a megfelelő kombinációban a válság kezelésére az összes rendelkezésére álló eszközzel.²² A Cotonu-i Szerződés kiegészítése alapján az EU és az AKP országok kiterjesztették együttműködésüket a terrorizmus elleni és a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni küzdelemben való együttműködésre is.²³

Az Európai Unió a 2003-ban elfogadott Európai Biztonsági Stratégiájában is utal az afrikai kontinens bizonytalanságai okozta kockázatokra, a biztonsági kihívások között a regionális konfliktusoknál név szerint hivatkozik a Nagy-tavak környékére, továbbá fenyegetésként fellépő tényezőként említi a működésképtelen államokat, a bűnözést, az illegális bevándorlást és a kalózkodást is.

Az Európai Tanács 2004. január 26-án elfogadta az afrikai konfliktusok kezeléséről, megelőzéséről és rendezéséről szóló (2004/85/KKBP), közös álláspon-
tot, amely szerint az EU hozzájárul az erőszakos konfliktusok megelőzéséhez, kezeléséhez és rendezéséhez Afrikában oly módon, hogy erősíti Afrika cselekvési képességét és eszközeit, különösen az Afrikai Unióval, az ENSZ-el és a szubregionális szervezetekkel és kezdeményezésekkel, valamint a civil-társadalmi szervezetekkel folytatott fokozott párbeszéd támogatása formájában. A közös álláspont szerint az EU hosszú távon segíti a béketámogató műveletekhez szükséges afrikai képességek erősítését regionális, szubregionális és kétoldalú szinten, valamint az afrikai államok azon képességét, hogy hozzájárulhassanak a regionális integrációhoz, a békéhez, a biztonsághoz és a fejlődéshez. Emellett az EU és tagállamai eseti alapon továbbra is felajánlhatják saját eszközeiket az afrikai konfliktusok megelőzésére és válságkezelésre az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának elveivel összhangban a régióban folyó ENSZ-tevékenységekkel szoros együttműködésben, valamint a Bizottság folyamatosan szorgalmazza az Afrikai Unió és az afrikai szubregionális szervezetek közötti intézkedések összehangolásának fejlesztését a béketámogató műveletekhez szükséges afrikai képességek jobb felhasználása érdekében.²⁴

2004. november 22-én az Európai Tanács jóváhagyta az afrikai békét és biztonságot elősegítő Európai Biztonság és Védelempolitika támogatásra irányuló cselekvési tervet, amelyben hangsúlyozta a Közös, Kül- és Biztonságpolitika keretén belüli (beleértve az Európai Biztonság és Védelempolitika támogatáson ke-

²² Partnership Agreement Between The Members Of The African, Caribbean And Pacific Group Of States Of The One Part, And The European Community And Its Member States, Of The Other Part, 18. o. <http://knowledge.cta.int/en/Dossiers/S-T-Policy-making/S-T-policy-dialogue/Documents/Cotonou-Agreement-EDF/Cotonou-Agreement-text-of-the-main-body-of-the-agreement> 2009-10-28

²³ Megállapodás, a Cotonouban 2000. június 23-án, egyrészről az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportjának tagjai, másrészről az Európai Közösség és tagállamai között aláírt partnerségi megállapodás módosításáról, 2005. 08.11. L209/27 http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2005/l_209/l_20920050811hu00270053.pdf 2009-10-28

²⁴ Különösen a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége, a Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség és a Fejlesztési Kormányközi Hatóság, valamint a Közép-Afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség támogatása érdekében.

resztüli) fellépések, az afrikai békeprogram, a közösségi eszközök és a tagállamok kétoldalú intézkedéseinek kiegészítő jellegét.

A 2005. december 15.–16.-án a Tanács elfogadta, majd 2007-ben tovább fejlesztette az Európai Afrika-stratégia című dokumentumot, amelynek alapjait a Lisszaboni Nyilatkozat, az EU–Afrika közös stratégia és az annak végrehajtására irányuló első cselekvési terv (2008–2010) jelenti. A stratégia szorgalmazza a globális kérdések terén történő fokozottabb együttműködést az Európai Unió és Afrika között, a konfliktuskezelés területén a megelőzésen alapuló megközelítést, valamint a civil szervezetek és az intézmények jobb bevonását a konfliktus- és válságkezelésbe. A stratégiai partnerség és a cselekvési terv prioritásai közé tartozik az afrikai demokratikus intézményi képességek fejlesztésének elősegítése acélból, hogy ezen intézmények egyre jelentősebb szerepet vállaljanak a konfliktus- és válsághelyzetek megelőzésében és kezelésében.

A 2008-as év az Európai Unió és az Afrika Unió között a stratégiai partnerség keretében zajlott, ezért a konfliktusok megelőzésére, kezelésére és rendezésére, valamint az afrikai képességek megerősítésére létrehoztak egy Afrikai Unió mellé akkreditált EU-képviselőt Addisz-Abeba-ban, amelynek élére egy afrikai békefenntartó képességekkel foglalkozó különleges tanácsadót neveztek ki acélból, hogy koordinálja a békével és biztonsággal kapcsolatos közös Afrika – EU partnerségi stratégia végrehajtását.

2008-ban az afrikai békefenntartó képességek megerősítésének keretében számos tevékenységre is sor került, pl.: elindították az afrikai készenléti haderő képzési programját, az Amani Africa²⁵ programot, amely a tervek szerint 2010-re éri el a végleges műveleti képességet. Az EU-Afrika Stratégiában az Európai Unió – az Afrikai Unióval és az ENSZ-szel szoros együttműködésben – továbbra is szilárdan elkötelezte magát az afrikai kontinensen jelentkező válságok megoldása mellett, katonai (EUFOR Tchad/RCA) és politikai szerepvállalás (EU Police Mission in the DR of the Congo, az EU kongói rendőri missziója) formájában egyaránt.

Az Unió a Maastrichti Szerződésében lefektetett Közös Kül- és Biztonságpolitikájának megalakítása óta immár számos katonai és nem katonai műveletet hajtott végre az Afrikai kontinensen, s jelenleg több országban is állomásoznak európai uniós szakértők és békefenntartók. Az alábbiak ezen műveletek felsorolását tartalmazzák:

Befejezett műveletek Afrikában

Szerkesztette: Czene Gréta

Helyszín	Misszió neve	Ideje	Leírása
Szudán, Darfur	Az EU AMIS-támogató művelete Darfúrban	2005-2007	A művelet az Afrikai Unió felkérésére válaszul indult. Feladata

²⁵ Szuahéli nyelven Amani Africa, angolul Peace in Afrika, magyarul Béke Afrikában program.

	(EU Support to the African Union Mission in Darfur)		afrikai katonák kiképzése, taktikai-stratégiai szállítások lebonyolítása, rendőri segítség és képzés nyújtása volt.
Kongói Demokratikus Köztársaság	Artemis, az EU kongói katonai missziója (EU Military Operation in the DR of the Congo)	2003	Feladata a biztonsági körülmények stabilizálása, a buniai humanitárius helyzet javítása volt.
Kongói Demokratikus Köztársaság	EUPOL Kinshasa, az EU rendőri missziója Kinshasában (EU Police Mission in Kinshasa)	2005-2007	Az első EBVP polgári misszió volt Afrikában 2005-2007 között, amelyhez hazánk eszközfelajánlást nyújtott. 2007. július 1-je óta az EUPOL RD Congo keretében folytatja tevékenységét
Kongói Demokratikus Köztársaság	EUFOR RD Congo, az EU kongói katonai missziója, (EU Military Operation in the DR of the Congo)	2006. július 30-2006. november 30.	Az EU a műveletet az ENSZ-missziójának (MONUC) támogatására hozták létre a választási folyamatok idejére.
Kongói Demokratikus Köztársaság	EUPOL RD Congo, az EU kongói rendőri missziója, (EU Police Mission in the DR of the Congo)	2007. július 1.-2009. június 30.-	A biztonsági szektor reformjának keretén belül a rendőrség, illetve az igazságügy átalakításának segítéséért felelős.

Helyszín	Misszió neve	Ideje	Leírása
Kongói Demokratikus Köztársaság	EUSEC RD Congo, az EU a biztonsági szektor átalakítását segítő missziója a Kongói Demokratikus Köztársaságban, (EU Security Sector Reform Mission in the Democratic Republic of the Congo)	2005. június 8.-2009. június 30.	A Kongói Demokratikus Köztársaságban felállított misszió célja a kongói hadsereg reformjának segítése
Csád – Közép-af-	EUFOR	2008. március	Az misszió célja a csá-

rikai Köztársaság	Tchad/RCA, Az EU Csádban/Közép-afrikai Köztársaságban működő katonai missziója (EU Military Operation in Tchad/RCA,	17. – 2009. március 15.	di menekülttáborok lakói biztonságának, a humanitárius segítségnyújtás célba juttatásának, valamint a nemzetközi polgári személyek biztonságának garantálása.
--------------------------	---	-------------------------	---

http://ec.europa.eu/echo/files/media/publications/ataglance2009_hu.pdf 2009-10-30

Folyamatban lévő műveletek Afrikában

Helyszín	Misszió neve	Ideje	Leírása
Bissau-Guinea	EU SSR Guinea-Bissau, az EU Bissau-Guinea biztonsági szektorának reformját előmozdító missziója. (EU mission in support of Security Sector Reform in Guinea-Bissau)	2009. május – 2009. november	A közelmúltban indított mintegy 40 fős, egy éves kezdeti mandátummal rendelkező misszió elsődleges célja a bissau-guineai biztonsági szektor átalakításának elősegítése a helyi hatóságokkal történő szoros együttműködésben.
Szomália	EU NAVFOR Somalia (operation "Atalanta")	2008. december 13.-2009. december 13.	Az Atalanta-hadműveletben az EU flotta a Világélelmezési Program (WFP) hajóit, valamint a Szomália partjainál elhaladó kereskedelmi hajókat hivatott védelmezni. A tagállamok közül Franciaország, Görögország, Nagy-Britannia, Belgium, Svédország, Németország, Spanyolország, Hollandia és Portugália vesz részt valamilyen szinten a hadműveletben. Az EU összesen hat hadihajóval és három felderítő repülőgéppel veszi fel a harcot a kalózzokkal.

Összegzés

Nagyon nehéz feladat megfelelő „receptet” találni Afrika gondjainak enyhítésére, mert az erre adandó választ minden nagyhatalom érdekei és értékei szerint különböző módon képzelel el. Az Európai Unió főleg fejlesztési támogatásokon, élelmezési- oktatási és egészségügyi segélyezésen, humanitárius segítségnyújtáson és egyedi hozzájárulásokon keresztül törekszik a béke és biztonság afrikai struktúrájának kiépítésének támogatására.²⁶ Az EU Afrika politikájának ország-specifikus gondolkodásmódja hosszabb távon alkalmas lehet az afrikai országok igényeinek és juttatásainak pontosabb meghatározására, azonban a segélyek és fejlesztési finanszírozások mértéke ahhoz nem elegendő, hogy gyors gazdasági és jóléti növekedést idézzon elő, ezen kívül a meglévő források kihasználása és hatékonysága sem megfelelő.

Amennyiben a nagyhatalmak és az európai államok nem adnak nagyobb támogatást a térség gazdasági és politikai reformjához (biztonsági erők kiképzése, a rendőrség felszerelésének javítása, a demokratikus értékek erősítése, illetve gazdasági alternatívák felkínálása a drogkereskedelemmel szemben), akkor a térség a jövőben visszacsúszásának következtében jelentősen destabilizálódhat, s e folyamat hosszabb távon Európában is negatív hatásokat válthat ki. Ez már csak azért is hordoz további veszélyeket magában, mert az utóbbi öt-tíz évben feltárt olajmezők egyharmada Afrikában található, így a térség világpolitikában való hosszabb távú felértékelődése más országok által is várható.

Ennek következtében mind biztonsági, mind gazdasági szempontból az európai országok számára elengedhetetlen az, hogy a jövőben is foglalkozzanak az afrikai helyzettel, tehát az ott folyó békefenntartó-béketeremtő műveletekben és humanitárius programokban is egyre nagyobb szerepet kellene vállalniuk. Ez azonban nem mindig csak pénzbefektetést jelent, hanem azt is, hogy tevékenyen részt vesznek a politikai folyamatok alakításában, katonákat, rendőröket és polgári személyeket küldenek egy-egy projekt megvalósítására, illetve további fejlesztéseket eszközölnék az EU támogatási politikán.

Mindazonáltal a kontinens fejlődését nem lehet a segélyezések mértékétől függővé tenni, a kulcs nem Afrikán kívül, hanem a kontinens vezetőinek és polgárainak a kezében található.

A jövőben az Afrikára irányuló programok kidolgozásánál sokkal erőteljesebben kellene támaszkodni afrikai szakemberekre és az eddiginél is jobban figyelembe kellene venni az ország specifikus adottságokat. Ezzel el lehetne kerülni, vagy legalábbis mérsékelni abból a hibákból eredő negatív konzekvenciákat, amik az egyes országok „egységes” kezeléséből adódhatnak.

²⁶ Tanácsi Dokumentum a Közös ül- és Biztonságpolitika Fő Szempontjairól és Alapvető Választásairól 2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/HU_PESC.pdf 2009-11-04

Felhasznált irodalom

1. A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, Az EU Afrika-stratégiája: európai-afrikai egyezmény Afrika fejlődésének gyorsításáért, {SEC(2005) 1255} Brüsszel, 12.10.2005
2. Ballai Vince: Kína egyengeti Afrika rögös útjait.
<http://www.origo.hu/nagyvilag/20080527-kina-afrika.html> 2009-11-03
3. Balázs Judit: Az EU Afrika politikája és Magyarország szerepe, 7.o.
<http://terebess.hu/keletkultinfo/Magyarorsz%E1g%20%E9s%20az%20EU%20Afrika%20politik%E1ja.doc> 2009-11-03
4. Camilla Elowson: The Joint Africa EU Strategy, A study of the peace and security partnership, Swedish Defence Research Agency, Defence Analysis, SE-164 Stockholm
5. Dr. Benkes Mihály István: Fekete-Afrika helyzete a poszt-bipoláris korszak küszöbén, Kül-Világ, I. évfolyam, 2004/4.
6. COM(2005) 489 végleges, http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/AFA9FCA4-78B5-4F24-AB30-97E59ED5A2A8/0/080110afrika_strategia.pdf, 2009. október 29.
7. Megállapodás, a Cotonouban 2000. június 23-án, egyrészt az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportjának tagjai, másrészt az Európai Közösség és tagállamai között aláírt partnerségi megállapodás módosításáról, 2005. 08.11. L209/27,
http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2005/l_209/l_20920050811hu_00270053.pdf 2009-10-28
8. Partnership Agreement Between The Members Of The African, Caribbean And Pacific Group Of States Of The One Part, And The European Community And Its Member States, Of The Other Part, 18. o.
<http://knowledge.cta.int/en/Dossiers/S-T-Policy-making/S-T-policy-dialogue/Documents/Cotonou-Agreement-EDF/Cotonou-Agreement-text-of-the-main-body-of-the-agreement> 2009-10-28
9. Udvari Bea: A Loméi Egyezmények gazdasági hatásai Fekete-Afrikában, Kül-Világ, V. évfolyam, 2008/3-4.
<http://epa.oszk.hu/00000/00039/00016/pdf/udvari.pdf> 2009-11-09
10. Peter Brookes: Into Africa: China's Grab for Influence and Oil, Delivered on February 9, 2007
<http://www.heritage.org/research/africa/HL1006.CFM> 2009-11-09
11. Sibylle Scheipers and Daniela Sicurelli: Empowering Africa: normative power in EU–Africa relations, *Journal of European Public Policy* 15:4 June 2008: 607–623. oldalak
12. Stephan Kingebiel: Africa 'S New Peace And Security Architecture, Published in *African Security Review* Vol 14, No 2, 2005

A NEMZETKÖZILEG ELLENŐRZÖTT TERMÉKEK ÉS TECHNOLÓGIÁK, VALAMINT A HADITECHNIKAI ESZKÖZÖK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK LEGÁLIS FORGALMÁNAK ELLENŐRZÉSE

1. rész

A proliferáció a XXI. század meghatározó biztonsági kihívásai közé tartozik. Az ennek szerves részét képező illegális fegyverkereskedelem elsődlegesen a polgárháború sújtotta térségekbe, válságócokba, nemzetközi embargó alá eső országokba irányul. Nem véletlen, hogy a kihívásokra való válaszkeresés jegyében az MK KBH és az MH Geoinformációs Szolgálat szervezésében 2009 októberében megrendezett nemzetközi konferenciájának a témája a „Biztonságpolitika specifikus területei, bioterrorizmus – radioterrorizmus” volt. A publikációban bemutatom a proliferáció elleni küzdelem egyre bővülő nemzetközi együttműködésen alapuló fő területeit, egyezményi kereteit, szervezeti hátterét, valamint a legális forgalmazás fő szabályait. A Szakmai Szemle következő számában pedig a nemzetközi egyezményekkel összhangban álló magyar jogszabályi háttér, valamint az ezt működtető kormányzati szervek feladatrendszerének bemutatására vállalkozom.

Az iparbiztonság és a non-prolifерáció közötti kapcsolat

A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 4–7. paragrafusaiban részletes kibontásban szerepelnek az MK IH, az MK NbH, az MK KFH, valamint az MK KBH iparbiztonsággal összefüggésbe hozható feladatai. Az átfedésekből kiindulva mellőzöm ezen feladatok nemzetbiztonsági szolgálatonkénti tételes taglalását, de a lényegi elemeit tekintve ezek között megtalálhatóak az alábbiak:

- Az MK gazdasági, tudományos-technikai biztonságát veszélyeztető leplezett törekvések felderítése, elhárítása;
 - A nemzetbiztonságot veszélyeztető jogellenes fegyverkereskedelem, a tömegpusztító fegyverek és alkotóelemeik, illetve az előállításhoz szükséges anyagok és eszközök jogellenes nemzetközi forgalmának felderítése;
- A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások jogellenes forgalmának felderítése²⁷, megelőzése, megakadályozása, valamint a **legális forgalmának ellenőrzése**.

²⁷ Btk. 263/B. § A haditechnikai termékkel és szolgáltatással, illetőleg kettős felhasználású termékkel visszaélés bűncselekménye

A feladatok felsorolása alapján egyértelmű, hogy a non-proliferációs rezsim betartásával folyamatosan foglalkoznia kell a nemzetbiztonsági szolgálatoknak, elsődlegesen pedig az NBH-nak és a KBH-nak. Ennek a műveleti munkával összefüggő aspektusait nem áll módomban taglalni, de *a legális forgalom ellenőrzése terén betöltött szerepünk néhány összetevőjét a Szakmai Szemle következő számában érinteném. A mostani publikációban pedig a non-proliferáció nemzetközi helyzetéről adok némi áttekintést.*

2003 decemberében az Európai Unió (a továbbiakban: EU) közös kül- és biztonságpolitikájáért felelős Javier Solana által jegyzett „Egy biztonságos Európa egy jobb világban” címet viselő dokumentum a kihívások között a terrorizmus, a szervezett bűnözés és a működésképtelen államok közötti kapcsolatok ellehetetlenülése mellett a **tömegpusztító fegyverek proliferációját** emelte ki. Ez utóbbit az EU biztonságára potenciálisan a legnagyobb veszélyként jellemezte. A kihívások kezelése érdekében az EU maga is kifejlesztett a későbbiekben néhány összetevőjét illetően ismertetésre kerülő exportellenőrző rendszert, mely magában foglalja a közös jogi alapot a kettős felhasználású termékek exportellenőrzéséhez, és erősíti az együttműködést a hagyományos fegyverek exportellenőrzésében is. Ennek eredményeként került elfogadásra 1998 júniusában az Európai Unió fegyverexporttal kapcsolatos Magatartási Kódexe (European Union Code of Conduct on Arms Exports), amelynek a legfontosabb szempontjait a publikáció második felében ismertetem. Az EU nagy figyelmet fordít az egyes ellenőrzött termékek vagy technológiák nemzetközi exportellenőrzési megállapodások függelékét képező listákra, jegyzékekre, az időről időre történő módosításukra.

A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások legális forgalmának nemzetközi szabályozása²⁸

A tömegpusztító fegyverek elterjedése növekvő veszélyt jelent a világ valamennyi országa számára. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1540-es határozata felhívja az összes tagállam figyelmét arra, hogy hatékony exportellenőrzést vezessen be és működtessen a nukleáris,²⁹ a vegyi- és biológiai fegyverekre és hordozóeszközökre, valamint a hozzájuk kapcsolódó anyagokra. Ezeknek az ellenőrzéseknek jogszabályokon kell alapulniuk, és érvényesnek kell lenniük az exportellenőrzésre, a tranzitra, a re-exportra és a brókertevékenységre egyaránt. A nemzeti jogszabályok büntető- és polgárjogi szankciókkal szerezzenek érvényt a jogszabályok betartásának.

²⁸ Az anyag összeállításánál forrásként felhasználtam Dr. Ébert László: „A speciális anyagok áruforgalmának magyar szabályozása és az EU követelményeihez való alkalmazkodása” című PhD értekezését

²⁹ Chemical, Biological, Radiological and Nuclear, a továbbiakban: CBRN

Az államok egy csoportja nemzetközi intézményi és egyezményi keretek között kötelezettséget vállalt arra, hogy megakadályozza a CBRN fegyverek, valamint ezek hordozóeszközeinek elterjedését. A szerződések és konvenciók között fontos szerepet játszik a biológiai hadviselési konvenció, a vegyi fegyver tilalmi egyezmény, vagy az atomsorompó szerződés. Az exportellenőrzés kiterjed a kettős felhasználású termékekre, a rakétatechnológiai rendszerek ellenőrzésére, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások legális forgalmára.

A magyar ellenőrző rendszer létrehozását befolyásoló nemzetközi szervezeti és jogszabályi háttér

A témakör felvezetésében fontosnak tartottam számba venni azokat a nemzetközi megállapodásokat, amelyek a kereteit biztosítják a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások legális külkereskedelmi forgalma engedélyezési folyamatának.

Az ENSZ hagyományos fegyverekről szóló listája:

Az ENSZ Alapokmány 51. cikkelye szerint az államok természetes joga az egyéni, vagy kollektív önvédelem, ha bármely tagállamot támadás ér. A fegyverzetcsökkentés az ENSZ egyik központi törekvése, amellyel a világméretű békét, a háborúk megszüntetését, valamint a válságócok csökkentését kívánja elérni. Az ENSZ leszereléssel kapcsolatos tevékenységét a titkársága alárendeltségében működő Leszerelési Ügyek Főosztálya koordinálja. Ez a törekvése megnyilvánul az ENSZ-közgyűlés Leszerelési és Nemzetközi Biztonsági Bizottsága, valamint a Leszerelési Konferencia támogatásában is. Az ENSZ leszereléssel kapcsolatos tevékenységét három csoportra oszthatjuk:

1. Az egyes fegyverzetek betiltása, felszámolása (pl., a taposóaknak felszámolásáról 1997-ben megkötött ottawai konvenció);
2. A fegyverek számának csökkentése (pl.: CFE³⁰ Szerződés);
3. A fegyverek területi korlátozása (pl.: ENSZ fegyverkereskedelmi embargó).

³⁰ Conventional Armed Forces in Europe – az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés az EBESZ országok állam- és kormányfőinek 1990. november 19. és 21. között Párizsban megtartott csúcsertekezletén került aláírásra. Hosszas diplomáciai egyeztetéseket követően 1992. november 09-én lépett hatályba [1]. Ezt 1999. végén az isztambuli EBESZ csúcstalálkozóján módosították. A ratifikációs okmányokat Hollandiában helyezték el. A szerződés jelentősége, hogy a hatálya alá tartozó eszközök (harckocsik, páncélozott harcjárművek, 100 mm-nél nagyobb tüzérségi eszközök, támadó helikopterek, harci repülőgépek) mennyiségének csökkentését írta elő. Ugyanakkor a szerződés széleskörű információcserét, évenkénti jelentési kötelezettséget, valamint a kölcsönös helyszíni ellenőrzések biztosításának lehetőségét is tartalmazza. A szerződést aláíró államok kötelezettsége a felsorolt haditechnikai eszközök más ország részére történő eladásakor a többi CFE ország tájékoztatása. A magyar engedélyező hatóságok és a CFE nemzeti szervezete között az együttműködés kiváló.

Az ENSZ kézi lőfegyverekkel és könnyű fegyverzettel való illegális kereskedelem megelőzését, illetve megszüntetését célzó cselekvési programjának³¹ távlati célja egy, az ENSZ tagországok által ratifikált nemzetközi fegyverkereskedelmi egyezmény megvalósítása. Az ENSZ cselekvési programja elvárja az államoktól a kézi- és könnyű lőfegyverek exportengedélye vonatkozásában a szigorú nemzeti jogszabályi háttér megalkotását és működtetését.

Az EBESZ³² dokumentum a kézi- és könnyűfegyverekről

A kézifegyverek alatt olyan fegyvereket értenek, amelyeket a hadsereg vagy a biztonsági erők egyes tagjainak használatára terveznek (automata pisztolyok, puskák, karabélyok, géppisztolyok, gépkarabélyok, könnyű géppuskák, és az ezekhez tartozó rendszerek).

A könnyűfegyverek körébe azok a fegyverek tartoznak, amelyek általában 2-3 fős kezelő személyzetet igényelnek, Ide sorolható a géppuska, kézből indítható cső alatti és/vagy beépített gránátvető, hordozható légvédelmi löveg, hordozható páncéltörő löveg, hátrasiklás nélküli löveg, hordozható páncéltörő rakéta és rakétarendszerek, hordozható égvédelmi rakéta rendszerek, 100 mm-nél kisebb űrméretű aknavető.³³

Egyes becslések szerint 600 milliónál több kézi- és könnyűfegyver található a világ minden országában szétszórta. Ezek begyűjtésének, illetve további illegális elterjedés megakadályozása céljából létrehozták a Kézifegyverek Egyeztető Bizottságát³⁴. Ez a testület elősegíti az információcserét, amely 16 ENSZ ügynökséget, alapot és programot érint.

A 2003. évi Európai Biztonsági Stratégia alapján az Európai Tanács 2005. december 15-16-án elfogadta a kézi- és könnyűfegyverek, valamint lőszerük kereskedelmével és felhalmozásával kapcsolatos non-proliferációs stratégiát. Az Európai Parlament állásfoglalást adott ki, amelyben szorgalmazta a kézi- és könnyű lőfegyverek proliferációjának megakadályozását célzó kötelező erejű nemzetközi szabályrendszer elfogadtatását. Fontos elvárás, hogy a civil lakosság ne tarthasson engedély nélkül engedély nélkül kézi- vagy könnyű lőfegyvert, automata vagy félautomata fegyvert, illetve gépfegyvert.

A dokumentumot aláíró államok – köztük az Magyar Köztársaság – kötelezettséget vállaltak az alábbiak létrehozására, illetve betartására³⁵:

³¹ UN Programme of Action on the Illicit Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects – 2001. júliusában került elfogadásra

³² A legátfogóbb páneurópai biztonsági szervezet 56 résztvevő állammal

³³ Tartalmi idézet az ENSZ 2005. december 8-án megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve alapján

³⁴ UN Coordinating Action on Small Arms (CASA); 1998-ban kezdte meg a tevékenységét

³⁵ Kizárólag a fegyverkereskedelem szabályozásával és ellenőrzésével összefüggő legfontosabb megállapodások szempontjából nézve

1. Megteremtik a szerződés hatálya alá eső fegyverek gyártásának nemzeti szabályozását, létrehozzák a gyártásengedélyezési, ellenőrzési és felülvizsgálati rendszerét. Megszüntetik a „jelzés nélküli” kézfegyverek gyártását. Minden gyártott fegyvernek azonosíthatónak kell lennie. Az országoknak rendelkezniük kell az illegális fegyvergyártásra és fegyverkereskedelemre vonatkozó büntetőjogi rendelkezéssel.

2. Minden egyes exportengedély kiadása előtt az engedélyező állam hatósága teljes körű „ország vizsgálatot” végez, amely felméri az adott célország politikai, katonai, pénzügyi, gazdasági helyzetét, a regionális viszonyait, a nemzetközi kötelezettségei betartásának milyenségét, a jogosnak ítélt biztonsági szükségleteit, valamint azt, hogy az adott igény hogyan viszonyul az ENSZ Alapokmány 51. cikkelyéhez.

3. Nem kaphat fegyverszállítási exportengedélyt a gyártó, illetve a kereskedő, ha a 2. pontban taglalt vizsgálat nem megfelelő eredményre vezet.

4. Minden részletre kiterjedő tranzit ellenőrzést valósítanak meg, bevonva az exportős és importőr országok illetékes szervezeteit. Megvalósítják az árukövetés teljes rendszerét, beleértve a hatósági szintű előzetes tájékoztatást is. Nem engedélyezhető a tranzakció, ha:

- Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok megsértésére vagy elfojtására akarják felhasználni;
- Más államok fenyegetésére kívánják felhasználni;
- Olyan területre szeretnék vinni a megszerzett haditechnikai eszközöket, amely nem saját országokhoz tartozik;
- Megsértik a nemzetközi kötelezettségvállalásaikat, figyelmen kívül hagyják az ENSZ BT által hozott szankciókat, non-proliferációs megállapodásokat;
- Az esetleges szállítások fegyveres konfliktust hosszabbítanak meg, súlyosbítanak, illetve megsértenék a fegyveres konfliktusok kezelésével összefüggő nemzetközi előírásokat.

5. Mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a re-export lehetőségét visszaszorítsák.

6. Sem a belföldi, sem a nemzetközi kereskedelemben nem engedélyeznek jelöletlen kézfegyverrel történő kereskedést.

A Szerződést aláíró nemzetek a fenti elveken túl az alábbiakat határozták el:

- Nem adnak ki export engedélyt a fogadó állam végfelhasználói bizonyítványa vagy ezzel egyenértékű más hivatalos meghatalmazás kézhezvétele nélkül (pl., Nemzetközi Import Igazolás);

- Tájékoztatják egymást az engedélyezett gyártókról, nemzetközi fegyverkereskedő cégekről, a lefoglalt, elkobzott árukról, a hatóság által felderített, betiltott ügyletekről, a bűnösnek ítélt személyekről vagy vállalatokról, „elfedésre” alkalmazott eszközökről, az illegális kereskedelem során használt útvonalairól.

Atomsorompó Szerződés

(Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons³⁶)

Az NPT a globális non-proliferációs rezsím sarokköve, és a nukleáris le szerelés véghezvitelének nélkülözhetetlen alapja. Az ENSZ Közgyűlésének XXII. ülészsaka 1968. június 12-én határozta el és 1968. július 1-jén Moszkvában, Washingtonban és Londonban került aláírásra. Célja a nukleáris fegyverek további elterjedésének megakadályozása volt. A szerződésben foglaltak alapján a nukleáris fegyvert birtokló országok kötelezik magukat, hogy nem adnak át nukleáris fegyvereket, illetve az ezekhez kapcsolódó technológiát a nukleáris fegyverekkel nem rendelkező országoknak. Ez utóbbiak sem törekedhetnek annak megszerzésére vagy kifejlesztésére. Az Atomsorompó Egyezmény 1970. március 5-én történt hatályba lépését követően a nukleáris technológiával rendelkező országok megbeszéléseket folytattak azzal a céllal, hogy összehangolják az Egyezmény III. 2. cikke szerinti **exportellenőrzési kötelezettségek értelmezését**. Ezek az országok együttműködnek az atomenergia békés célú felhasználásában, és joguk van hozzáférni az ehhez szükséges technológiákhoz, információkhoz. Napjainkra 189 ország csatlakozott a szerződéshez³⁷. Csupán Kuba, India, Izrael és Pakisztán nem csatlakozott hozzá. A nukleáris fegyverekkel nem rendelkező aláíró országok alávetik magukat a bécsi székhelyű, 1957-ben létrehozott Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrzéseinek. A szerződést 5 évente felülvizsgálják. Ennek eredményeként irányelveket fogalmaztak meg, amelyeket az 1975-ben létrejött Nukleáris Szállítók Csoportja irányelveiként ismernek. Ezeket az irányelveket a tagországok a nemzeti szabályzóikon keresztül érvényesítik.

Nukleáris Szállítók Csoportja

(The Nuclear Suppliers Group³⁸)

Az NSG egy informális szervezet, amely azokat a nukleáris anyagokkal rendelkező országokat foglalja magában, amelyek együttműködnek a nukleáris fegyverek non-proliferációjának fenntartásában az erre vonatkozó irányelvek, szabályok betartásában. Az exportellenőrzési együttműködésben résztvevő 46 ország felváltva látja el az elnöki teendőket. A döntések teljes konszenzussal születnek. A proliferációs kihívások hatékony kezelése érdekében az NSG rend-

³⁶ A továbbiakban: NPT

³⁷ Magyarország 1968-ban írta alá az Atomsorompó Szerződést, a NAÜ-vel 1972-ben kötött teljes körű biztosítéki egyezményt

³⁸ A továbbiakban: NSG

szeresen felülvizsgálja az irányelveket és a mellékleteket. A 2002 decemberében az NSG Bécsben történt rendkívüli plenáris ülésén az irányelvek módosítása fókuszált a **nukleáris szállítások nukleáris terrorizmus céljára történő felhasználásának megelőzésére és megakadályozására**. A tagállamok megállapodtak abban is, hogy minden tekintetben javítani fogják az információcserét is. Az NSG 2009 júniusában Budapesten tartotta az éves plenáris ülését. Ebből az alkalomból Magyarország egy évre átvette a soros elnökséget. A budapesti ülészak jelentőségét a nukleáris proliferáció veszélyeinek fokozódása adta. Ezek között kiemelten foglalkoztak az észak-koreai kísérleti robbantásokkal, valamint az iráni atomprogram aktuális fejleményeivel. Az ülészakon Izland is felvételt nyert az NSG-be.

Részleges Atomsorompó Szerződés

(Partial Test Ban Treaty³⁹)

A PTBT egyezményt az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és a Szovjetunió 1963. augusztus 5-én írta alá Moszkvában. Az egyezmény „korlátlan ideig” tiltja a kísérleti atombomba robbantást az atmoszférában, a víz alatt és a világűrben. Nem tiltja viszont a földalatti nukleáris robbantásokat. Kína, Franciaország és Észak-Korea nem ratifikálta a szerződést.

Átfogó Atomcsend Szerződés

(Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty⁴⁰)

A szerződést New York-ban 1996. szeptember 24-én nyitották meg a csatlakozás céljából. Kulcsszerepet játszik a nukleáris ploriferáció megakadályozásában és a nukleáris leszerelésben. Ezzel hozzájárul egy biztonságosabb világ megteremtéséhez. A CTBT egy bevezető részből, 17 cikkből, két mellékletből és két protokollból áll. Ebben valamennyi részes állam kötelezi magát, hogy nem végez semmiféle fegyverkísérleti nukleáris robbantást, és megtilt, illetve megelőz minden ilyen nukleáris robbantást. A CTBT a Szerződés 2. mellékletében megnevezett 44 ország ratifikációját követő 180 nap múlva lép hatályba. Ezek közül még több ország ratifikálása hiányzik. Magyarország már megtette ezt.

A világűr békés felhasználásáról szóló szerződés⁴¹

(Outer Space Treaty)

A szerződést 1967. január 27-én Moszkvában, Londonban és Washingtonban írták alá. A szerződésben részes államok kötelezik magukat, hogy nukleáris fegyvereket vagy bármely másfajta tömegpusztító fegyvert hordozó semmilyen objektumot nem juttatnak Föld körüli pályára. Ilyen fegyvereket az égitest-

³⁹ A továbbiakban: PTBT

⁴⁰ A továbbiakban: CTBT

⁴¹ A szerződés teljes elnevezése: „Szerződés az államok tevékenységét szabályzó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket”

teken nem helyeznek el, illetve a világúrbén semmilyen más módon sem tartanak.

A Wassenaari Megállapodás (*Wassenaar Agreement*)

A COCOM⁴²-listát egy, a keleti blokk országait sújtó multilaterális kereskedelmi embargó céljából hozták létre 1947-ben, amely valójában egy csúcstechnológiai termékeket tartalmazó feketelista volt. Az ezen szereplő termékeket tilos volt az embargó alatt álló országokba (pl., KGST országok, Kína) exportálni. 1992. február 10-én 17 COCOM ország egységes állásfoglalása alapján Magyarország lekerült a „megkülönböztetett” országok listájáról. A COCOM szervezet két évvel később, 1994. március 31-én feloszlatta magát. A helyében 1995-ben 33 ország közreműködésével létrehozták a Wassenaar-i Megállapodást⁴³ [2], amely a hagyományos fegyverek, valamint a kettős felhasználású termékek és technológiák kereskedelmével összefüggő nemzetközi biztonsági elvárásokról szól. 1996 szeptemberében lépett hatályba. Magyarország 1996. július 12-én írta alá a megállapodást. Jelenleg már 40 ország csatlakozott a WA-hoz. Köztük található az EU és NATO tagországokon kívül Argentína, Ausztrália, Dél-Afrika, Dél-Korea, Japán, Oroszország, Ukrajna, valamint Új-Zéland. A szervezet kis létszámú vezetése és titkársága Bécsben székel. A WA fő döntéshozó fóruma az éves rendszerességű plenáris ülések sora. A döntések teljes konszenzuson alapulnak és bizalmasan kezelendők. A WA elnökét a 40 ország éves rotációval adja. A WA nemzetközi státuszát az EBESZ mintájára alakították ki. Tevékenysége nem irányul egyetlen ország vagy ország-csoport ellen sem. Az „Alapszabály” szerint a WA célja a regionális és nemzetközi biztonság és stabilitás megerősítése. A nemzetközi szerződés aláírói kötelezettséget vállaltak arra, hogy a kiadott engedélyekről önkéntességi alapon információcserét folytatnak. Ezek közül kiemelt hangsúlyt kapnak az exportengedély kiadását megtagadó döntések, amelyeket a lehetőségek függvényében 30 napon belül, de semmiképpen 60 napon túl szeretne megkapni a WA. Az egyik ország által hozott korlátozó döntéstől nem kötelezi a többi WA országot hasonló döntéshozatalra. Dönthet ettől eltérően is, de ennek meghozatala előtt javasolt konzultálni az elutasító ország képviselőivel, amennyiben ez 3 éven belül történt.⁴⁴ A WA országok megállapodásra jutottak abban is, hogy a nem WA országokat egy erre a célra kidolgozott formanyomtatványon, diplomáciai csatornákon féléves rendszerességgel tájékoztatják az elutasított exportengedélyekről. Fontos törekvése a WA-nak a különösen védett kettős felhasználású anyagok és technológiák végfelhasználónál történő ellenőrzése lehetőségének megszervezése.

⁴² Coordinating Committee for Multilateral Export Controls első két szavának rövidítéséből keletkezett mozaikszó

⁴³ A továbbiakban: WA

⁴⁴ Magyarország nem exportál azokba az országokba, amelyeket a WA országok valamelyike megtagadja az exportkivittelt.

A WA a tevékenysége megszervezése során igyekezett elkerülni az átfedéseket más non-proliférációs szervezetekkel (Ausztrália Csoport, Nukleáris Szállítók Csoportja, Zangger Bizottság, Rakétatechnológiai Ellenőrzési Rendszer, Vegyi fegyver Tilalmi Egyezmény), de ez nem járt teljes sikerrel. A párhuzamosság bizonyos mértékig, napjainkig fennáll.

Az **országok szuverén joga** az engedélyek kiadása, amelynek összhangban kell lennie a nemzetközi és nemzeti előírásokkal. Ez vonatkozik a tömegpusztító fegyverekre, az ezeket célba juttató eszközökre, valamint a haditechnikai eszközök és kettős felhasználású termékek és technológiák jegyzékére. A WA fókuszál a nemzetközi és regionális békét és biztonságot veszélyeztető azon fenyegetésekre (pl., nemzetközi terrorizmus, szervezett bűnözés), amelyek a jegyzéken szereplő anyagok a proliferációjából adódnak. A WA tagjai hatékony exportellenőrzési rendszert működtetnek, amelynek a helyzetét időről időre áttekintik, lehetővé téve a kockázati tényezők feltárását, a nemzeti rendszerek összehangoltabb működését. A WA országoknak törekedniük kell arra, hogy a fegyverkereskedelemmel foglalkozó cégek száma ne legyen túl magas. Kötelezettséget vállaltak arra is, hogy az ENSZ hagyományos fegyverekről szóló regiszterében 7 kategóriába sorolt haditechnikai termékeket illetően a WA-n kívül eső országokba történő export, re-export esetén erről félévenként tájékoztatást adnak a világszervezetnek. A WA-hoz bármely ország csatlakozhat, ha elfogadja a közös alapelveket, hatékony exportellenőrzést működtet és az ellenőrzött termékek jelentős gyártója vagy szállítója. A WA nem ad lehetőséget megfigyelői státusz betöltésére.

A WA Ellenőrző Jegyzéke az alábbi fő részekből áll⁴⁵:

Haditechnikai eszközök listája⁴⁶:

- Kézi és könnyű fegyverek valamint lőszer (ez nem érinti a polgári rendeltetésű kézi lőfegyvereket);
- Tankok és más páncélozott harcjárművek;
- Hadihajók és tengeralattjárók;
- Páncélozott/védelmi célú felszerelés;
- Vadászrepülőgépek, harci helikopterek, pilóta nélküli légi eszközök, rakétarendszerek valamint egyéb, a jegyzékben részletezett eszközök.

A kettős felhasználású termékek és technológiák listája 9 kategóriára oszlik. Szerepelnek bennük többek között az információvédelemmel, a telekommunikációval, a fejlett elektronikával kapcsolatos eszközök, fejlesztések. A jegyzéket két függelék is kiegészíti (védendő, és fokozott mértékben védendő anyagok).

⁴⁵ The Wassenaar Arrangement Control Lists online: <http://www.wassenaar.org/intoduction/howit-works.html>,

⁴⁶ Az egyes fegyverzeti listákban mindenütt az ENSZ által elfogadott és alkalmazott fegyverzeti listát alkalmazzák

Ausztrália Csoport (*Australia Group*)

41 országot, köztük Magyarországot is magában foglaló informális szervezet. A Csoportnak nem tagja a világ meghatározó országai közül Kína, India és Oroszország, viszont tagja Ukrajna. A Csoport éves rendszerességgel megtartott konferenciákon hangolja össze a biológiai és vegyi fegyverek proliferációs kockázatának csökkentése céljából működtetett nemzeti exportellenőrzési tevékenységét. Az Ausztrália Csoport csak jelölés útján a jelölt ország exportellenőrzési rendszerének vizsgálatát követően, plenáris ülésen, teljes konszenzus esetén vesz fel új tagokat a szervezetbe. A csoport tagjai részt vesznek a Kémiai Fegyverekről szóló Konvenció (Chemical Weapons Convention), valamint a Biológiai és Toxikus Fegyverek Konvenciója (Biological and Toxin Weapons Convention) munkájában. A Csoport rendelkezik egy folyamatosan aktualizált **jegyzékkel**⁴⁷. Ez a lista tartalmazza a kémiai fegyvereket, a kettős felhasználású kémiai anyagokat gyártó cégeket, felszereléseket és gyártó technológiákat, a kettős felhasználású biológiai anyagokat előállító berendezéseket és technológiákat, a biológiai, a növényi és állati eredetű összetevőket. A jegyzéket folyamatosan aktualizálják, amely különösen a szintetikus anyagok, és az ún. nem tapintható technológiák területén jelent nagy kihívást. A csoport tagjai az általuk felügyelt kettős felhasználású termékek vonatkozásában törekszenek az exportellenőrzési rendszerük összehangolására, az átláthatóság biztosítására, a nemzetközi bűnözés és terrorizmus ellenérdekű törekvései preventív intézkedések útján történő megakadályozására. A preventív, exportellenőrző intézkedésekkel nem kívánják hátráltatni a vegyipar rohamszerű fejlődését, ebből adódóan csak indokolt esetben avatkoznak be a folyamatokba.

Rakétatechnológiai Ellenőrzési Rendszer (*The Missile Technology Control Regime*⁴⁸)

Az MTCR nem szerződés. Informális szervezet, 1987-ben jött létre. Jelenleg 34 ország vesz részt az együttműködésben. Nem hoznak önálló döntéseket, csupán konszenzusos alapon irányelveket dolgoznak ki. Kiindulópontként az Európai Unió fegyverexporttal kapcsolatos Magatartási Kódexét veszik alapul. Az MTCR tagok információt is cserélnek a proliferációs veszélyekről és trendekről, valamint együttműködnek a proliferáció gyanús szállítmányok megállításában. A részt vevő országok szándéka a tömegpusztító fegyverek célba juttatására alkalmas pilóta nélküli eszközökkel kapcsolatos nemzeti exportengedélyezési rendszerek összehangolása. Azok a célba juttató eszközök sorolhatók ide, amelyek 500 kg nukleáris töltetet tudnak minimum 300 km távolságra eljuttatni. Ezek közé az eszközök közé tartoznak a ballisztikus rakéták, egyéb rakéták, a

⁴⁷ Australia Group Common Control List, online: <http://www.australiagroup.net/en/precursors.html>

⁴⁸ A továbbiakban: MTCR

pilóta nélküli légi harcművek, illetve az ezekhez szükséges felszerelések, anyagok, technológiák. Az exportellenőrzés alá eső eszközök és technológiák körét **külön jegyzék**⁴⁹ tartalmazza, amelyet folyamatosan hozzáigazítanak az idő közben bekövetkezett változásokhoz. A 34 ország rendszeresen tájékoztatja egymást a jegyzéken szereplő anyagokkal összefüggő nemzeti exportellenőrzési rendszerükben bekövetkezett változásokról. Kapcsolatban állnak a szervezeten kívüli országokkal is, akik részére különböző konferenciákat szerveznek. 2002-ben Magyarország volt a vendéglátója egy ilyen rendezvénynek. Jelenleg Brazília látja el az elnöki teendőket.

Zangger Bizottság (*Zangger Committee*)

1971-ben jött létre Non-proliferációs Bizottság (NPT Exporters Committee) néven. 1973 és 1974 között a volt Szovjetunió, valamint a Varsói Szerződés néhány tagállama is bekapcsolódott a Bizottság munkájába. A szervezet évente egy alkalommal ülésezik Bécsben. Célja a nukleáris anyagok és felszerelések békés célokra történő felhasználásnak figyelemmel kísérése. 37 ország rendelkezik tagsági viszonyal, köztük Magyarország is. Az Európai Bizottság állandó megfigyelői státuszt kapott. A Bizottság élén 2006. óta egy cseh diplomata áll. Amióta a Zangger Bizottság tagjait is tömörítő Nukleáris Szállítók Csoportja tagjává vált⁵⁰, az Atomenergia Ügynökséggel közösen foglalkoznak az 1974-ben jóváhagyott Trigger Jegyzék⁵¹ aktualizálásával. Amikor egy nemzet exportálni kíván a Trigger Jegyzéken felsorolt nukleáris anyagokat, garanciát kell vállalnia arra, hogy ezek az anyagok nem kerülhetnek re-export útján olyan harmadik országba, amely nem rendelkezik nukleáris fegyverekkel és nem tagja a Zangger Bizottságnak.

Vegyí Fegyver Tilalmi Szervezet (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*⁵²)

Az OPCW egy független szervezet, amely az általa elfogadott, 1997. április 29-én hatályba lépett nemzetközi ellenőrzési egyezményben szabályozza a vegyi fegyverek gyártásának, tárolásának és használatának szabályait. Az OPCW vezérkarának székhelye Hágában található. Az OPCW-t három fő szerv alkotja: a részes államok éves értekezlete, a 41 tagú végrehajtó tanács, valamint a közel 500 fős technikai titkárság. Az Ausztrália Csoport támogatja a szervezet tevékenységét. A szervezet konferenciáin minden tagállam egy szavazattal rendelkezik. A konferencia döntéseinél törekedni kell a teljes konszenzusra, de ennek hiányában a 2/3-os többség is elégséges. Az egyezmény alapjául az 1925-

⁴⁹ The MTCR Equipment, Software and Technology Annex, online: <http://www.mtcrc.org/english/MTCRTechnical1AnnexNov2008.pdf>

⁵⁰ Brazília, Ukrajna és Új-Zéland nem tagja a Zangger Bizottságnak, csupán a Nukleáris Szállítók Csoportjának

⁵¹ Consolidated Trigger List, online: www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2000/infcir-c209r2.pdf

⁵² A továbbiakban: OPCW

ben elfogadott Genfi Jegyzőkönyv szolgált, amely jelentős mértékben kiegészítésre került. 2009 januárjában az ENSZ 195 tagállama közül 186 ország (köztük Magyarország) volt a tagja a szervezetnek. Továbbra sem csatlakozott Angola, Észak-Korea, Egyiptom, Irak, Libanon, Szomália és Szíria. A vegyi fegyverek megsemmisítése terén az utóbbi években nagy előrehaladás volt kimutatható, amelynek a költségeihez néhány érintett ország esetében az USA, Anglia, Németország, Hollandia, Olaszország és Kanada pénzügyi támogatással járult hozzá. Az OPCW 2007. áprilisi határidővel elrendelte a meglévő készletek megsemmisítését. Oroszország haladékot kapott, ugyanakkor a készleteit nemzetközi ellenőrzés alá vonták. A megsemmisítés végső határideje 2012 áprilisa. A szerződés aláírói kötelezték magukat arra, hogy nem fognak kifejleszteni, gyártani, tárolni, szállítani vegyi fegyvereket senki számára. Nem használnak ilyen eszközöket, és a meglévő készleteket megsemmisítik. Minden országban létrehoztak egy-egy nemzeti hatóságot, amelyek együttműködnek.

Biológiai és Toxin Fegyver Tilalmi Egyezmény (*Biological and Toxin Weapons Convention*⁵³)

1975-ben lépett hatályba. Jelenleg 171 ország írta alá a szerződést, de nincs köztük Kína. Az Ausztrália Csoport valamennyi tagja képviselteti magát a Konvencióban. Magyarország 1972. 12. 27-én ratifikálta a dokumentumot. Az Egyezmény Nyilatkozata behivatkozva az 1925. 06. 17-én, a mérgező gázok vegyi- és bakteriológiai fegyverek alkalmazásának tilalmáról Genfben aláírt nemzetközi jegyzőkönyvet. Egységesen vállalják, hogy nem fejlesztenek, gyártanak, raktároznak és tartanak vissza biológiai fegyverek, illetve toxikus anyagok összetevőit. Tiltják bármilyen anyag exportját, amely alapját képezheti a biológiai fegyverek gyártásának. Megakadályozzák a biológiai anyagok és méreganyagok fegyverként történő alkalmazását. Az EU és az Ausztrália Csoport támogatja ezt a tevékenységet. Bármelyik ország bármikor csatlakozhat az Egyezményhez. Az ENSZ Közgyűlés a bakteriológiai (biológiai) és a toxikus fegyverek fejlesztésének, gyártásának, tárolásának tilalmáról, valamint a megsemmisítésükről⁵⁴ szóló, 1999. 12. 01-jén készített 154/61. számú határozata megemlékezik az 1925-ben aláírt genfi szerződésről.

Az EU és tagállamai kereskedelmi ellenőrzési és engedélyezési rendszere a speciális kereskedelem területén

Az Európai Unió fegyverexporttal kapcsolatos Magatartási Kódexe⁵⁵ az Európai Tanács által 1991-ben és 1992-ben elfogadott, a haditechnikai eszközök legális kereskedelmével kapcsolatos közös kritériumrendszer felülvizsgálatának

⁵³ A továbbiakban: BTWC

⁵⁴ UN General Assembly Resolution 54/61 Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction, online: <http://www.opbw.org/convention/documents/btwctext.pdf>

⁵⁵ European Union Code of Conduct on Arms Exports; online: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/08675r2en8.pdf>

eredményeként került kiadásra 1998. 06. 08-án. Célja az EU tagországok fegyverkereskedelmével kapcsolatos biztonsági elvárások rögzítése, az információcsere hatékonyságának javítása, a nemkívánatos végfelhasználók kizárása, hatékony kiegészítő intézkedések megtétele.

Az okmányban az alábbi kritériumok szerepelnek:

1. Az exportengedély kérelmet el kell utasítani, ha az engedély megadása nem lenne összhangban többek között a tagállamok nemzetközi kötelezettségvállalásaival (ENSZ BT, az EBESZ és az EU fegyverembargóval kapcsolatos határozatai), az Atomsorompó Egyezmény, az Ausztrália Csoport, a Nukleáris Szállítók Csoportja, a Wassenaar-i Megállapodás, a Vegyi Fegyver Tilalmi Egyezmény, a Bakteriológiai (Biológiai) és Toxin Fegyver Tilalmi Egyezmény, a Rakéatechnológia Ellenőrzés Rendszerével, valamint a taposóaknák minden típusának exportját tiltó kötelezettségekkel.

2. Az emberi jogok tiszteletben tartása a célországban:

- Tilos kiadni exportengedélyt, ha a tervezett szállítmányt belső elnyomásra használhatják fel;
- A belső elnyomás körébe tartozik a kínzás, megalázó bánásmód, bírósági eljárás nélküli kivégzés, eltűnés, az emberi jogok nemzetközi egységokmányában és a politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában meghatározott, emberi- és alapvető szabadságjogokat súlyosan sértő cselekedetek;
- Az ENSZ, az Európa Tanács, valamint az EU illetékes testületei által az emberi jogok súlyos megsértésével vádolt országokba csak egyedi elbírálást követően lehet engedélyezni a szállításokat.

3. Ha a célországban feszültségektől terhes vagy fegyveres konfliktussal sújtott helyzet van, nem engedélyezhető a fegyverexport, mivel ennek megtörténte esetleg a fegyveres konfliktus kitörését, vagy elhúzódását eredményezné, illetve a meglévő feszültségek, konfliktusok súlyosbodásához vezetne.

4. A regionális béke, biztonság és stabilitás megőrzése érdekében a tagállamok nem adnak ki exportengedélyt, ha nyilvánvaló a kockázata annak, hogy a célország a tervezett exportot egy másik ország elleni agresszióra használná fel, vagy erőszakkal szerezne érvényt a területi követeléseinek:

- A célország és egy másik ország között fegyveres konfliktus áll fenn, illetve ennek nagy a valószínűsége;
- A célország területi követeléssel lép fel valamelyik szomszédjával szemben és ennek fegyverrel kíván érvényt szerezni;
- Nagy a valószínűsége annak, hogy a célország a kívánt haditechnikai eszközt valójában nem nemzeti biztonsági, illetve védelmi célokra használná fel;
- Kedvezőtlenül érintené a tervezett export a regionális stabilitást.

5. A tagállamok és a baráti szövetséges országok biztonsága:

- A tervezett export lehetséges hatása a baráti, a szövetséges és más tagállamok védelmi és biztonsági érdekeire ne jelenthessen veszélyt;
- Elkerülhető legyen a védett műszaki fejlesztések, technológiák nem szándékos átadása.

6. Folyamatosan vizsgálni kell a célország nemzetközi közösséggel szemben tanúsított magatartását, különös tekintettel a terrorizmushoz való viszonyát, szövetségesi rendszerének jellegét és a nemzetközi jog tiszteletben tartásának meglétét:

- Ellenőrzött információt kell szerezni arról, hogy támogatja-e a terrorizmust és a nemzetközi szervezett bűnözést;
- Nem problematikus-e a nemzetközi kötelezettségek betartása, különös tekintettel az erőszak alkalmazásáról való lemondásra;
- Ellenőrizni kell, milyen a non-prolifерáció, a fegyverzetellenőrzés és a leszerelés más területei iránti viszonya, különös tekintettel az Atomsorompó Egyezmény, a Bakteriológiai (Biológiai) és Toxin Fegyver Tilalmi Egyezmény, illetve a Vegyi fegyver Tilalmi Egyezmény elfogadottságának helyzetére.

7. Milyen mértékű annak a kockázata, hogy az eszköz a célországon belül más végfelhasználóhoz jut, vagy nem kívánatos feltételekkel re-exportálásra kerül:

- A befogadó ország legitim védelmi- és nemzeti biztonsági érdekei (ENSZ vagy más békefenntartó missziókban való részvétel);
- A befogadó ország műszaki fejlettsége alkalmas-e az eszköz használatára;
- A befogadó ország hatékony exportellenőrzési rendszert működtet-e;
- Milyen mértékű a kockázata annak, hogy a fegyverek terrorista szervezetekhez kerülhetnek re-export útján.

8. Annak mérlegelése, hogy a befogadó ország műszaki és gazdasági adottságai összhangban állnak-e a tervezett fegyverexporttal. Figyelembe kell venni az ENSZ Fejlesztési Programja⁵⁶, a Világbank⁵⁷, a Nemzetközi Valuta Alap⁵⁸, és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet⁵⁹ jelentéseit annak megállapítására, hogy a tervezett export nem hátráltatná-e súlyosan a fenn tartható fejlődést a befogadó országban. Ebben az összefüggésben mérlegelik a

⁵⁶ United Nations Development Programme (UNDP)

⁵⁷ The World Bank (International Bank of Reconstruction and Development; International Development Association)

⁵⁸ International Monetary Fund (IMF)

⁵⁹ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

befogadó ország katonai és szociális kiadásainak relatív szintjét, valamint a kapott segélyek helyzetét.

Végrehajtási rendelkezések:

1. Minden EU tagállam a Magatartási Kódex rendelkezéseit alapul véve egyenként bírálja el a haditechnikai eszközök exportjára beadott engedélykérelmeket.
2. **A tagállamoknak jogában áll a Kódexben foglaltaknál szigorúbb exportengedélyezési politikát folytatni.**
3. Az EU tagállamok diplomáciai úton értesítik egymást a Magatartási Kódex alapján elutasított haditechnikai eszközökre vonatkozó engedélyek adatairól, beleértve az elutasítások indoklását is. A tájékoztató tartalmi jegyeit a dokumentum „A” melléklete tartalmazza. Mielőtt az EU tagállam olyan tranzakcióba bonyolódna, amely egy másik tagállam által 3 éven belül már elutasításban részesült, köteles ezzel az országgal konzultálni. Ha a konzultációt követően az engedély megadását célzó döntés születik, erről részletes indoklás csatolásával tájékoztatni kell a korábbi tranzakciót megtagadó tagállamot.
4. Az EU tagállamai kötelesek ezeket a visszautasított kérelmeket bizalmasan kezelni és nem használhatják fel kereskedelmi előnyök megszerzésére.
5. Az EU tagállamok mielőbb kidolgozzák a Kódex hatálya alá eső haditechnikai eszközök jegyzékét.
6. A Kódex kritériumai és a végrehajtási rendelkezések 3. pontjában ismertetett konzultációs eljárás a kettős felhasználású eszközökre is érvényes, ha joggal feltételezhető, hogy a végfelhasználók a fogadó ország fegyveres erői, belbiztonsági alakulatai vagy hasonló egységei lesznek.
7. A Kódex maximális hatékonysága érdekében a tagállamok erősítik a közös kül- és biztonságpolitikai együttműködésüket, beleértve a hagyományos fegyverek exportja területén kialakított politikájukat.
8. Minden EU tagállam bizalmas úton eljuttatja a védelmi exportjáról és a Kódex alkalmazásáról szóló éves jelentését a többi EU tagországhoz. Ezeket éves rendszerességű találkozókon vitatják meg, amelyeken a jobbítást célzó javaslatokat is tartalmazó összesített jelentés készül Ezeket a Tanács elé felterjesztik.
9. Az EU tagállamok szükség szerint közösen értékelik a haditechnikai eszközök exportjának potenciális vagy tényleges célországait.
10. Az országok gazdasági hasznánál fontosabb szempont kell, hogy legyen a Kódexben foglalt kritériumoknak való megfeleltetés.
11. Az EU tagállamok feladata más fegyverexportáló országok ösztönözése a Magatartási Kódex elveinek átvételére.
12. A Magatartási Kódex és a végrehajtási rendelkezése az 1991-ben és 1992-ben elfogadott közös kritériumok helyébe lép.

Megjegyzés: A kódex pontosabb értelmezése érdekében egy „használati utasítás” is kiadásra került.

Az Európai Parlament 2008. december 4-i állásfoglalása a fegyverexportra vonatkozó uniós Magatartási Kódexről:

Az értékelés megtételekor 10 év tapasztalatait vették figyelembe. Az Európai Parlament szeretné a Magatartási Kódex előírásainak következetesebb alkalmazásával magasabb szinten összehangolni a nemzetek belső eljárási rendjét, tovább javítani a felelőtlen fegyvereladások megelőzését szolgáló intézkedések hatékonyságát, az uniós akciók keretében begyűjtött fegyverek eladásának megakadályozását, továbbá az EU tagországok éves jelentései tartalmi jegyeinek, konkrétságának erősítését. Szükségesnek tartották egy európai fegyverexport ellenőrzési ügynökség, valamint egy EU szintű közös figyelőrendszer létrehozását. Indokolt lenne egy széleskörű konzultáció az EU tagországok között a válásövezetekbe történő export esetleges engedélyezése előtt. Az állásfoglalás felhívta az EU tagországok figyelmét arra is, hogy a Kódex Kormányok közötti tranzakciókra is vonatkozik, különös tekintettel a rendszerből kivont, feleslegessé vált haditechnikai eszközök eladását illetően. Ráadásul az EU-n belüli transzfer is vámellenőrzés alá tartozik. Ennek biztosítása érdekében a határátlépéssel járó haditechnikai szállításokat megelőzően az exportőr legalább 3 munkanappal – írásbeli értesítést köteles küldeni telefaxon a területileg illetékes fővámhivatal részére a szállítmány adatainak feltüntetésével.

Az Amnesty International⁶⁰ főbb megállapításai a Magatartási Kódexben foglaltak alkalmazásának tapasztalatairól⁶¹:

A közel 100 oldalas jelentés 2004-ben készült, a 10 új EU tagállam csatlakozását megelőzően. A szervezet arról adott számot, hogy a Magatartási Kódex végrehajtása rendkívül alacsony hatékonyságú. Az okok között felsorolja a Kódex szankcionáló képességének alacsony fokát, az átláthatóság és az elszámoltathatóság hiányosságait, az erre irányuló eszköztár behatároltságát. A nemzeti törvényi jogszabályrendszer szigorításával el kellene kerülni, hogy olyan végfelhasználó kapjon haditechnikai eszközt, ahol folyamatosan megsértik az emberi jogokat. Az ENSZ és az Amnesty International munkatársai több EU tagállam esetében tártak fel hiányosságokat a haditechnikai eszközök kereskedelme terén.

A példák közül néhány:

- Az EU 2000 májusában a haditechnikai eszközök kereskedelme szempontjából embargó alá helyezte Zimbabwét. Ennek ellenére az osztrák Steyer cég 2001-ben 66 darab négy kerék meghajtású gépjárművet exportált a Zimbabwei Nemzeti Hadseregnek, amelyeket katonai célokra használtak. Az

⁶⁰ Nemzetközi jogvédő szervezet, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglaltak érvényesítéséért harcol, 1961 óta fejt ki a tevékenységét

⁶¹ Document – Undermining global security: the European Union’s arms export, Amnesty International (AI) Index: ACT 30/003/2004

osztrák illetékesek azzal érveltek, hogy a gépjárművek nem voltak ellátva fegyverrel, így nem estek a Magatartási Kódex hatálya alá. A döntéskor az osztrák kormány figyelmen kívül hagyta azt a körülményt is, hogy Zimbabwe brutális háborút folytatott a Kongói Demokratikus Köztársaság ellen.

- 2003 márciusában egy dán hajózási vállalat fegyvereket szállított az akkor EU embargó alatt álló Mianmar-ba⁶², Kínába és Szudánba. A dán hatóságok arra hivatkoztak, hogy csupán a szállítási feladatokban vettek részt és nem exportőrként, ezért erre nem vonatkozatható a Magatartási Kódex. Az EU tagországok közül kizárólag Dániában van olyan jogszabályi háttér, hogy a hajóval történő fegyverszállítás engedélyezhető az EU embargó ellenére.

- A jelentés pozitív példaként említi Magyarországot, mivel a magyar határőrség megállította egy teherautókból álló török szállítmányt 2004 tavaszán Nagylaknál, mivel nem rendelkeztek érvényes NATO menetlevéllel. A szállítmány végállomásaként egy nyugat-európai katonai bázis volt feltüntetve. A NATO menetlevél pótlását követően a szállítmány folytathatta az útját.

Javaslatok hangzottak el a Magatartási Kódex javítása érdekében:

- Az EU létrehozhatna egy közös adatbázist az embargó alá vett országok listájáról.
- Összhangba kellene hozni a végső felhasználói tanúsítvánnyal kapcsolatos eljárási rendet.
- Az EU tagországok jelentései alapján egy összesített jelentést kellene megjelentetni, amely tartalmazná a statisztikai adatokat is.
- A feleslegessé vált kézfegyverekre és lőszerre különösen oda kell figyelni, a legszerűsebb lenne megsemmisíteni ezeket, mivel ezek az eszközök néhány esetben a válságövezetekben kötnek ki.
- A NATO a PfP⁶³ program keretében külön pénzalapot hozott létre a PfP országok számára a feleslegessé vált kézfegyverek és lőszer megsemmisítésének finanszírozására.
- Több energiát kell fordítani a végfelhasználók leellenőrzésére, megteremtve az esetleges utóellenőrzés lehetőségét. Ezen a területen követhető példaként Belgium, Németország és Svédország került megemlítésre.

Az EU 1334/2000/EK (06. 20.) rendelete a kettős felhasználású termékek és technológiák ellenőrzéséről [3]:

- A rendelet felszólítja az EU tagállamokat arra, hogy az ellenőrzés kidolgozása és hatékony működtetése a tagállamok nemzeti feladata.
- Kiemelt figyelmet kell fordítani a re-export és a végfelhasználás kérdéseire.

⁶² Mianmar korábbi neve Burma volt

⁶³ Partnership for Peace rövidítése; a békepartneri országok száma jelenleg 22

- A kettős felhasználású termékek közül kiemelten a szoftverek és technológiák esetleges elektronikus úton való továbbításának lehetőségeit is ellenőrizni kell.
- A közrend és közbiztonság védelme érdekében a tagállamoknak jogában áll az EU-n belüli, de a határozat hatálya alá eső termékek forgalmának ellenőrzése is.
- Ez a rendelet nem sérti az EU Közösségi Vámkódexét (2913/92/EGK) és annak végrehajtására hozott 2454/93/EGK bizottsági rendeletet.
- Egységes rendszerbe foglalta a kettős felhasználású termékek ellenőrzésével foglalkozó megállapodásokat (pl.: Ausztrália Csoport, Wasenaar-i Megállapodás, Európai Atomenergia Közösség, Nemzetközi Atomenergia Ügynökség, valamint a tagállamok között megállapodások által megkövetelt eljárási rend).
- A rendelet 1. sz. melléklete tartalmazza mindazon termékek listáját, amelyek kiviteli hatósági engedélyhez vannak kötve.
- A rendelet 2. melléklete bemutatja az EU001 számú Általános Kiviteli Engedélyét (a nemzetek által kiadott Export Engedély, amely lehet egyedi, globális vagy általános).
- A rendelet 3. sz. melléklete az alkalmazásra javasolt formanyomtatványokat veszi sorra.
- A rendelet 4. sz. melléklete azon termékek és technológiák tételes felsorolását tartalmazza, amelyeket szigorúan nyomon kell követni az EU-n belül.
- A kettős felhasználású termékek forgalmazásánál is követelmény a végfelhasználói nyilatkozat.
- A rendelet meghatározza, hogy az országok az exportengedélyek kiadásánál ugyan önállóan döntenek, de **kötelesek figyelembe venni** az EU Tanács álláspontját, az EBESZ határozatát, valamint az ENSZ BT határozatai alapján elrendelt szankciókból eredő kötelezettségeket.
- A rendelet tájékoztatási kötelezettséget ír elő a tagállamok részére a visszavont vagy megtagadott kiviteli engedélyekről, valamint bármely fontosnak ítélt egyéb információról.
- A megfelelő információcsere biztosítása érdekében az Európai Tanács egy Koordinációs Bizottságot hozott létre, amely jogosult minden olyan kérdést megvizsgálni, amelyet az Európai Tanács elnöke, vagy bármelyik EU tagállam képviselője felvet.
- A Koordinációs Csoport 3 évente jelentést tesz az Európai Parlamentnek és az Európai Tanácsnak.
- A rendelet **nem érinti az EU alapokmányának 296. cikkelyét** (haditechnikai gyártás termékei forgalmazásának szabályozása), illetve az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó szerződés alkalmazását.

Ha a haditechnikai termékek és eszközök kereskedelme nem EU országba irányul, a többi EU országnak joga van az ügylet törvényszerűségét ellenőrizni.

Az EU tagországoknak jogában áll bármely EU országban kiadott **fegyverkereskedői tevékenységi engedély** (ezeket legalább 10 évig meg kell őrizni), vagy a konkrét ügylettel kapcsolatos **megbízólevél** tartalmát, valóságát ellenőrizni⁶⁴. Persze, azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az országok között nagy verseny van egy-egy fegyverüzlet megkaparintásáért. Minden EU tagállamnak rendelkeznie kell megfelelő szankciókkal, beleértve a büntetőjogiakat is arra az esetre, ha bebizonyosodik a jogellenes exporttevékenység.

A Tanács 1167/2008/EK (2008. 10. 24.) rendelete:⁶⁵

A Wassenaar-i Megállapodás, az Ausztrália Csoport, és a Rakétatechnológiai Ellenőrzési Rendszer által a 1183/2007/EK rendelettel (2) történt módosítások után elfogadott változtatások figyelembe vétele érdekében a 1334/2000/EK rendelet I. és IV. mellékletét módosítani kell. Az export ellenőrzési hatóságok és a piaci szereplők számára a hivatkozások megkönnyítése érdekében közzé kell tenni a 1334/2000/EK rendelet mellékleteinek napra kész és egységes szerkezetbe foglalt változatát.

A Zöld Könyv⁶⁶ COM (2004) 608 (Brüsszel, 2004. 09. 24.):

Minden hadiipari beszerzés rendkívül kényes folyamat, amely politikai, katonai és gazdasági egyeztetések hosszú során keresztül realizálódik. Az egyre szűkülő megrendelés állomány ellenére is nagy pénzekről van szó. 2002-ben az EU 25 tagállama 160 milliárd Eurót fordított a védelmi kiadásaira, amelynek legalább a 20 %-a haditechnikai beszerzésekre fordítódik.

A „Zöld Könyv” azt sugallja a tagállamoknak, hogy adják fel a 296. cikkely által garantált, a haditechnikai és kettős felhasználású termékek kereskedelmére vonatkozó nemzeti jogosítványaikat. Az elképzelések megvalósítását a 2004. július 12-én létrehozott Európai Védelmi Ügynökség⁶⁷ tevékenységétől várják. Magyarország 2007-ben csatlakozott az ügynökséghez.

Az Európai Védelmi Ügynökség:

Az 5 éves múltra visszatekintő szervezet stratégiai célkitűzése a jövő kihívásaira választ adó többnemzeti katonai képességek kialakítása, valamint a kutatás, fejlesztés összehangolása. Az EDA tevékenysége az EU multilaterális beruházások ügymeneteli rendszere összehangolására is nagy figyelmet fordít. Célja az EU védelmi képességeinek erősítése, az általa levezényelt minősített projektek és minősítési rendszerek egységesítése. Elvárásként szerepelteti az EU által elfogadott Telephely Biztonsági Tanúsítvány meglétét, melyet az érintett EU tagország Nemzeti Biztonsági Hatósága tendercentrikus alapon állít ki.

⁶⁴ Az EU tagországok eltérő nemzeti jogszabályi háttéréből adódóan nem kell mindenhol „tevékenységi engedély”. Esetenként elégséges egy „ad hoc” ügyleti meghatalmazás is.

⁶⁵ A 1334/2000/EK tanácsi rendelet módosítása és aktualizálása

⁶⁶ Green Paper; Commission of the European Communities

⁶⁷ European Defence Agency, a továbbiakban: EDA

Az EDA egyik célkitűzése, hogy az EU tagországok mondjanak le az **offset** üzletkötésekről. Az offset a kereskedelmi megoldások azon változata, ahol az eladó kötelezi magát arra, hogy széles spektrumból választva ellentételezi a vevői tételt. Ez lehet termék, szolgáltatás, beruházás, befektetés stb. A megrendelő érdeke, hogy az ellentételezés bármely formájának mértéke a lehető legnagyobb legyen. Megkülönböztetünk direkt (az ellentételezés szorosan kapcsolódik az export tevékenységhez) és indirekt (az ellentételezés címzettje független az export tevékenységtől) offset ügyletet [4]. Az offset megoldásokat egyébként ellenzi a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) is, mivel a „Kormányzati Beszerzési Kódex” XIV. cikkelye tiltja az offset megoldást. Ugyanakkor kiskapuként megmaradt a nemzetek számára az EU Alapokmány 296. cikkelye, mely szerint a WTO tagállamok a haditechnikai eszközök beszerzése során kivonhatják magukat a WTO XIV. cikkelye alól⁶⁸. Napjainkban a világkereskedelem 20-30 %-a az ellentételezéses kereskedelem formájában valósul meg. Az EDA várhatóan nem fog tudni nagy eredményt elérni ezen a területen, mivel a nemzetek érdekei nem ezt diktálják. Ez Magyarország esetében is így van, mivel a gazdasági helyzetünk miatt nem mondhatunk le az ellentételezésről.

Az EDA főigazgatója végiglátogatja az összes tagállamot. Budapesten 2009 szeptemberében járt, ahol szorgalmazta, hogy Magyarország minél aktívabban vegyen részt az EDA projektjeiben és programjaiban. Magyar részről elhangzott, hogy 2001 első félévében hazánk soros EU elnöki tevékenysége során hangsúlyos támogatásban fogja részesíteni az EDA-t.

Összegzett következtetések

Fontosnak tartom a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák, valamint a haditechnikai eszközök és szolgáltatások legális forgalmát szabályozó nemzetközi egyezmények tartalmi taglalását, mivel a fentiekben részletezett alapvető ismeretek elősegíthetik a jobb tájékozódást, végső soron a hatékonyabb szakmai munkavégzést. A jelenlegi helyzet értékelése alapján megállapítható, hogy az ENSZ, EBESZ és az EU különböző egységesítési törekvései, valamint a számba vett non-proliferációs csoportok kitartó, következetes munkája optimizmusra ad okot. Nagy aktivitást lehet tapasztalni az EU részéről ezen a területen. Ugyanakkor ki kell mondani azt is, hogy a non-proliferációs rezsím hatékony működtetése egyre bonyolultabb feladat, nagy kihívás az érintett ipari ágazatok és fegyverprogramok ellenőrzése, illetve a kettős felhasználású anyagok kereskedelmének hatékony kontrollálása [5]. Az EU non-proliferációval kapcsolatos külpolitikája is ellentmondásos. Az EU tagországainak egy része meg akarja tartani az önálló szabályozáson alapuló kereskedelmi ellenőrzési jogot a hadiipar, a haditechnikai, valamint kettős felhasználású termékek és technológiák területén. Ugyancsak az egységesítési törekvések ellen hat a hadiipar és a haditechnikai eszközökkel való kereskedelem terén tapasztalható egyre növekvő konkurencia

⁶⁸ A Magyar Köztársaság ugyan tagja a WTO-nak, de nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a „Kormányzati Beszerzési Kódex”-et.

harc, valamint az EU alapokmányának 296. cikkelye által biztosított viszonylagos nemzeti önállóság, a nemzeti érdekek fokozott mértékű szem előtt tartása. Ennek ellenére a proliferációból adódó kockázatok növekedése miatt egyre több ország hajlandó a saját érdekei érvényesítése során figyelembe venni a biztonsággal kapcsolatos szempontrendszerrel is. A magyar érdek abban nyilvánul meg, hogy mindazt, amiben a tagállamok egyet tudnak érteni, közösségi jogszabályban kerüljön leszabályozásra, míg bizonyos speciális szabályokat a tagállamok jogalkotására kell bízni. **Végső konklúzióként kimondható, hogy a biztonságosabb környezet megteremtése az országok túlnyomó többsége számára egyre nagyobb kíváncsóság.**

Irodalomjegyzék:

1. Dr. Teller Tamás: A CFE Szerződés, a bizalom- és biztonságerősítő intézkedések és hatásuk hazánk katonai biztonságára, ZMNE egyetemi jegyzet, 1998.
2. Wassenaar Agreement on Export Controls for Conventional Arms and Dual Use Goods and Technologies (successor of COCOM), <http://www.wassenaar.org>
3. Az EU 1334/2000/EK (06. 20.) rendelete a kettős felhasználású termékek és technológiák ellenőrzéséről, online: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/hu/dd/02/10/32000R1334HU.pdf>
4. Dr. Ébert László: Az ellentételezéses kereskedelem kérdése a haditechnikai szállításokban
5. Tömegpusztító fegyverek proliferációja, Biztonságpolitikai Szemle, http://biztpol.corvinus-embassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=19&scid=31

Szombati Zoltán

A VEGYI FEGYVEREK ELTERJEDÉSÉNEK MEGAKADÁLYOZÁSA

A tömegpusztító fegyverek elterjedése napjainkban a globális biztonságot veszélyeztető folyamat. E fegyverek egyik fajtáját, a vegyi fegyvereket az első világháború során a hadviselő felek több alkalommal sikeresen alkalmazták. Betiltásukra még a világháború előtt történtek kísérletek, amelyek azonban sikertelenek maradtak. A megkötött egyezményeket megszegve vagy hiányosságait kihasználva mind több állam gyártott vegyi fegyvereket. Az 1970-es évektől felgyorsultak a vegyi fegyverek tiltásáról a tárgyalások. Ennek eredményeként 1993-ban, Párizsban megkötötték a vegyi fegyverek gyártásának, használatának tilalmáról és a felhalmozott készletek megsemmisítéséről szóló egyezményt. Jelen tanulmányban a szerző a fentiekben ismertetett, a megállapodás aláírásához vezető folyamatot tekinti át.

A vegyi fegyverek megjelenése

Bár a vegyi fegyverek története több mint 2000 éves, alkalmazásuk fénykora az I. világháború időszakára tehető. Már az ókorban, a peloponnészoszi háborúban alkalmaztak vegyi anyagokat. Korabeli visszaemlékezések szerint a spártaiak Plataia és Delion ostrománál ként és arzént égettek el, hogy ezzel kényszerítsék a védőket a városok feladására.[1] Más források szerint az első írásos emlék időszámításunk szerint 230-ból származik, amelyben Sextus Julius Apricanus az ellenség ételének, vizének, borának és a levegőnek a megmérgezését tanácsolta. [2]

A katonai közgondolkodás azonban sokáig nem fogadta el ezeket az eszközöket, mivel lovagiatlannak, a katonai etika szellemével össze nem egyeztethetőnek tartották őket. Valójában évszázadokig nem is álltak igazán hatásos anyagok rendelkezésre, így ebből adódóan alkalmazásuk is valószínűleg csekély hatású lett volna.

De mi is a vegyi fegyver?

A Hadtudományi Lexikon megfogalmazása szerint: „vegyi fegyver: a mérgező harcanyagoknak az élő szervezetre (emberre, állatra, növényekre) gyakorolt káros hatásán alapuló fegyver, a tömegpusztító fegyvereknek⁶⁹ az egyik fajtája. A vegyi fegyver a mérgező harcanyagokból és a célba juttató eszközökből áll.”[3]

A fenti megfogalmazástól némileg eltér a vegyi fegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló Párizsban, 1993. január 13-án aláírt egyezmény szövege.

Az egyezmény, amelyet a Magyar Országgyűlés az 1997. évi CIV. törvénnyel fogadott el, az alábbi meghatározást adja:

„(a) mérgező vegyületek és prekursoraik⁷⁰, kivéve ha azokat a jelen Egyezmény által nem tiltott célra szánják, amennyiben a fajtáik és mennyiségeik összhangban vannak az ilyen célokkal;

(b) lőszer és eszközök, amelyeket kifejezetten halál vagy más ártalom okozására szánnak az (a) albekezdésben említett mérgező vegyületek mérgező tulajdonságai útján, amelyek az ilyen lőszer vagy eszköz alkalmazásának eredményeképpen szabadulnak fel;

⁶⁹ Az ENSZ Leszerelési Bizottsága 1954-ben az atom-, a vegyi- és a biológiai fegyvereket minősítette tömegpusztító fegyvernek. Ezen fegyverek a többi fegyverhez képest, azonos körülmények esetén hatásai sajátos jellege és mérete miatt, viszonylag rövid idő alatt nagymértékű pusztítást okoznak. Fontos megemlíteni, hogy bizonyos kedvező körülmények között más fegyverek is okozhatnak a tömegpusztító fegyverekkel összemérhető, vagy azoknál nagyobb hatást. 1945-ben a Tokió elleni amerikai légi támadás, illetve a Drezda elleni terrorbombázás áldozatainak száma többszörösen meghaladta a Nagaszakira ledobott atombombáét.

⁷⁰ Bármely reagáló vegyület, amely részt vesz egy mérgező vegyület bármely módszerrel történő előállításának bármely szakaszában. Ez magába foglalja a bináris vagy többkomponensű vegyi rendszerek bármely kulcs-komponensét. (1997. évi CIV. törvény II. Cikk, 3. bek.)

(c) bármely olyan szerkezet, amelyet kifejezetten a (b) albekezdésben meghatározott lőszeres és eszközök alkalmazásával közvetlen kapcsolatban történő használat céljára szántak.”[4]

A dokumentum tételesen felsorolja az egyezmény hatálya alá tartozó vegyületeket és prekursorait.

A két definíció közötti lényeges különbségek:

1. A lexikonnal ellentétben az egyezmény melléklete szerint nem tartoznak a vegyi fegyverek közé az ingerlő és a növényzetpusztító anyagokat tartalmazó eszközök, holott az ingerlő hatású mérgező harcanyagok a védőeszközökkel nem rendelkező, vagy nem kellően kiképzett, illetve pl. a hagyományok miatt szakállt viselő (ezáltal a gázálcot kellő hatékonysággal alkalmazni nem tudó) katonák ellen hatásos lehet, és képtelenné tehetik őket saját maguk megvédésére.
2. A lexikon a célba juttató eszközöket nem bontotta szét a mérgező harcanyagot tartalmazó lövedékekre vagy más eszközökre, és a célba juttatást végző fegyverre, illetve más eszközökre; ezeket egy fogalomkör alá gyűjtötte.

A vegyi fegyverként alkalmazott mérgező harcanyagokat általában élettani hatásuk szerint osztályozzuk. Megkülönböztethetünk:

- a) ingerlő (klóracetonfenon)
- b) fojtó (klór, foszgén⁷¹)
- c) általános hatású (hidrogéncianid)
- d) hólyaghúzó (kénmustár⁷²)
- e) idegbénító (szarin⁷³, szomán⁷⁴)
- f) pszichotoxikus (BZ⁷⁵)
- g) növényzetpusztító hatású mérgező harcanyagokat.

Az osztályozás másik fontos szempontja lehet, hogy meddig maradnak meg a terepen. Ebből a szempontból illanó (foszgén, hidrogéncianid) és maradó (kénmustár, szomán) mérgező harcanyagokat különböztethetünk meg. A fentiek túl természetesen más szempontok szerint is osztályozhatjuk a mérgező harcanyagokat (pl. hatásmechanizmusuk, hatásspektrumuk, hatásmódjuk stb. alapján).

A másik lényeges kérdés: miért kell küzdeni a vegyi fegyverek elterjedése ellen?

A tömegpusztító fegyverek elterjedése napjaink egyik fontos, a biztonságot, illetve a biztonságérzetet fenyegető probléma.

⁷¹ karbonil-diklorid

⁷² bisz (2-klóretil) szulfid

⁷³ 0-izopropil-metil-fluorfoszfonát

⁷⁴ 0-pinakolil-metilfluorfoszfonát

⁷⁵ 3-kvinuklidinil-benzilát

Több ország igyekszik atomfegyvert kifejleszteni (pl. Irán, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság). E programok igen jelentős anyagi, valamint szellemi befektetést igényelnek miközben ezek a törekvések a nemzetközi közösség, de elsősorban a szomszédos vagy magukat fenyegetve érző országok részéről heves reakciókat váltanak ki.

Az atomfegyver napjainkra sokkal inkább politikai, mint katonai jelentőségűvé vált; a regionális nagyhatalmi lét elismertetésének eszköze lett. Bevetése ugyanis a szembenálló fél részéről hasonló reakciót váltana ki.

A vegyi fegyver tekintetében az „ingerküszöb” sokkal magasabb volt. Vegyi fegyverrel vagy annak előállításának lehetőségével jóval több ország rendelkezett. A vegyi fegyverek gyártásához szükséges alapanyagok jelentős része a nemzetközi áruforgalomban hozzáférhető volt, előállításuk – ha nem is egyszerű – az atomfegyverénél mégiscsak könnyebb, és nem igényelt akkora anyagi ráfordítást. Innen kapta a „szegények atomfegyvere” nevet. Elterjedésének veszélye, az Irak-iráni háborúban történt bevetése, a kurd felkelők és civilek elleni alkalmazása indokolta a vegyi fegyverek gyártásának betiltását, és egy hatékony ellenőrzési rendszer kiépítését.

Vegyi fegyver elleni egyezmények a II. világháború végéig

Első ízben 1675-ben Strasbourghban állapodott meg Németország és Franciaország a mérgező lövedékek használatának tilalmáról.[5] Közel kétszáz év múlva Brüsszelben kötöttek egyezményt a hadviselés törvényeiről, amelyben megtiltották a mérgek vagy mérgezett fegyverek használatát.

Lényegesebbnek tekinthető azonban a hágai nemzetközi békekonferencián kötött egyezmény, amely betiltotta a mérgező gázok használatát. Az egyezményt Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény emelte jogerőre:

„3. § Az első nemzetközi békeértekezleten megállapított nyilatkozatok közül, mint még fennállók, az ország törvényei közé iktattatnak az 1899. évi július hó 29. napján Hágában kelt következő nyilatkozatok:

1. Nyilatkozat oly lövedékek alkalmazásának tilalmáról, amelyeknek egyedüli célja fojtó vagy mérges gázok terjesztése.”[6]

Az egyezmény – mai szemmel nézve – igen komoly hiányossággal bírt. Nem tiltotta a kísérletek elvégzését, a vegyi fegyverek gyártását, tárolását, és ami szintén lényeges, a tiltott alkalmazási módot leszűkítette a lövedékekre. Nem határozta meg a „fojtó vagy mérges gázok” fogalmát, típusait, a tiltott anyagok jegyzékét.

Pár év múlva az első világháború reménytelen állásharcába belefáradt hadviselők keresték azon új eszközöket, amelyek a patthelyzetet a maguk javára fordíthatták. (Ekkor fejlesztették ki a harckocsit is.)

A német vezérkar a klórgáz bevetése mellett döntött. A korábban felállított 35. műszaki ezred 1915. április 05-11. között a belgiumi Ypern mellett 1600 db 40 kg és 4130 db 20 kg klórgázt tartalmazó palackot telepített.[7]

A kedvező időjárási viszony (megfelelő szélirány és szélsébség) csak április 22-én tették lehetővé a telepített gázipalackokból a klórgáz kibocsátását. A hatás felülmúlta a németek várakozásait. Több ezer halott és sebesült az antant oldalán, több kilométeres, szinte veszteség nélküli előrenyomulás a másik oldalon.

A támadás ilyen formában történő végrehajtása nem sértette a békekonferencia határozatának szó szerinti értelmezését, hiszen nem lövedéket alkalmaztak. Az időjárás meghatározó szerepe miatt azonban a hadviselő felek egyre inkább áttértek a mérgező harcanyagokkal töltött lövedékek tüzérség általi célba juttatására. Ez a módszer egyrészt nem függött annyira a meteorológiai viszonyoktól, másrészt az ellenségtől távolabb, rejtettebben készülhettek fel a támadásra, harmadrészt a tüzérség nem csak a közvetlen harcérintkezésben lévő csapatok ellen, hanem a mélységben elhelyezkedő célok ellen is alkalmazható volt.

A német tüzérség egyébként már 1914. október 27-én xilil-bromiddal (ingerlő hatású anyag) töltött gránátokat lőtt ki Neuve Chapelle-nél brit csapatok ellen.[8] Az eset nem váltott ki különösebb visszhangot, mivel az angolok gyakorlatilag nem is érzékelték, hogy nem hagyományos gránátokkal támadták őket.

1. számú kép: Gázálcban harcoló katonák a lövészárokból

1915 után a többi hadviselő fél is (akinek lehetősége volt rá) alkalmazott vegyi fegyvereket. 1916-tól a klórnál jóval hatásosabb foszgént (első ízben a franciák), 1917-től pedig a bőrön keresztül is ható kénmustárt vetették be (először a németek).

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege első ízben 1916. június 29-én hajtott végre gázfűvásos támadást az Isonzó völgyében, mintegy 6000 db klórral és foszgénnel töltött gázipalackból.[10]

Az első világháború során felhasznált tüzérségi lőszerből a német hadseregben 6,4 %, a franciában 4,4 %, az oroszban 4,2 % volt vegyi anyag töltetű [9], tehát a túlnyomó részüket hagyományos robbanóanyaggal alkalmazták.

A vegyi fegyverek áldozatai számára nézve eltérő adatokat találhatunk:

Ország	Olaf Groehler [11]		Szatmári László [12]	
	Sérült	Halott	Sérült	Halott
Németország	78.663	2.300	200.000	9.000
Franciaország	190.000	8.000	140.000	8.000
Nagy-Britannia	181.035	6.109	188.700	8.100
Olaszország	60.000	4.600	60.000	4.600
Osztrák-Magyar Monarchia	100.000	3.000	100.000	3.000
Oroszország	250.000	38.599	475.000	56.000
Amerikai Egyesült Államok	74.744	1.400	72.800	1.400
Egyéb országok	n.a.	n.a.	10.000	1.000

Mai szemmel nézve igen nagy az áldozatok (főleg a sérültek) száma. Mégis az első világháború harctéri áldozatainak összességében kevesebb, mint 0,3 %-a tulajdonítható a vegyi fegyvereknek és brit jelentések szerint a gáztámadást elszenvedő katonák 94 %-a kilenc héten belül elhagyhatta a kórházat és teljesen felépült.[13]

A háborút követően újra felerősödtek a vegyi fegyverek betiltását szorgalmazó erők. Mivel magyarázható ez?

Láthattuk, hogy a katonák döntő többsége nem a mérgező harcanyagoktól halt meg vagy szenvedett sérülést. A legnagyobb pusztítást okozó eszközöket (ágyú, géppuska, harckocsi) általánosan senki sem akarta betiltani, legfeljebb a vesztes államok részére korlátozták mennyiségüket, illetve tiltották gyártásukat, beszerzésüket. A trianoni békediktátum Magyarország számára 1000 katona után legfeljebb 3 db löveget, 4 db aknavetőt és 15 db géppuskát engedélyezett, ugyanakkor nem engedélyezte a harckocsik és egyéb páncélos járművek gyártását és exportját.

Fontos megemlíteni, hogy kategorikusan tiltotta (hasonlóan a többi Párizs környéki békeszerződéshez) a mérgező harcanyagok és a lángszórók beszerzését, így a Párizs környéki békeszerződések is tulajdonképpen egyfajta részleges vegyi fegyver tilalmi egyezményeknek tekinthetők.

„119. Cikk. Minthogy lángvetőket, fojtó, mérgező vagy hasonló gázokat, valamint ezekkel rokon folyadékokat, anyagokat és eljárásokat használni nem szabad, azoknak előállítására Magyarországon és behozatala Magyarországra szigorúan tilos.

Ugyanez áll azokra az anyagokra is, amelyek az említett termékek vagy eljárások előállítására, megóvására vagy felhasználására vannak rendelve.”[14]

Az előírások következtében sor került a háború alatt felhalmozott készletek felszámolására. Erre több módszert alkalmaztak:

- a) Az újpesti Chinoin és a pestlőrinci lőszergyár telepein több vagonnyi vegyi harcanyagot ártalmatlanítottak.
- b) A polgári termelésben is hasznosítható alapanyagokat (nátriumcianid, klór) eladták.
- c) A kész gázlővedékeket szétszerelték, vagy elásták. Így például 1921-ben az Ostffyasszonyfán lévő katonai tábor területén, illetve a Sárvár melletti ún. Tiloserdőben nagy mennyiségű vegyi lövedéket ástak el. [15]

2. számú kép: A korábban elásott lövedékek kiemelése és hatástalanítása

A vegyi fegyver-ellenességnek valószínűleg leginkább pszichikai okai lehetnek. A világháború alatt kifejlesztett mérgező harcanyagok egy része az emberi érzékszervekkel nem észlelhető, így ezek az anyagok „alattomosan” támadták meg a katonákat. A hadseregek nem rendelkeztek kimutató és felderítő eszközökkel, így a vegyi támadásokat gyakran már csak az embereken kifejtett hatását követően észlelték. Ez kénmustár alkalmazása esetén gyakran órákkal a szennyeződés után jelentkezett. Emiatt a katonák (valamint a katonai és a politikai vezetők) jobban tartottak a vegyi fegyverektől, mint az a háború kimenetelére vagy az áldozatok számára nézve indokolt lett volna. A vegyi fegyver nem volt a világháborút eldöntő eszköz, és amint a számok is bizonyították, a háborús veszteségek elenyésző része származott tőle.

Ennek ellenére a vegyi fegyverek általános betiltását célozta meg a Genfben, 1925. június 17-én aláírt jegyzőkönyv.

A jelenleg is hatályos, a „fojtó, mérges és egyéb hasonló gázok, valamint a bakteriológiai eszközök hadviselési célokra történő használatának eltiltásáról”[16] szóló egyezményt mintegy 140 ország írta alá.

Magyarország az 1955. évi 20. törvényerejű rendelettel 1952. október 04-én léptette hatályba, és ugyanazon napon helyezte letétbe Párizsban a megerősítő okiratot. Az okmány rögzítette:

„JEGYZŐKÖNYV

a fojtó, mérges és egyéb hasonló gázok, valamint a bakteriológiai eszközök hadviselési célokra történő használatának eltiltásáról.

Az alulírott Meghatalmazottak Kormányaiak nevében:

tekintettel arra, hogy a civilizált világ közvéleménye teljes joggal elítélte a fojtó, mérges és egyéb hasonló gázoknak, továbbá bármiféle folyadékoknak, anyagoknak vagy hasonló készítményeknek a használatát;

tekintettel arra, hogy ezt a használatot oly szerződések helyezték tilalom alá, amelyeknek a világ Hatalmainak legnagyobb része részese;

abból a célból, hogy ezt a tilalmat, mint a nemzetközi jog szabályát, amely a nemzetek lelkiismeretét és gyakorlatát egyaránt köti, egyetemesen elismerték, kijelentik:

A Magas Szerződő Felek, amennyiben még nem lennének ezt a használatot megtiltó szerződések részesei, elismerik ezt a tilalmat és elismerik ennek a tilalomnak a bakteriológiai harci eszközök használatára való kiterjesztését és magukat az egymás közötti viszonylatban a jelen nyilatkozatban foglaltak által kötelezettnek tekintik.”[17]

„Természetesen” ez a jegyzőkönyv is komoly hiányosságokkal bírt. Nem tiltotta a mérgező harcanyagok kifejlesztését és birtoklását. Számos a jegyzőkönyvet aláíró állam fenntartotta magának a jogot vegyi fegyverrel mért válaszcsepásra, amennyiben területét vegyi csapás éri. A genfi jegyzőkönyv nem rendelkezett a betartását kontrolláló ellenőrzési mechanizmusról sem. Ugyanakkor a vegyi fegyverek alkalmazásának tilalma csak az egyezményt aláíró országok között állt fenn[18], emiatt ezeket a fegyvereket a két világháború között több alkalommal is bevetették. Így jártak el Marokkóban a franciák 1923-ban és 1926-ban, Kínában a japánok 1934-ben, és az olaszok Etiópiában az ellenük folytatott háború során.[19]

A két világháború közötti időszakban Németország kezdetben a Szovjetunióval kötött megállapodás keretében folytatta a kutatást.

„A németek titkos katonai támaszpontokat létesítettek Oroszországban [...]. 1927-ben Szaratov közelében, a Volga alsó folyása mentén egy gázharcra kiképző műszaki iskolát nyitottak meg „Tomka-objektum” néven.[20] Később, Adolf Hitler hatalomra jutása után az együttműködés megszakadt, és a németek önállóan folytatták a vegyi fegyver fejlesztését. Ennek eredményeként az 1930-as évek végére előállították az addigi mérgező harcanyagoknál jóval hatékonyabb idegbénító hatású tabunt, majd az 1940-es évek elején a szarint, végül 1944-ben a szománt.

A meglévő készletek ellenére a második világháború európai hadszínterein – bizonyíthatóan szándékosan – egyik hadviselő fél sem vetett be vegyi fegy-

vert. A háború alatt természetesen többször megvádolták egymást a vegyi fegyver bevetésének szándékával, illetve tényleges alkalmazásával. Kérdés, hogy az 1945-ben katonai és gazdasági szempontból reménytelen helyzetbe jutott Németország miért nem vetette be korszerű vegyi fegyvereit. A közkeletű válasz, miszerint a német vezetők tartottak a korlátlan légi fölény birtokában lévő szövetséges erők hasonló eszközökkel mért válaszcseppelésétől, amely igen komoly veszteséget okozott volna a polgári lakosság körében, szerintem helytelen. A német vezetők és személy szerint Hitlert ekkor már nem érdekelték az áldozatok, sőt a hírhedt Néró-parancs kiadásával (a német infrastruktúra teljes rombolásának elrendelésével) kifejezetten büntetni akarta a háború elvesztéséért felelősnek tartott német népet.

Véletlen balesetek többször is előfordultak. A legtöbb áldozatot az olaszországi Bari kikötője elleni 1943. december 2-i német légitámadás következtében kiszabaduló kémustár követelte. Mintegy 69 katona és tengerész meghalt a kórházba szállított 628-ból, a polgári áldozatok száma nem ismert.[21] Kevésbé közismert, hogy hazánkban is bekövetkezett hasonló eset. 1944 nyarán megkezdtek a háború során felhalmozott kémustár készletek kiszállítását Németországba. Ennek során az egyik szerelvényt a Fejér megyei Szár vasútállomáson angolszász légitámadás érte. „Annyi volt a kifolyó mustár, hogy a sínkoronákon folyt át” – írta Szilágyi Lajos, a mentesítési feladatra kijelölt szakasz parancsnoka.[22] A szennyeződés miatt több környékbeli települését kiürítettek, de áldozatokról nincs feljegyzés.

Vegyi fegyverkorlátozás a II. világháború után

A II. világháborút követően a nagyhatalmak fegyverkezési versenye a vegyi fegyverekre is kiterjedt, és ennek eredményeként hatalmas készleteket halmoztak fel a különböző mérgező harcanyagból.

A vegyi fegyvereket több alkalommal be is vetették. A legismertebb esetek: 1962-1967 között a jemeni polgárháborúban az egyiptomi csapatok, a vietnami háborúban az amerikaiak, végül 1982-1986 között az iraki-iráni háborúban az iraki fél.

Ez utóbbi során fordult a nemzetközi közvélemény figyelme az iraki vegyi fegyvergyártási program felé. Az 1967-es arab-izraeli háború során bebizonyosodott, hogy Izrael hagyományos fegyverekkel képes a szemben álló arab országok együttes erejével is megbirkózni. Ráadásul ebben az időszakban a megerősödő Irán szintén katonai erőfölényre tett szert Bagdaddal szemben. Valószínűleg 1968-ban kezdődhetett laboratóriumi szinten a mérgező harcanyagok előállításának.[23] A program 1981-ben kapott új lendületet, mivel az iraki-iráni háborúban az ellenség számbeli erőfölénye egyre inkább éreztette hatását. 1982-ben 85 tonna, míg a következő évben 150 tonna kémustárt állítottak elő.[24] 1984-ben kikísérletezték a tabun, majd 1987-re a szarin előállítását. A háború végső

fázisában megoldották a VX gyártását is. A program eredményeként Irak 3859 t mérgező harcanyag előállítását ismerte be. A fenti mennyiség megoszlása:

kénmustár:	2850 t
tabun:	210 t
szarin:	795 t
VX:	4 t [25]

Az 1990-ben kitört iraki-kuvaiti háborúban, majd az azt követő első Öböl-háborúban nem alkalmazták vegyi fegyvereiket. Igaz, az Amerikai Egyesült Államok egy ilyen támadásra atomfegyver bevetését helyezte kilátásba.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 687. számú határozatával megalakította az UNSCOM⁷⁶-ot. Ennek a fegyverzet ellenőrző bizottságnak a feladata Irak tömegpusztító fegyver programjainak kivizsgálása lett volna. Az irakiak nem nagy együttműködési készséget tanúsítottak: amit tudtak, letagadtak, a bizonyítékokat igyekeztek megsemmisíteni, az elnöki rezidenciákat pedig nem nyitották meg a bizottság előtt. Az ENSZ ellenőrök szerint Irakban mintegy 250 építmény volt alkalmas vegyi és biológiai fegyverek tárolására.[26] A folyamatos konfliktusok következtében Irak 1988-ban kiutasította az ellenőröket.

Az ENSZ a program kudarca után létrehozta az UNMOVIC⁷⁷-ot, amely 2002 novemberében kezdte meg munkáját. Bár a vegyi fegyver –ellenőr csoport csak 30 főből állt, négy hónap alatt az alábbi anyagokat és eszközöket találta:

- néhány kg prekurzort,
- 9 db 155 mm-es kénmustárral töltött vegyi lőszer,
- 12 db 122 mm-es vegyi töltet befogadására alkalmas, de üres sorozatvető lőszer,
- tisztázta a korábban említett 4 t VX sorsát.[27]

A fenti mennyiség azonban nem szolgált (helyesebben szolgálhatott volna) ürügyként a második Öböl-háború megindításához, hiszen az amerikai „szakértők” ennél jóval nagyobb mennyiségű vegyi (és más tömegpusztító) fegyver birtoklásával (és eltitkolásával) vádolták Irakot.

Ugyancsak nagy nyilvánosságot kapott egy japán szekta szarinnal elkövetett tömeges öngyilkossága 1994-ben, majd a következő évben az Aum Shinnikyo nevű szervezet ugyanezzel az anyaggal hajtott végre támadást a tokiói metróon.

Az esetek ráirányították a figyelmet arra a szomorú tényre, hogy a nagy hatású mérgező harcanyagok birtoklása már nem állami monopólium. Az említett japán szervezeten kívül más szélsőséges nézeteket valló vagy terrorista csoportok szintén hozzájuthatnak ilyen típusú anyagokhoz, illetve saját maguk is előállíthatják őket. A mérgező harcanyagok e szervezetek általi birtoklása nemcsak egy esetleges alkalmazás következményei miatt jelent nagy veszélyt, ha-

⁷⁶ United Nations Special Commission

⁷⁷ United Nations Monitoring Verification and Inspection Commission

nem az említett anyagok állami ellenőrzés nélküli proliferációja miatt is. Ebben az esetben ugyanis számítani lehet arra, hogy a hasonló elveket valló csoportok között a mérgező harcanyagok szabadon terjedhetnek, illetve a multinacionális szervezeteken (pl. al-Kaida) belül eljuthatnak akár más kontinensekre is. Az utazási korlátok fokozatos lebontása, a kereskedelem liberalizálása egyaránt kedveznek ennek a lehetőségnek.

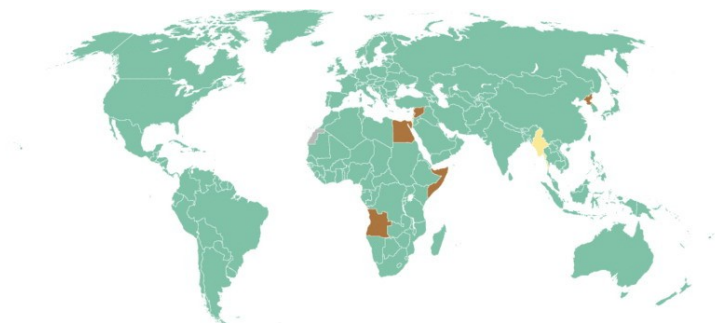
A korábban megkezdett tárgyalások eredményeként az USA és a Szovjetunió 1974-ben terjesztette be a „halálos vegyi fegyverek” betiltására irányuló javaslatát.[28]

Végül közel 20 évig tartó egyeztetések és tárgyalások eredményeképpen Párizsban, 1993-ban aláírták a vegyi fegyver tilalmi egyezményt, amely a csatlakozási folyamat eredményeként - a magyar ratifikációs okirat letétbe helyezését követően - 1997. április 29-én hatályba lépett.

Napjainkban az államok 98%-a csatlakozott az egyezményhez (195-ből 183). Két ország - Izrael, Mianmar - aláírta, de nem ratifikálta az egyezményt, míg öt állam - Angola, Észak-Korea, Egyiptom, Szomália és Szíria - nem írta alá az egyezményt.[29]

Hat ország jelentette be, hogy rendelkezik vegyi fegyver készlettel: Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, India, Líbia, Albánia és Dél-Korea, míg tizenkét ország közölte, hogy rendelkezik a vegyi fegyver előállításához szükséges technikai feltételekkel: Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Kína, India, Egyesült Királyság, Franciaország, Japán, Dél-Korea, Irán, Líbia, Szerbia, Bosznia-Hercegovina.[30]

A vegyi fegyver tilalmi egyezmény az első olyan – a megjelölt tárgyban létrejött megállapodás - amely betartását egy kiterjedt ellenőrzési rendszer felügyeli. Az egyezmény előírásainak betartását a Vegyi fegyver Tilalmi Egyezmény Szervezete, az OPCW^j ellenőrzi. Ennek székhelye Hágában van, szervezetét Részes Államok Konferenciája, a Végrehajtó Tanács és a Technikai Titkárság alkotja.[31]

3. számú ábra: A Vegyi fegyver Tilalmi Egyezményhez nem csatlakozott (barna) és a csatlakozást nem ratifikáló országok (sárga)[32]

A legmagasabb szintű testület a Részes Államok Konferenciája, amelynek minden, az egyezményt aláíró állam a tagja és évente egy alkalommal ülésezik.

^j Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons

Elfogadja a költségvetést, megállapítja a tagállamok által fizetendő hozzájárulást és megválasztja a Végrehajtó Tanács tagjait. A 41 tagú Végrehajtó Tanács kapcsolatot tart a tagállamok hatóságaival, előkészíti a Konferencia anyagait, felügyeli az egyezmény utasításainak betartását és ellenőrzi a Technikai Titkárság munkáját. Évente 4-5 alkalommal ülésezik. Tevékenységét öt régióban osztva végzi: Afro-Ázsia, Kelet-Európa, Latin-Amerika, Karibi-régió, Nyugat-Európa és egyéb térségek.[33] A Technikai Titkárság végzi a napi ügyeket és az ellenőrzési feladatokat. A Vegyi fegyver Tilalmi Egyezmény Szervezetének munkáját több testület segíti: Tudományos Tanácsadó Testület, a Bizalmi Tanács és az Adminisztrációs és Pénzügyi Tanácsadó Testület.

Az OPCW legfontosabb feladatai a meglévő vegyi fegyver készlet megsemmisítése és ennek a folyamatainak az ellenőrzése.

A vegyi fegyverek megsemmisítését és a gyártóhelyek bezárását vagy átalakítását 2007-ig kellett (volna) elvégezni. Ez a határidő egy alkalommal, maximum 5 évre meghosszabbítható, de valószínűleg így sem tartható be.

Az amerikai Védelmi Minisztérium bejelentette, hogy 2012-ig a vegyi fegyverek 90 %-át megsemmisíti, ugyanakkor Oroszország 2008-ig készleteinek 30 %-át, India 2009-ig 100 %-át, az USA 2008 végéig 58 %-át semmisítette meg.[34]

A többi, vegyi fegyverrel rendelkező állam közül csak Albánia és egy meg nem nevezett ország fejezte be vegyi fegyverei megsemmisítését.[35]

2009. április 30-ig a bejelentett 71.316 tonna mérgező harcanyagokból 31.446 tonnányit (44,09 %), a 8, 67 millió darab vegyi lőszerből és konténerből 3,84 millió darabot (44,29 %) semmisítettek meg.[36]

A vegyi fegyverek megsemmisítése magában foglalja a raktározott vegyi fegyver készletet és régi, illetve elhagyott vegyi fegyvereket is.[37]

Az Egyezmény lényeges eleme az ellenőrzés, amelyet a Technikai Titkárság ellenőrei végeznek. Háromféle ellenőrzést határoztak meg: rutin ellenőrzés, rendkívüli ellenőrzés és a feltételezett használat ellenőrzését.[38]

Az ellenőrzések számáról az 1. számú táblázat ad tájékoztatást (2009. 04. 30-ig).[39]

Létesítmény típusa	Tagállam bejelentett létesítménnyel	Bejelentett létesítmények száma	Ellenőrzések száma	Ellenőrzött létesítmények
Vegyí fegyver gyártó létesítmények	12	70	403	67
Vegyí fegyver megsemmisítő létesítmények	6	37	1149	37
Vegyí fegyverraktárak	6	38	402	36
Elhagyott vegyí fegyverek	3	35	49	25
Előregedett vegyí fegyverek	13	47	85	30
Összesen		227	2088	195

Az ipari létesítmények, illetve lehetőségek ellenőrzéseinek számáról a 2. számú táblázat szolgáltat adatokat (2009. 04. 30-ig).[40]

Létesítmény típusa	Tagállam bejelentett létesítménnyel	Bejelentett létesítmények száma	Ellenőrzések száma	Ellenőrzött létesítmények
1. listás vegyületek	22	27	197	36
2. listás vegyületek	36	434	456	254
3. listás vegyületek	33	462	257	234
Egyéb szerves anyagokat gyártó létesítmények	79	4643	691	579
Összesen		5566	1601	1103

A táblázatok adatai bizonyítják:

1. Valamennyi vegyí fegyver előállítására képes országban végeztek ellenőrzést az elmúlt időszakban.
2. Az összes bejelentett vegyí fegyver készletet azonosították és ellenőrizték.
3. Nagyszámú ellenőrzést végeztek az egyéb (egyezményben nem korlátozott) vegyí anyagot gyártó üzemekben.

Az ellenőrzések rendszere és gyakorisága kellő alapot szolgáltat ahhoz a következtetéshez, hogy vélhetően megszületett egy olyan egyezmény, amely szinte valamennyi országra kiterjed és képes eredményesen meggátolni a vegyí fegyverek terjedését, valamint elérni a korábban felhalmozott készletek megsemmisítését.

Összegzés

A vegyí fegyverek története több évszázadot ölel fel és szinte megszületésük óta próbáltak küzdeni elterjedésük ellen. A 1899-es hágai békekonferencia

határozata tiltotta ugyan a vegyi lövedékek alkalmazását, de ez az előírás az I. világháború éveiben nem volt hatékony visszatartó erő a hadviselő felek számára. A vegyi fegyverek az I. világháború éveiben katonák tízezreit ölték meg, és százezreket tettek hosszabb-rövidebb időre harcképtelenné. A háborút lezáró békeszerződések kategorikusan megtiltották a vesztesek számára a vegyi fegyverek előállítását és birtoklását. Az 1925-ben, Genfben 140 ország által aláírt egyezmény, szintén betiltotta e fegyverek használatát. Nem tiltotta azonban a mérgező harcanyagok előállítását, fejlesztését és tárolását. Talán eme ténynek is betudhatóan, a két világháború között is több háborúban alkalmaztak vegyi fegyvert. A korabeli előzetes feltételezésekkel szemben azonban a II. világháborúban – bár a korábban gyártott készletek rendezésre álltak – elmaradt a vegyi fegyverek tömeges bevetése. Az európai hadszíntéren a szemben álló és élethálál harcot vívó hadseregek nem alkalmaztak vegyi fegyvereket. A hidegháború időszakában a nagyhatalmak – az atomfegyver előállítása mellett – nagy hangsúlyt fektettek a mind korszerűbb mérgező harcanyagok előállítására, és jelentős készleteket halmoztak fel belőlük. A gyártási feltételek megteremtése után számos kisebb ország is előállította saját vegyi fegyvereit („a szegények atombombáját”). E fegyverek elterjedése, egy fegyveres konfliktusban történő alkalmazásuk veszélye indokoltta tették egy átfogó tilalmi egyezmény kidolgozását. Több évtizedes egyeztetést követően 1993-ban aláírták az 1997. április 29-én hatályba lépett vegyi fegyver tilalmi egyezményt. Ez az első olyan megállapodás, amely a Föld szinte valamennyi államára kiterjed és hatékony ellenőrzési rendszert alkotott meg. Reményeink szerint az egyezmény pár éven belül az összes országra kiterjed és a következő évtized végére valóban vegyi fegyverektől mentes lesz a világ.

Felhasznált irodalom:

- [1] Hollósy Ferenc: A vegyi hadviselés története
<http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2003/tv0305/hollosy.html/2008.05.15>.
- [2] Szatmári László. A „néma halál” elleni egyezmény tíz éve, Nemzet és Biztonság, 2008. március, 56. o.
- [3] Hadtudományi Lexikon M-ZS, Főszerkesztő: Szabó József; Magyar Hadtudományi Társaság; Budapest, 1995, 1413. o.
- [4] 1997. évi CIV. törvény, II.cikk, 1 bekezdés; http://www.mhk.hu/mhknew/i_online/Cache/13556079991084629923278700433402/000422630000.htm/2009.05.26
- [5] Szatmári László: 58. o.
- [6] 1913. évi XLIII. Törvény <http://www.magyarország.hu/kereses/jogszabalykereso/pf/Search-law/researchlaw/2008.05.15>.
- [7] Dr. Grósz Zoltán: A vegyifegyver első bevetése
<http://www.zmne.hu/Forum/00apr/vegys.html/2008.05.23>.
- [8] Hollósy, 2. o.
- [9] laf Groehler: A néma halál; Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1983, 41. o.
- [10] Dr. Padányi József őrnagy: Gáz harc alakulatok az I. világháborúban, Jubileumi vegyivédelmi évkönyv, A Magyar Honvédség Vegyivédelmi Főnökségének kiadványa, Budapest 1995. 47.o.
- [11] Olay Groehler, 50. o.
- [12] Szatmári, 57. o.
- [13] Hollósy, 5. o.
- [14] 1921. évi XXXIII. törvény
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7489/2009.01.02>.

- [15] Kovács Vilmos: A Magyar Királyi Honvédség vegyi harcanyaggal töltött tüzérségi lövedékei 1913-1944, Hadtörténelmi Közlemények, 1997. évi 3. szám, 533. o.
- [16] 1955. évi 20. törvényerejű rendelet; [http://www.mhk.hu/mhknew/i_online/Cache / 83337108466520401719600864837960/000005540000.htm/2009.06.15.](http://www.mhk.hu/mhknew/i_online/Cache/83337108466520401719600864837960/000005540000.htm/2009.06.15)
- [17] u.o.
- [18] Szatmári, 57. o.
- [19] Hollósy, 5. o.
- [20] Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, 91. o.
- [21] Horváth Zoltán: Rémálom a kikötőben, Regiment, 2006. évi 4. szám, 41. o.
- [22] Madaras Péter-Dr. Varga József: Piliscsaba táborról a Pázmány Péter Katolikus Egyetemig, PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest, 1997, 72. o.
- [23] Tóth Gergely: Irak tömegpusztító fegyver-programjai (1973-1991), Kül-Világ, II. évfolyam, 2-3. szám, 74. o.
- [24] u.o., 77. o.
- [25] Földi László: Sivatagi rozsdametető, Regiment, 2006. évi 4. szám, 30. o.
- [26] Dr. Kovács Tibor mk. alezredes: Új kockázatok és kihívások, 3.o. [http://www.bjkmf.hu/szemle/korvv110302.html/2008.05.25.](http://www.bjkmf.hu/szemle/korvv110302.html/2008.05.25)
- [27] Földi László: i.m, 31. o.
- [28] Vásárhelyi Györgyi-Halász László: A vegyifegyver tilalmi egyezmény szerepe a vegyifegyverek elterjedésének megakadályozásában, Hadmérnök, 2007. március [http://hadmernok.hu/archivum/2007/1/2007_1_halasz.html/2209.06.15.](http://hadmernok.hu/archivum/2007/1/2007_1_halasz.html/2209.06.15)
- [29] The Chemical Weapons Ban Facts and Figures; [http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15.](http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15)
- [30] Bálint Lajos: A vegyifegyver tilalmi egyezmény, [http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CBWRFB/2009.06.02.](http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CBWRFB/2009.06.02)
- [31] Vásárhelyi Györgyi: Kábítószer és mérgező harcanyag prekursorok ellenőrzési folyamatának összehasonlítása, Doktori értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2008, 53. o.
- [32] The Chemical Weapons Ban Facts and Figures; [http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15.](http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15)
- [33] Vásárhelyi Györgyi-Halász László: i.m., 5. lap
- [34] Vegyi fegyverek - nagy bejelentést tett a Pentagon; [http://kitekinto.hu/amerika/2009/05/26/vegyi_fegyverek_-_nagy_bejelentest_tett_a_pentagon/2009.06.09.](http://kitekinto.hu/amerika/2009/05/26/vegyi_fegyverek_-_nagy_bejelentest_tett_a_pentagon/2009.06.09)
- [35] The Chemical Weapons Ban Facts and Figures; [http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15.](http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15)
- [36] U.o.
- [37] Vásárhelyi Györgyi-Földi László: Vegyi fegyver megsemmisítési technológiák, Hadmérnök, 2007.12. [http://hadmernok.hu/archivum/2007/4/2007_4_vasarhelyi.html/2209.06.15.](http://hadmernok.hu/archivum/2007/4/2007_4_vasarhelyi.html/2209.06.15)
- [38] Vásárhelyi Györgyi: 55. o.
- [39] The Chemical Weapons Ban Facts and Figures; [http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15.](http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15)
- [40] U.o.

Képek, ábrák jegyzéke

- 1.,2. számú kép: A vegyivédelmi fegyvernemi szakgyűjtemény anyagából, Székesfehérvár, Nagysándor József laktanya
3. számú ábra: The Chemical Weapons Ban Facts and Figures; [http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15.](http://www.opcw.org/publications/facts-and-figures/2009.06.15)

INFORMÁCIÓ-FÚZIÓS KÖZPONTOK ÉS INFORMÁCIÓ-MEGOSZTÁS A JÖVŐ ÚTJA

2001. szeptember 11-e radikális fordulópontot jelentett a világ legtöbb fejlett országának biztonságpolitikai szemléletmódjában. A hagyományos nagyhatalmi szembenállást és az állami szintű veszélyforrások helyét a nem hagyományos fenyegetések, a nem állami szintű veszélyek elleni fellépés vette át. Ezek a hidegháborús időszaktól merőben különböző aszimmetrikus fenyegetési formák (a terrorizmus, szervezett bűnözés, illegális migráció, stb.) a szemléletmód változáson túl gyökeres intézményi-szervezeti változásokat generáltak minden jelentősebb országban és jelenleg is lázasan zajló reformokhoz vezettek az adott országok belső biztonságáért felelős rendészeti szerveinek, speciális szolgálatainak sorában.

Ezen szervezetek átalakításában, tevékenységük megreformálásában az egyik új típusú fenyegetés, a transznacionális terrorizmus első számú érintett országa, az Egyesült Államok járt elől. A Bush adminisztráció által vezérelt átfogó és hihetetlenül komplex biztonsági intézkedések az új típusú feladatokra való felkészülést szolgálták.

A madridi és a londoni merényletek után Európa más országaiban is komoly változtatásokat hajtottak végre a rendészeti szervek és nemzetbiztonsági szolgálatok soraiban, feladatkörükben, egymáshoz való viszonyulásukban.

Az adott ország nemzeti sajátosságaihoz illeszkedő reformfolyamat többnyire jól előkészített és kidolgozott törvények, utasítások mentén történik. Az átalakítással a fő cél a saját nemzetbiztonság megóvása, az új kihívásoknak való jobb megfelelés, a hatékonyság javítása. A mindenre kiterjedő felkészítő munka mentén az elmúlt évek során fokozatosan kikristályosodtak azok a változtatási igények, amelyek a nemzetbiztonsági szolgálatokat a XXI. század új típusú fenyegetései elleni küzdelemre kívánják felkészíteni.

Ezen folyamat kapcsán **két főtendencia** figyelhető meg. Az egyik e szervezetek tevékenységének rendkívül szoros koordinálása, vagy éppen *információik közös koordinációs központ(ok)on keresztüli fuzionálása*, a másik *a megszerzett információk egymás közötti megosztása*.

Egy sikeresen alkalmazott amerikai modell legfontosabb sajátosságai

A 2001. szeptember 11-i terrortámadás körülményeit kivizsgáló Bizottság (hivatalos nevén „The National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States”) javaslatai alapján a Kongresszus 2004-ben törvényt alkotott a „Hírszerzés Megreformálására és a Terrorizmus Megelőzésére” (Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004)⁷⁸. A törvény alapján sok egyéb mellett az alábbi főbb változások következtek be:

(1) A törvény elrendelte egy Országos Terrorelhárító Központ felállítását (National Counterterrorism Center, NCTC), amely egyrészt a terrorizmussal kapcsolatos információszerzés stratégiai feladatainak megtervezését végzi, másrészt az egyes szolgálatoktól érkező, terrorizmussal összefüggő információk fúziós bankját képezi. 2004-től az NCTC-be integrálták a már 2003-ban felállított Terrorfenyegetések Információs Központját (Terrorist Threat Information Center, TTIC), amely minden terrorizmussal kapcsolatos bel és külföldi információt gyűjt, elemez, értékeli és eloszt. A TTIC feladata és elsődleges felelőssége a lehető legátfogóbb kép összeállítása az országot érintő fenyegetésekről, ezen belül a politikai vezetés számára készülő, a mindenkori terrorfenyegetésre vonatkozó értékelő jelentések kidolgozását is végzi. A TTIC készíti el az elnök asztalára kerülő Terrorfenyegetési Napi Jelentést (President’s Daily Terrorist Threat Report). A TTIC az FBI, a CIA, a védelmi- és külügyminisztérium, valamint az összes többi terrorizmus elleni információszerzéssel foglalkozó szervezet képviselőit foglalja magában.

(2) A Törvény alapján a belső rendfenntartásért és biztonságért felelős szervezetek képességeiket egy-egy adott szakterületet felügyelő, az ottani információszerző és elemző tevékenységet fő felelősként végző feladat-orientált munkacsoportokba integrálták: Országos Információszerző Központoknak nevezett - National Intelligence Centers - részlegeket hoztak létre. Az elképzelés szerint az adott feladatra kijelölt munkacsoport mind a szükséges információszerzési (műveleti), mind pedig az elemzői képességekkel rendelkezik. Az adott témában illetékes szervezetek számára az adott Központ képezi a megszerzett adatok gyűjtőpontját, minden a témával kapcsolatos információt – még nem elemzett, nyers formában – ebbe a Központba csatornázzák. Ezeknek a szervezetközi, feladatterület-orientált Információszerző Központoknak a felállítása és működtetése a kezdeti fenntartások ellenére sikertörténetnek számít az amerikai belbiztonsági közösségben.

Jelenleg hét különböző Központot működtetnek:

- Terroristaellenes Központ (Counterterrorist Center)
- Elhárító Központ (Counterintelligence Center)

⁷⁸ Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004;
<http://www.asksam.com/ebooks/IntelReformAct/>

- Országos Elhárító Központ (National Counterintelligence Center)
- Bűnüldözési és Kábítószer Központ (Crime and Narcotics Center)
- Nonproliférációs Központ (Nonproliferation Center)
- Fegyverzet-ellenőrzési Információszerző Csoport (Arms Control Intelligence Staff)
- Biztonsági Helyzet Értékelő Központ (Center for Security Evaluation)

A fenti hét, különböző területet lefedő Központ az eddigi tapasztalatok szerint az egyes szolgálatoktól odavezényelt szakemberek (elemzők, műveleti tisztek) révén mind a kijelölt területen folyó munkavégzés, mind pedig a szolgálatok közötti együttműködés és információ-megosztás szempontjából példaértékűen működik.⁷⁹

(3) A Törvény jelentősen átalakította az FBI, mint a terrorizmus elleni küzdelem belföldi fő felelősének információszerzési képességeit és jogosítványait, feladatait a hagyományos bűnüldözői tevékenység mellett a terrorizmus elleni harcból való jóval nagyobb szerepvállalással egészítette ki.⁸⁰ Ennek részeként:

- létrehoztak egy Információszerző Igazgatóságot, amelynek élére FBI igazgatóhelyettesi beosztásban lévő személyt neveztek ki (Executive Assistant Director for Intelligence, EAD-I);
- az információforgalom kezelésére Jelentő Irodákat hoztak létre (Intelligence Report Offices);
- az FBI központban létrehoztak egy Országos Egyesített Terrorizmus Elleni Munkacsoportot (National Joint Terrorism Task Force), aminek alárendeltségében több mint 100 regionális munkacsoportot állítottak fel szerte az országban;
- a hét minden napján, napi 24 órás ügyeletet tartó Terrorellenes Figyelő Központot (Counterterrorism Watch Center) kezdték el működtetni;
- felállítottak egy Terrorizmus Prioráló Központnak (Terrorism Screening Center, TSC) nevezett szervezetet, amelynek feladata olyan adatbázis (TSDB) fenntartása, amely magában foglal minden ismert, vagy gyanított terroristával kapcsolatos adatot. Az adatbázis meghatározott jogosultsági szintek alapján hozzáférhető a terrorizmusellenes harccal foglalkozó minden munkatárs (különleges ügynök) számára. Az adatbázis gerincét az NCTC-n keresztül érkező információk adják és az FBI saját információi egészítik ki. – aktív részt vállaltak az NCTC munkájában;

⁷⁹ IC21: The Intelligence Community in the 21st Century; XII. Intelligence Centers; <http://www.access.gpo.gov/congress/house/intel/ic21/ic21012.html>

⁸⁰ The 9/11 Commission Report; <http://www.gpoaccess.gov/911/>

- területi irodáikban kifejezetten a terrorizmus elleni információszerző munkára felkészített, illetve ezen területért felelős munkatársakat állítottak munkába.

(4) A Törvény alapján az új típusú kihívásokkal, mindenekelőtt a terrorizmussal összefüggésben egy forradalmian új információ-megosztási rendszert hoztak létre, amely egyfelől irányelvekkel, másfelől pontos szabályokkal, körülhatárolt jogosultsági szintekkel, nem utolsósorban pedig modern technikai eszközökkel igyekszik egy olyan viszonyrendszert kialakítani a szervezetek között, amely biztosítja a terrorizmussal kapcsolatos információk kezelését, megosztását, ugyanakkor a konspirációs elveket is érvényre juttatja. A rendszer szövetségi, állami és helyhatósági szinten egyaránt összeköti a hírszerzői, bűnügyi és honi biztonsági információs bankokat, továbbá magában foglalja a magánszektor adatbankjait is. A rendszer a jogosultsági szintek részletes kimunkálásával oda-vissza irányuló információforgalmat tesz lehetővé.

Ezen **információ-megosztási rendszer átalakítása (létrehozása) kulcsfontosságú feladat volt a belbiztonsági reform folyamatában**, mert a szeptember 11-ei eseményeket vizsgáló bizottság beszámolója szerint a terrorakciók legfontosabb nemzetbiztonsági vonatkozású tanulsága az volt, hogy rosszul működött a szolgálatok közötti koordináció, mindenekelőtt az információk áramlása szenvedett csorbát. Ezt a problémát igyekeztek az új információ-megosztó rendszer létrehozásával kiküszöbölni.

A Törvény terminológiájával „Információ Megosztó Környezetnek” (Information Sharing Environment, ISE) nevezett rendszer részesei: Hírszerzés, Bűnüldözés, Védelmi szféra, Belbiztonsági szervek, Külügyminisztérium, emellett a szövetségi, állami és helyhatósági szintek, a magánszektor egyes elemei és egyes külföldi partnerszolgálatok is. A rendszer jól jellemzi azt a szemléletbeli változást, **ami a partnerek között az információkra vonatkozó „szükséges/elégséges tudni” (need to know) elvet a „szükséges/elégséges megosztani” (need to share) elvvel váltotta fel.** Amerikai értelmezés szerint az információ-megosztás fogalma: „A megfelelő információ megfelelően ellenőrzött körülmények között a megfelelő emberekhez időben jusson el, annak érdekében, hogy elháríthassuk a népünket és az intézményeinket fenyegető terrorista veszélyt.” (Proper information, properly controlled, gets to the right people in time to counter terrorist threats to our people and institutions.)

A rendszert folyamatosan fejlesztik, vezetője (ISE Program Manager, PM) a 2006-ban kidolgozott **„Információ Megosztó Környezet Végrehajtási Terve”** (ISE Implementation Plan - 2006) teljesítéséről éves jelentésekben köteles tájékoztatni a Kongresszust. Az implementációs terv célja, hogy megfelelő biztonsággal és védelemmel kapcsolja össze az egyes szervezetek adatbázisait, illetve az adatmegosztásra a „need to share” elv alapján kerüljön sor. Az FBI sok kísérletezés után a Lockheed Martin által 2006-ban kifejlesztett SENTINEL

kódnevű rendszerrel (programmal) végzi az adatai kezelését, illetve más szervezetekkel való megosztását. A biztonságosság mellett a rendszer előnye, hogy különbséget tud tenni a hírszerzési adatok és bűnüldözési adatok között.

Egy információ-fúziós elven működtethető magyar terrorizmus elleni központ víziója

A XXI. század új típusú kihívásaira való magyar felkészülést több okból sem lehet összehasonlítani az amerikai, vagy a nagyobb erőforrásokkal rendelkező európai országok példáival. A nemzetközi erőterben elfoglalt szerep, az anyagi lehetőségek, az ország előtt álló legfontosabb kihívások jellege (pl. Magyarország szempontjából sokkal inkább a transznacionális bűnözés, mint a nemzetközi terrorizmus jelenti a legfőbb transznacionális fenyegetést) jelentősen eltérő sajátosságokat mutat, ugyanakkor ez önmagában nem azt jelenti, hogy nekünk nem szükséges váltani. Ez igenis arra kell, ösztönözzön bennünket, hogy a számunkra is tanulsággal szolgáló nemzetközi példák és tapasztalatok szem előtt tartásával a saját reformfolyamatunkat a nemzeti érdekeinkhez és sajátosságainkhoz igazítsuk. Nem feltétlenül van szükségünk az amerikai Belbiztonsági Minisztériumhoz (Department of Homeland Security) hasonló mamutszervezetre, illetve számos amerikai típusú átszervezés messze túlmutat a szükségleteinken és a lehetőségeinken.

Érdeemes ugyanakkor megvizsgálni, hogy a belbiztonság új típusú kihívásokkal – mindenekelőtt a transznacionális bűnözéssel és terrorizmussal – összefüggő megreformálása folyamatában az amerikai (és európai) példákból milyen nálunk is jól hasznosítható tapasztalatokat, hatékonyságot növelő változtatásokat vehetnénk át. A konkrét nemzetközi példák és tapasztalatok átvétele nyilván komoly elemző, előkészítő munkát igényel, emellett a szervezetre szabás kritériumának is meg kell, hogy feleljen, azaz az egyes magyar szervezetek feladatrendszeréhez kell, hogy igazodjon. Vannak azonban olyan univerzális problémák, amelyek minden szervezetet egyformán érintenek. Ilyen, a legtöbb hazai szervezetnél tapasztalható univerzális probléma pl. az elemzői kapacitás eltérései és a nyelvi felkészültség hiánya, az információ-megosztás vagy az információ-menedzsment problematikája, a szervezeten belüli és szervezetközi kommunikációs zavarok, az egyes nemzetbiztonsági, vagy bűnüldöző szervek közötti hatásköri villongások, avagy egészségtelen rivalizálások.

A fenti problémák megszüntetésének, vagy jelentős csökkentésének egyik legfontosabb módját abban látom, hogy **felgyorsítjuk azokat a szervezet-átalakítási folyamatokat, amelyek az új kihívásoknak való jobb megfelelés érdekében egyébként is elkerülhetetlenek**, ráadásul az Egyesült Államok nemzetbiztonsági és bűnüldözési szervezeteinek átalakítási tapasztalatai hasznos támaszt nyújthatnak számunkra a sikeres végrehajtáshoz.

Véleményünk szerint az előttünk álló feladatok két legfontosabbika a transznacionális szervezett bűnözéssel és a terrorizmus elleni harccal kapcsola-

tos szervezatközi információ-fúziós központok felállítása, valamint egy átfogó, védett csatornás információ-megosztási rendszer kialakítása.

Az információ-fúziós központok létrehozását illetően jó kiinduló alapot biztosít a már működő Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központ (továbbiakban: SZEBEKK), amelynek mintájára létrehozható lehet a Terrorizmus Elleni Koordinációs Központ (TEKK). Az új központoknak azonban a meglévő, gyakorlatilag csak adatbázisként funkcionáló SZEBEKK-hoz képest jóval nagyobb hatáskörrel kellene rendelkeznie. A szervezett bűnözés és terrorizmus elleni harccal foglalkozó magyar szervek és szolgálatok központi és legfőbb információs adatbankjaként funkcionáló központoknak az adott szervezetektől delegált felkészült személyi állománnyal kell rendelkezniük, akik a felderítési terület legfőbb felelőseiként végzik elemző munkájukat és készítik el a politikai felső vezetést tájékoztató napi és heti jelentéseiket. A két Központ nem amolyan információ-elnyelő, egyoldalú adatforgalmat biztosító szervezetekként működnek, hanem egy jól kiépített információ-megosztási rendszer révén interaktív kommunikációs hálózat részét képeznék.

A külföldön már működő, hasonló központok létrehozásának és működtetésének konkrét külföldi tapasztalatai alapján elkerülhetőek, vagy kezelhetőek lehetnének az olyan gyakorlati nehézségek, mint a földrajzi/intézményi elhelyezés kérdése, a személyi állomány státusza, vezetési kérdések, logisztika, hatáskör, vagy alárendeltség.

A javasolt új struktúrák átgondolt tervezés mellett megoldanának számos olyan problémát, mint például a párhuzamosságok kérdése, az ebből fakadó pénzügyi többletkiadások, a szervezetenként és azon belül is szakterületenként eltérő minőségi összetételű humán erőforrások, a rivalizálás, de például okafogyottá tenné a speciális szolgálatok ilyen-olyan formájú összevonásának évek óta zajló vitáját is. Ez az új típusú fenyegetésekre ráépülő szolgálatközi együttműködés mindenképpen minőségi javulást jelentene a korábbiakhoz képest, mert garantálná a nagyobb hatékonyságot, miközben a szervezeteknek az eredeti alapfeladataikat sem kellene háttérbe szorítaniuk.

Adattárházak összekapcsolása az információk magasabb minőségű újrastrukturált rendszerének létrehozása érdekében

A számítógépes információfeldolgozás egyik kellő komplexitással alkalmazható formája az **adattárház építése**. Ebben az esetben megvalósítható a szervezet adatainak online analitikai feldolgozással (On Line Analytical Processing, továbbiakban: OLAP) történő kezelésének folyamata, az adatok keletkezésének helyétől indulva egészen az elemzési célú megjelenítésig. Az adattárház működése három fontos kulcsmozzanat köré szerveződik:

1. adatkinyerés a hivatali alaprendszerekből,
2. a kinyert adatok átformálása riport (beszámoló) készítés számára,

3. a riportok, beszámolók elérhetővé tétele a döntéshozók számára.

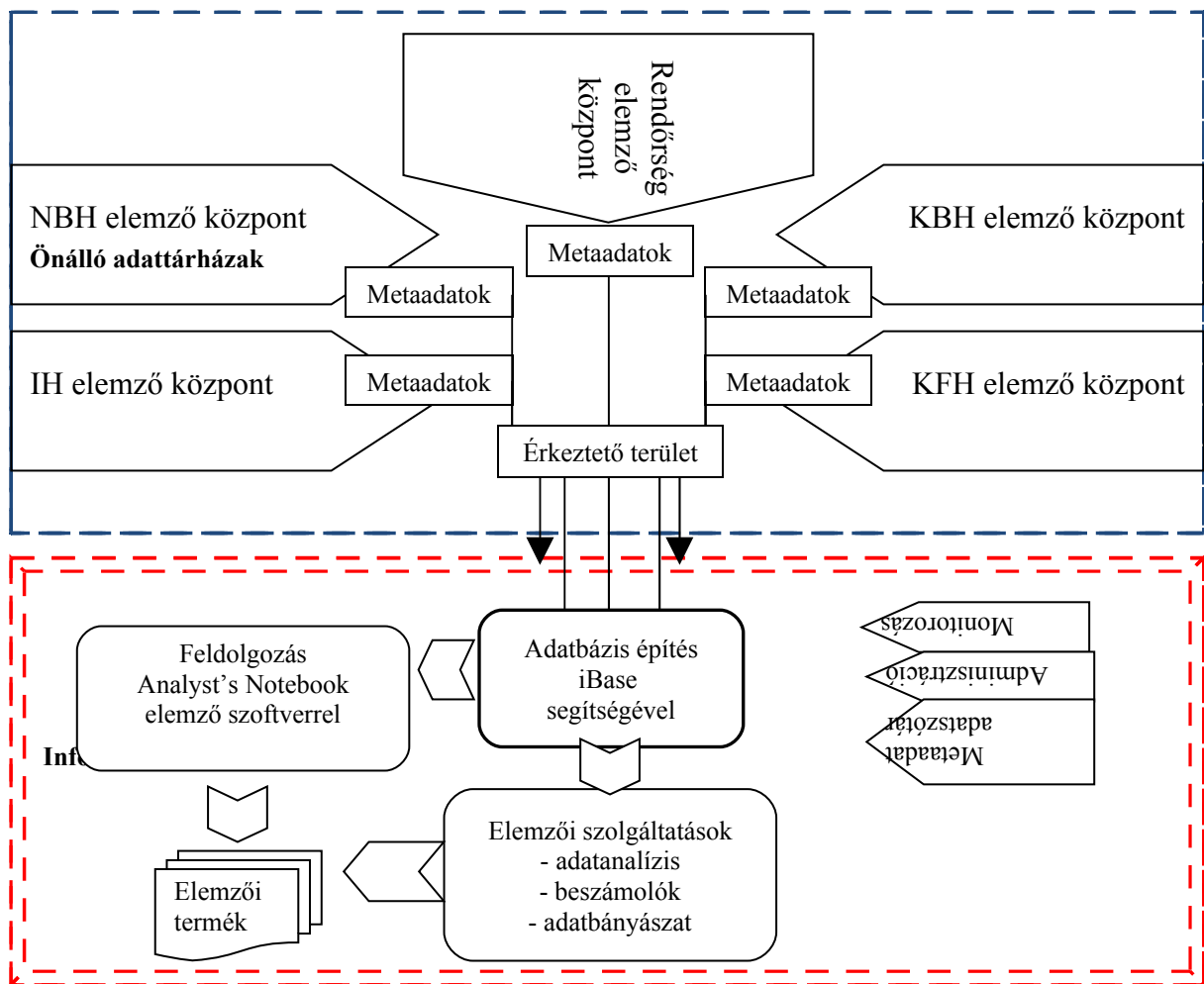
Az ilyen jellegű adatgazdálkodás megvalósításához kliens-szerver rendszer szükségeltetik. A felhasználónak lehetősége van különböző kiszolgálók szolgáltatásait használni. Így a munkamegosztás széles skálán mozoghat, az egy gépen futó kliens-szerver párostól a sok gépre, különböző stratégiák szerint elosztott kliens-szerver rendszerekig. Az online analitikai feldolgozás 12 pontban felállított módszertanát és követelményrendszerét E. F. Codd írta le először 1992-ben megjelent cikkében, amely ezt követően általánosan elfogadottá vált.

Codd OLAP szabályai:

1. Multi-dimenzionális nézet
2. Transzparencia (könnyű elérhetőség, áttekinthetőség)
3. Elérhetőségek (jogosultságok) beállíthatósága
4. Állandó riportozási (lekérdezési) teljesítmény
5. Kliens-szerver architektúra
6. Általános dimenzió fogalom
7. Dinamikus ritka-mátrix kezelés (a multidimenzionális modell tárolására vonatkozik)
8. Több konkurens felhasználó támogatása
9. Korlátozás nélküli dimenzióműveletek
10. Intuitív adatkezelés (a végfelhasználó számára)
11. Rugalmas riportozás (vagyis beszámoló-készítés, lekérdezés)
12. Korlátlan dimenziószám és aggregációs szint szám

Az OLAP mindig magában foglalja adatok interaktív lekérdezését, melyet az adatok analízise követ. A felhasználóknak éppen ezért biztosítani kell egy könnyen kezelhető, rugalmas felületet, mellyel anélkül, hogy technikai részletekben kellene elmerülniük, tetszőlegesen lekérdezhetik, elemezhetik adataikat. Ehhez biztosít egy általánosan elfogadott adatabsztrakciós módszert a multidimenzionális modell. Az OLAP és az adattárház fogalmak erősen összefonódtak. Ennek oka, hogy az adattárház döntéstámogatási, információszolgáltató feladatát általánosan elfogadott módon OLAP elemzések és adatbányász feladatok információellátó feladataként értelmezhetjük, konkretizálhatjuk.

Az OLAP alapú adattárházak összekapcsolása hozhatja létre azt az információtartalmat, amely a szervezett bűnöző és terrorista csoportok elleni összehangolt fellépést előmozdíthatja. Mindennek folyamatjellegét és az információfúziós rendszer összetevőit az alábbi ábra szemlélteti:

1. számú ábra: Információ-fúziós rendszer összetevői

Az egyes szolgálatoknál külön-külön üzemeltetett adattárakban fellelhető, különféle módon és célból beszerzett adattartalmakat azonos szempontrendszer köré rendezve teljesebb információhalmazt kaphatunk. Valamennyi adattárházban képződnek metaadatok, éppen ezért ez lehet az egyetlen közös szempont a technológiai adatkapcsolatok kialakítására. Bármelyik szolgálat adattárházáról beszéljünk is, legyen az nyílt vagy titkos rendeltetésű, kiválogathatóak azok a szervezetszerű bűnöző és terrorista személyekhez, cselekményekhez, helyekhez, időpontokhoz, tárgyakhoz (stb.) köthető információkból leképezett metaadatok, amelyek segítik az értékelést. Amennyiben ezeket célirányosan összekapcsoljuk, megalapozható az elemzés magasabb minősége, átfogóbb és proaktívabb fellépésre leszünk képesek. Mindennek a létrehozásához azonban nem elegendők a partnerszolgálatok között meglévő kétoldalú kapcsolatok, jogszabályi keretek között szükséges szabályozni a fúziós rendszer rendeltetését, annak felépítésének alapkérdéseit, az adatok átadásának módjától, azok kezelésén és felhasználásán át egészen az adatbiztonsági kérdésekig. A különböző rendszerekből kinyerhető metaadatok azonban magukban hordozzák annak az adatbázisnak a sajátosságait, amelyből származnak. Éppen ezért a nyílt és titkos adatrendszerekből származó metaadatok más-más feltételrendszer megléte esetén adhatók tovább. Lehetséges, hogy rejtjelező, vagy speciális adattovábbító berendezések al-

kalmazására van szükség. A továbbítandó valamennyi metaadat sajátosságának együttes értékelését követően szükséges eldönteni, milyen szigorú adatvédelmi korlátozások mentén teljesülhet az adatforgalom. Indokolt továbbá figyelembe venni a problémakör kezelésében leginkább illetékes szervezet adatvédelmi előírásait.

Az adatkapcsolatok kiépítését követően történhet meg az információk feltöltése az információ-fúziós rendszer számára. Az ide érkeztetett adatokat egységes szempontok szerinti logikázató eljárásnak szükséges alávetni, annak érdekében, hogy a hibás, eltéréseket tartalmazó vagy oda nem illő adattartalmak ne kerüljenek integrálásra a rendszer adatbázisába. A megfelelően előkészített adatbázis integrációhoz jól működő adminisztrációs modulra, a folyamatok rendszeres monitorozására és önálló metaadat adatszótár működtetésére van szükség. Ezt követően valósulhat meg a komplex adattartalom kialakítása, amelynek létrehozására, eredményes működtetésére és karbantartására az iBase⁸¹ adatbázis kezelő alkalmazása szolgáltat megfelelő alapot. Érdekessége, hogy vizuális formában megfogalmazott egyszerű vagy összetett kereséseket lehet végezni, tehát a felhasználónak nem kell ismernie a bonyolult lekérdező nyelveket (pl. SQL). Mivel a gyakorlat az, hogy a felhasználóknak már van valamilyen adatbázisa, az i2 kifejlesztette az iBridge nevű integráló eszközt, amely real-time hozzáférést biztosít az elterjed relációs adatbázisokhoz (pl. Oracle, Informix, Ingress), így az elemzést egyidejűleg több adatbázisra is kiterjeszhetjük.

Az i2 termékeket közel 90 országban alkalmazzák, olyannyira népszerűek, hogy több országban nemzeti szabványként ismerték el. Hazánkban a Rendőrség és a titkosszolgálatok, valamint a SZEBEKK szervezeti egységeinél is használatban vannak.

Az iBase adatbázisra integrált elemző szoftver az Analyst's Notebook, amely a maga nemében világ szinten is egyedülálló. Elemzők ezrei alkalmazzák különböző bűnesetek felderítésére. A hasonló eszközökkel szemben legnagyobb előnye a vizualizáció, amely annyit jelent, hogy tetszőlegesen nagy adathalmazban rövid idő alatt feltérképezi az összefüggéseket és az elemzés szempontjából fontos elemeket, kapcsolataikkal együtt egy egyszerűen értelmezhető grafikus ábrán jeleníti meg. Az Analyst's Notebook önállóan is alkalmazható, az i2 egyéb szoftverei pedig ráépülve egészítik ki funkcionalitását.

Az Analyst's Notebook több nemzetközi szervezet, többek között az IA-LEIA (International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts), Interpol, Europol elismerését is kivívta. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a felsorolt programcsomagnál alkalmasabbat aligha találhatnánk az információ-fúziós rendszerből kinyert adatok elemzésére-értékelésére az összefüggések ábrázolására. Az ilyen elemző termékekkel történő munkavégzés – a gazdag eszköztárnak köszönhetően – jelentősen lerövidítheti az elemzésre szánt időt, amellyel

⁸¹ Az 1990-ben Londonban alapított i2 Limited cég által fejlesztett programcsomag része.

párhuzamosan növekedhet az operatív és stratégiai döntéshozás számára juttatott információmennyiség.

Összefoglalás, következtetések

A publikációban ismertetett szervezeti átalakítások megkezdéséhez mindekelőtt az új biztonságpolitikai környezetet jobban leképező új stratégiák és törvények kidolgozására és elfogadására lenne szükség. A szolgálatok jelenleg tevékenységüket az 1995. évi Nemzetbiztonsági Törvény alapján végzik, amely dokumentum történelmi meghaladottságát jól jelzi, hogy az a számunkra időközben alapvetően új helyzetet teremtő NATO és EU csatlakozásunk előtt, továbbá a nemzetközi biztonsági helyzet gyökeres átalakulását eredményező new yorki, washingtoni, madridi és londoni terrortámadások előtt született. Bár időközben már rendelkezésre állnak a nemzetközi biztonsági környezet tendenciáit tükröző ENSZ, NATO és EU dokumentumok, továbbá a Magyarország fenyegetettségét és biztonságpolitikai érdekeit elemző, meghatározó doktrínák is kidolgozásra kerültek, a bűnüldözéssel, belbiztonsággal foglalkozó magyar szervek régi és új típusú fenyegetések elleni munkája továbbra is koordinálatlan és nélküli a követelményekhez jobban igazodó szervezeti átalakításokat is.

Egy új, a stratégiai feladatszabáson kívül az egyes vonakodó szervezeteiket együttműködésre és információ-megosztásra kötelező törvény megalkotása elengedhetetlen ahhoz, hogy a fentebb vázolt központok létrejöhessenek és hatékonyan működjenek.

Az Egyesült Államokat a 2001. szeptemberi terrorcselekmények készítették radikális változtatásokra, többek között a teljes nemzetbiztonsági szférája, szervezeti és gondolkodásmódjuk megreformálására. Az elmúlt időszak bebizonyította, hogy a terror és a fenyegetés által kikényszerített változások hasznosak, sikeresek voltak, az Egyesült Államok belbiztonsága stabil, a megelőző intézkedések hatékonyak, az ország állampolgárai nagyobb biztonságban érzhetik magukat a terrorizmus veszélyével szemben, mint 2001 előtt.

A mai bűnüldöző és hírszerző szolgálatoknak különösen információ-érzékenyek kell lenniük a hatáskörükbe tartozó problémakörök mielőbbi felismerése és eredményes kezelése érdekében. Ennek a sok résztvevőből álló információtudatos viselkedésnek olyan keretrendszerben szükséges működni, amely kellően megalapozott tudásbázisra támaszkodó tudásmenedzsment szemléleten alapszik. A folyamatot döntéstámogató szoftverek alkalmazásával lehet vezetetté tenni. Ezek közül is szükséges kiemelnünk az „On-line analitikus feldolgozást” (OLAP) megvalósító rendszereket, melyeket valamennyi általunk tárgyalt szervezetnél megtalálunk csak épp más-más felépítésben és adattartalommal feltöltve. Segítségükkel lehetőség nyílik a szervezeten belül keletkezett és a társadalom más szegmenseiből, külső forrásokból beszerzett információk feldolgozására és újrahasznosítására.

Ha olyan biztonsági kihívással kerülünk szembe, amely összetettsége, vagy épp nemzeti határainkon átnyúló jellege miatt, több szolgálat érdekkörében is megjelenő sajátosságokkal rendelkezik. Feltétlenül szükséges elgondolkoznunk azon, hogy milyen információ-fúziós technika alkalmazásával tudjuk magunkat olyan helyzetbe hozni, hogy össznemzeti érdekeket kielégítve az egyes szervezetek érdekeit nem sértve megvalósíthatóvá váljon az információk egységes értékelése és a bonyolult, nemegyszer szervezetenként elkülönült, de egymásra épülő döntések sorozata. Egy ilyen információ-fúziós központ kialakítása során kap újra jelentőséget az adattárházakból származó adatainak, amely a fenyegetettségnek megfelelő ismérvek alapján összeválogatott rendben kerülhetnek be a fúziós rendszerbe. Itt olyan adatbázis-építésre és az adatokkal való gyorsan végrehajtható műveletek elvégzésére nyílik mód, melyeket a legkorszerűbb fejlesztésű és a világ számos országában alkalmazott (szabványként elfogadott) programrendszerek (iBase, Analyst's Notebook és más kiegészítő alkalmazások) segítségével végezhetünk el. Mindez azt eredményezi, hogy a megnövekedett felhasználásra alkalmas információmennyiség birtokában, átfogóbb és proaktív ellenlépések meghozatalára leszünk képesek az egyes fenyegetésekkel szemben. Mindemellett az újrastrukturált és elemzett adattartalom pontosabb és részletesebben kidolgozott stratégiai döntések meghozatalát teszi lehetővé a kormányzati szféra számára is.

Az információ-fúziós elven működő rendszerek sikeres üzemeltetésének egyik útja az elsőként Amerikában alkalmazott példából kiindulva, olyan szervezeti egység létrehozása, amely az együttműködők elemzőiből válogatott munkatársakkal, a különféle elemző eljárások egységes alkalmazásával valósítja meg tevékenységét. Feladatait a kormányzati irányítási rendszert segítve, annak háttérintézményeként szükséges végeznie, egyebek mellett annak okán is, hogy mentesüljön az egyes szolgálati ágak túlzott befolyásától, az egyéni érdekek okozta torzulástól. Ilyen szervezeti modell működtetésére már találhatunk példát a magyar szervezett bűnözés elleni fellépés érdekében szervezett SZEBEKK kapcsán, azonban érdemes elgondolkozni annak lehetőségén, hogy a terrorizmus valós vagy vélt fenyegetésével szemben, hazánk milyen megelőző lépéseket tehet a biztonságunk jövőben történő garantálása érdekében. Az bizonyos, hogy egy terrorcselekmény bekövetkezését követően már késő olyan használható rendszert felépíteni, amely képes az ilyen jellegű cselekmények előjelzésére. Jó például szolgálnak az Amerikai kontinensen történtek. Az ő technológiai színvonaluk mellett is évekig tartott, hogy a tapasztalataik folyamatos felhasználásával egy tényleges funkcióját maradéktalanul betöltő fúziós központot hozzanak létre. Magyarországot nem érte ugyan terrortámadás, azonban az egyéb jellegű, új típusú fenyegetések bennünket is cselekvésre, biztonságunk megreformálására, megerősítésére kell, hogy készítsenek. Idehaza még idejekorán megteremthetjük a feltételrendszert és saját igényeink mentén – nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva – felépíthetjük a megfelelő előjelző rendszerünket.

GULYÁS ATTILA

AMIT A GOOGLE CHROME-RÓL TUDNI ÉRDEMES

Közel egy évvel ez előtt megírtam az „Amit az Internet Explorerről tudni érdemes” című írásomat még nem sejtettem, hogy a cikknek folytatása is lesz. Időközben jelentős változások történtek a böngésző (browser) piacon, más böngészők is elterjedtek, a meglévőket fejlesztették és ennek a jelenségnek kihatása lehet a munkánkra is. Az operatív munka során szembesülhetünk azzal, hogy míg az Internet Explorerrel (a továbbiakban IE) kapcsolatban tudjuk, hogy hol, milyen bizonyítékokat találhatunk addig a többi böngésző által tárolt adatokkal kapcsolatban tanácstalanok lehetünk. Természetesen senki sem várja el, hogy a biztonsági tiszt informatikai szakértő is legyen, de azt gondolom, hogy a napjainkban legalább azt illik tudni, hogy milyen jellegű információkat, bizonyítékokat lehet megszerezni a célszemély által internetezésre használt számítógépből. E mellett szeretném bátorítani az olvasókat, hogy próbáljanak ki más böngészőket is, mérlegeljék érdemes-e váltani.

Én magam már közel egy éve használom a Google Chrome-ot a Google új böngészőjét. Szeretném megosztani a tapasztalataimat és elosztani néhány ténnyel, és bemutatni, hogyan nyerhetünk ki bizonyítékokat a böngésző által tárolt adatokból.

Előre bocsátom, hogy a cikk megértéshez nem árt némi számítástechnikai előtanulmány, a fájlok, mappák biztonságos kezelése, és az adatbázisokkal kapcsolatos alapfogalmak ismerete. A cikk ezek nélkül is érthető, de ahhoz, hogy a leírtakat az olvasó is megtegye a fenti ismeretek elengedhetetlenek.

A Google Chrome

A Google Chrome a [Google](#) által fejlesztett [nyílt forráskódú webböngésző](#). A Chrome mögött álló [nyílt forrású](#) fejlesztési projekt neve Chromium. Az első publikus stabil változat megjelenési dátuma 2008. december 11. volt. Az új böngésző egyik legfőbb előnye az IE –vel szemben a gyorsaság. Ha kipróbáljuk látni fogjuk, hogy ugyan azt az oldalt az IE idejének töredéke alatt jeleníti meg. Csak érdekességként a sima HTML oldalt fele idő alatt míg, a JAVA scripteket hatszor gyorsabban dolgozza fel, mint a vetélytársai. A másik kétségtelen előny a biztonság. A vírusok és kártékony programok töredéke képes megfertőzni a Google Chrome-t. A harmadik tulajdonság, ami a Chrome mellett szól az a stabilitás. Eddig a böngészők *single process* architektúrával készültek. Ez azt jelenti, hogy amikor elindítjuk a böngészőt és párhuzamosan több weblapot nézege-

tünk akkor a lapok mind egy memóriaterületen belül futnak, tehát, ha ez egyik weboldal miatt a program lefagyott, akkor magával rántotta a többi oldalt is. A Chrome más módszerrel működik, ez úgynevezett *multi process* technológiával készült, ami azt jelenti, hogy minden weboldal, amit párhuzamosan megnézünk külön memóriaterületen fut. Ha az egyik lefagy nem viszi feltétlenül magával a többi oldalt is. Azért írtam, hogy nem feltétlenül, mert bizony előfordul, hogy igen. Igaz nagyon ritkán, de előfordul. Ez a technológia megakadályozza, hogy az egyes megnyitott weboldalak vagy webes alkalmazások hozzáférjenek egymáshoz, ami fontos lépés a biztonság és a stabilitás felé. Ez a stratégia némileg megnöveli az egy weboldal megnyitásához szükséges memória mennyiségét, de összességében előnyös, mert a memória-töredezettség processzenként jelentkezik, és a böngészőfűl becsukásakor a processz bezárásával megszűnik.

A Chrome-ba beleépítettek egy feladatkezelő segédprogramot is (Task Manager), amivel ellenőrizhető, hogy melyik oldalak (vagy pluginek) foglalják a legtöbb memóriát, töltik le a legtöbb bájtot vagy használják a legtöbb CPU kapacitást, és itt ki is lehet löni őket.

Az 1-es ábrán látható egy felmérés eredménye, ami alátámasztja az általam elmondottakat.

Most néhány szó a hátrányokról, mert azok is vannak. Tekintettel arra, hogy az IE részesedése 70 % és 80 % között van a weblapok jelentős része erre van optimalizálva, ezért előfordul, hogy a kívánt oldal nem a megfelelő formában jelenik meg. Tapasztalataim szerint ritkán, de előfordul. Probléma van még esetenként az űrlapok kezelésével (ilyeneket töltünk ki, amikor különböző adatokat kérnek tőlünk, ha regisztrálunk valahová).

1. ábra A Chrome és az IE összehasonlítása

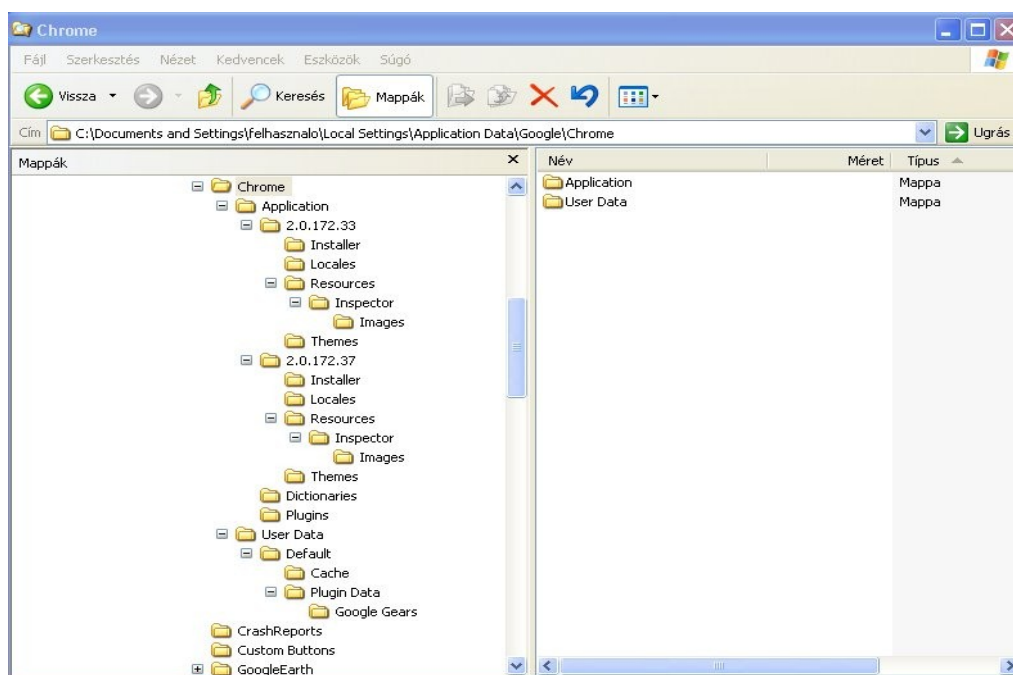
Sok tévhit terjeng, amelyek szerint az IE-vel szemben a többi böngésző nem hagy nyomot, az azokban tárolt jelszavak visszafejthetetlenek és még sorol-

hatnám. Ez mind nem igaz. A Chrome is hagy nyomot. Itt is megtalálhatók a korábban látogatott weblapok és ez is elmenti az űrlapok mezőinek tartalmát, illetve a felhasználó neveket és jelszavakat, ha utasítjuk rá, mi több a google keresőjébe beírt keresőszavakat is tárolja. Természetesen itt is meg van a lehetőség arra, hogy ezeket kitöröljük, de majd meglátjuk milyen hatásos is ez a valóságban.

A következőkben igyekszem bemutatni hogyan működnek a felsorolt funkciók és ezekből hogyan lehet adatokat kinyernünk, akár a felhasználó távollétében, vagy az operatív úton megszerzett fájlok segítségével.

Előkészületek, ismerkedés

Először is telepítsük a Google Chrome-ot és használjuk, ha még nem tettük volna. E nélkül ugyanis nehéz vizsgálni. Amikor telepítjük a Google Chrome-ot az a szokásos „C:\Program Files\ program név” könyvtár helyett a „C:\Documents and Settings\felhasznalo\Local Settings\Application Data\Google\Chrome” néven létrehozott mappába települ és a következő könyvtárstruktúrát hozza létre (2. ábra).

2. ábra A Google Chrome mappaszerkezete

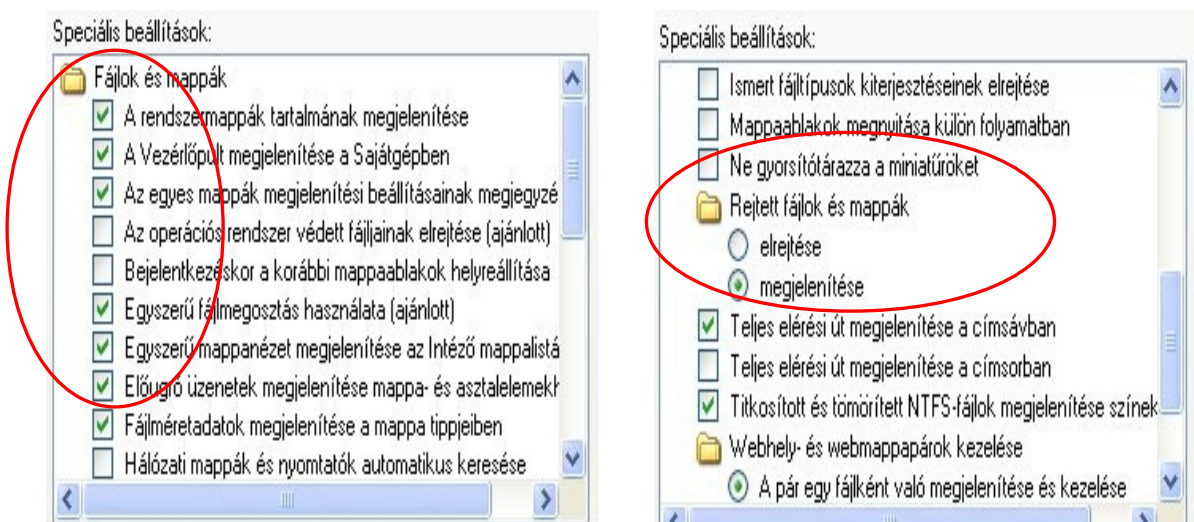
A továbbiakban még sokszor fogunk erre a szerkezetre utalni, mivel a számkra fontos információk itt lesznek eltárolva különböző fájlokban. A program a működése során létre hoz ideiglenes állományokat is az úgynevezett *temporary* könyvtárban, amelyeket csak futás közben használ, a leállást követően ezek törlésre kerülnek. Ezekkel nem foglalkozunk. Mielőtt hozzá kezdenénk a program vizsgálatához fontos szem előtt tartanunk, hogy a vizsgálandó fájlok kizárólagos hozzáférésűek, ezért a program futása során nem tudunk a tartalmukhoz hozzáférni. **Vizsgálódásaink során tehát a programot le kell állítanunk.** Még

egy fontos tennivalónk van a munka megkezdése előtt. A rejtett mappákat és fájlok kiterjesztését láthatóvá kell tennünk. Alaphelyzetben a *Local Settings* mappa rejtett, tehát nem jelenik meg az explorerünkben és nem árt, ha tudjuk milyen fájlokat piszkálunk, ne bízzuk magunkat a Windows iconjaira.

A rejtett mappa és fájlkiterjesztések felfedésének lépései:

- nyissunk meg tetszőlegesen egy mappát.
- kattintsunk a menüsoron az Eszközök->Mappa beállításai..
- kattintsunk a *Nézet* fülre
- pipáljuk be a Rendszermappák megjelenítése
- vegyük ki a pipát az operációs rendszer védett fájljainak elrejtése mellől
- vegyük ki a pipát az Ismert fájl típusok kiterjesztésének elrejtése mellől
- görgessünk lejjebb és a *Rejtett fájlok és mappák* pontnál kattintsunk a *megjelenítése* mellé
- nyomjunk egy OK-t és ha ez után megnézzük az explorerünket számos új mappával és fájllal fogunk találkozni

Segítségként a beállítások valahogy így néznek ki a helyes pipálások után (3. ábra)

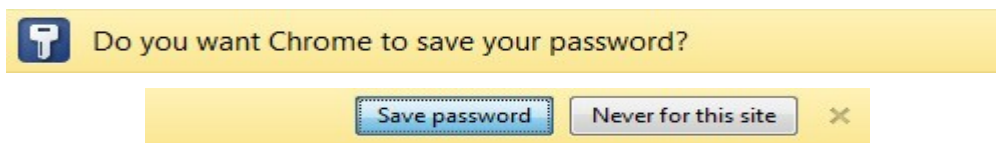

3. ábra Rejtett mappák és fájlok beállítása

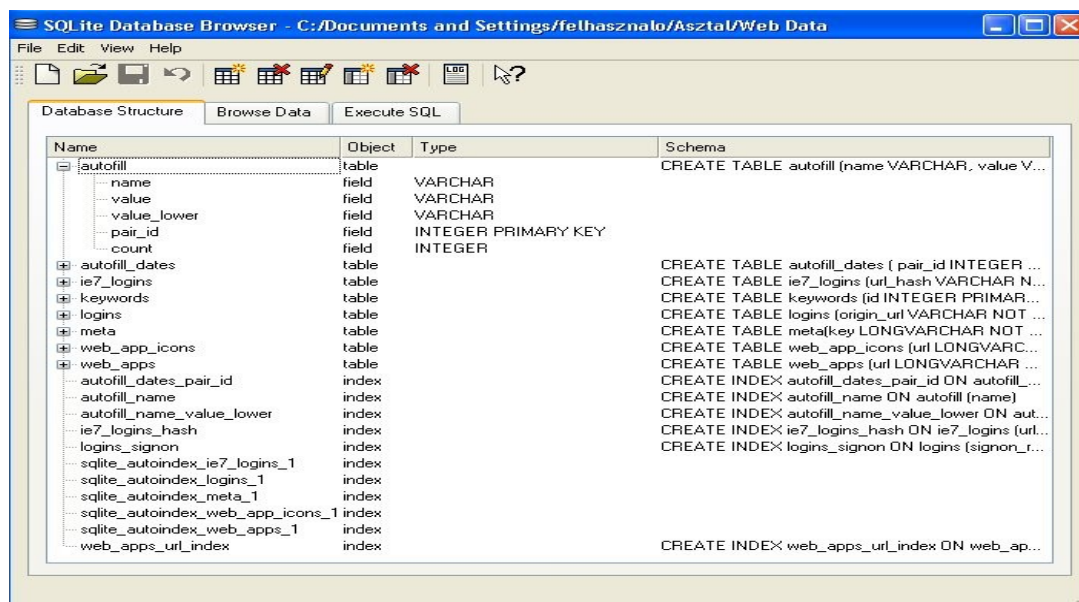
Az eltárolt adatok előcsalogatása

A versenytárs böngészőkhöz hasonlóan a Chrome is képes a felhasználó nevek és jelszavak eltárolására tehát a bejelentkezések automatizálására. Ez természetesen előnnyel és hátránnyal is jár. Előny a kényelem és hogy nem kell megjegyeznünk a jelszavainkat, a hátrány viszont, hogy aki a gépünk elé ül és a mi accountunkat (felhasználói profilunkat használja) könnyen megismerheti a jelszavainkat, esetleg visszaéléseket követhet el a nevünkben. A kényelemmel vessük össze a kockázatot és döntsünk. Amikor olyan oldalra érünk, ahol re-

gisztrációt követően be kell jelentkezünk a bejelentkezést követően a Chrome felajánlja, hogy elmentse-e a jelszavunkat és valami ilyesmit látunk.

Ha úgy döntöttünk, hogy elmentjük a Chrome elmenti a weblap címét, a mentés idejét, a felhasználó nevet és a jelszót és még néhány számunkra nem fontos paramétert egy SQLite3 adatbázisba. Amennyiben úgy döntünk, hogy ennek a webhelynek a bejelentkezési adatait ne mentse el, úgy azt is ide menti el, de az úgynevezett *Blacklist* mezőbe, ami az értelmezésük szerint tiltott helynek minősül. (Lehetett volna bármi a neve, de a fejlesztők valamiért ezt választották.) Ha legközelebb olyan oldalra navigálunk, amelyik szerepel a blacklist mezőben, akkor itt már nem fogja megkérdezni, hogy mentse-e jelszavunkat. Az adatbázist a „C:\Documents and Settings\felhasznalo\Local Settings\Application Data\Google\Chrome\User Data\Default\Web Data” nevű kiterjesztés nélküli fájlban találhatjuk meg. Ha egy egyszerű szövegszerkesztővel nézünk bele csak zagyvaságot fogunk látni, de ha letöltjük az *SQLite Database Browser* ingyenes programot és abba betöltjük a már ismert elérési úttal a Web Data nevű fájlt, akkor felfedezhetjük az adatbázis struktúráját és az elmentett bejelentkezési adatokat a jelszavak kivételével, ugyanis azok titkosítva kerültek tárolásra. Ezeket is kinyerjük majd, de most először ismerkedjünk az adatbázissal. Változtathatjuk programunkkal az adatbázisunkat, javíthatunk benne és természetesen el is ronthatjuk.

4. ábra Az adatbázis struktúrája az *SQLite Database Browser*ben

Ha megnyitottuk a programunkkal az adatbázist és megnéztük milyen a szerkezete, nézzük meg miket is tárolt el, amíg használtuk.

name	value	value_lower	pair_id	count	
403	q	chile santiago capit	chile santiago capit	403	1
404	firstname			404	2
405	firstname			405	2
406	subject	remény	remény	406	1
407	subject	Eger?	eger?	407	1
408	search	diaskó rikólek		408	2
409	searchString	ibi37		409	3
410	q			410	1
411	lastname			411	1
412	search			412	1
413	q	laurent explosion lyric	laurent explosion lyric	413	1
414	q	laurent wolf explosio	laurent wolf explosio	414	1
415	q	laurent wolf explosio	laurent wolf explosio	415	1
416	query	fly like a woman lyric	fly like a woman lyric	416	1
417	q	inna "fly like a woma	inna "fly like a woma	417	2
418	q	inna "hot" lyrics	inna "hot" lyrics	418	1

5. ábra az autofill tábla tartalma

Automata kitöltésű tartalmak megjelenítése

Ha a *Table* címke mellett a legördülő listából az autofill-re kattintunk, meglátjuk, hogy miket mentett el böngészünk (a tudtunk nélkül), amikor egyes oldalakon űrlapokat töltöttünk ki (5.ábra). Ezek lehetnek kereső mezők, szöveges mezők (pl. valamelyik mező az email fejlécében) stb...Röviden értelmezzük a mezők nevét és tartalmát.

A *name* mező tartalmazza a weblap űrlapján kitöltött mező nevét. A *value* és a *value_lower* a mezőbe beírt tartalmat jelenti, míg a *pair_id* egy olyan azonosító szám, amely táblánkat összekapcsolja az autofill_dates táblával. Ha majd megnézzük azt a táblát, akkor látni fogjuk hogyan. A *count* mező egy számláló, ami azt számolja hányszor használtuk az adott rekordot.

Most kattintsunk a *Table* mellett és válasszuk ki az *autofill_dates* táblát. Ebben táblában csak két mezőt láthatunk a már ismert *pair_id*-t és a *date_created*-et. A *date_created* mezőben különböző számokat láthatunk. Ezek a számok az autofill rekord létrehozásának idejét tárolják UNIX⁸² időben kódolva. Érdekességként említem meg, hogy a UNIX időt könnyen vissza tudjuk fejteni, ha a keresőnkbe beírjuk, hogy „UNIX time converter”. Sok találatot kapunk, mert

⁸² A **Unix-idő** vagy **POSIX idő** a számítástechnikában az UTC szerinti 1970. január 1. éjfél óta eltelt másodpercek száma, a szökőmásodperceket nem számolva. A Unix-szerű operációs rendszerek mellett számos más alkalmazásban is használják. A Unix-idő, bár sokan tévesen annak hiszik, valójában nem lineáris reprezentációja az időnek, és nem valódi reprezentációja a UTC-nak, mert a szökőmásodperceket nem lehet vele megadni. Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Unix_time

vannak online és letölthető szoftver konverterek is, de vigyázzunk, hogy az időzónákat helyesen állítsuk be.

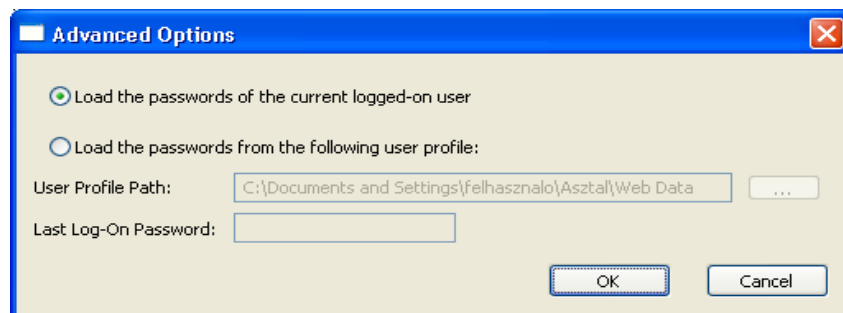
Felhasználónevek és jelszavak kinyerése

Most térjünk rá a legérdekesebb táblára. Ha a *Table* mellett a *login* táblát választjuk a legördülő menüből, akkor valami hasonló táblát láthatunk (6. számú ábra). Láthatjuk a weboldal címét (*origin_url*) a felhasználó nevet (*username_value*) és a jelszómezőt (*password_value*). De most csalódottak lehetünk, mert a jelszó nem látszik. Nos, igen titkosítva lett eltárolva. Ahhoz hogy a jelszót megismerjük szükségünk lesz egy másik programra. Szerencsére ezt mások már megcsinálták helyettünk, ezért csak le kell töltenünk a szintén ingyenes ChromePass, vagy pedig a ChromePasswordDecryptor-t. Mindkettő megmutatja nekünk a weblapokhoz eltárolt felhasználó nevet és jelszót. Töltsük le mindkettőt és kísérletezzünk velük.

	origin_url	action_url	username_element	username_value	password_element
1	http://freemail.hu/levelezes/login_fm				
2	http://www.mail.com/	http://www2.mail.com/scri	login		
3	http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn	http://www.washingtonpo	EmailAddr		Password
4	https://www.google.com/accounts/ServiceLogin	https://www.google.com/	Email		Passwd
5	http://www.mail.com/	http://www2.mail.com/scri	login		password
6			ct100\$LoginBox\$Log		ct100\$LoginBox\$PasswordText
7			ct100\$LoginBox\$Lo		ct100\$LoginBox\$PasswordText
8			username		password
9			ct100\$LoginBox\$Log		ct100\$LoginBox\$PasswordText
10			email		password
11			email		password
12	http://www.mail.com/logout.aspx	http://www2.mail.com/scri	login		password
13	http://		username		password
14	http://		email		
15	http://www.egradio.hu/news.php	http://www.egradio.hu/n	username		userpass

6. ábra a login tábla tartalma

Nézzük először a ChromePass nevű programot. a program elindítása után a *File* menüből válasszuk az *Advanced Options* menüpontot és akkor az alábbi képet látjuk 7.ábra.

7. ábra Válasszunk honnan töltjük be a "Web Data" fájlt

Ha a *load the passwords of the current logged-on user*-t választjuk, akkor a program automatikusan megkeresi a Web Data fájlt és betölti a tárolt login adatokat, ahogy az a 8-es számú ábrán látszik.

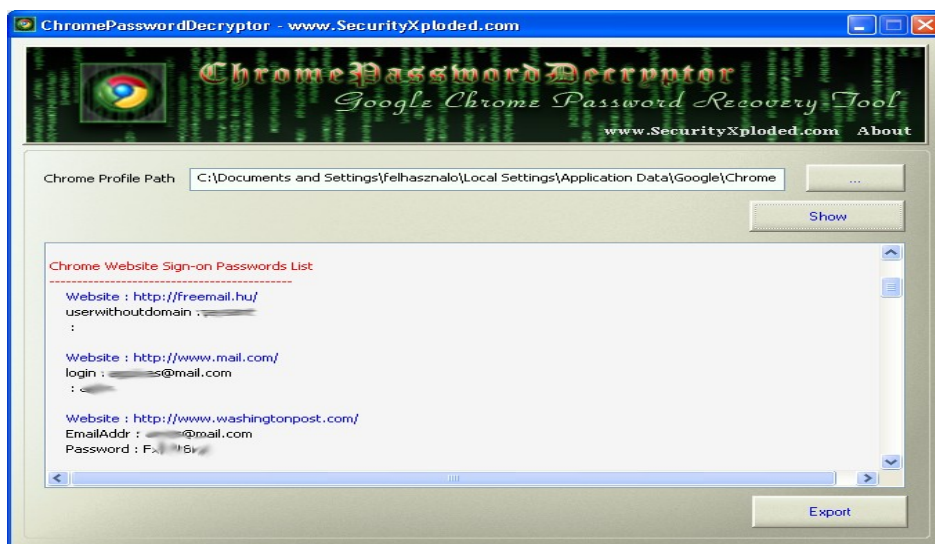
Origin URL	Action URL	User Name Field	Password Field	User Name	Password	Created Time
...	...	username	password	2009.06.12. 21:...
...	...	email	password	2009.07.18. 9:1...
http://freemail.hu/levelezes/login.fm	...	userwithoutdomain	password
...	...	email	password	2009.07.17. 1:2...
...	...	email	pass1248499339	2009.07.25. 12:...
...	...	email	pass1248499339	2009.08.20. 15:...
...	...	email	pass1248499339	2009.08.20. 15:...
...	...	session[username...	session[password]	2009.09.14. 14:...
...	...	username	password	2009.09.14. 14:...
...	...	mail	pass[pass1]	2009.09.08. 20:...
http://www.dyndns.com/	https://www.dyndns.com/account/entrance/	username	password	2009.10.10. 21:...
...	...	login_name	login_pass	2009.09.27. 12:...

8. ábra a ChromePass felfedi a tárolt login adatokat

Abban az esetben, ha nem az aktuális Windows profilunkban tárolt adatbázishoz kívánunk hozzáférni, akkor válasszuk a *Load the passwords from the following user profile* opciót és töltsük be a már ismert Web Data file-t, de szükségünk lesz még az adott profil jelszavára is. Ugyanis ezt kell beírni a *Last Log-On Password* mezőbe. A jelszó nélkül a Windows beépített titkosító rendszerével titkosított jelszavak nem fejthetők meg. Az olvasó kérdezheti, hogy ha nincs meg a jelszó, akkor mi a teendő? A dolog ebben az esetben sem reménytelen. Ha hozzáférünk az adott számítógép merevlemezéhez, vagy meg tudtuk szerezni az ún. jelszó hash-eket⁸³, akkor speciális programokkal visszafejthetjük az adott felhasználó jelszavát. Példaként említhetném a népszerű és ismert Cain & Abel programot, amelyet az Internetről ingyenesen könnyen beszerezhetünk

Amint említettem van egy másik program is, a ChromePasswordDecryptor, amely képes a tárolt jelszavakat visszafejteni és megmutatni, de ez nem képes a külső profilból származó Web Data fájl kezelésére. Miután futtattuk a programot az eredmény valahogy így néz ki (9.ábra). Ebben a programban lehetőség van az eredmény exportálásra is, az *Export* gombra történő kattintás után egy html fájlba menthetjük el eredményünket.

⁸³ A Windows felhasználói profilok jelszavának megszerzése, visszafejtése, és titkosítási védelem ki-játszása egy külön cikket érdemelne, ezért erre itt nem térek ki. Aki érdeklődik a téma iránt az Interneten számos ezzel kapcsolatos írást találhat.

9. ábra ChromePasswordDecryptor

A kulcsszavak (keywords) kilistázása

Kattintsunk most ismét a *Table* legördülő listájára és válasszuk ki a *keywords* táblát. Itt a következő fontosabb mezőket találjuk: *short_name*, *keyword*, *url* (10. ábra). Ennek a táblának a lényege, hogy nem kell beírni a teljes elérési utat a böngésző címsorába, hanem elég, ha csak annyit írunk be például, hogy „ok.hu” a böngésző innen az adatbázisból betölti a kulcsszóhoz tartozó url-t esetünkben ez a <http://ok.hu/index.html>. Persze ennek feltétele, hogy előtte ezt az oldalt már meglátogassuk.

További nézelődés a könyvtárstruktúrában

Nézzük milyen adatokat, nyomokat találhatunk még böngészünk mappájában, amelyeknek hasznát láthatjuk. Ha elindítjuk a SQLite Database Browser-t és megpróbálkozunk a már jelzett „C:\Documents and Settings\felhasznalo\Local Settings\Application Data\Google\Chrome\User Data\Default mappában található fájlokkal azt fogjuk tapasztalni, hogy van amelyik megnyitható és van amelyik nem. Foglalkozzunk most azokkal, amelyek megnyithatók.

Nyissuk meg a *thumbnails* nevű kiterjesztés nélküli fájlt. Ez az adatbázis tárolja az egyes webhelyeken található és a webhelyhez kapcsolható kis ikonok elérhetőségét. Ezeket azok a kis ikonok, amelyek a böngésző címsorában láthatóak egyes webhelyek felkeresésekor.

SQLite Database Browser - C:/Documents and Settings/felhasznalo/Asztal/Web Data

File Edit View Help

Database Structure Browse Data Execute SQL

Table: keywords

	id	short_name	keyword	favicon_url	url	show_in_default	safe_for_au
1	2	Google	google.hu	http://www.google.c	(google:baseURL)search?(google:Rl	1	
2	3	Tango	tango.hu	http://tango.hu/favi	http://tango.hu/search.php?q={sear	1	
3	4	OK.hu	ok.hu	http://ok.hu/gfx/fav	http://ok.hu/katalogus?q={searchTe	1	
4	5	Live Search	live.com	http://search.live.cc	http://search.live.com/results.aspx?r	1	
5	6	Crawler Search	crawler.com	http://www.crawler.com	http://www.crawler.com/search/disp	1	
6	7	youtube.com	youtube.com	http://www.youtube	http://www.youtube.com/results?see	0	
7	8	thefreedictionary.com	thefreedictionary.com	http://img.tfd.com/f	http://www.thefreedictionary.com/_/	0	
8	9	hetivalasz.hu	hetivalasz.hu	http://www.hetivala	http://www.hetivalasz.hu/kereses?s	0	
9	10					0	
10	11	buzz.yahoo.com	buzz.yahoo.com	http://buzz.yahoo.c	http://buzz.yahoo.com/search?srch_	0	
11	12					0	
12	13	bing	bing.com	http://www.bing.com	http://www.bing.com/search?q={se	1	
13	14					0	
14	15					0	
15	16	Bing			http://www.bing.com	0	
16	17	keresi.info	keresi.info	http://www.kerekul	http://www.kerekul.kerekul.com/?se	0	

1 - 26 of 26

Go to: 0

10. ábra A keywords tábla tartalma

A már ismert módon vizsgálva az adatbázist érdekes meglepetéssel találhatjuk szembe magunkat a *favicons* táblában. Találhatunk olyan elmentett linkeket, amelyeket hónapokkal ez előtt már kitöröltünk a Chrome beépített nyomeltakarító funkciójával.

A History fájl tartalma

Tovább folytatva kalandozásunkat a mappában megnyitjuk a SQLite Database Browserrel a *History* nevű fájlt. Amikor a fájl betöltődött a Browse Data fülre kattintunk és legördülő listából kiválaszthatjuk, hogy az adatbázis melyik táblájára vagyunk kíváncsiak. Nem mindegyiket érdemes megnézni, hiszen vannak benne olyanok, amelyek a belső működéshez szükségesek és számunkra értelmezhetetlenek, azonban ha ezt az adatbázist tanulmányozzuk, akkor a fájl névéhez hűen megismerkedhetünk böngészünk történetével. A Downloads táblában megtaláljuk azoknak a fájloknak linkjeit, amelyeket az adott gépre letöltöttek és mellette olvasható a fájlok elérési útja is, ahogy az 11. ábrán látható.

id	full_path	url	start_time	received_bytes	total_bytes	state
1	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://crack.storage.com/get_uploaded_file.php	1257020973	327691	327683	
2	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://crack.storage.com/get_uploaded_file.php	1257021490	327691	327683	
3	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://www.crackloader.com/download.php	1257024681	327783	327783	
4	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://rs151tg.rapidshare.com/files/118034341/765	1257028454	1470013	1470013	
5	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://web.mail.com/28878/mmc-2/en-us/mail/get-e	1257083467	7896224	7896224	
6	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://apps.boon.hu/download/emtippek/uresall64.	1257700867	73216	73216	
7	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://apps.boon.hu/download/emtippek/uresall64.	1257701307	73216	73216	
8	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://mail.google.com/mail/?ui=2&ik=d5abb43fa1&	1257788030	67072	67072	
9	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://mail.google.com/mail/?ui=2&ik=d5abb43fa1&	1257788035	76239	76239	
10	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://mail.google.com/mail/?ui=2&ik=d5abb43fa1&	1257788142	185344	185344	
11	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://www834.megaupload.com/files/dc530191a0i	1257962417	607129	607129	
12	C:\Documents and Settings\felhasznalo\Dokumentumok\Doi	http://www834.megaupload.com/files/dc530191a0i	1257962417	607129	607129	

11. ábra a History fájl Downloads táblájának tartalma

Ha a downloads mellett a kis nyílra kattintunk a legördülő menüből válasszuk ki a keyword_search_term pontot és megtaláljuk a táblában azokat a kifejezéseket, amelyeket a google keresőnkbe írtunk be. Most már láthatjuk, hogy honnan szedi keresőnk a tippeket egy-egy kifejezés keresőmezőbe történő beírásakor. Az eredmény a 12. számú ábrán látható.

keyword_id	url_id	lower_term	term
13	2	944	a falu jegyzője
14	2	945	a falu jegyzője letöltés
15	2	986	
16	2	987	
17	2	1185	transparency international korrupciós lista
18	2	1192	transparency international corruption list
19	2	1213	make out
20	2	1235	
21	2	1250	
22	2	1251	
23	2	1440	tudakozó
24	2	1578	t-com tudakozó
25	2	207E	
26	2	2090	fix ip cím beállítása
27	2	2091	get fix ip
28	2	2120	static ip remote desktop

12. ábra a History fájl keyword_search_term táblájának tartalma

Ezek után, anélkül, hogy a többi táblát vizsgálnánk, hiszen ezek a mi szempontunkból nem érdekesek lépünk egyenesen az urls táblára. Ebben megtaláljuk az összes olyan hivatkozást, amelyet az adott böngészővel felkerestek legyen az email, fórum hozzászólás, vagy bármilyen weblap. Minden meglátogatott url⁸⁴ más néven webcím idekerül kivéve, amikor böngészőnket anonim módban használjuk, de erre majd a későbbiekben visszatérünk. Ha jól dolgoztunk a 13. ábrán láthatóhoz hasonlókat kell látnunk. A táblázat tartalmazza mikor (a már említett UTC időformátumban), milyen weblapot, hányszor, látogattak meg a böngészővel. Ha a kedves olvasó fárasztónak és unalmasnak találná, hogy keressgéljen a mappákban, fájlokat nyisson meg, akkor tudok egyszerűbb megoldást. Az Internetről letölthető egy ingyenes program, amellyel megtekinthetjük a felsorolt fájlok tartalmát. A Chrome Analysis nevű program használata egyszerű, mindössze a profil betöltéséhez a Documents and Settings\\Local Settings\Application Data\Google\Chrome\User Data\Default mappát kell kiválasztani és a többit a program automatikusan megteszi és valami hasonlókat fogunk látni (14. ábra).

id	url	title	visit_count	typed_c
325	http://safetyarea.blog.hu/2007/09/26/seat_alt	Safety Area - Seat Altea 1.6	1	
326	http://...com/scripts/common/login_h	Mail.com the best personalized free web-ba	1	
327	http://...com/scripts/mail/mailbox.mail		2	
328	http://.../browse.php?pager=d7dd25b81		1	
329	http://...il.com/scripts/mail/read.mail?fo		1	
330	http://index.hu/x.php?id=inxcl&url=http%3A%2F	Index - Belföld - Hat évig sajátjának hitte mé	2	
331	http://index.hu/belfold/2009/09/23/hat_evig_s	Index - Belföld - Hat évig sajátjának hitte mé	2	
332	332		1	
333	333		1	
334	http://www.hirstart.hu/	A legfrissebb hírek - Hirstart	1	
335	http://www.mfor.hu/cikkek/Ujabb_melyrepules	Menedzsment Fórum, mfor.hu - Újabb mélyr	1	
336	http://www.stop.hu/articles/article.php?id=546	"Itt volt már az ideje" - Hernádi Judit távozo	1	
337	http://tv24.hu/hir/Megdobbentoen_oltozott_fel	TV24	1	
338	http://g.msn.com/5mehu_hu/11	Continue	10	
339	http://loginnet.passport.com/login.srf?id=2&svc	Continue	10	
340	http://login.live.com/login.srf?id=2&svc=mail&...	Sign In	0	

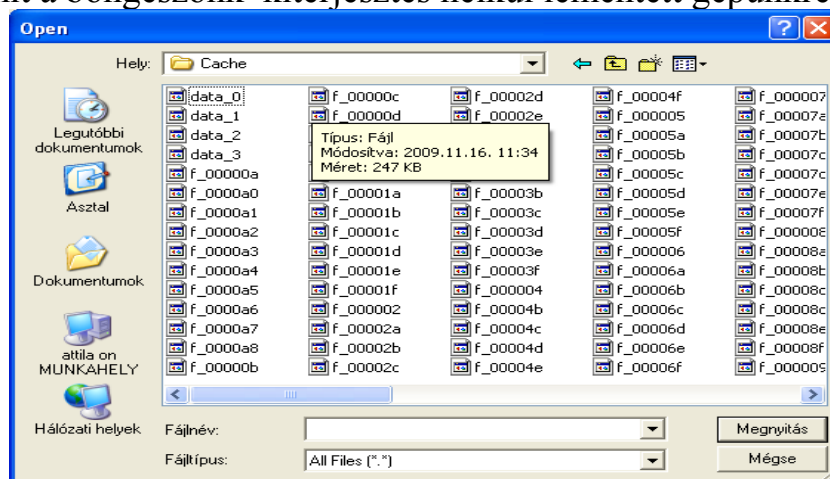
13. ábra az urls tábla tartalma

⁸⁴ A webcím, más néven URL (mely a *Uniform Resource Locator* [egységes erőforrás-azonosító] rövidítése), az Interneten megtalálható bizonyos erőforrások (például szövegek, képek) szabványosított címe. (forrás: Vikipédia)

Date Visited (UTC, DST Enabled)	URL	Total Visit Count	Title
2009.11.16. 11:19:14	http://sqlitebrowser.sourceforge.net/index.html	4	SQLite Database Browser
2009.11.16. 11:19:07	http://sqlitebrowser.sourceforge.net/index.html	4	SQLite Database Browser
2009.11.16. 11:18:55	http://sqlitebrowser.sourceforge.net/	1	SQLite Database Browser
2009.11.16. 11:18:53	http://www.google.hu/search?rlz=1C1CHNG_hu...	1	SQLite Database Browser - Google keresés
2009.11.16. 11:12:45	http://ad.doubleclick.net/adi/N1883.origo/B4...	1	
2009.11.16. 11:12:44	http://ad.adverticum.net/html.prm?zona=35746&...	1	
2009.11.16. 11:12:40	http://origo.hu/contentpartner/icicom/misc/origo...	2	
2009.11.16. 11:12:38	http://hu.search.etargetnet.com/generic/generic...	2	
2009.11.16. 11:12:32	http://affiliation.arukereso.hu/pbox/30209.html#...	5	
2009.11.16. 11:12:21	http://www.origo.hu/tudomany/20091116-megle...	2	Megjertették a C. elegans szaporodási rendszeré...
2009.11.16. 11:11:05	http://origo.hu/contentpartner/icicom/misc/origo...	1	
2009.11.16. 11:10:49	http://www.origo.hu/index.html	23	[origo]
2009.11.16. 11:07:11	http://googleads.g.doubleclick.net/pagead/ads?...	1	
2009.11.16. 11:07:03	http://www.pixter.hu/video?id=16298	1	Különös versenyt rendeztek a Hal a tortában - V...
2009.11.16. 11:05:01	http://www.jobmonitor.hu/partner/files/nemzetis...	45	
2009.11.16. 11:05:01	http://googleads.g.doubleclick.net/pagead/ads?...	1	
2009.11.16. 11:05:01	http://staticcontent.expressz.hu/media/NS/160x...	45	
2009.11.16. 11:05:00	http://www.blikk.hu/blikk_cikkhozaszolas/?cid...	1	Blikk - Aktuális - Blikk - Napona 300 orgazmusa v...

14. ábra ChromeAnalysis képernyőfotó

Ha idáig eljutottunk, akkor végignéztük azokat a fájlokat, amelyeket SQLite adatbázis formátumban tárolt el programunk a merevlemezen. Beszélünk kell még az úgy nevezett cache-ről, amely a számítógépünkre letöltött weblapokat tárolja, azért, hogy ha legközelebb is meg kívánjuk nézni akkor már nem kell letölteni- és ezzel időt és sávszélességet spórolunk. A fájlokat a *User Data/Default/Cache* mappában találhatjuk meg. Ne tévesszen meg senkit, hogy a fájloknak nincs neve, ezek tulajdonképpen html oldalak, képfájlok és minden egyéb tartalom, amit a böngészőnk kiterjesztés nélkül lementett gépünkre. 15. ábra

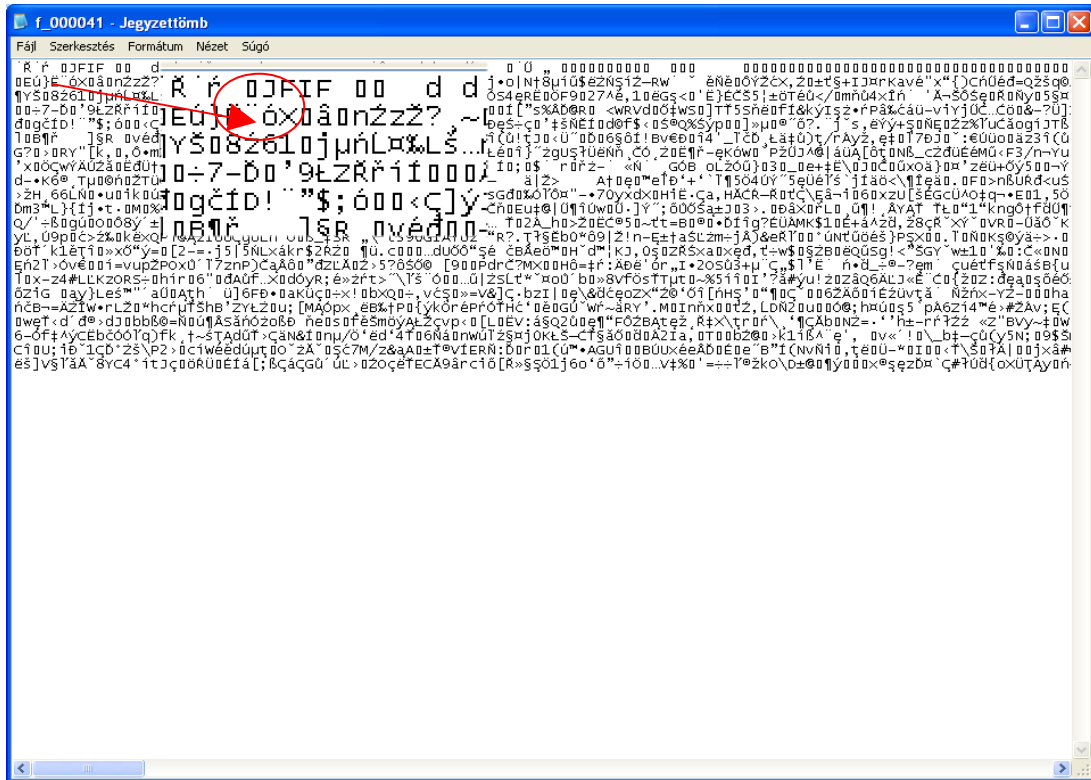

15. ábra a cache mappa tartalma

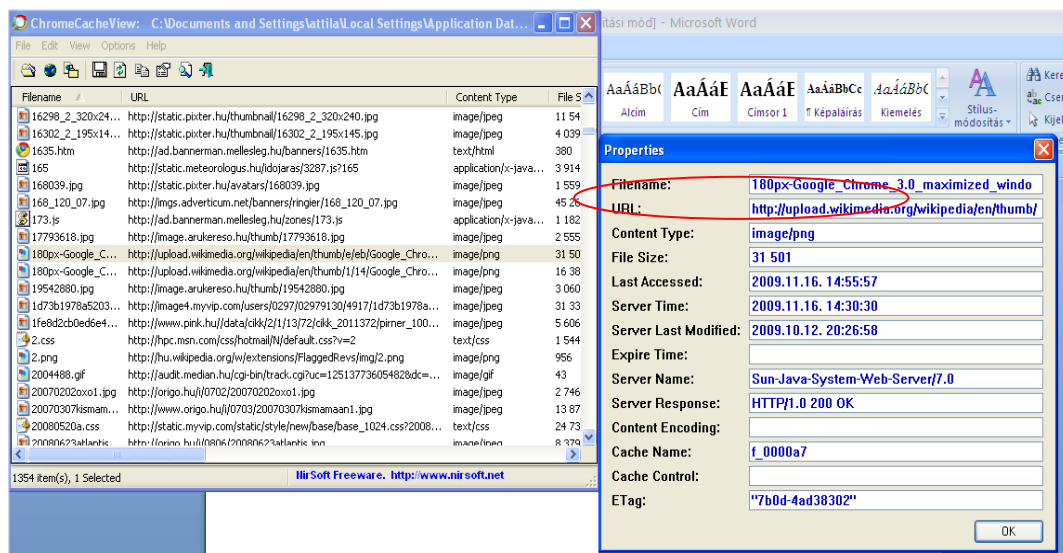
Hogyan nézhetjük meg mik is ezek valójában? Nos ehhez szükségünk lesz a jegyzetömbre (notepad), vagy pedig egy hexaeditorra⁸⁵. Ha ezekkel belemézünk a fájlba, akkor láthatjuk, hogy milyen típusú programra lesz szükségünk a fájl megnyitásához. Vegyünk például az én mappámból egy fájlt és nyissuk meg. 16. ábra. A legegyszerűbb, ha a mappában jobb egérgombbal kattintunk a fájlra és a megnyitásnál a programok közül a jegyzetömböt választjuk. Ha már

⁸⁵ Olyan számítógépes program, amellyel a szöveges és a bináris fájlok tartalma is szerkeszthető.

tudjuk, hogy milyen fájlal van dolgunk ugyanezzel a mozdulattal a kiválasztott programmal nyithatjuk meg és nézhetjük meg a tartalmát. Az ábrán piros körrel jelöltem, hogy a fájl fejlécében megtalálható a típus leírása. Esetünkben egy JFIF jelölést láthatunk, ami egy képformátum, tehát a fájlt bármely képnézegetővel megnyithatjuk.

16. ábra belenézünk egy képfájl tartalmába. Jól látható a JFIF jelölés.

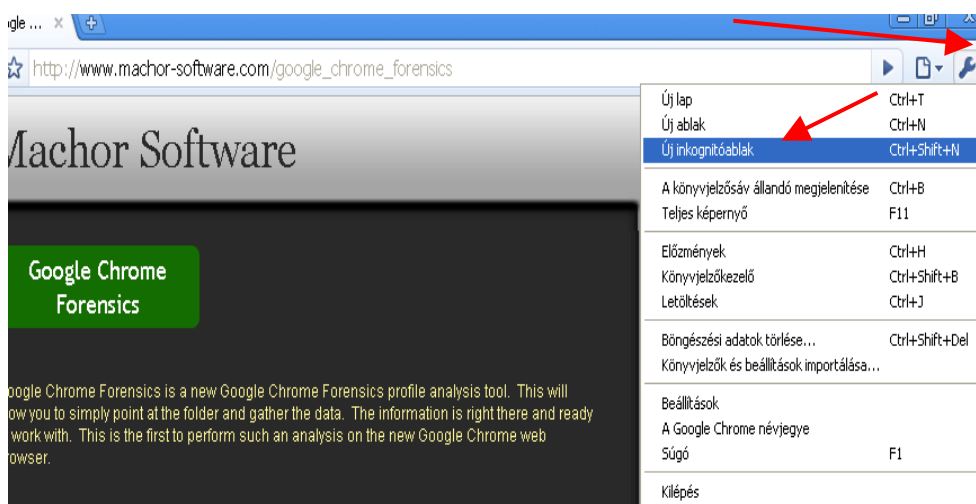
17. ábra a ChromeCacheView program működés közben

Tájékozott olvasóim mondhatják, hogy minek kínlódnunk a fájlok megnyitásával, amikor az Internetről letölthető az ingyenes ChromeCacheView program, amivel a teljes cache tartalmát tanulmányozhatjuk (16. ábra). Azonban van

egy kis probléma ezzel a programmal. Az igaz, hogy tanulmányozható vele a cache, de nem látható a fájl tartalma. Sajnos sokszor kevés az, hogy az adott fájlhoz tárolt url-t meglátogatjuk, hiszen az Internet állandóan változik így az adott url-hez tartozó tartalom megváltozhat. Nekünk nem az kell, hogy most mi található azon az adott címen, hanem, hogy az illető akkor mit nézett meg. Ez pedig csak az általam fentebb leírt módszerrel nézhető meg.

Valóban nem hagy nyomot az inkognitó üzemmód?

A Google Chrome böngészőnek van egy úgynevezett inkognitó üzemmódja, amelynek az a lényege, hogy ebben az esetben a böngészőnk egy új ablakot nyit, de a nem használja a cache-t, nem ment le cookie-kat a merevlemezre. Figyelem! A letöltött fájlok és a könyvjelzők viszont megmaradnak!!! Az inkognitómód indítása a 18. ábrán látható.

18. ábra Az inkognitó ablak indítása

Amikor elindul az inkognitó üzemmód, akkor a bal felső sarokban az alábbi képet láthatjuk (19.ábra).

19. ábra inkognitó üzemmód

Azt gondolhatjuk, hogy ebben az üzemmódban „láthatatlanok” leszünk. Azonban ez senkit se tévesszen meg, ugyanis a szolgáltatónk és a meglátogatott webhely üzemeltetője ugyan úgy azonosítani tud minket, mint a hagyományos

üzemmódban. Az inkognitó csak arra vonatkozik, hogy a saját gépünkön nem hagyunk nyomot és, aki utánunk fér hozzá a géphez nem fogja tudni megnézni milyen oldalakat látogattunk meg. Nos, ez utóbbi is csak részben igaz. A fenti korlátozások mellett (letöltött fájlok, könyvjelzők stb..) látszólag valóban nyom nélkül tevékenykedhetünk, ha a Chrome saját eszközeit használjuk. Ellenben, ha egy kicsit komolyabban megvizsgáljuk gépünket bizony találhatunk nyomokat. Nekünk pedig pontosan ez lenne a feladatunk. Megtalálni azt is, amit átlagos felhasználók nem képesek. Ehhez nem kell más, mint egy jó diskektor, vagy hexaeditor. Én a Winhex-et használom. A jobb programok képesek arra, hogy egyrészt hardware szinten a merevlemezen szavakra, szótöredékekre, vagy meghatározott sablonoknak alapján kereshessenek. Több ilyen jellegű próbát végeztem és ez alapján bátran állítom, hogy így bizony megtalálhatók azok a webcímek, amelyeket inkognitó üzemmódban állítólag nem mentett el böngészőnk. Hogyan lehetséges ez? Nos, anélkül, hogy nagyon beleásnánk magunkat a Windows működésébe tudjunk annyit a dologról, hogy a Windows a merevlemez egy részét memóriaként használja. Tehát amikor a Chrome inkognitó módban a memóriában dolgozik, használja a merevlemezt is és az inkognitó módból kilépve a nyomok eltüntetésé során a merevlemezen maradt fájlokat, illetve fájltöredékeket nem törli ki teljes mértékben.

Zárszó

A téma rendkívül nagy és összetett ezért csak felületesen érinthettük. Az cikket inkább gondolatébresztőnek szántam, illetve akik érdeklődnek a téma iránt egy kis betekintést nyerhettek hogyan is lehet nyomokat keresni a Google Chrome böngésző használatával összefüggésben. Ilyen módon megtudhatjuk, hogy az adott böngészővel felkerestek-e egy bizonyos weboldalt, bejelentkeztek-e egy adott webhelyre, illetve adatokat nyerhetünk a böngésző használójának Internetezési szokásairól, kapcsolati köréről stb... Van azonban egy eddig ki nem mondott lehetőség is. Talán sokan észrevették már, hogy az általam mutatott eszközök egy részével megváltoztathatjuk a fájlok tartalmát ezáltal képesek vagyunk hamisított, vagy megtévesztő adatokat, nyomokat is hátrahagyni, ha éppen érdekeink ezt kívánják. Az SQLite Browserrel tetszés szerint módosíthatjuk például a böngésző Web Data, History és egyéb fájljait. Gyakorlatilag teljes „hatalmat” nyerünk a böngésző felett. Ilyen formában lehetőségeinknek csak a képzelet szab határt, a többit az olvasó fantáziájára bízom.

Bízom benne, hogy írásommal sikerült rávilágítanom azokra a lehetőségekre, amelyeket az operatív munkában, de akár a magánéletben is hasznosíthatunk.

RÉCSEI MIHÁLY

ÚJ FEJEZET A TÖBBNEMZETI IPARBIZTONSÁGI MUNKA- CSOPORT ÉLETÉBEN

Az iparbiztonság az MK Nemzeti Biztonsági Stratégiájának egyik fontos alkotóeleme, a Nemzeti Biztonsági Felügyelet, az ilyen irányú feladatkört ellátó miniszteriális szervek, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok által összehangoltan végzett speciális szakmai tevékenység. Az iparbiztonság nemzetközi együttműködési rendszerében kiemelt helyet foglal el a Többnemzeti Iparbiztonsági Munkacsoport (a továbbiakban: MISWG⁸⁶). Utoljára a Szakmai Szemle 2008. évi 3. számában adtunk tudósítást arról, hogy milyen szerepet játszik Magyarország ennek az informális szervezetnek az életében. Az iparbiztonsági ellenőrző tevékenység végzésével kapcsolatos nemzetközi eljárási rend felmérése, kölcsönös megismerése vonatkozásában tett kezdeményezésünk teljes sikerrel járt, amelynek a részletei az alábbiakban foglalhatóak össze.

2009. augusztus 31. és szeptember 03. között Ottawában részt vettem a kanadai Nemzeti Biztonsági Hatóság által szervezett Nemzetközi Iparbiztonsági Konferencián. Ezen Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia, Görögország és Izland kivételével az összes NATO tagország, az Európai Unió tagssággal rendelkező Svédország, Finnország és Ausztria, valamint a mindkét szervezeten kívüli Svájc képviselői vettek részt. A rendezvényen megjelent a NATO Biztonsági Hivatal, valamint az Európai Unió képviselője is. Első alkalommal képviselték magukat a konferencián az új NATO tagországok, Albánia és Horvátország reprezentánsai.

A továbbiakban csupán a konferencia néhány érdekesebb előadásának és kezdeményezésének ismertetésére szorítok. Ezek közé sorolható Gerry Deneault úr, az Általános Iparbiztonsági Szektor 4 igazgatóságát magában foglaló szervezeti egységének főigazgatója által tartott, a ráhangolódást célzó bevezető előadás, amely közérdeklődésre tarthat számot. A főigazgató úr azzal kezdte a mondanivalóját, hogy a 24 éves múltra visszatekintő MISWG több korábbi konferenciáján is részt vett és örömmel látja, hogy a kölcsönös előnyökön alapuló, valamint az iparbiztonsági ellenőrzések hatékonyságának folyamatos javításán dolgozó informális szervezet továbbra is jól funkcionál. Annak ellenére, hogy a kezdeti 15 tagország helyett jelenleg már 31 nemzet iparbiztonsági eljárásrendjét kell összehangolni, az együttműködés színvonala semmit sem csökkent. Ezt követően beszélt a kanadai iparbiztonsági ellenőrzést végző igazgatóságok helyzetéről. Elmondta, hogy jelenleg 250 fős létszámmal működnek. Évente közel félmillió személy nemzetbiztonsági ellenőrzését hajtják végre, melyek túlnyomó többsége a megbízhatóság és lojalitás szempontjait vizsgáló alapellenőrzés. A

⁸⁶Multinational Industrial Security Working Group

nemzeti Telephely Biztonsági Tanúsítvánnyal (a továbbiakban: TBT) rendelkező cégek száma tízezer feletti. A „SZIGORÚAN TITKOS!” TBT egy, míg a „TITKOS!” két évig érvényes. A nemzetbiztonsági szempontú kockázati tényezőket tartalmazó szakvélemények ellen a cégek élhetnek panasszal. Évente közel nyolcezer ellenőrző látogatást hajtanak végre a TBT-vel rendelkező, illetve iparbiztonsági ellenőrzés alá vont cégeknél. A szűkös kapacitásukból adódóan nagy a túlterheltségük. A helyzet kezelhetősége érdekében tervezik eljárási illeték bevezetését a személyi nemzetbiztonsági ellenőrzések vonatkozásában, amely remélhetően csökkenteni fogja a most rájuk nehezedő nyomást. Az ismételt nemzetbiztonsági ellenőrzések gyakoriságának csökkentése érdekében a kiadott Személyi Biztonsági Tanúsítványt (a továbbiakban: SZBT) úgy kezelik, mint ha egy útlevelel lenne. Ha az SZBT-vel rendelkező személy céget vált, ez nem befolyásolná ennek érvényességét, ez megmaradna. A belső védett hálózataikat érintő legnagyobb fenyegetésként a számítógépes terrorizmust emelte ki, amely napi kihívást jelent a számukra. Ennek kivédésére, a minősített információkat tartalmazó informatikai rendszereik védelmére jelentős összegeket fordítanak. Egy kérdésre válaszolva elhangzott az is, hogy nem tartozik a feladataik közé a cégek üzleti titkainak, kutatási-fejlesztési eredményeinek védelme.

Ezt követően a 4. számú munkacsoport vezető nemzete képviseletében a svájci reprezentáns tartott előadást a nemzetközi minősített szerződések lebonyolításának gyakorlati megvalósítása során jelentkező problémákról. A konferenciát megelőzően minden MISWG ország kapott egy kérdőívet, amelyen a kettős vagy többes állampolgársággal rendelkező titkoshordozói kör személyi biztonsági ellenőrzésének elrendelésével, végrehajtásával, valamint a személyi biztonsági tanúsítványok kiadásával kapcsolatos gyakorlatias kérdésekre kellett válaszolni. Megállapítást nyert, hogy szükséges lenne a jelenleginél nagyobb mértékben összehangolni az országok eltérő gyakorlatát a hatékonyabb együttműködés érdekében. A bevezető előadást követően konkrét esetek megvitatása céljából munkacsoportos megbeszéléseket folytattunk. A konszenzusos alapon meghozott állásfoglalások egyikét **a magyar delegáció ismertette**. Egyetértés mutatkozott abban, hogy amennyiben egy ország állampolgára 5 évet meghaladóan életvitelszerűen egy másik országban él, és indokoltá válik a személyi nemzetbiztonsági ellenőrzése, ezt a befogadó ország illetékes hatósága elvégezheti a saját eljárási rendjének megfelelően. Ezzel párhuzamosan kiegészítő információt kérhet az ellenőrzőtől az állampolgársága szerinti országtól.

Rolf Ultes úr, a NATO Biztonsági Hivatal (a továbbiakban: NOS⁸⁷) képviseletében tartott előadás keretében jelezte, hogy **az informatikai eszközökön tárolt, illetve forgalmazott minősített információkra egyre nagyobb veszélyt jelent az ellenérdekű titkosszolgálatok által indított hacker támadások sora**. Ebből adódóan az elektronikus adattárolást és adatátvitelt fokozottan védeni kell. A NATO minősített információi megfelelő szintű védelmének előírásait az AC/35-D2004.-REV1, valamint az AC/322-D/0052-REV1 NATO szabályzók

⁸⁷NATO Office of Security

tartalmazzák. A NATO alapelveknek megfelelően az összes, minősített NATO információt tartalmazó rendszert szükséges akkreditálni, és mellé kell rendelni a megfelelő dokumentációt is. Ezek meglétét a NOS országellenőrzések keretében vizsgálja. Mivel a fenyegetés egyre nagyobb, az ellenőrzések is egyre konkrétabbak és szigorúbbak lesznek. **Az ellenőrzésre való hatékony felkészülés érdekében a NOS a látogatását megelőzően egy 28 oldalas ellenőrzési listát küld az érintett országok Nemzeti Biztonsági Felügyeleteinek.** Korábban ezek az ellenőrzések 18 havonta ismétlődtek, de a szűkös kapacitás okán az INFOSEC ellenőrzésekre a továbbiakban 24 havonta kerül majd sor. Az előadás második felében megerősítést nyert, hogy a nem-NATO tagországok állampolgárai közül továbbra is az ausztrál, új-zélandi, finn, osztrák, svéd, írországi és svájci állampolgárok kaphatnak indokolt esetben „NATO TITKOS!” szintig betekintési jogosultságot, miután aláírták a titoktartási nyilatkozatot. A minősített NATO információk nem-NATO országok részére történő hozzáférhetővé tételének elbírálásakor megnő a felelőssége a megfelelő szintű NATO pozíciókban levő döntéshozóknak. A korábbiakhoz képest fontos változásként értékelhető, hogy az együttműködés további javítása érdekében a korábbiaknál nagyobb mennyiségű minősített NATO információhoz biztosítanak hozzáférést, különös tekintettel a terrorizmus elleni harc kérdéskörét illető témakörökben. A nem-NATO szervezetek között szerepelhetnek a befogadó nemzetek, a kormányzati szervek, valamint a minősített szerződésekben érintett cégek. Rolf Ultes úr példaként az ISAF⁸⁸ misszióban helikopter pilótaként szolgálatot teljesítő Pfp⁸⁹ katonákat említette, akik a szolgálati feladataik teljesítése érdekében szükségszerűen kerülnek minősített NATO információk birtokába.

A konferencia során munkacsoportos megbeszélést folytattunk a MISWG jövőjét érintően. Az elhangzott vélemények alapján megállapítást nyert, hogy nem kell változtatni a MISWG informális jellegén, mivel ez a fórum ebben a működési formájában is rendkívül jó lehetőséget biztosít a nemzetek iparbiztonsággal kapcsolatos eljárási rendjének összehangoltabbá tételére, a napi munka hatékonyságának növelésére, a két- és többoldalú kapcsolatok javítására. Több nemzet javasolta a MISWG további bővítését. A lehetséges jelöltek közül Ausztrália és Új-Zéland kapta a legtöbb voksot. Az EU és a NOS képviselője is fontosnak, hiánypótlónak tartotta a szervezet munkáját és kérte az EU és a NATO ilyen irányú tevékenységének további szakmai támogatását.

A MISWG országok személy- és iparbiztonsági ellenőrzéssel foglalkozó kormányzati szerveinek, Nemzeti Biztonsági Hatóságainak szűkös létszámkerete, valamint a másik oldalon jelentkező ellenőrzések nagy száma között feszülő ellentmondás feloldását célzó új kezdeményezésről adott számot a holland delegáció. Kísérleti jelleggel TBT-vel rendelkező külső auditáló cégeket bíztak meg az „átvilágítás” előtt álló cégek adatbiztonságának ellenőrzésére. Ezeknek a cégeknek a tulajdonosi körében csak hollandok, valamint NATO tagországok ál-

⁸⁸ International Security Assistance Force

⁸⁹ Partnership for Peace – Partnerség a Békéért

lampolgárai lehetnek. Az auditáló cégek alkalmazottai mind holland állampolgárok és rendelkeznek a szükséges szintű személyi nemzetbiztonsági ellenőrzöttséggel. Az ellenőrzésük eredményéről részletes jelentést készítenek, amelyet megküldenek a holland NSA-nak. Az auditáló cégek eddigi munkavégzését illetően kedvező tapasztalatokat szereztek. A külső auditálás rendjével kapcsolatban a téma körül kibontakozott széleskörű vitában a hollandok többször is kihangsúlyozták, hogy az ellenőrzést végző cégalkalmazottak a dokumentumbiztonsággal összefüggő kérdések tisztázása során nem tekinthetnek bele minősített információkba, illetve az ellenőrzött cég üzleti titkaiba. Az előadás végén a finn delegáció is jelezte, hasonló kapacitáskímélő megoldáson gondolkodnak ők is.

Megjegyzés: a konferencia kérte a holland és a finn delegációt a véglegesítés alatt álló eljárási rendjük ismételt átgondolására, az előnyök és a hátrányok mérlegelésére és a végső álláspontjuk következő MISWG konferencián való kifejtésére.

A konferencia befejező szakasza az általam elmondott előadással vette kezdetét. A MISWG országok iparbiztonsági ellenőrzéssel kapcsolatos eljárási rendjének, gyakorlatának felmérését, a gazdálkodó szervezetekkel és a személyi nemzetbiztonsági ellenőrzésekkel összefüggő biztonsági kockázati tényezők számbavételét, a Cég-adatlapok tartalmi elemeinek kölcsönös megismerését, az ilyen irányú tevékenységünk esetleges összehangolását célzó kezdeményezésünk bemutatására két anyagot is készítettünk. A MISWG nemzetek által konszenzussal elfogadott, 64 kérdést magában foglaló kérdőívre adott ország-jelentések legfontosabb elemeit tartalmazó nagy terjedelmű háttéranyagot még a konferencia kezdete előtt két héttel szétküldtük a nemzeteknek, lehetővé téve számukra ennek előzetes tanulmányozását. Az előadás alapjául szolgáló másik anyagban pedig összegeztem a kérdőíves kutatás eredményeit. Kihangsúlyoztam, hogy a kezdeményezés kedvező fogadtatásban részesült, amely abban is megnyilvánult, hogy **valamennyi MISWG ország megküldte a választát.** Az előadásban **8 kérdéskörbe** foglalva rámutattam az országok iparbiztonsági eljárási rendjének azonosságaira, hasonlóságaira és az eltérésekre.

A jogszabályi háttér vonatkozásában megállapítást nyert, hogy valamennyi MISWG ország támaszkodik a NATO és az EU iparbiztonságot érintő minősített információinak kezelésére vonatkozó biztonsági irányelveire és szabályzókra. Csupán egy országban van a jogszabályi háttér a Védelmi Minisztériumuk által kiadott belső utasítások szintjén kezelve, az összes többinél törvények, kormányrendeletek, valamint kétoldalú titokvédelmi megállapodások képezik az eljárási rendjük alapját. Ezen túlmenően egy ország nem rendelkezik az INFOSEC vonatkozásában jogszabályi háttérrel. 17 országban készült a gazdaság szereplőinek iparbiztonsági kérdéskörben való könnyebb eligazodását segítő iparbiztonsági kézikönyv, amelyek közül 4 angol nyelven is kiadásra került. Ezek közül Magyarország megkapta a 2004-ben kiadott német, valamint a 2006-

ban módosított amerikai kézikönyvet. Jelenleg két országban folynak a kézikönyv kiadását célzó munkálatok.

Az NSA-k és az Alárendelt Biztonsági Hatóságok (a továbbiakban: DSA⁹⁰) hatáskörének felmérése vonatkozásában közel 90%-os volt az azonoság. A nemzetek túlnyomó többségében az NSA a biztonsági alapelvekkel, a tevékenységüket meghatározó jogszabályi háttér kidolgozásával, aktualizálásával, a nemzetközi együttműködéssel, az iparbiztonsági ellenőrzés rendszerének összehangolásával, az EU és NATO nyilvántartók akkreditálásával, az adatbiztonság feltételeinek meglétével, a TBT-k és SZBT-k kiadásával foglalkozó kormányzati szerv. 7 országban csupán NSA működik, míg a többiben DSA is. Ezekben az országokban a DSA felel a biztonság egy-egy részterületének felügyeletéért, valamint az auditáló tevékenységért. 8 országban a DSA koordinálja az iparbiztonsági ellenőrzést is. 23 országban készül kockázatelemzés az iparbiztonsági ellenőrzés részeként az ellenőrzés alá vont gazdálkodó szervezetet illetően. A fentiekben már részletezettek szerint jelenleg 2 ország gondolkodik külső auditáló cégek bevonásán.

Az iparbiztonsági ellenőrzés tartalmi jegyeinek felmérését illetően megállapítást nyert, hogy 21 országban a gazdálkodó szervezetek nemzetbiztonsági ellenőrzését illetően egy egységes eljárási rendet alakított ki. Négy országban az ellenőrzés eredményeként kiadott TBT minősítési szintjének megfelelő tagolásban 2-3 eljárási rend van, amelyekhez különböző mélységű Telephely Biztonsági Kérdőívek (a továbbiakban: FSQ⁹¹) tartoznak. Csupán kilenc országban kötik előfeltételekhez a cégek ellenőrzését. Ezek közül említést érdemel az ISO⁹², illetve AQAP⁹³ megléte, a már TBT-vel rendelkező cég kezdeményezése, a cég titokhordozói körét érintő személyi nemzetbiztonsági ellenőrzések megléte, valamint a pozitív pénzügyi mérleg. 23 országban nincs semmilyen eljárási különbség a NATO/EU, valamint a nemzeti iparbiztonsági ellenőrzés között. 6 országban opcionálisan a fizikai védelem, a dokumentumbiztonság, illetve az INFOSEC vonatkozásában a NATO/EU elvárások a szigorúbbak. Ugyanakkor néhány országban a nemzeti elvárások magasabbak, így például a „KORLÁTOZOTT TERJESZTÉSŰ” minősítéssel ellátott okmányok kezelése, tárolása, illetve ilyen szintű TBT kiadása vonatkozásában. Arra a kérdésre, hogy milyen dokumentációt kell az ellenőrizni tervezett cégnek a jelentkezése alapfeltételeként benyújtania, terjedelmes válaszokat kaptunk. **Van olyan ország, ahol 23 különböző típusú okmányt, igazolást, tanúsítványt kér az NSA. Néhány országban viszont nem kérnek semmilyen becsatolást a cégtől**, csupán az NSA/DSA adatgyűjtő tevékenységére hagyatkoznak. 26 országban töltetnek ki FSQ-t a céggel, amely természetesen az egyik legfontosabb dokumentuma az ellenőrzésnek. 19 országban a minősítési szintektől függetlenül egyféle FSQ-t használnak. 21

⁹⁰ Designated Security Authority

⁹¹ Facility Security Questionnaire

⁹² International Organization for Standardisations – civil minősítési rendszer

⁹³ Allied Quality Assurance Publications – NATO minősítési rendszer

országban az FSQ szerves része a külföldi befolyásoltságra történő rákérdezés, mivel ez indokolt esetben kockázati tényezőként is jelentkezhet. **25 ország egyetértett azzal a javaslatunkkal, hogy dolgozzunk ki egy közös FSQ tervezetet, amely része lehetne egy közösen kialakított elvárás-rendszernek.** A kérdéscsoport részeként rákérdeztünk az iparbiztonsági ellenőrzés végrehajtásának határidejére is. Meglepetésként ért minket, hogy csupán 16 országban rögzítenek a jogszabályok határidőt, amelyek időtartama a leggyakoribb válaszok szerint 3 és 6 hónap közötti. A legrövidebb határidő a legalacsonyabb szintű ellenőrzést illetően 30 nap, míg a leghosszabb 1 év. Ugyanakkor 13 országban nincs határidőhöz kötve az ellenőrzés. Élénk érdeklődést váltott ki az a kérdés, hány országban kérnek illetéket az iparbiztonsági ellenőrzés végrehajtásáért, mivel több nemzet is gondolkodik ennek bevezetésén. Többen szeretnék többletforrást bevonni a kormányzati oldalról jelentkező szűkös kapacitásból adódó terhek kiváltása céljából. A válaszok alapján megállapítást nyert, hogy Magyarország mellett jelenleg csupán három országban kérnek illetéket. Törökországban a regisztrációs díj 200.- USD, amelynek a befizetése az alapfeltétele a jelentkezésnek. Két országban viszont ennél jóval jelentősebb összegeket fizetnek be a cégek az őket érintő ellenőrzések végrehajtását követően az alábbi táblázatokban foglaltaknak megfelelően.

	TBT		SZBT		
1. sz. ország	1. és 2. szintű	3. szintű	„Bizalmas!”	„Titkos!”	„SzT!”
	4.944,- €	4.238,- €	177,- €	353,- €	530,- €

	TBT	SZBT	
2. sz. ország	1.400,- €	„Bizalmas!”	„SzT!”
		230,- €	700,- €

Az iparbiztonsági ellenőrzés végrehajtása során tett intézkedések köre is széles skálán mozog. Ezek egy csoportba gyűjtése orientáló lehet valamennyi MISWG ország, különös tekintettel az új NATO tagországok, Horvátország és Albánia számára. Néhány országban az ellenőrző intézkedéseket minősített okmányok tartalmazzák, így az adott országjelentések erre hivatkozva nem adtak releváns választ.

A biztonsági kockázati tényezők összegyűjtése vonatkozásában megállapítást nyert, hogy 22 országban nincs hivatalos lista. A TBT kiadhatóságát mérlegelő döntés minden esetben a konkrét helyzet vizsgálatának a függvénye. 6 országban viszont van ilyen hivatalos okmány, amelyek tartalmazzák a biztonsági kockázatok körét. Az országok által felsorolt biztonsági kockázati tényezők a lényegi elemeit tekintve megegyeznek a nálunk figyelembe vettekkel. Ezek közül kiemelést érdemel a külföldi befolyásoltság, nem kívánatos külföldi tulajdoni viszony. Ennek aránya egyes országokban nem haladhatja meg az 50 %-ot. A nem kívánatos, kockázatot jelentő országok körét 12 nemzetnél az NSA, 5-nél a Külügyminisztérium, 2-nél pedig a Belügyminisztérium állapítja meg.

A cég biztonsági megbízottak (a továbbiakban: FSO⁹⁴) feladatrendszerének felmérését célzó témakör vonatkozásában elmondható, hogy 15 országban az NSA egyetértő nyilatkozata nélkül nem lehet kinevezni az erre a pozícióra alkalmas személyt. Több országban erre csupán akkor kerülhet sor, ha az FSO részt vett az NSA által szervezett szakmai felkészítésen és eredményes vizsgát tett. Egybehangzó kritériumként az adott ország állampolgársági viszonya, a TBT-vel megegyező vagy ennél magasabb szintű nemzetbiztonsági ellenőrzöttség, a biztonsági elvárások magas szintű ismerete, valamint az NSA/DSA-vel fenntartott szoros szakmai kapcsolat szerepelt a válaszokban. Ugyanakkor csupán 7 ország jelezte, hogy az FSO kizárólag egy cégnél, teljes munkaidőben láthatja el a feladatát. A többség elfogadhatónak tartja azt a megoldást is, hogy az FSO két munkakört tölt be egyidejűleg, illetve két vagy több cégnél látja el a cég biztonsági megbízotti teendőket. Az FSO feladatrendszere vonatkozásában nagy volt az összhang a nemzetek között, nem kis mértékben köszönhetően **az általunk kezdeményezett és teljes konszenzussal 2003-ban elfogadott 21. számú MISWG dokumentumban foglaltaknak**. Erre a dokumentumra az előadásomban külön kitértem, amelyet az országok többsége rendkívül hasznos anyagnak ismert el.

A Telephely Biztonsági Tanúsítványok kiadhatóságával összefüggésben 27 ország válaszolta azt, hogy az elvárásokat listán rögzítették és ezek mindegyikének teljesülnie kell. Némelyik ország ezt a kritériumrendszert minősített információként kezeli. Az elvárások túlnyomó többsége megegyezik a magyarországi gyakorlattal. Csupán egy ország válaszolta azt, hogy náluk a TBT kiadhatósága nem függvénye a személyi nemzetbiztonsági ellenőrzéseknek. A TBT érvényessége terén rendkívül széles a skála. 6 országban a minősített tender idejére kerül kiadásra, 4 országban pedig az érvényesség a TBT visszavonásáig tart. A többi MISWG nemzetnél a TBT minősítési szintjének függvényében 1 és 12 év közötti az érvényességi idő. Ezen belül a leggyakoribb az 5 év. 23 országban vezetnek hivatalos jegyzéket a TBT-vel rendelkező cégekről. 12 nemzetnél az NSA, míg 11-nél a DSA felelős ennek aktualizálásáért. Néhány nemzet minősített információként kezeli ezt a jegyzéket, egyben elvárják a TBT-vel rendelkező gazdálkodó szervezeteiktől, hogy ők is bizalmasan kezeljék ennek meglétét. Az országok túlnyomó többségében a TBT bármikor visszavonható. Az egyik válasz szerint a TBT visszavonása esetén az érintett cég 5 éven belül ezt nem pályázhatja meg újra. A nemzetbiztonsági szempontú kockázati tényező alapján megtagadott TBT estén 22 országban élhet az érintett gazdálkodó szervezet panasszal. Az országok többségében a panasz az NSA elnöke, vagy a védelmi miniszter felé kerül benyújtásra. Magyarországon a jelenleg hatályos jogszabályi háttér nem teszi lehetővé a panaszt.

A TBT kiadását követő eljárási rend vonatkozásában 18 ország sorolt fel ide vonatkozó kritériumokat. Ezek között szerepel az NSA/DSA rendszeres ellenőrző tevékenysége, az ISO/AQAP folyamatos meglétének a figyelemmel

⁹⁴ Facility Security Officer

kísérése, éves jelentés az NSA/DSA felé a bekövetkezett változásokról, soron kívüli jelentés feléjük a gazdálkodó szervezet vezetésében, telephelyében, tulajdonosi viszonyaiban, biztonsági helyzetében bekövetkezett változásokról.

Az előadás végén összegeztem a tapasztalatainkat, mely alapján a Nemzeti Biztonsági Felügyelet elnökével előzetesen egyeztetett módon javaslatot tettem egy **ad hoc munkacsoport létrehozására** egy olyan anyag összeállítása céljából, amely összegezné a közös alapokon nyugvó eljárási rendet és kritériumrendszert, létrehozna egy Cég-adatlapot (FSQ), valamint egy koncepcionális szintű iparbiztonsági kézikönyvet. Az előadás az előzetes várakozást jóval meghaladó pozitív visszhangra talált. A MISWG országok elfogadták a javaslatunkat és a kezdeményezett **munkacsoport vezetésére minket kértek fel**. A csoport tagjai közé 10 ország kérte a felvételét. A szakmai előkészítést követően a munkacsoport értekezletére várhatóan 2010 tavaszán, Budapesten kerül sor. **Michel De Wolf úr, az EU Biztonsági Igazgatóságának képviselője jelezte, a téma kör fontossága okán szeretne részt venni ezen a találkozón.** Külön kifejtette örömét az általunk összegyűjtött válaszok gyakorlati hasznát illetően.

A MISWG országok éves jelentései közül az alábbiak érdemelnek kiemelés:

Észtországban az új titokvédelmi törvény 2008. január 01.-én lépett hatályba. Az azóta eltelt időszakban szervezeti átalakításra került sor. Ez a szabályzó a TBT-k kiadhatóságának vonatkozásában néhány szigorítást is tartalmaz. Ezek egyikeként nevesítik a cég tulajdoni viszonyaival kapcsolatban biztonsági kockázatot jelent, ha a cég tulajdonosi háttere nem egyértelműen tisztázható és a tisztázatlan rész meghaladja az 1/3-os tulajdonhányadot, akkor nem adható ki számára TBT. A korábban egy szervezeti egységet képező Nemzeti Biztonsági Hatóságukból kivált Titokvédelmi Hivatal feladata az észti Védelmi Minisztérium biztonságával foglalkozó részterület lett. Ausztriával és Macedóniával kötöttek kétoldalú titokvédelmi megállapodást, míg 4 másik országgal (Horvátország, Ciprus, Szlovénia és Svájc) folytatnak ilyen irányú egyeztető tárgyalásokat.

Lettországban újabb iparbiztonsági szabályrendszer lépett életbe. Ezek kiemelését érdemel néhány új szabály. Az egyik szerint a korábban iparbiztonsági ellenőrzésen átesett cégnek legalább egy éves múlttal kell rendelkeznie, és csak ezt követően pályázhat a TBT elnyerésére. Az a cég, amelytől visszavonták a TBT-t, csak legkorábban 5 év múlva folyamodhat ennek ismételt megszerzéséért. A cégek évi rendszerességgel kötelesek jelentést tenni az általuk kezelt minősített információkban bekövetkezett változásokról. Szóbeli kiegészítésként elhangzott, hogy jelentősen megnőtt a lett cégek érdeklődése a más országokban kiírt minősített tenderek iránt. Ezzel összhangban a TBT-vel rendelkező cégek száma 149-re ugrott és 50 iparbiztonsági ellenőrzés van folyamatban.

Olaszországban a minősített információk védelmével kapcsolatos szabályokat a törvényhozás által 2007 augusztusában elfogadott 124. számú törvény szabályozza. Az ebben foglaltak végrehajtására további kormányrendeletek kerültek kidolgozásra. Ezek közül a legújabb a legális fegyverkereskedelemmel kapcsolatos biztonsági előírásokat, hatósági jogosítványokat veszi sorra. Az olasz Nemzeti Biztonsági Hatóság a Miniszterelnöki Hivatal szervezetébe került beintegrálásra.

Portugáliában a Nemzeti Biztonsági Hatóság működésének és szervezeti felépítésének szabályozására 2007 májusában törvény került kiadásra. A digitális aláírás bevezetésre került, amellyel jelentősen egyszerűsíteni és gyorsítani tudták az ügyintézt. A Kormány biztosítani tudja a rendszer működéséhez szükséges garanciális háttérrel. Erre alapozva befejezték a „Kormányzati Informatikai Ügyintézési Rendszer” kialakítását, amely minimálisra csökkenti a „papírgyártást”. A portugál NSA 16 országgal, az Európai Űrkutatási Ügynökséggel (ESA⁹⁵), valamint az EUROFOR-al⁹⁶ kötött titokvédelmi megállapodást. Folyamatban vannak az ilyen irányú tárgyalások Algériával, Szlovéniával, Hollandiával, az Egyesült Királysággal és Ukrajnával.

Spanyolországban napjainkban is folyik az iparbiztonsággal foglalkozó jogszabályok felülvizsgálata. A változások befejezésének várható időpontja 2009 végére tehető. A Nemzeti Biztonsági Hatóságuk megnövelte a cégek átvilágításával összefüggő ellenőrző intézkedések számát. Ezek közé sorolható a cégek előéletének alaposabb vizsgálata. Tovább javították a Cég Biztonsági Megbízottakkal való együttműködés hatékonyságát. Nagyobb hangsúlyt fektettek a cégalkalmazottak biztonsági tudatosságának növelésére. Jelenleg több mint 500 cégük rendelkezik TBT-vel. Fokozottabb figyelmet fordítanak a nemzetközi együttműködésre is. Jelenleg 22 országgal van titokvédelmi megállapodásuk.

Svédországban szervezeti átalakításra kerül rövidesen sor. A Svéd Hadiipari Hivatal (FMV) és a Svéd Védelmi Kutató Központ (FOI) a kormány gazdasági megszorításainak tükrében egy új szervezeti egységbe kerül összevonásra. 2009. június 30-án új titokvédelmi törvény került elfogadásra az 1980 óta hatályban lévő helyett.

Szlovéniában folyamatban van az iparbiztonsági kézikönyvük megalkotása, amely reményeik szerint 2010-re készül el. Ekkor lesznek a házigazdái a MISWG soros konferenciájának, ahol egy hosszabb lélegzetű előadásban szeretnének számot adni az iparbiztonságuk helyzetéről. Jelenleg 70 gazdálkodó szervezetük rendelkezik TBT-vel.

Törökországban az NSA szerepét a Védelmi Minisztérium látja el. Az iparbiztonsággal összefüggő eljárásrendet, az SZBT és a TBT kiadhatóságának feltételrendszerét a 2004-ben kiadott 5202. számú törvényük tartalmazza. A 2004. évi 5201. számú törvényük pedig a hadiipari termékek, haditechnikai esz-

⁹⁵ European Space Agency

⁹⁶ European Operational Rapid Force – Európai Műveleti Gyorsreagálású Erő, amelybe Franciaország, Spanyolország, Portugália és Olaszország vezényel speciális kiképzettségű katonákat

közök, robbanóanyagok és lőszer gyártásával és engedélyhez kötött forgalmazásával kapcsolatos előírásokat foglalja magában.

Egyéb információk:

- Fontosnak tartom kiemelni, hogy 2009-ben Horvátországgal és Albániával tovább bővült a MISWG országok köre. A reprezentánsaik nagy érdeklődéssel vettek részt a konferencián. Horvátország bejelentkezett az általunk kezdeményezett új munkacsoportba.
- A konferencia végén konszenzussal megszavaztuk, hogy Ausztrália és Új-Zéland meghívást kapjon a 2010. évi szlovéniai MISWG konferenciára.
- Az EU és a NATO képviselői részére szavazati jog nélküli állandó meghívotti státuszt fogadtunk el.
- **Finnország jelezte, hogy 2011-ben szeretné vendégül látni a MISWG országokat.**
- A MISWG jövőjének, hatékonyabb működésének megoldási lehetőségeit vizsgáló kiscsoportos vita programba történt beiktatása újszerű volt a konferenciák korábbi lebonyolítási rendjéhez képest. Jó kezdeményezésnek bizonyult, mivel hasznos észrevételek kerültek összegyűjtésre.

Összegzés: Ez a konferencia kiemelkedő fontossággal bír, mivel a korábbiaknál nagyobb részletességgel sikerült ismereteket szereznünk az iparbiztonsági ellenőrzési rendszereink azonosságairól és különbözőségeiről. **A MISWG országok teljes összhangban fogadták el a magyar kezdeményezést**, amely adekvát választ keres a globalizációból adódó egyre szélesebb körű kihívásokra. Egyetértésre jutottunk abban, hogy a biztonsági kockázatok kivédése érdekében törekedni kell az iparbiztonsági alapelvek mind szélesebb körű elfogadtatására, az ilyen jellegű munka hatékonyságának további javítására. A 29 országjelentés lehetővé tette a számunkra a széles körű tájékozódást. A magyar jelentés nagy érdeklődést és elismerést váltott ki, amelyből tevékeny részt vállalt az összes MISWG ország. **Az ad hoc munkacsoport létrehozása nagy siker**, amelyet igyekszünk megtölteni a kívánt szakmai tartalommal. A keletkezett ismereteket jól tudjuk hasznosítani a hazai iparbiztonsági rendszer fejlesztése, hatékonyabbá tétele terén.

KONZULTÁCIÓ

VARGA KRISZTIÁN⁹⁷

FUNKCIONÁLIS SZÜKSÉGSZERŰSÉG? - KATONAI MAGÁNVÁLLALATOK ÁLLAMI ALKALMAZÁSA

A hidegháború vége sokféle formában megmutatkozó változást idézett elő a nemzetközi viszonyokban, amely minden egyes állami szereplőre valamilyen formában hatást gyakorolt. Az erős államok kormányai visszafogták védelmi költségvetéseiket és erőteljes haderőcsökkentést hajtottak végre. Míg a volt gyarmatbirodalmak belső közigazgatási határai mentén mesterségesen létrehozott államalakulatok –a befolyási övezetek átalakulásával - magukra maradtak belső problémáikkal.

A biztonsági környezet átalakulásával az államok kormányai és a nemzetközi szervezetek részéről egyre nagyobb igény mutatkozik a cselekvőképesség megőrzésére. A meglévő eszközök és a feladatok ellátásához szükséges képességek között meglévő különbségek csökkentésére a kormányok alternatív megoldásként gyakran a magánszférához fordulnak segítségért.

A katonai szolgáltatások piaca egy kereslet-kínálati piac, amelyben az államok - mint a legnagyobb megrendelők - kereslete alakítja a kínálatot. A katonai magánvállalatok (*private military companies*, továbbiakban PMC) által nyújtott szolgáltatások négy fő kategóriába csoportosíthatók.⁹⁸ 1.) műveleti vagy taktikai támogatás; 2.) katonai tanácsadás és tréning; 3.) logisztikai támogatás; 4.) rendfenntartás és biztonság. Ezen kategóriák - véleményünk szerint - jól alkalmazhatóak a katonai magánvállalatok osztályozásánál.⁹⁹ Az államok különböző mértékben élnek a katonai szféra privatizálásával, kiszervezésével. Az, hogy egy

⁹⁷ A szerző politológus, az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának Ph.D. jelöltje. 2005. óta óraadó. 2008 óta az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetének megbízott előadója. Kutatási témája: katonai magánvállalatok hatása a nemzetközi viszonyokban. Legutóbbi tanulmányát lásd: Civilek a harcmezőn – katonai magánvállalatok MKI-tanulmányok 2009/12 szám, (2009. május 04.) elérhető a Magyar Külügyi Intézet honlapján: www.kulugyiintezet.hu.

⁹⁸ Katonai magánvállalatnak nevezzük azt a vállalkozást vagy vállalatot, amely a katonai szférához tartozó szolgáltatásokat nyújt ügyfelei részére. Azaz egy magánvállalat, amely nyereségességi alapon olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyeket korábban a nemzeti hadseregek láttak el, beleértve a katonai kiképzést, hírszerzést, logisztikát, támadóharcot és a konfliktuszónán belüli biztonságot.

⁹⁹ A Brookings Intézet kutatójának, Peter W. Singer metodikája alapján négy katonai magánvállalat típust különböztethetünk meg egymástól. 1.) A katonai erőt biztosító vállalat (*Executive Outcomes*), amelynek alkalmazottjai közvetlenül jelen vannak a taktikai harcmezőn és részt vesznek a harcokban; 2.) A katonai tanácsadó vállalat (*MPRI*), amely kiképzési és tanácsadói szolgáltatást nyújt ügyfelei részére; 3.) A katonai támogató vállalat (*KBR, DynCorp International*), amely logisztikai és táborüzemeltetési feladatokra szakosodott; továbbá 4.) A katonai-biztonsági vállalat (*Blackwater/Xe*), amely a konfliktus zónán belüli objektum és személy védelemre specializálódott.

állam professzionális vagy sorozott hadsereggel rendelkezik-e nagymértékben meghatározza az outsourcinghoz való viszonyát. A legnagyobb megrendelőnek napjainkban az angolszász államok (USA, Nagy-Britannia) számítanak.

Tanulmányunkban a fegyveres tevékenységet ellátó katonai magánvállalatok állami alkalmazásának gyakorlatát vesszük górcső alá két különböző aspektusból vizsgálódva: 1.) a katonai erőt biztosító vállalatok (*Executive Outcomes, Sandline International*) gyenge állami (Angola, Sierra Leone, Pápua Új-Guinea) gyakorlata a '90-es években. 2.) a katonai-biztonsági vállalatok (*Blackwater/Xe*) alkalmazásának erős állami (Amerikai Egyesült Államok) gyakorlata.

A fegyveres őrzés védelmi feladatokat ellátó katonai-biztonsági vállalatok szolgáltatásai iránti igény robbanásszerű növekedésével egy időben újból fellángolt az a vita, amely a katonai erőt biztosító vállalatok esetében már lezajlott a '90-es években arról, hogy mely tevékenységek tartoznak az állam legitim erőszak monopóliuma alá? Lehet-e egy katonai magánvállalatnak fegyveres tevékenységet folytatnia állami felhatalmazás alapján? Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a katonai magánvállalatok jelenlétét és tevékenységét érdemes néhány gondolat erejéig foglalkozni szuverenitás intézményével, illetve a modern államrendszerre jellemző legitim erőszak monopóliumával.

Gondolatok a szuverenitásról és a legitim erőszak monopóliumáról

A nemzetállamok 20. század elejére jellemző – Max Weber német szociológus által leírt – ideál típusa szerint a központi hatalom rendelkezik a legitim erőszak alkalmazásának monopóliumával az államterületen élő népesség felett, melyet állami intézmények útján, állami tulajdonú eszközökkel kényszerít ki. A katonai szférára vonatkoztatva ez nem jelen más, minthogy a központi hatalom rendelkezik az általános hadkötelezettség alapján besorozott állampolgárokból álló, adóbevételekből fenntartott, állami tulajdonú fegyvereket használó állandó hadsereg alkalmazása felett. Ennek megfelelően az erőszak bármely más formájának alkalmazása illegitimnek minősül.¹⁰⁰

Az állam főhatalmának erőszak alkalmazással kapcsolatos fent leírt kizárólagos szerepe meglehetősen újnak számít a történelemben. A forradalmi Franciaország vezette be először a kötelező katonai szolgálatot 1798-ban a Jourdin-féle törvénnyel, amely minden 20-25 év közötti egyedülálló és gyermektelen francia férfi (állampolgár) számára előírta a haza védelmét. A napóleoni háborúk után Poroszország volt a második állam, amely élt a hadkötelezettség intézményével. Az ipari forradalom hatására a központi kormányzatok az erőszak eszközei feletti tulajdon tekintetében is kizárólagos monopóliumot követeltek maguknak.

A 19. század utolsó évtizedére megvalósuló legitim erőszak monopólium következtében illegálissá vált minden más korábban használatos állami erőszak alkalmazási formáció. Illegálissá téve a zsoldosok (*mercenary*), az állami kaló-

¹⁰⁰A Wéberi nemzetállam felfogást veszi alapul a nemzetközi politikai viszonyok realista iskolája.

zok (*privateers*), illetve a kereskedelmi vállalatok (*mercantile companies*) több évszázados múlta visszatekintő állami alkalmazásának intézményét.¹⁰¹

A kizárólagosságon alapuló egy évszázados állami erőszak alkalmazási gyakorlatban a hidegháború végével – véleményünk szerint - változás figyelhető meg. A korábbi totális felfogást egyfajta megengedő funkcionalista szemlélet váltotta fel, amely nagyobb teret enged az államhatalomnak a megfelelő eszköz kiválasztására.

A szuverenitás

A nemzetközi kapcsolatok kritikai elméletének képviselői szerint a szuverenitás nem egy állandó és megváltozhatatlan eleme a nemzetközi viszonyoknak.¹⁰² Véleményük szerint *a szuverenitás egy társadalmilag és a gyakorlat által létrehozott rezsim, egy történelmileg kreált és újrakreált változó, amely mindig az aktuális közvélekedés (a meghatározó állami szereplők vezetőinek közvélekedése) szerint alakul.*¹⁰³

A kritikai felfogás szerint a szuverenitás két elemre, a konstitutív dimenzióra és a funkcionális dimenzióra bontható szét.¹⁰⁴

1. *A konstitutív dimenzió nem más, mint egy meghatározott térben megnyilvánuló végső hatalmi igény a központi hatalom részéről.* A modern államrendszerben a politikai tér felosztásának alapja a területi elv, melynek következtében az országhatárok egybeesnek a politikai határokkal. A globális politikai tér a szuverenitás konstitutív dimenziója által oszlik fel belföldi és nemzetközi politikai térre. Ez a felosztás jelöli ki az államot, mint cselekvőt a nemzetközi politikában. Az állam központi hatalma ezen dimenzió mentén fejezi ki a belső politikai térre megnyilvánuló végső hatalmi igényét.
2. *A szuverenitás másik eleme a funkcionális dimenzió, amely az állam részéről egy adott területen belül meghatározott tevékenységek összességére irányuló hatalmi igényként fogalmazható meg.* S azon tevé-

¹⁰¹Viktória királynő, 1877-ben vette fel India császárnéja címet. A szubkontinensnyi ország ekkorra vált jogilag is a Brit Birodalom részévé. Előtte több száz évig a brit királyi charter-el alapította Brit Kelet-Indiai Társaság gyakorolta a területen szuverén jogokat. Pénzt veretett, háború viselt, békét köthetett, ítélezhetett stb. Mindezt persze az anyaállam (bejegyzés szerinti állam) mindenkori külpolitikai érdekeinek megfelelően. Vagy itt említhetnénk I. Erzsébet (1533-1603) tengeri kalózeit (Sir Francis Draket, Raleigh), akik királyi felhatalmazás alapján tevékenykedtek az atlanti vizeken. Míg a leghíresebb katonai nagy vállalkozó a harminc éves háborúban több tízezer katonával rendelkező Albrecht von Wallenstein (1583-1634) volt.

¹⁰²A modern államrendszert létrehozó 1648-as vesztfáliai békét megelőzően létező heteronómia állapotában a szuverenitás nem az államhoz, hanem a monarcha személyéhez tartozott. S gyakran ún. egymást átfedő hatalmi igények és hatóságok léteztek ugyan arra a területre, a pápa és a császár, vagy az uralkodó és a testvére, a főúri ligák vagy kiskirályok között. Ezt a heteronóm rendszert váltotta fel a területi alapon szervezett szuverén entitások (nemzetállamok) rendszere, melyben a központi hatalom kikényszerítette a rendet.

¹⁰³Janice E. Tompson: *Mercenaries Pirates & Sovereigns*; Princeton University Press 1994, 13. o.

¹⁰⁴Tompson: *i. m.* 14-18. o.

kenységekre vonatkozik, amelyben az állam kizárólagos igénnyel lép fel. A funkcionális dimenzió által jelölődik ki például, a politikai/gazdasági és az állami/nem állami tevékenységek köre. A funkcionális dimenzióhoz tartozik a kormányzás tevékenysége.¹⁰⁵

A szuverenitás funkcionális dimenziójába sorolható az állam legitim erőszak monopóliuma, amely a nemzetközi viszonyok kritikai szemlélete szerint nem egy adott képesség, hanem a többi állami szereplőtől származó elvárás, követelmény. *Mivel ahhoz, hogy egy entitást szuverén államként azonosítsanak, ahhoz bizonyos minimális feltételeket teljesíteni kell.* Ilyen feltétel például a hatáson ellenőrzött terület!¹⁰⁶ A '90-es évektől kezdve számos állam súlyos kormányzási diszfunkciókkal küzd, ezeket az állami szereplőket gyűjtőnéven bukott államoknak (*failed states*) nevezzük.¹⁰⁷

Összefoglalva az állam saját hatáskörben határozza meg, hogy mely feladatait utalja a kizárólagos kormányzati tevékenységek közé. Továbbá maga határozza meg, hogy milyen eszközök felhasználásával biztosítja a szuverenitáshoz köthető kizárólagos állami tevékenységek megvalósulását. A hagyományosan rendelkezésre álló kormányzati eszközök (nemzeti önerő és szövetségesi együttműködés) elégtelensége vagy hiánya esetén a kormánynak nem marad más választása, minthogy katonai magánvállalatok szolgáltatásait is igénybe vegye.

Katonai erőt biztosító vállalatok alkalmazása a '90-es években

A hidegháborút a nemzetközi politikai viszonyok terminológiája szerint, a vagy-vagy logikája alapján működő, befolyási övezeteken alapuló nemzetközi rendként lehet definiálni, melyet a két szuperhatalom egész világra kiterjedő katonai-politikai szembenállása jellemezett.

A bipoláris rendszerben a nemzetközi politikai viszonyok szereplői színvállási kötelezettséggel bírtak, s az ettől való eltérés, a patrónus szankcióit vonta maga után. A lojalitás fejében viszont a kliens biztosan számíthatott patrónusának politikai, gazdasági vagy katonai segítségére.

¹⁰⁵ A szuverenitás funkcionális elemével kapcsolatos változás véleményünk szerint a családon belüli erőszak kapcsán szemléltethető leginkább. Régen a családon belüli erőszak bizonyos formái még magánügynek számítottak - és számít ma is sok tradicionális alapon szervezett közösségben, államban. Míg a demokráciákban a családon belüli erőszak napjainkban már a közügy része, az ilyen jellegű cselekedetet a törvény bünteti

¹⁰⁶ Tompson: *i. m.* 17. o.

¹⁰⁷ A súlyos kormányzási nehézségekkel bíró állami szereplők, gyűjtőnéven bukott államok (*failed states*) közös ismertetőjele, hogy belső okok miatt megszűnt a központi kormányzat, de nem szűnt meg az állam nemzetközi jogi elismerése, nem került ki az államok nómenklatúrájából, az állam politikai határai nem változtak és az állampolgárait a többi szereplő továbbra is e minőségben tartja számon. l. Bíró Gáspár: *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába* Osiris, 2003. 307. o.

A Szovjetunió és szövetségi rendszerének felbomlásával átalakult ez a patrónus kliensi viszony. Azok az állami szereplők, amelyek stratégiaileg kevésbé fontos geopolitikai térségben találhatóak magukra maradtak problémáikkal.¹⁰⁸

A szuperhatalmak által fenntartott nemzetközi rend következtében „megfagyott” vagy elnyomott helyi konfliktusok a befolyási övezetekben lévő *status quo* megszűnésével újjáéledtek. S amennyiben az államok gyenge központi kormányai nem voltak képesek kezelni a belső társadalmi konfliktusaikat, az állam polgárháborúban emésztette fel magát.

A '90-es években számos gyenge vagy bukott állam fordult a katonai magánvállalatokhoz segítségért az azonnali katonai beavatkozást igénylő belső biztonsági problémájának megoldásához. Ezen államok között találjuk Angolát, Sierra Leonét és Pápua-Új Guineát.¹⁰⁹

A törzsi társadalom erőviszonyai mentén kialakuló patronázs rendszer kis hatáskörrel működő, túlméretezett bürokratikus intézményekből álló gyenge központi hatalmat eredményezett Sierra Leonében. Az ország területén található ásványkincsek és a hadsereg fontos szerepet játszottak a törzsek közötti lojalitás megteremtésében és fenntartásában. A befolyásos törzsi vezetők tábornoki rendfokozatot és beosztást kaptak, amelyet nem ritkán saját céljaik érdekében használtak fel. Ennek következtében az állami hadsereg alulfinanszírozott, rosszul felszerelt, a katonák kiképzése gyenge, morálja alacsony volt.

A Sierra Leonei hadsereg katonái a gyenge fegyelem és a központi ellátmány akadozása következtében önállósították magukat, raboltak és bűnöztek. Külön kifejezés is található erre a jelenségre a nemzetközi szakirodalomban: SOBEL (*soldier by day, rebel by night*) nappal katona éjjel rabló.¹¹⁰

A gyenge állami intézmények következtében a központi hatalom nem rendelkezett megfelelő eszközökkel a külső támogatással tevékenykedő fegyveres lázadó csoportok (hadurak) leveréséhez, a gazdasági szempontból kulcsfontosságú nyersanyag lelőhelyek védelméhez. A nagyhatalmi beavatkozás elmaradása következtében a kormánynak nem maradt más választása, minthogy a magán-szektorhoz forduljon segítségért.

A katonai erőt biztosító vállalatok (*Executive Outcomes, Sandline International*) kéttípusú szerződést tudtak ajánlani ügyfeleik részére.¹¹¹ (1.) A magán-cég egy teljesen felszerelt egységet bocsát a megbízó rendelkezésére. Általában kisebb harci egységekről van szó, azonban az *Executive Outcomes* Sierra Leonében például egy zászlóalj méretű erőt állított ki, amelyet saját tüzérsége, harci és szállító helikopterei és repülőgépei támogattak.¹¹²

¹⁰⁸ A somáliai humanitárius beavatkozás kudarca után a nemzetközi közösség meghatározó szereplőinek tabuvá vált a fekete-afrikai káoszba való katonai beavatkozás.

¹⁰⁹ A tanulmányban az *Executive Outcomes* angolai és Sierra Leonei és a *Sandline International* Pápua Új Guineai tevékenységén keresztül mutatjuk be a katonai erőt biztosító vállalatok hatását.

¹¹⁰ Deborah D. Avant: *The Market for Force* Cambridge University Press 2005, 84. o.

¹¹¹ Peter W. Singer: *Corporate Warriors* Cornell University Press 2003, 93-94. o.

A vállalat olyan specializált képességeket biztosít megbízójának, amellyel maga a kliens nem rendelkezik, például: modern tűzvezető rendszer alkalmazása, vagy harci helikopterek bevetése, üzemeltetése.

A fejlett katonai taktikát és modern fegyverzetet alkalmazó katonai erőt biztosító vállalat felfogadásával a gyenge vagy bukott állami kormányzat jelentős előnyre tehetett szert az ellenfeleivel szemben.

Angola

A dél-afrikai *Executive Outcomes* az első harci megbízását, a *Sonogal* angolai állami olajvállalattól kapta 1993 márciusában.¹¹³ A *Branch-Heritage Group* elnökének, a katonai múlttal rendelkező Anthony Buckingham közbenjárásával megkötött megállapodás alapján az *Executive Outcome*-nak fel kellett szabaddítani a soyo-i olajmezőt (Nyugat-Angola) az UNITA ellenőrzése alól. Az akció sikerét követően az EO átadta a területet az angolai hadseregnek. Azonban nem sokkal ezután az UNITA egy jól szervezett támadás keretében visszafoglalta a kőolaj lelőhelyet. Miután bebizonyosodott, hogy a hadsereg nem képes ellátni alapvető feladatát *Eduardo Dos Santos* elnök egy évre szóló, 40 millió dolláros értékű szerződést kötött a dél-afrikai céggel 1993 szeptemberében. A feladat: az angolai hadsereg alakulatainak kiképzése, és a harcokban történő vezetése.¹¹⁴ Az EO alkalmazásának következtében a kormányzat rövid időn belül, pár hónap alatt visszaszerezte az állam területének nagy része felett az ellenőrzést.

A katonai erőt biztosító vállalat sikerének titka, hogy teljes kormányzati felhatalmazást kapott a megbízótól a lázadók elleni harc eszközeinek és módszereinek megválasztására és alkalmazására, amelynek következtében maximálisan ki tudta használni az alkalmazott taktikában és a fegyverzetben meglévő katonai fölényét. Röviden az állam a hadsereg szintjére emelte a katonai magánvállalatot.

Sierra Leone

Az EO Angola után a freetown-i kormányzattal kötött szerződést 1995 áprilisában a Charles Taylor libériai elnök által támogatott Egyesített Forradalmi Fronttal (*Revolutionary United Front*, RUF) szembeni harc támogatására. A dél-afrikai vállalat ugyan azt a módszert alkalmazta, amely Angolában már sikeresnek bizonyult. Kiválasztotta a hadsereg legalkalmasabb alakulatát, kiképezte, majd vezette a harcban. A kormány a vállalat segítségével egy éven belül visszaszerezte az ország területének nagy része felett az ellenőrzést.

¹¹² A tevékenységükről bővebben Jim Hooper: *Blood-song*; Tim Spicer: *An Unorthodox Soldier*, valamint, James R. Davis: *Private Warriors* című művében olvashatunk. A szerzők személyes tapasztalataik révén első kézből származó információkat tárnak az olvasó elé

¹¹³ Az EO 1989-ben eredetileg kémelhárító konzultáns cégként jött létre 1989-ben. Első megbízói között a Dél-Afrikai Fegyveres Erőket és a világhírű de Beers bányavállalatot is megtalálhatjuk. l. Singer: *i. m.* 106-107. o.

¹¹⁴ Singer: *i. m.* 109. o.

Az EO mind Angolában, mind Sierra Leonében partnercégek hálózatán keresztül biztosította a tevékenységéhez szükséges eszközöket, képességeket. A dél-afrikai *Strategic Resources Corporation* (továbbiakban, SRC) befektetési holding egyik leányvállalataként működő EO, az anyacégen keresztül több SCR (majd az 1993-as nagy-britanniai bejegyzését követően pedig számos *Branch-Heritage Group* (továbbiakban BHG) tulajdonú vállalattal működött együtt.¹¹⁵ Ezek közül a legnagyobb az *IBIS AIR*, amely egy teljes légiflottát biztosított az EO angolai és Sierra Leonei műveletei számára.¹¹⁶ A Mi-17-es, Mi-24-es, B-727-es vagy Pilatus kiképzőgépeket és a hozzá szükséges személyzetet a piacról szerezték be. Az EO/Ibis Air együttműködésnek köszönhetően 1995-ben 20 helikopterrel voltak jelen a műveletekben. Ugyan így megtalálhatóak voltak a páncélos technikák is a vállalat eszköz parkjában (pl.: BMP-1).

A katonai erőt biztosító vállalatok alkalmazásának tanulságai

A szakértők között jelenleg egyetértés van arról, hogy napjainkban nincsenek katonai erőt biztosító vállalatok a piacon. Az utolsó magát katonai erőt biztosító vállalatnak valló PMC a brit *Sandline International* 2004 áprilisában szüntette be tevékenységét.

A katonai szolgáltató ipar legérdekesebb vállalatainak eltűnéséhez véleményünk szerint az alábbi okok járultak hozzá:

- A legitim erőszak monopóliumának a katonai erőt biztosító vállalatok alkalmazásával történő visszaállításának gyakorlata a '90-es években nem számított legitimnek a nemzetközi közösség meghatározó szereplői szerint.
- A gyenge vagy bukott állami kormányzat gazdasági nehézségei következtében nem volt képes önállóan kifizetni a katonai magánvállalat alkalmazásának költségeit, amely bizonyos esetekben megközelítette az éves védelmi költségvetés szintjét.¹¹⁷
- A gyenge vagy bukott állami kormányzat nem rendelkezett a katonai magánvállalat felügyeletéhez és ellenőrzéséhez szükséges intézményi, jogszabályi háttérrel és képességekkel. A kormány lényegében szabadkezet adott a halálos erőszak alkalmazásával járó feladat teljesítéséhez.
- A katonai erőt biztosító vállalat felfogadásával és az állami intézményrendszerbe történő integrálásával a kormányzat diszkreditálta az állam legerősebb intézményét, a hadsereget. A hatalmi viszonyok

¹¹⁵ A SRC több hasonló profillal rendelkező vállalatot tulajdonolt: például a *Saracen*-t, a *Lifeguard*ot vagy a *Teleservices*-t vagy a logisztikában és a építőmérnöki munkákban jeleskedő *Falconeer* vagy a *Bridge International*. l. Singer: *i. m.* 104. o.

¹¹⁶ Az IBIS Air ukrán és orosz származású pilótái repültek az angolai légielő Míg-27-as és Szu-25-ös vadászbombázóit is.

¹¹⁷ Lásd Pápua Új-Guinea 1996-os védelmi költségvetése az 1998-as Military Balance adatai szerint 52 millió dollárt tettek ki. Ezzel szemben a Sandline 40 fős „különleges műveleti csoportjának” alkalmazása felszereléssel együtt 36 millió dollárjába került volna a port morbsy-i kormányzatnak.

megváltozásával a hadsereg vezetői katonai puccsot szerveztek a status quo visszaállítására.

1.) Nemzetközi elítélés

A nemzetközi közösség meghatározó szereplői zsoldos tevékenységnek bélyegezték a dél-afrikai *Executive Outcomes* és a brit *Sandline International* állami felhatalmazás alapján végzett tevékenységét. Az USA és Nagy-Britannia *soft power* nyomásgyakorlási eszközök alkalmazásával próbálta rábírní a bukott államok kormányait, hogy az azonnali katonai beavatkozást igénylő biztonsági probléma elhárításával – az ország területi integritásának visszaállításával - azonnal bontsák fel a szerződést a PMC-vel.¹¹⁸

A meghatározó állami szereplők esetében mögöttes érdekeket is találhatunk, amelyek hatást gyakorolhattak a bukott állami PMC alkalmazással kapcsolatos magatartásra. Például 1995 decemberében maga Bill Clinton amerikai elnök személyes lobbizásának hatására mondta fel a szerződést dos Santos angolai kormányfő az *Executive Outcomes*-al.¹¹⁹ Az eset érdekessége, hogy az angolai hadsereg kiképzésére vonatkozó szerződést az amerikai kormányzattal szoros viszonyt ápoló amerikai katonai tanácsadó vállalat az *MPRI* kapta meg.¹²⁰

2.) Köz és magán érdek összefonódása

A katonai erőt biztosító vállalatok bukott állami alkalmazásánál összefonódtak a köz (legitim kormány) és a magán (bányavállalat) érdekek. A súlyos forráshiánnyal küzdő kormánynak egybeesett az érdeke az olaj vagy bányavállalat mögött lévő befektetői csoportéval: visszaszerezni az ellenőrzést, az ország területe felett, felszabadítani a lelőhelyeket, hogy a vállalatok koncesszióban megkezdhessék a kitermelést. A kitermelésből származó adóbevétellel az állam tovább finanszírozhatta katonai tevékenységét.

Egy-két példán keresztül illusztrálnánk a magán érdek jelenlétét: Az *Executive Outcomes* 1993-ban annak köszönhető az első két hónapos angolai szerződését, hogy az Anthony Buckingham érdekeltségi körébe tartozó *Branch Energy* vállalatnak napi 20 ezer dollárjába került az, hogy az UNITA előrenyomulása következtében le kellett állítania a próbafúrásokat a soyo-i olajmezőn.¹²¹ Buckingham felvette a kapcsolatot az angolai állami olajvállalattal, majd megállapodtak, hogy közös problémájuk felszámolásának költségeit felesbe fizetik.

Pár nappal az után, hogy az EO visszafoglalta a kőolajlelőhelyet, az UNITA koncentrált támadást indított, melynek következtében több EO alkalmazott életét vesztette. A fellelhető visszaemlékezések szerint a helyszínen tartózkodó

¹¹⁸ Ilyen *soft power* nyomásgyakorlási eszköz az IMF vagy világbanki hitel folyósításához kötött előzetes kritérium, hogy a megbízó azonnal bontsa fel a szerződést a katonai erőt biztosító vállalattal.

¹¹⁹ Singer: *i. m.* 109. o.

¹²⁰ Angolában számos amerikai olajvállalat végzett kitermelést ebben az időben. Így a dél-afrikai katonai erőt biztosító vállalat amerikai katonai tanácsadó vállalattal való felváltása a közvetlen amerikai érdekérvényesítést szolgálta.

¹²¹ Tim Spicer: *An Unorthodox Soldier* Mainstream Publishing 1999, 143. o.

Buckingham lélekjelenléte és pénztárcájának köszönhetően tudta a PMC megtartani a területet, mivel az angol üzletember mindenkinek plusz pénzt ígért, ha marad és visszaveri az ellenséget.

Az *EO* Sierra Leonei alkalmazása során is megtalálhatóak a magánérdekek. 1996 januárjában Maada Bio dandártábornok, vezérkari főnök puccsot hajtott végre a katonából lett elnök Valentine Strasser-kormányára ellen.¹²² A katonai puccs idején az EO az ország keleti felében található kono-i gyémántbányák őrzés-védelmét biztosította, nem avatkozott be megbízója oldalán. Nem tett semmit azért, hogy Strasser elnök visszaszerezze a hatalmat és nem is hagyta el az országot miután Bio hatalomra került.

A brit *Sandline International* Pápua-új Guineai szerepvállalása során is megtaláljuk az EO mögött álló üzleti köröket. Buckingham segített Spicernek a port Morsby-i kormánnyal történő tárgyalások során.¹²³

3.) Felügyelet és ellenőrzés hiánya

A kiszervezett katonai feladatok állami felügyelete és ellenőrzése az azonnali katonai beavatkozást igénylő bukott állami kliens számára másod vagy harmadrendű kérdésnek minősült. A főváros határában tevékenykedő, az ország területének 80-90 %-át ellenőrző lázadó fegyveres erők előrenyomulásának megállítására abszolút prioritást élvezett. A területi integritás visszaállítása után a gyenge állami kormányzat intézményi kultúrája következtében rendkívül gyenge felügyeleti és ellenőrzési képességgel rendelkezett. A gyenge felügyeleti mechanizmusok következtében az alkalmazó állam nem vonta felelősségre a katonai magánvállalati alkalmazottakat az esetleges túlkapásaikért. A PMC alkalmazottjai lényegében büntetlenséget élveztek.

4.) Belső hatalmi viszonyokra gyakorolt hatás

A katonai erőt biztosító vállalat alkalmazása rövidtávon jelentős előnyökkel jár a bukott állam kormányzata számára. Középtávon azonban destabilizálhatja a kormány hatalmát. A PMC felfogadásával a kormány elismeri, hogy a hadsereg nem képes önerőből visszaszorítani a lázadó katonai erőket, azaz deklarálja a szervezet funkcionális alkalmatlanságát.

A PMC feladata ellátásához – kiképzés, hadsereg alakulatainak vezetése a harcokban stb. - összekötőket delegált a védelmi minisztériumba, a vezérkari főnök mellé és az alakulat parancsnokához. A politikai vezetés és a hadsereg közé beékelődő külső szakmai elem következtében azonban a hadseregnek megváltozik az államhatalomban elfoglalt helye. A patronázs rendszer alapján szerveződött katonai felsővezetői kör számára a PMC politikai szereplővé avanszál. Az államhatalom rendszerében elfoglalt hely visszaszerzésnek egyik legegyszerűbb

¹²² A 26 éves Strasser százados 1992 áprilisában ragadta magához a hatalmat, mikor katonai puccsot szervezett a hét éve hatalmon lévő Joseph Monneh kormányára ellen.

¹²³ Spicer: *i. m.* 159. o.

módja a katonai magánvállalatot felfogadó kormány katonai puccsal történő megbuktatása.

A Pápua Új-Guineai (*Papua New Guinea*, továbbiakban PNG) Bouganville szigetén található Panguna rézbánya a '80-as évek végén az állam export-bevételeink 45 %-át biztosította. 1989-ben a szigetlakók függetlenségi harcot indítottak a bánya bevételeinek igazságosabb elosztásáért. A port morsby-i kormányzat és a Bouganville-i Forradalmi Hadsereg (*Bouganville Revolutionary Army*, BRA) közötti harcokban a tíz év alatt egyes becslések szerint 15-20 ezer szigetlakó vesztette életét. A fegyveres ellenállás következtében leállított bányászati tevékenységből származó bevételek kiesése jelentős hatást gyakorolt Pápua Új-Guinea gazdaságára.

A probléma megoldásához Mathias Ijape védelmi miniszter PNG hagyományos patrónusához, Ausztráliához fordult katonai segítségért. A canberrai kormányzat többször is visszautasította a haditechnikai eszközök (helikopterek) átadását, illetve a hathatós katonai segítségnyújtást.¹²⁴

A PNG hadsereg több alkalommal is megkísérelte visszafoglalni a szigetet, azonban minden egyes kísérlete kudarcba fulladt.

Julius Chan miniszterelnöknek nem maradt más választása, mint hogy a magán szektorhoz forduljon segítségért. 1997. január 31-én a kormány és a Sandline International képviselői aláírták azt a 36 millió dolláros szerződést, melynek értelmében a PMC 40 fős különleges műveleti erővel, 2 db Mi-24-es harci helikopter és 2 db Mi-17-es szállító helikopterrel csatlakozik a hadsereghez a Panguna bánya visszafoglalásához.¹²⁵ A szerződés szerint a vállalat összekötőket delegált a miniszterelnöki hivatalba, a védelmi miniszter és a vezérkari főnök mellé.

Azonban még mielőtt a hadműveletek megkezdődhetek volna Jerry Singirok tábornok a hadsereg vezérkari főnöke 1997. március 16-án éjjel katonai puccsot szervezett. Egyetlen egy követelése az volt, hogy a katonai erőt biztosító vállalat azonnal hagyja el az országot. Chan miniszterelnök a fokozódó belpolitikai és külpolitikai (Ausztrália) nyomás hatására egy héttel később felbontotta a kormányzat és a vállalat által kötött szerződést, majd március 25-én lemondott hivataláról.

Az államoknak nyújtott magán fegyveres segély (relief with teeth) koncepciója

Annak ellenére, hogy a katonai erőt biztosító vállalatok tevékenységét a nemzetközi közösség meghatározó szereplői illegitimnek minősítették, a bukott

¹²⁴ Spicer: *i. m.* 151-203. o.

¹²⁵ Singer: *i. m.* 253-254. o.

államok számára nyújtott katonai segítség koncepciója napjainkban is számos embert foglalkoztat. Robert Young Pelton, író, haditudósító 2006-ban kiadott *Licensed to Kill* könyvében beszámol a *Blackwater* katonai-biztonsági vállalat alapítójának és tulajdonosának elképzeléséről.¹²⁶

Eric Prince üzleti elképzelése az *Executive Outcomes* '90-es években elért sikerein alapul. Prince véleménye szerint az ENSZ költségvetésének mintegy 70 %-át költi békefenntartásra évente. Azonban a kék sisakos békefenntartó katonák hadviselő felekre gyakorolt hatása csekély, a tevékenységet gyakran korrupció kíséri, továbbá az ENSZ erőkbe felajánlott harmadik világbeli katonák kiképzése és felszerelése némi kívánni valót hagy maga után.

Az EO eredményességének és a költséghatékonyságának szemléltetésére számos szakíró párhuzamot von a dél-afrikai PMC és ebben az időben Angolában állomásozó pár száz fős ENSZ békefenntartó erő között.¹²⁷ Az UNAVEM II. négyéves alkalmazásának költségei több mint 175 millió dollárjába került a nemzetközi közösségnek.¹²⁸ Az EO-hoz képest kétszeres létszám és kétszeres költségek ellenére az ENSZ-erők jelenléte rendkívül kis hatást gyakorolt a szembenálló felekre. A dél-afrikai vállalat eredményessége mögött az állt, hogy az angolai hadsereg funkcióját látta el, halálos erőszakot alkalmazott állami felhatalmazás alapján. Az ENSZ kéksisakosai ezzel szemben békefenntartó tevékenységet folytattak, amely teljesen más taktikát, fegyverzetet és politikai támogatást követel, mind a teljes kormányzati felhatalmazás alapján végzett támadó harc.

A *Blackwater* államok számára nyújtott magán katonai segély koncepciójáról J. Cofer Balck,¹²⁹ a *Blackwater* volt alelnöke beszélt nyilvánosan 2006 tavaszán a Különleges Műveleti Erők Jordán fővárosban rendezett kiállításán. Állítása szerint cége akár egy dandárnyi erőt (kb. 2000 fő) is képes lenne kiállítani.¹³⁰ A magán fegyveres segély koncepciója szerint a vállalat által szervezett expedíciós erőt (szállító és harci helikopterek, harci gépek és páncélozott szállítójárművek) az Amerikai Egyesült Államok – harmadik világbeli - szövetségeseinek megsegítésére vethetnék be.¹³¹ Az akció végével a PMC által alkalmazott eszközöket visszaszállítanák az USA-ba.

A kezdeményezés lényege, a bukott államok polgárháborús konfliktusainak hatékonyabb kezelése. Jelenleg ugyanis a nemzetközi közösség meghatározó szereplői számára túl nagy járulékos költséggel jár a bukott államok belső

¹²⁶ Robert Young Pelton: *Licensed to Kill* Crown, 2006; 3-6. o.

¹²⁷ UNAVEM II (1991-1995)

¹²⁸ <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/Unavem2/UnavemIIF.html> (letöltve: 2009. május 29.)

¹²⁹ Joseph Cofer Black 28 évet szolgált a CIA-nál. 1999-től három éven át a hírszerzés terror elhárító központjának igazgatójaként tevékenykedett. 2002-től két éven át a külügyminisztérium nagykövetségi rangú terror elhárítási fő koordinátori feladatait látta el. 2005. február és 2009. márciusa között a *Blackwater* alelnökeként és számos Prince érdekeltségi körébe tartozó vállalat elnökeként tevékenykedett.

¹³⁰ Doug Brooks a Nemzetközi Békeműveletek Társaságának (IPOA) elnöke szerint az elgondolás inkább egy zászlóaljnyi méretű erőre vonatkozik. (Emails konzultáció Doug Brooksal 2007. január 10.).

¹³¹ Pelton: *i. m.* 4. o.

konfliktusaiba való katonai bevonódás. Az elképzelés szerint a PMC megfelelő politikai támogatás megszerzése esetén a (baráti állam) kormányerőinek oldalán avatkozna be a konfliktusba. A katonai erőt biztosító vállalatok alkalmazása során tapasztalható problémákat azzal küszöbölne ki, hogy egy erős állam, jelen esetben az Amerikai Egyesült Államok lenne a megrendelő, s az USA gondoskodna a tevékenység megfelelő felügyeletéről és ellenőrzéséről.

Eric Prince szándékának komolyságát jelzi, hogy a vállalat 2007 augusztusában kiképzési céllal rendelt egy *Embarer Super Tucano turbo* légszaváros katonai repülőgépet, amelyet az alacsony intenzitású konfliktusok hatékony harci gépeként ismer a világ.¹³² A repülőgépet 2008 februárjában leszállították, a vállalati honlap tanulsága szerint a Super Tucano a repülőgépek üzemeltetésére specializálódott *Presidential Airways* állományába tartozik.¹³³

Az államok számára nyújtandó katonai segély megvalósításának lehetősége a vállalat életében bekövetkezett változások – külügyminisztériumi diplomáciai védelmi szerződés lejárta - és a demokrata Obama-kormányzat hatalomra kerülése következtében jelentősen csökkent. Amennyiben az expedíciós erő alkalmazása valóban szóba kerülne Washingtonban, akkor első lépésként meg kellene változtatni az ún. kizárólagos kormányzati funkciókat meghatározó Szövetségi Beszerzési Szabályozást (*Federal Acquisition Regulation, továbbiakban FAR*).¹³⁴ A dokumentumban található felsorolás szerint ugyanis a katonai alakulat parancsnoklása a kizárólagos kormányzati funkciók körébe tartozik. Ezáltal jelen pillanatban a Prince-féle magán katonai segély (*relief with teeth*) elképzelése jogszabályba ütközik.

A katonai erőt biztosító vállalatok mellett a katonai biztonsági vállalatok jelenítik meg a fegyveres tevékenységet ellátó katonai magánvállalatok másik csoportját.

A fegyveres katonai-biztonsági szolgáltatások iránti amerikai kereslet

A katonai-biztonsági vállalatok (*private security companies, továbbiakban PSC*) szolgáltatásai iránti kereslet az amerikai vezetéssel indított terror elleni háborúval és az „Iraki szabadság” hadművelettel jelent meg a piacon. Az iraki események hatására olyannyira gyorsan megnőtt a katonai-biztonsági szolgáltatá-

¹³² *The Penny Drops: COIN Aircraft for Blackwater 2007*. augusztus 30., www.defenceindustrydaily.com

¹³³ <http://www.aviationworldwideservices.com/presidential.html> (letöltve: 2009. május 31.)

¹³⁴ Congressional Research Service Report on Private Security Contractors in Iraq September 29, 2008. A FAR dokumentumban található felsorolás szerint kizárólagos kormányzati tevékenység közé tartozik: 1.) katonai alakulat parancsnoklása; 2.) külpolitikai tevékenység végzése; 3.) a külpolitika meghatározása; 4.) a hírszerzés és elhárítás irányvonalának meghatározása, illetve 5.) a hírszerzés és elhárítás tevékenységének ellenőrzése.

sok iránti kereslet, hogy az invázió évének végére az Irakban dolgozó hatvan katonai-biztonsági vállalatok alkalmazottjainak létszáma elérte a huszonöt ezret. Ezáltal a katonai-biztonsági cégek szolgáltatták a második legnagyobb számú kontingenst az amerikai hadsereg mögött az öböl menti országban.

David Isenberg szerint a katonai biztonsági vállalatok szolgáltatásai iránti óriási kereslet mögött két tényezőt azonosíthatunk:¹³⁵ 1.) a Bush-adminisztráció alábecsülte azt a katonai létszámot mely, elengedhetetlenül szükséges lett volna az iraki béke és biztonság fenntartásában és megteremtésében. 2.) a republikánus-kormányzat nem látta előre az ellenálló (*insurgents*) csoportok tevékenységének fokozódását, illetve ennek hatását az újjáépítésre. Az újjáépítésben érdekelt vállalatoknak nem maradt más választásuk, mint hogy katonai-biztonsági vállalatokat fogadjanak fel az alkalmazottjaik védelme érdekében.

A katonai-biztonsági vállalatok

A katonai-biztonsági vállalatok jellemzője, hogy alkalmazottaik közvetlen kapcsolatba kerülnek tevékenységük során a biztonságot veszélyeztető nem állami szereplőkkel. Ezáltal hasonló veszéllyel néznek szembe, mint a konfliktus zónában tevékenykedő katonák. A biztonsági környezet jellege következtében a PSC-k feladatuk ellátásához katonai taktikát és a hadseregekre jellemző könnyű fegyverzetet alkalmaznak. A PSC-k klienseinek közös ismertetőjele, hogy tevékenységük ellátásához és alkalmazottjaik személyvédelméhez azonnali biztonsági intézkedések megtételére van szükség. A magáncégek szolgáltatásai között leginkább a fegyveres konvojbiztosítás, személy- és objektum védelem érdemel említést.

Fegyveres tevékenység: kizárólagos kormányzati funkció?

A katonai-biztonsági vállalatok kormányzati alkalmazásánál minden egyes esetben meg kell vizsgálni, hogy a kiszervezendő fegyveres tevékenység nem tartozik-e bele az előre meghatározott kizárólagos kormányzati tevékenységek körébe. Ha igen akkor a az adott tevékenység nem szervezhető ki. Az Amerikai Egyesült Államokban mind összkormányzati, mind szakminisztériumokra lebontva meg vannak határozva a kizárólagos kormányzati tevékenységek.

A védelmi minisztériumra vonatkozó FAR-rezsim a Védelmi Szövetségi Beszerzési Szabályozás Kiegészítése (*Defense Federal Acquisition Regulation Supplement, DFARS*) nem tiltja a hadsereg mellett szolgáló fegyveres katonai-biztonsági vállalatok alkalmazását.¹³⁶ A fegyverhasználatra vonatkozóan egyetlen kitévelt tesz, mely szerint halálos erőszakot (*deadly forces*) csak védelmi cézzal lehet használni. A DFARS egyik 2006-os módosítása szerint az önvédelem mellett „*Csak akkor alkalmazhat [a szolgáltató] halálos erőszakot a szerző-*

¹³⁵ David Isenberg: *Challenges of Security Privatisation in Iraq; Private Actors and Security Governance* edited by Alan Bryden and Marina Caparini Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2006 pp. 151-152

¹³⁶ CRS Report *i. m.*

désben foglalt feladatok ellátása során, ha az elengedhetetlenül szükséges a védett személyek, vagy objektumok biztonságának garantálásához.”.

A védelmi (defenzív) és támadó (offenzív) jellegű fegyverhasználaton alapuló megközelítés egyik gyengesége, hogy nagyon nehéz olyan objektív kritériumrendszert felállítani, amellyel egyértelműen megállapítható, hogy egy adott vállalat a szerződésben foglaltak teljesítése során offenzív vagy defenzív tevékenységet lát el. Például: egy magáncég által védett logisztikai konvojt ért támadás során a fegyverhasználathoz folyamodó fegyveres biztonsági szolgáltatóval kapcsolatban nem lehet pontosan megállapítani, hogy az adott cselekedete védelmi (passzív) vagy támadó (aktív) jellegű volt-e. A fentiek eldöntéséhez a következő kérdéseket kell utólagosan megválaszolni: *indokolt volt-e az önvédelem?; a fegyverhasználat a támadással arányos mértékben került-e alkalmazásra, vagy túllépte a támadás okozta közvetlen veszély elhárításának mértékét.? Az ellenreakció során a fegyverből leadott lövések csak a támadót hatástalanították vagy nem? stb.*

Ez a fajta megközelítés a fegyverhasználó (alkalmazott) szubjektív helyzetértékelésén alapul, amelynek következtében az egymáshoz hasonló esetekben is teljesen más eredményt hozhat.

A katonai biztonsági vállalatok amerikai kormányzati alkalmazása Irakban

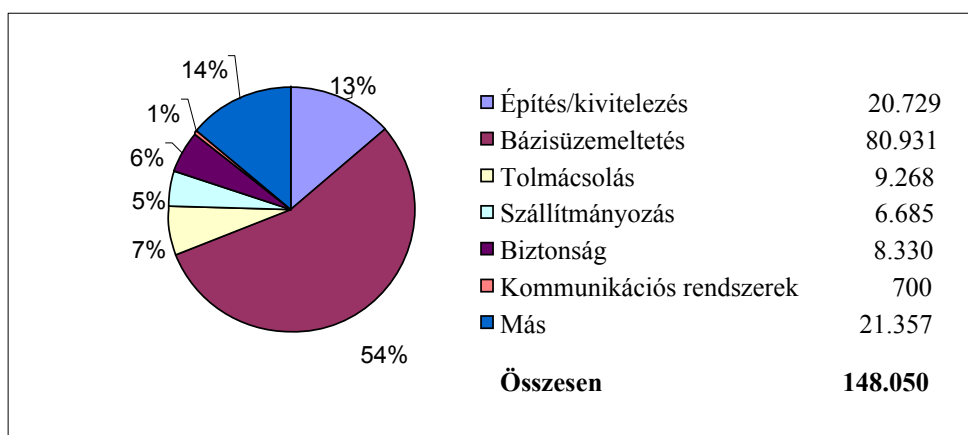
A Katonai-biztonsági Vállalatok Iraki Társaságának (*Private Security Company Association of Iraq, PSCAI*) 2008. júniusi becslése szerint a katonai-biztonsági területen Irakban dolgozó kontraktorok száma megközelítette a 30 ezret.¹³⁷ A katonai magánvállalatok két legnagyobb kormányzati megrendelőjének a Pentagon és a külügyminisztérium számít. A két minisztérium körülbelül 10-11 ezer fegyveres kontraktort alkalmaz Irakban. Azonban számuk a folyamatosan változó igényeknek megfelelően állandóan változik.

A katonai biztonsági vállalatok legnagyobb állami megrendelőjének az Amerikai Egyesült Államok számít. Az Amerikai Hadsereg Központi Parancsnokságának (USCENTOM) 2009-es első negyedévi adatai szerint az Irakban szolgáló, Pentagon alkalmazásában álló 148 ezer kontraktor közül, mintegy 8330-an dolgoztak a katonai biztonsági területen.

A Pentagon alkalmazásában álló kontraktorok tevékenység szerinti felosztása Irakban (2009. I. negyedév)¹³⁸

¹³⁷ Ez a létszám az újjáépítésben résztvevő vállalatok és nem-kormányzati szervezetek számára dolgozó katonai-biztonsági vállalati alkalmazottakat is tartalmazza.

¹³⁸ Mint a USCENTOM grafikonon látható a legnagyobb volumenű katonai szolgáltató ipari tevékenység a katonai támogató vállalatok (KBR, DynCorp International, Flour International) munkája teszi ki. Jelen tanulmányban a katonai-biztonsági vállalatokkal foglalkozunk. A katonai magánvállalatok iraki tevékenységéről lásd: Varga Krisztián: Civilek a harcmezőn – katonai magánvállalatok. MKI-tanulmányok 2009/12. szám. (2009. május 04.) Magyar Külügyi Intézet www.kulugyi-intezet.hu

Forrás: USCENTCOM

Az Iraki Újjáépítésért Felelős Vizsgálóbiztos (*Special Investigation General on Iraqi Reconstruction, továbbiakban SIGIR*) 2008 októberében kiadott jelentése szerint 2003 és 2008 nyara között mintegy 6 milliárd dollár értékben kötött szerződést az amerikai kormányzattal 310 katonai-biztonsági vállalat.¹³⁹ A 6 milliárd dollárból 4,8 milliárd származott a külügyminisztériummal, védelmi minisztériummal, illetve az USAID-el kötött szerződésekből, míg a fennmaradó 1,2 milliárd dollárt az iraki újjáépítésben résztvevő vállalatok fizették ki PSC alvállalkozóknak különböző kormányzati alapból.

A biztonsági szolgáltatásokra fordított kormányzati pénz 90 %-a 77 vállalat részére lett kifizetve, melyek közül a tíz legnagyobb katonai-biztonsági szolgáltató Irakban csökkenő sorrendben a következő: (1.) *Blackwater*,¹⁴⁰ (2.) *AEGIS Defence*, (3.) *DynCorp*, (4.) *Triple Canopy*, (5.) *EOD Technologies*, (6.) *Sabre International Security*, (7.) *SOC-SMG*¹⁴¹, (8.) *Agility Logistics*, (9.) *Utility Resources Group*, (10.) *ArmourGroup*.

Külügyminisztérium

A külügyminisztérium 2000 márciusában írta ki a diplomatáinak és követési épületeinek védelméről szóló Világméretű Személyvédelmi Szolgáltatás (*Wordwide Personel Protective Service, továbbiakban WPPS*) szerződését a volt-Jugoszlávia területére, melyet a katonai logisztikában és tanácsadásban érdekelt PMC, a *DynCorp International* nyert el.

Az USA iraki beavatkozásával és a bagdadi amerikai követség 2004. júliusi megnyitásával a külügyminisztérium biztonsági szükségletei már meghaladták a szolgáltató *DynCorp* képességeit. Ezért a State Department leszerződött a *Blackwater*rel, illetve a *Triple Canopy*-val is.

¹³⁹ Agencies Need Improved Financial Data Reporting for Private Security Contractors SIGIR-09-005, 2008. október 30.

¹⁴⁰ A Blackwater az utóbbi időben többször is nevet változtatott. Először 2007 októberében Blackwater USA-ról Blackwater Worldwide-ra, majd 2009. február közepén Xe-re.

¹⁴¹ A vállalat teljes neve Special Operations Consulting Security Management Group, továbbiakban (SOC-SMG).

A külügy a megváltozott biztonsági környezetre és igényekre való tekintettel 2005-ben újból kiírta a WPPS II. néven ismerté vált szerződését. Az egy plusz négy évre szóló határozatlan teljesítési idejű és határozatlan mennyiségű (*indefinite-delivery/indefinite-quantity*) szerződést a már korábban alkalmazott három vállalat (*Blackwater USA, DynCorp International* és a *Triple Canopy*) nyerte el.¹⁴²

A minisztérium a 2005-2008-as költségvetési időszakban mintegy 2 milliárd dollárt szánt a diplomatáinak és épületeinek katonai-biztonsági vállalatokkal történő védelmére.

A hivatalos adatok szerint WPPS II. három vállalata mintegy 1290 főt foglalkoztatott 2008. szeptember 1-én a WPPS II. szerződés keretében.

WPPS II. Irak (2008. szeptember 1-jei állapot)

Vállalat	Testőr (személyvédelem)	Adminisztratív állomány	Ór (objektum védelem)	Összesen
Blackwater	601	205	162	968
DynCorp	78	23	52	153
Triple Canopy	80	29	60a	169
Összesen	759	257	274	1290

a - A Triple Canopy a szerződés szerint 166 órral rendelkezik, de a szeptember elei váltások miatt csak 60 fő látta el a feladatát

Forrás: State Department

A WPPS II. 2009. május elején lejárt. A legnagyobb változás, hogy a Blackwater/Xe-vel a State Department nem hosszabbította meg a szerződést. A moyock-i vállalat portfólióját a Triple Canopy veszi át a WPPS III-ban, melynek részletei a tanulmány írásának időpontjában még nem ismertek.

A diplomaták és a diplomáciai épületek védelmének különlegességének következtében a külügyminisztérium kizárólag amerikai katonai biztonsági vállalatokat alkalmaz.

Habár a külügyminisztérium Diplomáciai Védelmi Szolgálat (Bureau of Diplomatic Security, DS) képtelen lenne ellátni feladatait a WPPS szerződés keretében foglalkoztatott katonai-biztonsági vállalatok nélkül. A DS 2008-as tevékenységéről kiadott hivatalos brosúrában csak egyetlen egy adat található a

¹⁴² Az eredeti elképzelések szerint Irakban csak egyetlen egy katonai-biztonsági vállalat védte volna az amerikai diplomatákat, azonban be kellett látnia a külügynek: hogy (1.) egyetlen szolgáltató sem rendelkezik akkora kapacitással hogy egymaga el tudná látni a feladatot; (2.) a három szolgáltató alkalmazása biztosítékot jelent arra az esetre, ha az egyik vállalat kivonulna a piacról akkor se szűnjön meg a szolgáltatás; továbbá (3.) a katonai-biztonsági vállalatok közötti verseny biztosítja a kormánynak az alacsony árat.

kontraktorok alkalmazásával kapcsolatban: 2008. június 19-én szolgálatteljesítés közben Irakban elhunyt egy katonai-biztonsági magánvállalati alkalmazott.¹⁴³

Pentagon

A legfrissebb nyilvános adatok szerint 9218 katonai biztonsági kontraktor dolgozott 2009. I. negyedévében a Pentagon alárendeltségében Irakban, melyből 8701 dolgozott fegyveres biztonság területén.

Pentagon alkalmazásában álló PCS-k kontraktorai (2009. I. negyedév)

	Létszám	Amerikai	Harmadik országbeli	Helyi
DoD katonai-biztonsági kontraktorok létszáma Irakban	9,218	782	7,226	1,210
Fegyveres DoD katonai-biztonsági kontraktorok Irakban	<u>8,701</u>	<u>727</u>	<u>6,909</u>	<u>1,065</u>

Forrás: Pentagon

A védelmi minisztérium esetében a katonai bázisok fegyveres őrzés-védelmét, a Hadsereg Mérnöki Szolgálat (*US Army Corps of Engineers*) vezetőinek személyvédelmét, illetve a katonai-biztonsági vállalatok és a hadsereg alakulatai közötti műveleti koordinációt látják el. Az említett tevékenységek jellege, illetve a nagy igény (kereslet) következtében külföldi (nem amerikai) PSC-k és külföldi munkavállalók is elvégezhetik a feladatot.

TWISS

A Pentagon az Irakban található amerikai katonai bázisok őrzésvédelmére (*Theater-Wide Internal Security Services*, TWISS) 2007-ben írta ki pályázatát azzal a céllal, hogy csökkentse a hadsereg alakulatainak túlterheltségét. 2007 szeptemberében öt PSC-t bíztak meg a feladattal.¹⁴⁴ A TWISS egy éves szerződés, amelyet opcionálisan további két évre meg lehet hosszabbítani. A szerződés csomag értéke 450 millió dollár, melyből – a SIGIR jelentés alapján – 2009. március 17-ig 252.7 millió dollárt kötöttek le és 154.6 millió dollárt használtak fel.¹⁴⁵ A legnagyobb szerződéssel a SOC-SMG, míg a legkisebbel az újjáépítési műveleti központokat üzemeltető *AEGIS Defence* rendelkezik.

TWISS szerződések emberigénye (2009. március 17-i állapot)

Tevékenység/funkció	Létszám
Ór	7.399
Kutyás- tűzszerész	37

¹⁴³ Confronting the Threat: Diplomatic Security 2008 year in review p. 38. I. www.state.gov (letöltve:2009. május 25.).

¹⁴⁴ A TWISS szolgáltatók a hét legnagyobb katonai biztonsági cég közül kerültek ki. *Aegis Defence Services*, *EOD Technology Inc.*; *Sabre International Security*, *SOC-SMG*, és a *Triple Canopy*.

¹⁴⁵ SIGIR 09-017

Motozás	179
Adminisztráció	885
Támogató	80
Összesen	8580

Forrás: SIGIR

A TWISS szerződést elnyerő vállalatok fő feladatai a következők: 1) a katonai bázison történő ki és beléptetésekhez és az őrtornyokhoz szükséges munkaerő, fegyverzet és felszerelés biztosítása; 2) a kijelölt objektumok őrzés-védelmének ellátása, 3) a helyi munkaerő védelmének ellátása a bázisépítkezéseken; 4) összekötő csoportok működtetése.

A TWISS alá tartozó feladatok különböző nagyságú munkaerő vonzattal járnak, a legnagyobbaknak a bázisőrzési feladatok tekinthetők, amelyek munkaerő igénye bizonyos esetekben akár az 1000 főt is meghaladhatja bázisonként.

A TWISS egyik fő célja a hadsereg bázisait őrző katonák tehermentesítése volt. Az őrzés védelmi feladatok kiszervezésével csökkenthették a kontingens túlterheltségét. Ezáltal további katonai feladatok ellátására tudtak koncentrálni. A SIGIR felmérése szerint például a Bucca bázisra (*Camp Bucca*) települt 417 kontraktor 350 katona számára tette lehetővé további beosztások ellátását. Míg a Hammer előretolt műveleti bázisnál (*Hammer forward operation base*) 102 katonát váltott ki az oda küldött 124 kontraktor.¹⁴⁶

A katonai-biztonsági vállalatok iraki tevékenységének amerikai kormányzati kereslete mögött az állami intézmények (külügyminisztérium Diplomáciai Védelmi Szolgálat, amerikai hadsereg) kapacitáshiánya és a megváltozott biztonsági körülményekkel kapcsolatos kormányzati felkészületlenség áll. A katonai magánvállalatok alkalmazásával Washington korrigálni tudta az állami intézmények képességihiányából származó problémáit.

A PSC-k nem szándékozott következményeire adott kormányzati válaszok

A hirtelen megjelenő nagy állami kereslet következtében a katonai-biztonsági vállalatok tevékenységének szabályozatlansága számos nem szándékozott következménnyel járt, amelyek közül a legnagyobb a Blackwater tizenhét halálos áldozatot és huszonzét sérültet követelő Nisour-téri incidense számít. A 2007. szeptember 16-i nyugat-bagdadi mintegy 20 percig tartó lövöldözés után Condoleezza Rice amerikai külügyminiszter vizsgálatot rendelt el, mellyel Patrick F. Kennedy külügyminiszter-helyetteset bízta meg. Kennedy október 4-én közzétett gyorsjelentésén alapulva a 2007. december 5-én a külügyminisztérium és a védelmi minisztérium egyetértési nyilatkozatot (továbbiakban MOU) fogadott el. John Negroponte külügyminiszter-helyettes és Gordon England védelmi miniszter-helyettes megállapodtak a kormányzat számára Irakban dolgozó kato-

¹⁴⁶ SIGIR 09-017

nai-biztonsági vállalatok elszámoltathatóságának és az általuk folytatott fegyveres őrző-védő tevékenység szabályozásának alapelveiről és eljárásairól.

Washington jelentős veszteség érte a katonai-biztonsági vállalatok tevékenységéből adódó nem szándékozott következmények miatt. Az iraki katonai műveletek során a PSC-k felelősségre vonásának szabályozatlansága nagymértékben rontotta az amerikai Irak politika és a hadsereg tevékenységének megítélését az iraki lakosság körében. A 2003 óta Irakban tevékenykedő fegyveres kontraktorok szabályozásának kérdése csak négyévnyi alkalmazás után, a fent említett Blackwater-incidens hatására vált kiemelt kormányzati prioritássá.

Obama szenátor törvényjavaslatai

Habár a Bush-kormányzat csak 2007 őszén szánta el magát a katonai-biztonsági tevékenység összkormányzati szintű szabályozására, politikai próbálkozók már korábban is voltak a fegyveres PSC kontraktorok felelősségre vonására. Például Barack Obama még illinoisi szenátorként két törvényjavaslatot is beterveztett a szenátusban 2007 elején.¹⁴⁷ A kongresszusi online adatbázis szerint a megfelelő politikai támogatás hiányában a törvényjavaslatok nem jutottak túl a bizottsági szintű tárgyalásokon, ennek megfelelően nem váltak kötelező érvényűvé.¹⁴⁸

Habár a javaslatok nem emelkedtek jogerőre, az Obama-féle törvényjavaslatokból számos elem megtalálható a katonai magánvállalatok szabályozásával foglalkozó különböző jogszabályokban. Csak egy példát említenék és ez pedig a magán biztonsági funkció (*private security function*), amely a 2008-as költségvetési évre vonatkozó Nemzeti Védelmi Felhatalmazási Törvény (*National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2008*) 864-ik bekezdésének 5. (A), (B) pontjában manifesztálódott. Magánbiztonsági funkciónak (*private security function*) definiál a törvény minden olyan kontraktorok által végzett tevékenységet, amelyet fegyverrel látnak el.¹⁴⁹ Ezáltal magánbiztonsági funkciónak minősül a fegyveres személyvédelem, az objektum védelmet, illetve a konvojkísérés is, melyre külön szabályozás vonatkozik.

A két törvényjavaslat áttekintésével következtethetünk az Obama-adminisztráció katonai magánvállalatokkal kapcsolatos elképzeléseire.

2009. január 20-án több mint egy milliárd ember ült a TV-k előtt, hogy részese legyen annak a történelmi pillanatnak, amikor Barack Obama, az Amerikai Egyesült Államok első színes bőrű elnöke leteszi az esküjét. Még tartott a beiktatási beszéd, amikor a Fehérház honlapjára kattintva már olvashatóak voltak ad-

¹⁴⁷ Az S 624-es számot viselő (*Transparency and Accountability in Military and Security Contracting Act 2007*) törvényjavaslatot, illetve az S. 2147-es (*Security Contractor Accountability Act of 2007*) törvényjavaslatot.

¹⁴⁸ Az (S. 674) es számot viselő beadványról szóló kongresszusi bejegyzések között 2007. február 16-án a Szenátus Fegyveres Erők Bizottsága tűzte napirendre. Míg az (S. 2147)-es 2007. október 14-én az Igazságszolgáltatási Bizottságban vitáztak róla. l. www.thomas.gov

¹⁴⁹ (H.R. 4986) National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2008. l. www.thomas.gov

minisztrációjának kormányzásra vonatkozó elképzelései.¹⁵⁰ A „*the Agenda*” védelempolitikai elemei között megtalálhatóak a katonai outsourcing megreformálására vonatkozó feladatok is. Az új elnök a külügyminisztériumtól és a hadügyminisztériumtól olyan katonai outsourcingra vonatkozó stratégia kidolgozását várja el, amellyel átláthatóságot és elszámoltathatóságot teremtenek a katonai szolgáltatások állami megrendelésében, illetve megteremtik a katonai szolgáltatóipari szereplők számon kérhetőségének jogi alapjait. Ezáltal erősítve meg a kormányzat katonai outsourcingra vonatkozó felügyeleti és ellenőrző képességét.

Konklúzió

A '90-es évek bukott állami és napjaink erős állami gyakorlatát elemezve megállapítható, hogy a kormányok számos esetben élnek a - korábban a legitim erőszak monopóliuma alá sorolt - fegyveres katonai-biztonsági tevékenységek külső magánszereplők számára történő kiszervezésével. Annak megválaszolásához, hogy mely tevékenységek outsourcingja számít legitimnek vagy tiltottnak, a nemzetközi közösség meghatározó szereplőinek gyakorlatát érdemes alapul vennünk. A katonai-biztonsági tevékenységek korlátozott erőszak alkalmazásának engedélyezése mellett illegitimnek minősül a '90-es évek katonai-erőt biztosító vállalatok (*Executive Outcomes*) gyakorlata.

A jelenlegi tapasztalatok alapján a katonai szolgáltatások további konszolidációja prognosztizálható. Ezt támasztja alá az erős állami gyakorlat intézményesítését elősegítő 2008. szeptember 17-én aláírt montreux-i dokumentum megszületése, illetve az a tény, hogy a funkcionális szükségesség mellett egyre nagyobb fontossággal bír a kormányok számára a katonai magánvállalatok alkalmazásából származó nem szándékolt következmények csökkentése.¹⁵¹ Véleményünk szerint a katonai szolgáltatások volumenének növekedése következtében egyre több állam lesz majd érdekelt a jelenség szabályozásában, akár megrendelőként, az alkalmazás vagy a vállalat bejegyzési helye, illetve a kont-rakto-rok állampolgársága következtében.

¹⁵⁰ l. <http://www.whitehouse.gov/agenda/defense/> (letöltve: 2009. január 20.)

¹⁵¹ <http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/montreux-document-170908>.

ISZLÁM FUNDAMENTALIZMUS ÉS POLITIKAI ERŐSZAK EURÓPÁBAN

Politikai erőszak Európában

A nyugati világban (amelyhez hozzátartozik Ausztrália, Új-Zéland, Izrael is)¹⁵² az alapvető szabadságjogok és a demokratikus folyamatok tág teret adnak a legváltozatosabb politikai nézetek megjelentetésére, hangoztatására, békés úton történő megvitatására, politikai szándékok ütköztetésére, a sérelmek azonosítására és orvoslására. Más kultúrák (pl. a hindu és a latin-amerikai) talán korlátozottabb mértékben, de szintén lehetőséget adnak a vélemények és szándékok nyilvános megmértetésére. De a legtökéletesebb demokrácia sem old meg minden egyéni és közösségi sérelmet, nem garantálja minden nézet érvényre jutását – még kevésbé garantálja minden politikai cél megvalósítását. Az állam szuverenitása és a nemzetiségek önrendelkezése például egymást kizáró – de legalábbis nagyon nehezen összeegyeztethető – alapelvek: Korzika vagy független, vagy Franciaország szerves része, és nehéz olyan kompromisszumot találni, ami mindkét álláspont képviselői számára elfogadható.

Egyes nézetek képviselői akkor sem törődnek bele vereségükbe, ha az tiszta és fair parlamenti folyamatok eredménye, és készek igazságuk érvényre juttatása érdekében közvetlenebb, clausewitz-i eszközökhöz nyúlni. Mások okkal vagy ok nélkül kirekesztve érzik magukat a politikai folyamatokból, és erőszakos úton próbálják elérni, hogy a társadalom rájuk és az ő sérelmeikre is odafigyeljen. Megint mások az erőszakban a lassú és nehézkes politikai folyamatok rövidre zárásának lehetőségét látják. Az alkotmányos garanciák és jól működő demokratikus intézmények ellenére sem ritka jelenség tehát a politikai erőszak Európában. Legfeltűnőbb, legijesztőbb formája kétségtelenül a terrorizmus – de nem ez az egyetlen, nem ez a leggyakoribb, és talán nem is ez a legveszélyesebb formája.¹⁵³ Erőszakos utcai zavargások, nyílt ellenállás a rendvédelmi szervek

¹⁵² Samuel P. Huntington szerint a világ nyolc civilizációra osztható: nyugati, szláv-ortodox, iszlám, hindu, konfuciuszi, japán, latin-amerikai és afrikai. Akár egyetértünk a huntingtoni "civilizációk öszszecsapása" elmélettel, akár nem, e felosztás hasznos elemző eszköz. Huntington, Samuel P.: „The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, 1993. nyár

¹⁵³ A terrorizmusra fordított túlzott figyelem a valós és veszélyesebb probléma (az állam hatalma és tekintélye elleni széleskörű erőszakos kihívás) helyett annak egy tünetére összpontosítja a társadalom figyelmét. A biztonsági erőket is arra kényszeríti, hogy anyagi és emberi erőforrásaik jelentős részét a tünet kezelésére fordítsák. Az erőforrások helytelen allokációjánál veszélyesebb, hogy elmaradnak azok a lépések, amelyek egy minősített helyzet kezeléséhez szükségesek: nem történik meg a társadalom mozgósítása, nem lépnek működésbe a szükséges politikai, jogi és adminisztratív mechanizmusok. Kiss Álmos Péter: „A terrorizmusról – másképpen”, *Új Honvédségi Szemle*, Budapest, 2007.

intézkedéseinek, más etnikum/vallás/társadalmi osztály számára tiltott zónák fenntartása, más nézetek erőszakos fenyegetés útján történő elfojtása, más véleményeket közlő hírmédia vandalizálása és terjesztőik elleni erőszakos támadások – ezek szintén a politikai erőszak eszközei. Közös vonásuk, hogy (a terrorizmussal ellentétben) a legális és törvényellenes magatartásformák határesetei vagy egyenként nem különösebben nagy büntények és szabálysértések, ezért megelőző intézkedésekkel nehéz fellépni ellenük. További közös vonásuk, hogy mindig lehet hivatkozni a résztvevők/elkövetők „jogos felháborodására”, mint kiváltó okra.¹⁵⁴

A politikai erőszak forrásai rendkívül változatosak: német, olasz, belga, francia, görög anarchista és szélsőbaloldali csoportok; ír, korzikai, baszk, cseccsen, koszovói függetlenségi mozgalmak; szerb nacionalisták; olasz fasiszták; rasszista neonácik. Az utóbbi három évtizedben e források részben elapadtak. Az észak-írországi felkelés gyakorlatilag véget ért, a katolikus és protestáns, illetve köztársasági és lojalista ellentétek ütköztetése parlamenti keretek között folytatódik. A francia, olasz, német szélsőséges politikai szervezetek sorra elvéreztek a rendőrséggel vívott harcokban, vagy maguktól feloszlottak. A baszk és korzikai függetlenségi-nacionalista szervezetek továbbra is működnek, és az anarchisták továbbra is képesek agresszív, fiatal tömegeket az utcára vinni, de többé-kevésbé az iráni iszlám forradalom győzelme óta Európában a muszlimok váltak a politikai erőszak kezdeményezőivé.

Az Európai Unióban ma 15-25 millió muszlim él,¹⁵⁵ nagyrészt bevándorlók vagy azok első és második generációs leszármazottai. Integrálásuk az otthon adó társadalmakba (a számtalan egyéni kivételtől eltekintve) Európa-szerte kudarcnak bizonyult.¹⁵⁶ Élvezik a befogadó társadalom szabadságjogait és szolgáltatásait, de határozottan – és Európában született utódaik még határozottabban – elutasítják annak értékeit, erkölcsait, hagyományait és törvényeit. Akkor is görcsösen ragaszkodnak otthonról hozott szokásaikhoz és hagyományaikhoz és a Koránban lefektetett isteni törvényekhez, ha azok élesen ütköznek új hazájuk legalapvetőbb törvényeivel (pl. többnejűség, becsület-gyilkosság, kényszerhá-

szept., és Kiss Álmos Péter: „Átvihetők-e az aszimmetrikus hadviselés tapasztalatai?” *Hadtudomány*, Budapest, 2009.1-2 elektronikus szám. http://mhht.eu/hadtudomany/2009_e_8.pdf

¹⁵⁴Például egy utcai tüntetés – ami a legtöbb európai államban egy teljesen legális esemény – nagyon könnyen és nagyon rövid idő alatt féktelen erőszakkal járó utcai zavargássá alakulhat. Akár a szervezők szándékainak megfelelően történik ez, akár azzal ellentétben (pl. kívülállók beavatkozása következtében), a szándékosságot könnyű letagadni. Lásd például a budapesti 2006. szeptember-októberi eseményeket, a dán Mohamed-karikatúrák elleni tüntetéseket.

¹⁵⁵Pontos adat nincs. A lakosság vallási és etnikai hovatartozás szerinti nyilvántartását Európa nagy részében törvények tiltják, és az illegális bevándorlók millióiról csak nagyon pontatlan becslések állnak rendelkezésre.

¹⁵⁶Leiken, Robert S.: „Bearers of Global Jihad? Immigration and National Security after 9/11” The Nixon Center, Washington, DC, 2004. március. <http://www.nixoncenter.org/> Európában számtalan nem-muszlim bevándorló is él (vietnamiak, kínaiak, latin-amerikaiak, indiaiak). Integrálásuk a befogadó társadalmakba szintén nem problémamentes – de létszámuk és az integrálásukkal járó problémák meg sem közelítik a muszlimokkal tapasztaltakat.

zasság, női nemiszerv-csonkítás).¹⁵⁷ Beilleszkedés helyett a nagyobb városok peremkerületeiben mini-Pakisztánokat, mini-Algériákat, mini-Marokkókat hoztak létre (ahol aztán Pakisztán, Algéria, stb. társadalmi és gazdasági problémái hozzáadódnak a helyi, európai társadalmi és gazdasági problémákhoz). E szegregálódás egyik eredménye, hogy a muszlim közösségekben lényegesen alacsonyabb az iskolázottság és (részben ennek következményeként) lényegesen magasabb a munkanélküliség, mint a befogadó társadalomban.

E helyzet nem magától és nem véletlenül alakult ki. A második világháborút követő újjáépítéshez, majd az 1950-es és 1960-as évek gazdasági növekedéshez Nyugat-Európának nem különösebben képzett, de igénytelen és olcsó munkaerőre volt szüksége. Ezt a munkaadók Európa peremvidékein (Jugoszláviában, Törökországban) és a volt gyarmatokon (elsősorban Nyugat-Ázsiában és Észak-Afrikában) találták meg. Ha az akkoriban leginkább érintett államok (Franciaország, Anglia, Németország) kormányainak volt egyáltalán bármiféle koherens koncepciója, az csak rövid távú volt: a „vendégmunkások” dolgozzanak néhány évig, majd megtakarított pénzüikkel menjenek vissza hazájukba, és ott teremtsenek maguknak és családjuknak jobb életet. E modell csak rövid ideig, és csak az európai eredetű vendégmunkások esetében működött. Az alacsony felkészültséget igénylő munkahelyek fokozatosan megszűntek, de aki elvesztette munkáját, az nem tért haza (mert otthon semmiféle munkalehetőségre nem számíthatott), hanem a segélyen élő munkanélküliek létszámát növelte – a „családegyesítési program” keretében időközben betelepedett feleségeivel, gyermekeivel és már új hazájában született gyermekeivel együtt.¹⁵⁸

Az „ideiglenes” bevándorlók beilleszkedését eleinte sehol nem szorgalmazták. Ennek elsődleges oka, hogy a bevándorlókkal szembeni ellenérzéseket delegitimáló nyugati doktrínák (politikai korrektség, tolerancia, multikulturalizmus) akkor is kívánatosnak és pozitívumnak tartják a bevándorlók kulturális identitásának megőrzését, ha az társadalmi feszültségekhez és súrlódásokhoz vezet. De szerepet játszott a nyugat-európai paternalista rasszizmus is: az arabok, törökök, pakisztániak alkossanak festői színfoltokat Európa városaiban; üzemel-

¹⁵⁷Ye'or, Bat (2004): *Eurabia – The Euro-Arab Axis*, Farleigh Dickinson University Press, Teaneck, NJ és Madison, WI, 384 p. ISBN 0-8386-4077-X; Fallaci, Oriana (2002): *La rabbia e l'orgoglio*, RCS Libri SpA, Milano, 163 p. ISBN 88-17-86983-X, és Fallaci, Oriana (2004), *La forza della ragione*, Rizzoli International Publications, Inc, New York, 279 p. ISBN 88-17-00296-8.

¹⁵⁸Vitathatatlan, hogy Európa számára e bevándorlás nagyon előnyös volt, és az is vitathatatlan, hogy a jelenlegi demográfiai trend alapján további jelentős bevándorlásra van szükség. De ma már nem képzetlen és igénytelen, hanem nyelveket beszélő, a modern műszaki tudományokban, közgazdaságtanban, számítástechnikában és az úttörő tudományos határterületeken otthonosan mozgó munkaerőre van szükség. Ezt a munkaerőt nem lehet a Közel-Keleten és Észak-Afrikában megtalálni. Ennek ellenére a tömeges bevándorlás folytatódik, mert a tömeges bevándorlás ideológiai alapjai (tolerancia, multikulturalizmus és politikai korrektség) önálló életre keltek, és nemcsak a folyamat visszafordítását teszik lehetetlenné, de megállítást vagy lassítást is. Aki ma a bevándorlás leállítását vagy mérséklését mellett érvel, az *ipso facto* gyűlölettel teli rasszista, és erkölcsi és egzisztenciális szankciókra (Enoch Powell – London, 1968), bűnvádi eljárásokra (Brigitte Bardot – Párizs, 1997 és 2008 között öt alkalommal), halálos fenyegetésekre (Oriana Fallaci – New York, 2002-től haláláig), vagy erőszakos megtorlásra (Pym Fortuyn – Hilversum, 2002 és Theo van Gogh – Amszterdam, 2004) számíthat.

tessenek egzotikus üzleteket és jó éttermeket, de ne akarjanak hollanddá, norvégé, németté válni; ne várják, hogy a befogadó társadalom egyenrangúként elfogadja őket és állampolgári jogokat ad nekik.¹⁵⁹

A fundamentalista iszlám aktivistái kihasználták a vákuumot, amelyet a befogadó társadalmak politikai elitjei és kormány-tisztviselői hagytak, és ma ők irányítják Európa mini-Ázsiáit és mini-Afrikáit. Ellenőrzik a mecseteket, iskolákat, segély szervezeteket és jótékony intézményeket, szerkesztik a napi- és heti lapokat és internet web-lapokat, dominálják a TV-csatornákat.¹⁶⁰ Céljuk nem a bevándorlókat segíteni beilleszkedni a befogadó társadalomba és új hazájuk állampolgáraivá válni – ellenkezőleg: megakadályozni a bevándorlók beilleszkedését és tömegbázisként használni őket európai iszlám köztársaságok megteremtése során. Európai fülnek idegen doktrínát hirdetnek:¹⁶¹ a muszlimok ne nemzeti hovatartozásuk, ne eredeti hazájuk, de különösen ne új hazájuk alapján határozzák meg önmagukat, hanem vallásuk alapján; különüljenek el a *kufir* (hitetlen) többségi társadalomtól, ne tartsanak társasági, baráti viszonyt a hitetlenekkel, ne új hazájuk törvényeit, hanem a *sarija* (a Koránból és a Szunnából eredő isteni törvények) előírásait kövessék. A fiatalok járjanak muszlim igazgatású iskolába, vagy – ha ez nem megoldható – akkor a *sarija* és az iszlám értékei alapján, kritikával kezeljék az állami iskolai tananyagot.¹⁶² Nyugat-Európa egyes nagyvárosi negyedeiben ez az elkülönülés már nem csak politikai és kulturális értelemben, de fizikai, földrajzi értelemben is megvalósult. A politika, a bűnözés és fegyveres harc határterületén mozgó eszközökkel, hol erőszakkal, hol zaklatással, hol megfélemlítéssel, hol elviselhetetlen magatartással, hol féktelen utcai zavargásokkal kiszorították a nem-muszlim vallásúakat, és de facto kulturális, személyi, vallási és területi autonómiát teremtettek.

Így a fiatal muszlimok több forrásból (a befogadó társadalomtól, a munkaerő piactól, az aktivistáktól) is kapnak elkülönülésre ösztönző jelzéseket, és jelentős számban bizonyulnak fogékonyak a fundamentalista iszlám üzenetére. Barátok, rokonok, tanárok, imámok hatására, gyakran közvetlen környezetük tudta nélkül, nagyon rövid idő – néhány hónap, esetleg néhány hét – alatt radikalizálódnak. Az iszlám nevében és az iszlám védelmében vállalják a fegyveres harcot Irakban, Afganisztánban és Szomáliában, vagy otthon, saját környezetük-

¹⁵⁹Bawer, Bruce (2006): *While Europe Slept – How Radical Islam is Destroying the West from Within*, Broadway Books, New York, 262 p. ISBN 978-0-7679-2005-6, pp. 54, 56-57, 67, 164, 199, 206.

¹⁶⁰Térhódításukban meghatározó szerepet játszott Szaúd-Arábia bőkezű támogatása a fundamentalista *szalafi* irányzatot követő szervezeteknek. A szaúdi erőforrásokkal a mérsékeltébb irányzatok nem tudnak versenyre kelni. Számptalan nyugati egyetem iszlámmal foglalkozó tanszékeit is a szaúdi források finanszírozzák – ami elkerülhetetlenül a fundamentalista befolyás növekedéséhez vezet.

¹⁶¹Eiler, Michael: „Die grösste Gefahr für die innere Sicherheit Deutschlands – Islamischer Extremismus,” *.SIAK Journal*, Bécs, 2006.4. pp. 14-22

¹⁶² Bawer, Bruce: *While Europe Slept*, pp. 209.

ben, és készek végrehajtani legkegyetlenebb terrorista akciókat és önfeláldozó¹⁶³ pokolgépes támadásokat is.¹⁶⁴

Minden muszlim terrorista?

Az egymást érő terrorista támadásokról írta Abdel Rahman al-Rasíd arab publicista egy elkeseredett hangú vezércikkében, hogy „bizonyos tény, hogy nem minden muszlim terrorista, de éppennyire bizonyos, és különösen fájdalmas, hogy majdnem minden terrorista muszlim.”¹⁶⁵ Ez meghökkentő kijelentés volt egy muszlim publicistától, föl is kavart némi port, de aztán a por elült és csak akkor kavardott föl újra, amikor két évvel később Dan Gillerman, Izrael akkori ENSZ nagykövete mondta közel ugyanezt: „valószínűleg igaz – bizonyára igaz – hogy nem minden muszlim terrorista, de az is igaz, hogy majdnem minden terrorista muszlim.”¹⁶⁶ Gillermant talán könnyű elfogultsággal vádolni, de al-Rashid a Dubaiban működő al-Arabija hírsatorna vezérigazgatója – az arab közvélemény egyik formálója.

Al-Rasíd cikke és Gillerman megjegyzése egy sor égetően fontos kérdésre világít rá – olyan kérdésekre, melyeket politikailag nem korrekt dolog feszegetni, de mégis föl kell tenni és meg kell válaszolni. Mi is a kapcsolat vallás és erőszak, különösen az iszlám és a terrorizmus között? Egy erőszakos cselekmény védekezés-e vagy agresszió, az iszlám hegemonia megteremtésének eszköze-e, vagy a nemzeti ellenállásé? Megengedi-e az iszlám az öngyilkos támadást és a nem-harcolók szándékos támadását? Lehetséges-e, hogy az „iszlám terrorizmusként” nyilvántartott incidensekben (vagy legalább azok egy részében) az elkövetők vallása mellékes körülmény, és a valódi motiváló tényező sokkal inkább az idegen megszállás, a nacionalizmus, a nemzeti autonómiára vagy függetlenségre törekvés? Mekkora támogatást élveznek a terroristák az iszlám világban? Mekkora támogatást élveznek az európai muszlim közösségekben? Mi motivál számtalan átlagos fiatalembert (és egyre több fiatal nőt), hogy terrorista csoportokhoz csatlakozzanak és a középkorba illő barbár eljárásokkal támadjanak védtelen civileket? Indokolt-e egyáltalán az Európában és az Egyesült Államokban széles körben elterjedt „iszlám terrorizmus” kifejezés?

A politikai erőszak egyáltalán nem új keletű jelenség: már a bibliai időkben is volt politikai gyilkosság, és léteztek olyan szervezetek, amelyek ma a

¹⁶³ Az elkeseredésből, reménytelenségből elkövetett öngyilkosságot az iszlám ugyanolyan szigorúan tiltja, mint a keresztény vallások. De a hitetlennel „Allah útján” folytatott küzdelemben meghalni nem öngyilkosság (*intihár*), hanem mártíromság (*isztisád*). Glazov, Jamie: „Suicide Bombings and Islam” FrontPageMagazine.com 2009.01.19.

<http://www.frontpagemag.com/readArticle.aspx?ARTID=33756>

¹⁶⁴ Sageman, Marc (2008): *Leaderless Jihad*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 200 p. ISBN 10-0-8122- 4065-0, pp. 71-88.

¹⁶⁵ Al-Rashed, Abdel Rahman: „Innocent religion is now a message of hate” *Telegraph*, London, 2004. szeptember 4..

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/1471043/Innocent-religion-is-now-a-message-of-hate.html>. A cikk eredetileg a Londonban kiadott pán-arab *Al-Sharq Al-Awsat* újságban jelent meg.

¹⁶⁶ A megjegyzés 2006. 03.07-én hangzott el az American Israel Public Affairs Committee (AIPAC) lobby-szervezet rendezvényén.

„terrorista” minősítést kapnak. A judeo-keresztény hagyomány első politikai gyilkosságát Éhud követte el: ruhája alá tört rejtett, Eglon moabita király bizalmába férkőzött, egy alkalmas pillanatban a királyt leszúrta, és ezzel a zsidókat megszabadította egy zsarnoki idegen uralomtól.¹⁶⁷ Ugyancsak a bibliai időkben, de már az Újszövetség korában (i.sz. 1. évszázad derekán) a római uralom elleni zsidó felkelés egyik szervezetének tevékenységében ráismerhetünk a mai terroristák számos eljárására. A szikárusok (*sicarii*) a világi és vallási ünnepekre öszszegyűlt tömegbe vegyültek, leszúrták a kiszemelt áldozatot, majd ismét a tömegbe vegyülve igyekeztek elkerülni az elfogást. Áldozataik nagyrészt nem a római megszállók voltak, hanem a római uralmat kiszolgáló, abból hasznot húzó zsidó kollaboránsok (vallási hierarchia, kereskedők, földbirtokosok). Tűszokat ejtettek elfogott társaik kiszabadítására, és erőszakkal kényszerítették a népet a lázadás támogatására.¹⁶⁸ Ezer évvel később a síita iszlám egy iszmaili ága, az *asszasszínok*¹⁶⁹ tartották rettegésben a Közel-Keletet.

A mai Irán, Irak, Szíria és Libanon területén nehezen bevehető erődök há-lózatából egy virtuális államot teremtettek a fenyegető és ellenséges síita és szunnita tengerben. Túl kevesen voltak ahhoz, hogy akár hódításokra, akár védelemre egy valódi hadsereget (bármilyen kicsit is) kiállítsanak, ezért kidolgozták az aszimmetrikus hadviselés egy korai formáját. Egyik pillére, a türelmes, lassú és alapos indoktrináció, a terjeszkedés és konszolidáció eszköze volt; másik pillére, a gondosan kitervelt, szelektív politikai gyilkosság a szekta érdekeinek védelmet szolgált. Harcosaik (*fedajín*) kereskedőnek, zarándoknak, keresztény szerzetesnek vagy más veszélytelen civilnek álcázták magukat, hogy a kiszemelt áldozat közelébe férkőzzenek – de gyakran már korábban beépültek az áldozat környezetébe, mint „alvó ügynökök”. Tőlük származik a feladatot saját élete fel-áldozásával végrehajtó támadó hagyománya: igyekeztek elkerülni a kívülállók közötti „járulékos veszteséget”, és a nagyobb lélektani hatás érdekében a nyilvánosság előtt, testközelből, törrel végeztek az áldozattal, akkor is, ha tudták, hogy azonnal elfogják őket és lassú és fájdalmas halállal fognak meghalni.

Az asszasszínok a 13. század végén, a mongol hódítás során eltűntek a történelemből, és velük együtt hat évszázadra eltűnt a terrorizmus is¹⁷⁰ (bár a politikai erőszak más formái továbbra is léteztek). A terrorizmus a 19. század második felében jelent meg ismét. Első hulláma az anarchisták voltak, őket követték a

¹⁶⁷ Királyok, 3:12-30

¹⁶⁸ Nevüket a ruhájuk alá rejtett rövid törőről (*sica*) kapták, mellyel áldozataikat megölték. Az olasz és a latin-amerikai sajtóban és köznapi nyelvben *sicario* a mai napig bérgyilkost, orgyilkost jelent.

¹⁶⁹ A szektát a 11-13. századi kortársak "ezoterikusoknak" (*batini*), iszmailieknek vagy nizáriaknak nevezték. Marco Polo útinaplója szerint a szekta vezetői kábítószer rendszeres adagolásával szoktatták a tagokat feltétlen engedelmességre, innen ered későbbi, és ma ismert nevük, az *asszasszín* – eredeti formájában *hasisín* – hasis evők. (Ha a tagok fölötti kontroll eszköze valóban kábítószer volt, az valószínűleg nem hasis volt: a hasis nem elég erős, hogy mély kábulatot vagy eufóriát okozzon, és nem okoz elég súlyos és kényszerítő függőséget). A szekta nevéből származik a nyugati nyelvekben az *assassin* (bérgyilkos, orgyilkos) szó. A szekta a mai napig létezik, vezetőjük az Agha Khan.

¹⁷⁰ Laqueur, Walter (1999): *The New Terrorism – Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford University Press, New York, 312 p. ISBN 0-19-514064-8.

nemzeti felszabadító mozgalmak, majd a jobb- és baloldali radikálisok,¹⁷¹ végül az 1980-as évektől a vallási indíttatású mozgalmak.

A motiváló ideológia változásával fokozatosan megszűnt az a visszafo-gottság, ami a korai mozgalmak akcióit jellemezte. Az anarchisták még komo-lyan vették, hogy csak a bűnösöket büntetik – a tett propagandáját nem akarták „járulékos veszteségekkel”, kívülálló, ártatlan civilek halálával torzítani. Akció-ik „célzott likvidálás” jellegűek voltak, és gyakran elhalasztották azokat, ha a ki-választott célpont mellett mások is veszélybe kerültek. A nemzeti vagy osztály-érdekek érvényesítése céljából végrehajtott akciókban már elfogadhatóak (bár „sajnálatosak”) az ártatlan kívülállók közötti áldozatok. A vallási indíttatású ter-roristák már azt a gondolatot is elutasítják, hogy léteznek egyáltalán kívülálló, ártatlanok – pontosan az ártatlan áldozatok nagy számában látják a tett pro-pagandájának lényegét.¹⁷² A vallási indíttatás tökéletes zárt rendszert teremt, mert indokot, jogot és motivációt szolgáltat az erőszakos, embertelen cselekedetekre; felmentést ad az atrocitásokra, és mentesít a világi törvények, hagyomá-nyok, erkölcsök alól: a tettekért csak Istennek (vagy az isteneknek) kell számot adni.

A vallási indíttatású politikai erőszak legkövetkezetesebb, legveszélyesebb gyakorlói ma a fundamentalista iszlám hívei. Társadalmi támogatottságuk, ki-meríthetetlen pénzforrásaik, interkontinentális csapásmérő képességük, látvá-nyosan véres terror-támadásaik, városnegyedek fölötti uralmuk, feldühödött tö-megeket az utcákra csődítő propagandájuk eredője egyes államok számára nem-zetbiztonsági kockázat, más államok számára szó szerint egzisztenciális fenye-getés. Céljuk az iszlám hegemoniájának megteremtése, a *sarija* bevezetése szer-te a világon. Tagadják a szekuláris nemzetállamok létjogosultságát, elutasítják az ember alkotta törvényeket, és az iszlámot tekintik az egyetlen igaz és helyes politikai ideológiának, amely alkalmas egy Istennek tetsző, Isten útmutatásait követő társadalom létrehozására és megszervezésére. E szent cél érdekében vá-logatás nélkül felhasználnak bármilyen eszközt, habozás nélkül alkalmaznak erőszakot és nem ismernek el semmiféle korlátozást, szabályt vagy törvényt, amely nem a Koránból ered.¹⁷³

¹⁷¹ Fasiszták, nemzetiszocialisták és kommunisták ritkán hajtottak (és hajtanak) végre terrorista akciókat. Bár egyáltalán nem idegenkednek az erőszaktól – ellenkezőleg, az a hatalom megragadásában és gyakorlásában központi szerepet játszik – és elvben nem utasítják el a terrorizmust, de sokkal inkább kollektív, semmint az egyéni terrorban bíznak. Laqueur, p. 22.

¹⁷² A terrorizmus apológiájának szóhasználatával „elnyomott és reményt vesztett emberek kétségbe-esett segélykiáltása, akiknek nincs más eszköze, hogy a problémájára felhívja a társadalom figyelmét.”

¹⁷³ Rajaram, N.S. „Terrorism: Eastern And Western Views” Sword of Truth internet magazin, 1999.45 szám, 1999.11.06.

<http://www.swordoftruth.com/swordoftruth/archives/byauthor/navaratnarajaram/te-awv.html>, <http://www.ci-ce-ct.com/article/showquestion.asp?faq=3&fldAuto=1628>; Camus, Jean-Yves "Islam in France" 2004. május 10. International Policy Institute for Counter-Terrorism, Herzlia, Israel <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/543/Default.aspx>; Laqueur: *The New Terrorism*, pp 127-155. és Feiler: „Die Grösstre Gefahr...”

Akcióikban jelentős szerepet kap a látványos és embertelen brutalitás és az áldozat megalázása. Például a Nyugat-Ázsiában és észak-Afrikában elkövetett fogoly-gyilkosságokra a sajtó következetesen a „lefejezés” szót használja, ami pallossal, bárdal vagy géppel végrehajtott kivégzést – hátborzongató, de viszonylag gyors, és főleg méltóságteljes halált – sejtet. A valóság egészen más: a megbéklyózott áldozatot „*Bismilla, Allahu akhbar!*” (Isten nevében, Isten a legnagyobb!) kántálása közben a földre szorítják, késsel elvágják a nyaki ütőereit, nyelőcsövét és légcsövét (a négyből legalább hármat), és kivéreztetik, a fejet csak a halál beállta után távolítják el. Gyorsnak talán ez is gyors halál (10-20 másodperc alatt vége van), de nincs benne semmi méltóságteljes. Ellenkezőleg, szándékosan megalázó, mert az áldozatot jelképesen megfosztja emberi mivoltától: ez a *zibah-e-ikhtijari* eljárás – így ölik meg a birkát vagy kecskét, hogy *halal* (a *sarija* szerint tiszta, fogyasztható) legyen.¹⁷⁴

A támadások elsősorban védtelen civil célpontok ellen irányulnak, céljuk a lehető legnagyobb pusztítás a civilek között, a lehető legvéresebb, legmegrázóbb képsorok minden néző TV képernyőjén.¹⁷⁵ A támadások során figyelmen kívül hagynak minden tabut és hagyományt,¹⁷⁶ ami a legkisebb mértékben korlátozná tevékenységi szabadságukat, nem kímélik a társadalom legvédtelenebb tagjait, a nőket, gyerekeket, magatehetetlen embereket sem. Az *Achille Lauro* kirándulóhajó eltérése során (1985.10.07.) egy tolószékhez kötött nyugdíjast lőttek agyon. Bagdadban legalább két alkalommal (2005-ben és 2008-ban) használták ki a Down-szindrómás emberek gyermeki bizalmát és naivitását: pokolgépet szereltek rájuk, a tömegbe küldték és fölrobbantották őket. Palesztin harcosok eszközeiket olyan létesítményekben tárolják, amelyek a hadviselés hagyományai szerint különösen védettek; támadásaikat rutin-szerűen iskolák, kórházak közeléből indítják; az izraeli fegyveres erők válaszcsepásai előtt nők és gyerekek között keresnek védelmet. A beszláni iskolát elfoglaló csecsenek az iskolában tartózkodó férfiakat azonnal kivégezték, 12-14 éves lányokat erőszakoltak meg – mind az orosz, mind a nemzetközi források szerint a túszokkal szembeni magatartásukat féktelen barbarizmus és brutalitás jellemezte.

Az sem vezet a támadás elhalasztásához vagy más célpont választásához, ha a célterületen muszlimok vannak: a muszlim áldozatok automatikusan mártírok lesznek, és mártírhoz méltó jutalmat kapnak a másvilágon. A szélsőségesek

¹⁷⁴ Bostom, Andrew G. „The Sacred Muslim Practice of Beheading” 2004.05.13. FrontPageMagazine.com Internet magazin, USA
<http://www.frontpagemag.com/Articles/ReadArticle.asp?ID=13371>

¹⁷⁵ Bolgár Judit, Hajdú István, Szternák György (2008): "A terrorizmus elleni harc, mint a katonai műveletek egyik formája" in *A katonai műveletek háttere, megvívásuk jellemzői napjainkban*, ZMNE, Budapest, egyetemi jegyzet, 175 p. ISBN 978-963-7060, pp. 28-30

¹⁷⁶ A terrorista mozgalmak nem állami szervezetek, ezért nincs nemzetközi jogállásuk, nem „szervődésképesek”, nem szerepelnek a hadviselés eljárásait és harctéri magatartást korlátozó nemzetközi szerződések aláírói között. De a hadviselés általánosan elfogadott szabályai sokkal régebbiek, mint a hágai és genfi szerződések: már 2500 évvel ezelőtt mind a görög városállamok, mind India hercegei egymáshoz nagyon hasonló, és a maiaktól alig különböző szabályok szerint harcoltak. Az ENSZ jelenlegi álláspontja szerint e szabályok éppúgy kötelezőek a nem-állami hadviselőkre, mint az államiakra.

között is szélsőséges *takfirik* szerint – akik csak önmagukat tartják igazi muszlimnak rajtuk kívül az egész világ visszaesett a *dzsahilija* (az iszlám megjelenése előtti sötét és tudatlan pogányság és bálványimádás) állapotába – mindenki *takfiri* (istentagadó), ezért semmi akadály a bárhol bármilyen támadást végrehajtani. A muszlim áldozatok, ha nem közülük valók, nem lehettek „igazi” muszlimok.¹⁷⁷

Iszlám – a béke vallása, vagy a hegemonia ideológiája?

A közvélemény, a sajtó és a közélet szereplői természetesen fölfigyeltek a politikai erőszak természetrajzában mutatkozó változásokra. Egymást érik az *umma* (a muszlim közösség) gondolkodását földeríteni, összefoglalni és magyarázni próbáló közvélemény kutatások, melyek eredményei két homlokegyenest ellenkező irányba mutatnak. A muszlimok óriási többsége vagy mélységesen elítéli a politikai erőszakot és a civilek elleni támadásokat, vagy az iszlám és az *umma* védelmében indokoltnak és elfogadhatónak tartja a politikai erőszakot és a civilek elleni támadásokat. Vagy megvetik, és nem tartják igazi muszlimoknak a terroristákat, vagy az iszlám hőseinek tartják őket. Vagy csak a békés politikai folyamatok részeként, meggyőző propaganda és vonzó példák útján akarják érvényesíteni az iszlám alapelveit és bevezetni a *sariját*, vagy azonnal és akár erőszakkal is, ha szükséges.

Elkerülhetetlen a következtetés, hogy e felmérések nagy része megbízhatatlan – vagy még rosszabb: szándékosan félrevezető. Egy közvélemény kutatás torz és a valóságtól messze távol eső eredményekre vezet, ha a befolyásoló tényezőket (kérdések megfogalmazása, száma és sorrendje; mintavétel során alkalmazott eljárás; minta nagysága; cél-populáció lefedése; válaszolók és választ megtagadók jellemzői) tévesen, vagy egyáltalán nem veszik számításba. A tényezők szándékos manipulálásával (pl. a kérdések tendenciózus megfogalmazásával, vagy a megkérdezettek kiválasztásával) pedig gyakorlatilag bármilyen eredményt elő lehet állítani. A felmérések megbízhatóságát alapjaiban kérdőjelezzik meg a váratlan, kellemetlen eredményeket titkosító politikai döntések is.¹⁷⁸

Az iszlám vallás és kultúra is bőven szolgál torzító tényezőkkel. A *takijja* doktrínája engedélyt ad a hívőknek, de egyben kötelezi is őket, hogy az iszlám és az *umma* védelmében féligazságokkal és tények elhallgatásával elkendőzzék az igazságot, vagy akár megelőző jellegű aktív megtévesztést alkalmazzanak és hazudjanak. Jelen van mind a síita, mind a szunnita irányzatban (bár a síitában nagyobb hangsúlyt kap).¹⁷⁹ Eredetileg egy túlélési és önvédelmi doktrína volt a vallási üldözéssel és elnyomással szemben. Mára annyira általánosan alkalma-

¹⁷⁷ Sageman: *Leaderless Jihad*, p. 39.

¹⁷⁸ Az EU magas beosztású tisztviselői például egy antiszemitizmust firtató EU tanulmányt közreadás nélkül akartak archiválni, mert az nem az elvárt eredményre vezetett. Bergmann, Werner és Juliane Wetzell (2003): *Manifestations of Anti-Semitism in the European Union*, Monitoring Center on Racism and Xenophobia (EUMC), és Bartov, Omer: „Hitler Is Dead, Hitlerism Lives,” *The New Republic*, Washington DC, 2004.02.02. „EU Survey Dogged by Controversy,” Quantara, http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-476/_nr-45/i.html

¹⁷⁹ <http://www.al-islam.org/encyclopedia/chapter6b/1.html>

zott eszköz lett a mindennapi életben, hogy a muszlimok nagy része anélkül alkalmazza, hogy tudatában lenne. Széles körű (gyakorlatilag egyetemes) társadalmi elfogadottsága kérdésessé teszi, hogy egy közvélemény kutatás kérdéseire adott válaszok mennyire megbízhatóak, mennyire fedik a válaszadók valódi véleményét.

De a legfontosabb, legnagyobb hatással bíró torzító tényező az, hogy az iszlám világban – talán Mohamed halála óta – nincs valódi egység. A két fő irányzaton (síita és szunnita) belül számos kisebb irányzat létezik, melyek a válás alapelveit eltérő módon értelmezik, gyakran vádolják egymást eretnekséggel és néha erőszakkal lépnek fel egymás ellen. A nemzetállamok intézménye (de különösen az *umma* mesterséges földrajzi határokkal történő területi felosztása) is nehezen fér meg az iszlám egyetemes doktrínájával. Ennek ellenére a felekezeti megosztottság mellett a nemzeti, etnikai, törzsi, nemzetségi megosztottság is lényeges. Ennek talán legjobb mai példája Szomália, amely vallási, etnikai és nyelvi szempontból gyakorlatilag homogén, de a törzsi ellentétek feléledése (1988), majd a radikális iszlám növekvő befolyása következtében az ország mára három részre szakadt és ma gyakorlatilag nem létezik, mint önálló állam. Az iszlám világ e megosztottságát Európa muszlim közösségei is tükrözik: berlini vagy frankfurti törökök egy-egy kérdésre más választ adhatnak, mint a berlini vagy frankfurti libanoniak – vagy a hamburgi törökök.

Mindazonáltal az iszlám világ egyáltalán nem annyira mozaik-szerű, mint azt a fentiek sugallják: a határvonalak egyáltalán nem élesek, nem átjárhatatlanok, és egyáltalán nem merevek. Az iszlám közösségek ideológiai-teológiai alkalmazkodási képességét és készségét mutatja, hogy – részben a bőkezű szaúdi pénzügyi támogatás eredményeként – ma a szalafizmus a domináns irányzat a muszlim világ jelentős részében – így Európa muszlim közösségeiben is.¹⁸⁰

Alexander Schahbasi osztrák iszlám-specialista szerint Európa számára nem e megosztottság a lényeges, sokkal inkább a muszlimok ideológiai és vallási elkötelezettsége.¹⁸¹ Ebből a szempontból Európa muszlimjai hét kategóriába oszthatók: *szekuláris* – muszlim vallásúnak tartja magát, a mindennapi vallási rítusokat nem gyakorolja; *liberális* – vallásos, kritikusan viszonyul a konzervatív doktrínákhoz, más vallásokkal szemben nyitott; *hagyománytisztelő-konzervatív* – vallásos, (pénteki ima, ramadán böjt), konzervativizmusának alapja inkább a hagyományos nevelés és környezet, semmint az iszlám dogma; *vallásos-konzervatív* – erősen vallásos, a Koránt és a Szunnát konzervatív módon (gyakran szó szerint) értelmezi; *iszlámista* – az iszlámot egy mindent átfogó politikai rendszernek tartja, mely egyaránt lefedi a nyilvános és magánélet minden területét; az ideális államformának a kalifátust tekinti; *szélsőséges* – iszlámista, aki világnézete megvalósításához a kényszert is elfogadhatónak tartja; *terrorista* – iszlámista/szélsőséges célok megvalósításáért kész erőszakot alkalmazni és terro-

¹⁸⁰ Corn, Tony: "World War IV As Fourth-Generation Warfare," *Policy Review*, Washington DC, 2006.01.

¹⁸¹ Schahbasi, Alexander: Wahrnehmung und Eischeitung der Radikalisierung von Muslimen in Europa," *.SIK Journal*, Bécs, 2006.1. pp. 52-60

rista műveleteket végrehajtani. E megközelítésben a legfontosabb kérdés a kategóriák közötti arány – ami viszont országonként más és más, és amit egy kívülálló nagyon nehezen tud megbecsülni. (Figyelemreméltó, hogy Kumar Ramakrishna szingapúri professzor a délkelet-ázsiai muszlim társadalmak elemzése során nagyon hasonló eredményre jutott: névleges muszlimok, liberális muszlimok, szalafista muszlimok, iszlámisták, nemzeti dzsihádisták, globális dzsihádisták).¹⁸²

Az iszlámmal foglalkozó tudósok figyelmét sem kerülte el a politikai erőszak változása. Elemzéseik a tudományosan megalapozott álláspontok széles skáláját hozta ugyan létre, de két markáns álláspont – gyakorlatilag a vélemények spektrumának két végpontja – kapta és kapja a legnagyobb figyelmet. Nevezhetjük őket a „mérsékelt iszlám” és az „agresszív iszlám” iskoláknak.

Muszlim teológusok és világi tudósok, és a nem muszlim vallású nyugati (és keleti – pl. indiai) iszlámkutatók nagy része közel egyhangúlag állítják, hogy az előzőekben leírt eljárások ellentmondanak az iszlám alapelveinek, a Koránnak, a Szunnának és az iszlám 1,400 éves jogi hagyományainak. Az iszlám világban élő 1,3 milliárd¹⁸³ ember túlnyomó többsége a mérsékelt iszlám híve, elítéli a terroristák módszereit, nem tartja őket igazi muszlimoknak.¹⁸⁴ Aki ilyen magatartást tanúsít, az nemcsak jó muszlim nem lehet – egyáltalán nem is lehet muszlim, az iszlám doktrínáit legfeljebb öngazolásra, tudatlan emberek megtévesztésére használja. Maga az "iszlám terrorizmus" kifejezés is helytelen és félrevezető: néhány száz – esetleg néhány ezer – tévútra tért, kirívóan erőszakos (gyakran sérült lelkű vagy háborodott elméjű) ember magatartása alapján meg-

¹⁸² Ramakrishna, Kumar: „It’s the Story, Stupid: Neutralizing Radical Islamism in the Southeast Asia Theatre,” in Anne Aldis and Graeme Herd, szerk: *The Ideological War on Terror: Worldwide Strategies for Counter-Terrorism*, Routledge, London, 2006, pp. 128-142
<http://www.comw.org/tct/fulltext/0509ramakrishna.pdf>

¹⁸³ A világ muszlim népességéről nincs megbízható adat. A leginkább érintett 60-70 állam népszámlálási és statisztikai eljárásai alapvetően különböznek egymástól. Egyes államokban a „személyazonosság” fogalma sem létezik – következésképp nem létezik azt igazoló okmány sem. Más államokban a nyilvántartás és dokumentáció megbízhatósága erősen kérdéses – például a szerző Irakban számtalan olyan személyazonossági igazolványt vizsgált meg, amelyben egy 5-6 éves gyermek arcképe volt; más Számos államban a kormány tekintélye nagy területeken nem érvényesül, a népességi adatokat népszámlálás helyett csak becsléssel tudják meghatározni (pl. Pakisztán). Az illegális bevándorlók (Európában és az Egyesült Államokban több millió) sosem kerülnek a felmérések látókörébe. Egyes államokban a vallási és etnikai hovatartozás önmeghatározás kérdése, másutt törvény tiltja a vallás nyilvántartását. A kereszténységgel és judaizmussal szemben az iszlám önmeghatározáson alapszik – így az sem mindig világos, hogy kit soroljunk a „muszlim” kategóriába (pl. drúzok, bahái). És mint minden különleges elbánásra igényt tartó népcsoport, a muszlimok is politikai erőt keresnek a számokban: érdekük fűződik ahhoz, hogy minél nagyobb létszámot állítsanak magukról. Egy közeli példa: a 2001-es népszámlálás során Magyarországon 3,200 válaszadó mondta magát muszlim vallásúnak (http://www.nepszamlalas.hu/eng/volumes/26/tables/load4_1_1.html); ugyanakkor a Nemzetbiztonsági Hivatal 2005. évi évkönyve szerint a magyarországi muszlimok ennek háromszorosára, 15,000-re becsülik a hívők létszámát (<http://www.nbh.gov.hu/evk2005/05-0041.htm>). E tényezők eredője, hogy a muszlimok létszáma 1 milliárdtól 2 milliárdig bármekkora lehet attól függően, hogy a számokat felhasználó személy mit akar bizonyítani.

¹⁸⁴ Masmoudi, Radwan: „The Silenced Majority” *Journal of Democracy*, Washington DC, 2003, Vol. 14, No. 2

bélyegez 1,3 milliárd embert, és megbélyegyzi kultúrájukat, világnézetüket, történelmüket. A terrorizmus kiváltó okait nem az elkövetők vallásában, hanem a politikai, társadalmi, gazdasági körülményekben (idegen megszállásban, idegen gazdasági, politikai, katonai és kulturális hegemoniában, kirekesztettségben, elmaradottságban, kilátástalanságban, gazdagok és szegények közötti polarizációban, globalizációban) kell keresni. Ezekre kell politikai megoldást találni, és akkor a terrorizmus magától megszűnik – ha mégsem, akkor tárgyalások útján meg lehet találni a beszüntetéséhez vezető kompromisszumot. Az iszlámban politikai programot, a program erőszakos megvalósításához inspirációt, az erőszakhoz indoklást és áldozatokat dehumanizáló felmentést találó emberekre helyesebb az *iszlámista* kifejezést alkalmazni. A kettő közötti különbséget Kumar Ramakrishna így foglalta össze: „...iszlám, mint valamennyi nagy vallás, az egyént akarja megváltoztatni. Az iszlámizmus, mint valamennyi politikai ideológia, az állami hatalmat akarja megragadni, hogy megváltoztathassa a társadalmat.”

A vélemény-spektrum másik végén az iszlám-kutatók egy lényegesen kisebb (és általában nem iszlám vallású)¹⁸⁵ csoportja pontosan a fentiek ellenkezőjét állítja. Szerintük az iszlám lényegesen több, mint amit nyugaton általában a „vallás” fogalma alatt értünk. Igen, vallás is – egy hegemoniára különösen agresszíven törekvő vallás – de ezen túlmenően államigazgatási szabályzat, politikai és társadalmi ideológia, jogelmélet és katonai doktrína is. Ezért a "muszlim" és "iszlámista" közötti megkülönböztetés félrevezető: a muszlim terroristák egyáltalán nem a vallás vadhajtásai, sokkal inkább annak úttörői és élharcosai; "mérsékelt" iszlám nem létezik, és a muszlim világban élő 1,3 milliárd ember valójában egyáltalán nem ítéli el a terroristák módszereit. A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, kirekesztettség, elmaradottság stb. általános jelenségek szerte a világon, a legveszélyesebb terrorista szervezetek mégsem a legszegényebb, legelnyomottabb, legkirekesztettebb társadalmakban fejlődtek ki. A szociológiai felmérések azt mutatják, hogy maguk a muszlim terroristák sem szenvedő alanyai az állítólagos kiváltó okoknak: általában rendezett családi háttérű, középosztálybeli emberek, szakképzettek, sokan valamilyen felsőfokú iskolát is végeztek.¹⁸⁶ Ha a terrorizmus kiváltó okait keressük, akkor az általánosan, szerte a világon mindenütt érvényes körülmények helyett azokat kell azonosítani, amelyek csak a terrorista szervezeteknek termékeny talajt, védelmet és támogatást nyújtó társadalmakra jellemzőek.¹⁸⁷ Egy olyan messianisztikus ideológia léte és

¹⁸⁵ „Nem iszlám vallású” egyáltalán nem azt jelenti, hogy „felkészületlen.” A nevek magukért beszélnek: Bat Ye'or, Robert Spencer, Daniel Pipes, Bernard Lewis, Raymond Ibrahim, Ajay Sahni, Praveen Swami, Ibn Warraq, Magdi Allam, Peter Hammond.

¹⁸⁶ Ez különösen igaz a nyugati világban aktív terroristákra. Sageman: *Leaderless Jihad*; Hudson, Rex A. (1999): *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?* Library of Congress, Washington, DC USA 186 p. www.loc.gov/rr/frd/pdf-files/Soc_Psych_of_Terrorism.pdf; „Background of jihad recruits in the Netherlands,” Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), Hága, 2004.03.10. <https://www.aivd.nl/actueel/andere-publicaties/andere-publicaties/background-of-jihad>.

¹⁸⁷ A „kiváltó okok” elmélet átengedi a terroristáknak az erkölcsi magasztokat, mert legitimálja a politikai erőszakot. Kimondatlanul is elfogadja, hogy az egyenlőtlenségből, kirekesztettségéből stb-ből

általános elfogadottsága tűnik a legfontosabb tényezőnek, amely nem ismeri a tévedést, és a kudarcok okát mindig csak külső tényezőkben látja; egy univerzális igazság érvényesülése nevében dehumanizálja az ellenséget, leértékeli életét és engedi a gyengék és védtelenek támadását, és erőszakos választ diktál minden valós vagy vélt sérelemre.

Mindkét álláspont képviselői (de az itt nem elemzett köztes álláspontok hívei is) bőven találnak dokumentációt véleményük igazolására. Minden vallás szent könyveiben, hagyományaiban és vallástudósainak műveiben igazolást és mentséget lehet találni szinte bármire – vagy annak ellenkezőjére. Ebből a szempontból a Korán nem különbözik sem a Bibliától, sem a Mormon Könyvétől, sem a hindu és szikh szent írásoktól; jogi hagyományai és vallástudósainak művei nem különböznek más vallások hasonló forrásaitól. A **mérsékelt iszlám** iskola azokra a Korán versekre hivatkozik, amelyek tiltják az erőszakos térítést és arra intik az igazhitűeket, hogy kerüljék a túlkapásokat és bánjanak emberi módon a hatalmukba került keresztényekkel és zsidókkal. Hivatkozik történelmi példákra, amelyek szerint a „valódi iszlám” sokkal toleránsabb más vallásokkal szemben, mint a kereszténység. És ezt az álláspontot támasztja alá az európai társadalmakban sikeresen beilleszkedett muszlimok nagy száma. Az **agresszív iszlám** iskola szerint az iszlám tolerancia ritka epizódjait¹⁸⁸ nem lehet általánosítani az 1,400 éves iszlám történelemre és a Marokkótól a Fülöp-szigetekig terjedő iszlám világra. Hivatkoznak a mai fundamentalista imámok prédikációira és a muszlimokat „Allah útján” a hitetlenek elleni harcra buzdító „kard versekre”, amelyek az iszlám főülírás-doktrínájára szerint érvénytelenítik a korábbi, mérsékelt verseket. Ezt az álláspontot támasztja alá az Európában élő muszlimok magatartása is: a nyugati világ egyre több társadalmi jelenségében a muszlim közösség vagy az iszlám vallás ellen irányuló ártó szándékot fedeznek föl, és a legkisebb (akár valós akár képzelt) sérelemre, megerősítetlen hírre is egyéni vagy tömeges erőszakkal válaszolnak, amelynek eredménye lehet néhány kiegészített gépkocsi, de lehet számos halálos áldozat is.

De bármit mondanak a szent könyvek, bármit mondanak a tudós valláskutatók, vallás-magyarázók és prédikátorok, végső soron **a hívők meggyőződése dönti el, hogy mi vallásuk lényege**, tartalma, mondanivalója és útmutatása. Különösen igaz ez az iszlámra, mely nem ismer közvetítőt Isten és a hívő között; a szunnita irányzat (az iszlám világ közel 90 százalékára) az egyházi hierarchia intézményét sem ismeri. A vallási tantételeknek és dogmáknak nincs tehát olyan

eredő sérelmek megoldását csak erőszakos úton lehet kikényszeríteni, és az erőszak mindaddig indokolt, amíg csak egyetlen kezeletlen sérelem is létezik.

¹⁸⁸ Al-Andalus vallási toleranciája inkább legenda, semmint történelmi tény. A córdobai kalifátus „aranykora” például mindössze 100 évig tartott, csak egy viszonylag kis területre terjedt ki, és előtte is, alatta is, utána is voltak keresztény- és zsidóüldözések. Az ottomán birodalom toleranciája is vegyes képet mutat: nemcsak az Isztanbuli politikai változások, de gyakran a helyi politikai helyzet változásai is egyik napról a másikra gyökeres változásokat hozhattak muszlimok és hitetlenek viszonyában. Ye'or, Bat (2002): *Islam and Dhimmitude – Where civilizations Collide*, Farleigh Dickinson University Press, Lancaster, UK, 528 p. ISBN 0-8386-3943-7 és Fernández-Morera, Darío: „The Myth of the Andalusian Paradise”, *The Intercollegiate Review*, Wilmington, 2006, ősz, pp. 23-31. http://www.mmisi.org/ir/41_02/fernandez-morera.pdf

meghatározó, mértékadó forrása, mint a katolikusok számára a Vatikán; vitás vallási kérdésekben nincs a pápához hasonló tekintély, nincs csalhatatlanság mint végső döntő érv – és nincs *excommunicatio* (kiátkozás, kitasztás) mint végső fegyelmező eszköz. Talán a *takfir* (istentagadás) vádja jön legközelebb – de a szélsőséges iszlámisták számára ez sem elrettentő erő: példaképük és inspirációjuk, Szajjíd Kutb már az 1960-as években érvénytelennek nyilvánította 1400 év vallás-magyarázatát és jogfilozófiáját, és kijelentette, hogy csak azok az igazi muszlimok, akik az ő útmutatását követik. Mindenki más, az egész világ – az iszlám világ is – a *dzsahílija* állapotában van,¹⁸⁹ ami gyakorlatilag a *takfir* előszobája.

Muszlim felkelés

A vallás és politikai erőszak kapcsolatáról alkotott álláspontok ütközése és ütköztetése fontos a tudomány szempontjából, de napi aktualitás is, mert alapvető társadalmi és politikai döntések alapjaként szolgálhat. Az állam és a társadalom biztonságáért felelős szakember számára viszont mindez irreleváns. Nem ő dönti el, hogy melyik iszlám-kutató látja helyesen a vallás és az erőszak kapcsolatát. Nem mérlegeli, hogy egy támadást nemes cél vagy aljas szándék vezetett-e. Nem vizsgálja, hogy egy támadás kiváltó oka valós vagy vélt sérelem-e. A motivációt, a sérelmeket, a kiváltó okokat csak a hatékonyabb megelőzés, vagy (ha a megelőzés nem működött) az elkövetők gyors felderítése érdekében elemzi. Feladata az állam és a társadalom védelme az erőszakos, destabilizáló, felforgató támadásokkal, a politikai erőszakkal szemben – az elkövető motivációjától függetlenül. Ebben sem a közvélemény kutatások, sem a „békés iszlám/erőszakos iszlám” iskolák vitája nem nyújtanak megbízható támpontot: a számtalan felmérés és tudományos elemzés ellenére megválaszolatlan (és valószínűleg megválaszolhatatlan) kérdés, hogy a fundamentalista iszlám agitátorai valójában mennyire képviselik az európai muszlimok álláspontját, mennyire bírák támogatásukat. Ebben a helyzetben a nemzetbiztonsági szakember számára a muszlim közösségek **magatartása** marad az egyetlen megbízható támpont. Ennek vizsgálata nyugtalanító és politikailag egyáltalán nem korrekt eredményre vezet.

Európa muszlim közösségei egyre inkább gettókká, a gettók egyre inkább a *dár al-izlám* részeivé válnak: tiltott zónák a nem-muszlimok, de még a helyi rendőrség számára is, és a *kufir* (hitetlen) világ elleni rajtaütések kiinduló bázisai.¹⁹⁰ Falaik között az iszlám világ szokásai, hagyományai és törvényei ér-

¹⁸⁹ Qutb, Sayyid (1964): *Milestones*, Maktabah Booksellers And Publishers, Birmingham, 2006. pp.25,34, 93-95. <http://www.scribd.com/doc/3295871/Milestones-Special-Edition-Sayyid-Qutb>, Kepel, Gilles (2007): *Dzsihád*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 858 p. ISBN 978-963-07-8235-7 pp. 53-65, és Eikmeier, Dale C.: „Qutbism: An Ideology of Islamic-Fascism” *Parameters*, 2007. tavasz, pp. 85-98. <http://www.carlisle.army.mil/usawc/parameters/07spring/eikmeier.pdf>

¹⁹⁰ E jelenség Franciaország kb. 700 „kényes városi körzetében” (*zones urbaines sensibles*) jutott a legmesszebbre, de Brüsszel, London, Malmö és számtalan más európai nagyváros muszlim negye-

vényesülnek. Az állami intézményeket, az iskolákat, közösségi házakat, klinikákat, könyvtárakat (melyek a befogadó társadalomba történő beilleszkedés lépcsőfokai lehettek volna) vandalizálták. Az állam hatalmát és tekintélyét képviselő közhivatalokat és az azokat működtető tisztviselőket kiűzték, helyüket alternatív hatalmi központok vették át, melyek igényt tartanak a gettóban lakók hűségére és támogatására (és ha kell, erőszakkal kikényszerítik azt) – ugyanakkor hangosan követelik a központi segélyeket és szolgáltatásokat.¹⁹¹

Az európai muszlimok létszámának növekedésével **megkezdődött az iszlám befolyás kiterjesztése** – elsősorban a *sarija* előírások akár erőszakkal is történő betartatása – a befogadó társadalomra is. Ez eleinte lassan és szinte észrevehetetlenül történt, de mára a folyamat fölgyorsult. Homályos forrásokból bőkezűen finanszírozott muszlim szervezetek követhetetlen és feltérképezhetetlen hálózatai lobbiznak, nyilatkoznak, magyaráznak, kioktatnak, követelnek, tüntetéseket szerveznek – és egyre gyakrabban fenyegetnek, ha követeléseik nem teljesülnek. Beleszólást követelnek a tankönyvek tartalmába és követelik az iszlám alapelveinek oktatását az iskolákban. Elvárják, hogy a munkaadók a munkahelyen létesítsenek imatermet és rituális mosakodásra alkalmas mosdót, vegyék figyelembe az iszlám előírásait (pl. az alkoholra és sertéshúsra vonatkozó tilalmat) mikor feladatokat adnak muszlim alkalmazottaiknak, munkarendjüket az iszlám naptár és napirend alapján szabják meg.¹⁹² Követelik a nemek különválasztását a közoktatásban, sportban, egészségügyi ellátásban, strandon, és követelik a muszlimok vallási és erkölcsi érzékenységét a legkisebb mértékben is sértő társadalmi jelenségek elfojtását.¹⁹³ Erőltetik az iszlám feltétlen tiszteletét, és akár erőszakkal is elfojtanak minden kritikát,¹⁹⁴ és ennek érdekében erőltetik a

dei sem járnak messze ettől az állapottól. A francia zónákról lásd a *Décret n° 96-1156 du 26 décembre 1996 fixant la liste des zones urbaines sensibles* miniszterelnöki rendeletet (<http://www.admi.net/jo/AVIV9604443D.html>). Részletes térképeiket lásd itt:

<http://i.ville.gouv.fr/divbib/doc/chercherZUS.htm>. Naprakész információ nincs: a francia kormány 2002. óta nem egészíti ki és nem pontosítja az adatokat.

¹⁹¹ „Separate laws for Muslims' idea slammed” *The Local*, Stockholm, 2006. április 28.

<http://www.thelocal.se/article.php?ID=3674&date=20060428&PHPSESSID=d268bd3504742c3d788355992e85c1ea>;

„Towards Greater Understanding – Meeting the Needs of Muslim Pupils in State Schools” *Muslim Council of Britain*, 2007.02.20, <http://www.mcb.org.uk/downloads/Schoolinfoguidancev2.pdf>; Spengler: „Europe in the house of war” *Asia Times*, Hong kong, 2008.02.12.

http://www.atimes.com/atimes/Front_Page/JB12Aa02.html; Fallaci: *La forza della ragione*, p. 79.

¹⁹² A napi öt ima első pillantásra nem tűnik nagy ügynek (legfeljebb három esne egy normális műszakba) – de mégis összeadódik napi 30-45 percnyi munkaidő kieséssé. A hajnali és alkonyati imák időpontja minden nap más (szigorúan a napfelkelte illetve naplemente határozza meg) – ez megnehezíti a muszlimok alkalmazását a pontosan időzített munkafolyamatokban (pl. menetrend-szerű közlekedésben).

¹⁹³ „Fatwa for 'gay Jesus' writer” *BBC News*, London, 1999. 10. 29.

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/493436.stm>; Gammell, Caroline: „Muslims call for 'no-go' CoE bishop to resign” *Daily Telegraph*, London, 2008, 01.07.

<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2008/01/07/nmuslim107.xml>

¹⁹⁴ Theo van Gogh holland filmrendezőt megölték. Ettore Capriolot és William Nygaardot (Salman Rushdie olasz illetve norvég fordítóját) súlyosan megsebesítették. Salman Rushdie, Robert Radeker, Fleming Rose, Ayan Hirsi Ali, Geert Wilders, Magdi Allam és száz más közéleti személy csak testőrök védelmében mutatkozhatnak a nyilvánosság előtt, mert kihívták a muszlimok haragját.

hosszú évszázadok során, súlyos áldozatok árán kiharcolt európai szabadságjogok korlátozását is: szó sem lehet szekularizmusról és nemek egyenlőségéről; demokrácia, alkotmány, vélemény-, intellektuális- és tudományos szabadság is csak addig terjedhetnek, ameddig a *saríja* azt engedi. Az Egyesült Királyságban *saríja* bíróságok működnek,¹⁹⁵ melyek egyelőre csak a muszlim közösségeken belüli, önként eléjük vitt polgárjogi ügyekben döntenek. Kérdés, hogy mikor sikerül kieroszakolni a Korona bíróságaival egyenrangú státuszt, mikor követelnek kizárólagos jogot a muszlimok fölött ítélkezni mind polgári mind büntetőjogi ügyekben, és mikor hoznak először ítéletet nem-muszlimokat is érintő ügyben.

Nigériától a Fülöp-szigetekig a vallási indíttatású rajtaütéseket, zavargásokat és pogromokat muszlimok kezdeményezik a nem-muszlim vallások hívei és a *takfirnak* tartott muszlimok ellen. Vannak kivételek (pl. 2002-ben Indiában a gudzsarati zavargások), de vitathatatlan, hogy ma a politikai erőszak elsődleges forrása az *umma*, leggyakoribb motivációja a „jogos felháborodás” az iszlámot ért valós vagy vélt sértés (Mohamed-karikatúrák, egy Mohamed nevű plüssmaci,¹⁹⁶ egy állítólag összegyűrt, eltépett, megtaposott, vagy más módon tiszteletlenül kezelt Korán¹⁹⁷) miatt, vagy az *umma* védelme a káros befolyástól (pl. keresztény misszionáriusoktól Birmingham utcáin¹⁹⁸). Az eredmény lehet néhány kiegészítő gépkocsi, de lehet akár több száz halálos áldozat is.

A mártír-videókon **a terroristák harcos, igaz muszlimként, a dzsihád katonájaként, reménybeli mártírként definiálják önmagukat**, tetteik fő motíváló tényezője az iszlám hit és az *umma* védelme. A terror-támadások háttérének felderítése során gyakorlatilag minden esetben fény derül a vallási háttérre, ami gyakran pincében vagy garázsban működő titkos imaterem egy zug-prédikátorral – de gyakran egyáltalán nem az. A Finsbury Park Mecset¹⁹⁹ például az egyik legnagyobb Londonban, a helyi vallási élet egyik kiemelkedően fontos intézménye – pincéjében mégis fegyverismereti oktatást tartottak, és számos nemzetközi hírű terrorista (Richard Reid, Zacarias Moussaoui, Kamel Rabat Bouralha, Yacine Benalia) látogatta, és több tucat önkéntes a mecset segítségével jutott el afganisztáni kiképző táborokba.

Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy az „iszlám nevében fellépő”, „iszlámra hivatkozó” terroristák az iszlám világ elenyészően kicsi részét – mind-

¹⁹⁵ Hogg, Clare Dwyer és Wynne-Jones, Jonathan: „We want to offer sharia law to Britain” *The Telegraph*, London, 2008. 01.19.

http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml;jsessionid=IE2H35B2OOCFBQFIQMGCFG-GAVCBQUIV0?xml=/news/2008/01/20/nsharia_120.xml&page=2

¹⁹⁶ „Mohamed teddy bear teacher, Gillian Gibbons, is spared lash but gets 15 days in jail,” *The Times*, London, 2007.11.30.

<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/africa/article2971369.ece>

¹⁹⁷ „Muslim migrants riot in Athens,” *The Age*, 2009.05.24. Melbourne,

<http://www.theage.com.au/world/muslim-migrants-riot-in-athens-20090523-bixy.html>

¹⁹⁸ Webb, Al: „Missionaries accused of 'hate crime' in Muslim neighborhood,” *The Pew Forum*, Washington DC, USA, 2008.06.02. <http://pewforum.org/news/display.php?NewsID=15747>

¹⁹⁹ A mecset 2005-ben új nevet kapott: Észak Londoni Központ Mecset.

össze néhány ezrelékét, legfeljebb egy-két százalékát – képviselik. **Maguk a terroristák talán valóban nagyon kevesen vannak, de nem magányos farkasok: egy óriási nemzetközi támogató hálózat áll mögöttük,** mely ellátja őket információval, iratokkal, pénzzel, rejtekhellyel, kapcsolatokkal, kiképzéssel, eszközökkel, doktrínával, ideológiai, harcászati és hadműveleti útmutatással. És a terroristák a politikai erőszak elit kommandói. De a politikai erőszak csak akkor igazán hatásos, ha szélesebb spektrumot fed le, mint a pokolgépek és a célzott likvidálás – az elit csapatok mellett bőven szükség van egyszerű „gyalogos katonákra” is. Egy összetépett Korán miatti „spontán” utcai zavargáshoz, párizsi zsidó gimnazisták felpofozásához, egy italbolt összetöréséhez inkább létszámra van szükség, semmint magas színvonalú kiképzésre vagy halált megvető eltökéltségre – és a jelek szerint a létszám rendelkezésre áll.

Az „elenyészően kicsi, mindössze néhány ezrelék, legfeljebb egy-két százalék” becslést eddig nem sikerült pontosabban meghatározni. A számok egy ezreléktől²⁰⁰ 10-15 százalékig²⁰¹ terjednek. Ez három nagyságrendnyi különbség – valójában tehát nem is becslésről, inkább csak találgatásról beszélhetünk. A Németországban működő 28 iszlámista szervezetnek összesen kb. 32,000 tagja van. Ez az országban élő muszlimok kb. 1 %-a – de ebből az egy adatból még nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy németországi muszlimok között elszigetelt jelenség az iszlámizmus. A családi kötelékek a muszlimok számára általában nagyon fontosak ezért indokolt figyelembe vennünk a családtagokat is.²⁰² De tudnunk kellene azt is, hogy a 3.2 millió muszlim mennyire kész más, nem-iszlámista és nem-muszlim szervezetekhez csatlakozni. És ismernünk kellene a tagság demográfiáját is – elsősorban életkorát, nemét, iskolázottságát, anyagi helyzetét, mert ezek a közösségen és a családon belüli befolyás legfontosabb tényezői. És ezt az elemzést el kellene végezni valamennyi európai államban, mert a németországi (nagy részt török) muszlimokról így alkotott kép nem sokat mondana Franciaország nagy részt algériai, Spanyolország nagy részt marokkói, az Egyesült Királyság nagy részt pakisztáni és bangladesi muszlim közösségeiről.

Ha kevesen is vannak a politikai erőszak „iszlám nevében fellépő”, „iszlámra hivatkozó” apostolai, nem felejtethjük el a számos történelmi példát arra, hogy egy világmegváltó ideológiát követő, jól szervezett, jól finanszírozott, fizikai erőszakra kész mozgalom az erőszak és az erkölcsi nyomás ügyes kombinációjával lényeges számbeli hátrány ellenére is úrrá tud lenni kevésbé összetartó, harcra kevésbé kész ellenfelein. A képlet egyszerű és hatékony. Először meg kell semmisíteni az aktív ellenfeleket, hallgatásra kell kényszeríteni a semleges kívülállókat és a kevésbé aktív ellenfeleket, hogy úgy tűnjön: a mozgalomnak nincs ellenzője és nincs alternatívája. Ez óriási erőt ad a mozgalomnak, mert a mérsékeltek elszigetelődnek és a sajtó – különösen a külföldi sajtó, mely nincs

²⁰⁰ Kis-Benedek József: „A nemzetközi terrorizmus jelenlegi tendenciái Európában,” *Felderítő Szemle*, V. évfolyam, Különszám, 2006. január, pp. 12..

²⁰¹ Daniel Pipes, *Global Sunday*, Global TV (Canada) 2003.09.28.
<http://www.danielpipes.org/article/1270>.

²⁰² Feiler: „Die Grösste Gefahr...”

tisztában a helyi körülményekkel – a mozgalmat a nép választásának állítja be. A semleges kívülállók és passzív ellenfelek elhallgattatása után fokozatosan ki kell kényszeríteni együttműködésüket. Végül a passzív, hallgató és kelleetlen együttműködés nem elég: ki kell kényszeríteni az ügy iránti szenvedélyes lelkesedést, az aktív, kezdeményező, „szívvel-lélekkel” támogatást.²⁰³ A jelek szerint az iszlám társadalmakban – de különösen a nyugati iszlám közösségekben – ez az egyszerre radikalizáló és megfélemlítő folyamat nagyrészt végbement: **a mérsékelt iszlám hívei nem hallatják szavukat, próbálják visszafogni, akadályozni az iszlámistákat.**

Az erőszakos incidensek – a látványosan véres, elsősorban civil áldozatokat követelő terrorista támadások; a féktelen utcai zavargások (párizsi intifáda, 2005); erőszakos antiszemitizmus (zsinagógák és más zsidó intézmények elleni támadások, a zsidóverések) Franciaország, Németország, Belgium, az Egyesült Királyság utcáin; a járványszerű rablás és nemi erőszak hullámok Skandináviában; Európa metropoliszai körül a hitetlenek számára tiltott *dár al-islám* zónák – mind egy célt szolgálnak: a hitetlenek megfélemlítését. Az erőszakos tevékenységgel párhuzamosan fut a többé-kevésbé legális politikai tevékenység: a lobbizás, a pereskedés, a kivételes jogi státusz követelése – de a látványos jótékonykodás is, valamint a megvásárolható/meggyőzhető közéleti személyek támogatása. E „jó zsarú/rossz zsarú” eljárások egy irányba mutatnak: a muszlimokra nem vonatkoznak a hitetlen törvények, csak a *sarijának* kötelesek engedelmeskedni, jogaik és érdekeik magasabb rendűek, mint a hitetleneké, és bármikor, akár erőszakkal is érvényesíthetik azokat. Ha a hitetlenek nem hajlandóak ezt tudomásul venni, előbb utóbb eltámassza őket az iszlám diadalmenté. Valójában egy **egész Európára kiterjedő muszlim felkelés** tanúi vagyunk, melynek tömegbázisa, toborzási területe és logisztikai háttere az európai *umma* egy jelentős része.²⁰⁴

²⁰³ Európa – különösen Közép-Európa – ezt a folyamatot több alkalommal is átélte: így győzött a 20. század során a vörös, a fekete és a barna szocializmus, és ezekkel az eszközökkel (bár a korábbi példákhoz képest mérsékelt erőszakkal) lettek úrrá szerte Európában a tolerancia, politikai korrektség és multikulturalizmus doktrínái. Ma ezeket a módszereket alkalmazzák a globális felmelegedés/fenntartható fejlődés/globális kormányzás hívei.

²⁰⁴ Az Egyesült Államok összhaderőnemi doktrínája szerint a felkelés „szervezett mozgalom, melynek célja az alkotmányos kormány megdöntése felforgató tevékenység és fegyveres harc útján.” (JP 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 2009. US Government Printing Office, Washington DC. 780 p.) A brit doktrína általánosabb meghatározást ad: „a felkelés szervezett, fegyveres politikai küzdelem – egy olyan kisebbségi csoport tevékenysége, amely politikai változásokat akar kieroszakolni; felforgató tevékenység, propaganda és katonai nyomás útján széles tömegeket akar meggyőzni vagy megfélemlíteni, hogy azok elfogadják a változásokat.” (Army Code 71749 – *Counter Insurgency Operations (Strategic and Operational Guidelines)*, 2007. Army Field Manual, Volume 1 Combined Arms Operations, HM Printing Office, London 216 p)

A közelmúlt tapasztalatai szerint a mai felkelésekre – különösen a Közel-Keleten – egyre kevésbé illik a „szervezett” jelző: különálló, egymással is rivalizáló csoportok és vezetés nélküli, önszervező, decentralizált hálózatok alkalomszerűen és ideiglenesen összefognak a közös ellenséggel (az állammal) szemben, nagyon általánosan és homályosan megfogalmazott közös célok érdekében. És egyre több olyan felkelő szervezet létezik, amelyek cél-

Mi a teendő?

Gijs de Vries, az Európai Unió első antiterrorista koordinátora szerint amit ma a nyugati világban látunk, az sokkal inkább egy iszlámon belüli ideológiai küzdelem periferikus hatása, semmint egy muszlim offenzíva a nyugat ellen:

„Az iszlám világban néhány éve egy óriási konfliktus zajlik, melynek tárgya az iszlám magyarázata. Néhány radikális megpróbálja dominálni az iszlámot terrorista célokra, megpróbálnak jogot formálni arra, hogy ők döntsék el, ki az igaz hívő, ki a hittagadó. A világ muszlimjainak többsége ezt elveti: nem hiszik, hogy terrorizmus egy legitim stratégia és hogy az iszlám nem egyeztethető össze a demokráciával. ... Az iszlámon belül eltérő hagyományok vannak, az Iszlám nem egy monolit. Egy több irányzatot magában foglaló vallási közösség, éppannyira, mint a kereszténység vagy judaizmus. Az iszlámista közösségekből eredő fundamentalizmus és terrorizmus leküzdésének kulcsa a mérsékelt muszlimok kezében van.”²⁰⁵

De Vries talán téved, vagy talán igaza van az iszlámon belüli polgárháborút illetően (mindenesetre véleményét tekintélyes iszlám-kutatók is osztják, pl. Boaz Ganor, Gilles Kepel²⁰⁶ és Reza Aslan²⁰⁷), de abban mindenképpen egyet kell értenünk vele, hogy az *iszlám belső problémáinak* megoldásához a kulcs a muszlimok kezében van. Európa nem-muszlim politikusai, iszlám-kutatói, publicistái, társadalom-tudósai, köztisztviselői és biztonsági szakemberei elmélkedhetnek, elemezhetnek, értekezhetnek, következtethetnek és magyarázhatnak – az iszlám világ belső problémáit nem tudják megoldani.²⁰⁸

Ha megkísérlik, csak olajat öntenek a tűzre, mert a fundamentalista iszlám egyik hajtóereje a fenyegetettség érzése; állandóan visszatérő narratívája a keresztény-zsidó szövetség háborúja az iszlám ellen, és a hitetlenek törekvése az iszlám hit és a muszlimok elpusztítására. Ennek ékes bizonyítékeként lehet felüntetni a nem-iszlám vallású politikusokat, bürokratákat, rendőrtiszteket, egyetemi professzorokat, akik a "mérsékelt iszlám" iskola útmutatása (vagy más eta-

ja az állami hatalom teljes átvétele helyett csak a központi hatalom meggyengítése, hatékonyságának csökkentése, alternatív hatalmi központok létrehozása. E szervezetek (inkább hálózatok) egy gyenge – de valamennyire működőképes – állam árnyékában találják meg a legjobb lehetőséget érdekeik érvényesítésére és ideológiai céljaik megvalósítására. Kiss Álmos Péter: „Generációk a hadviselésben – a negyedik generáció” *Hadtudományi Szemle*, Budapest 2009. 2. szám, és North, Chris: „Redefining Insurgency” *Military Review*, Leaveworth, KS, USA, 2008. jan-feb, pp. 117-118

<http://usacac.army.mil/CAC/milreview/English/JanFeb08/NorthINSIGHTSJanFeb08.pdf>

²⁰⁵ „Gijs de Vries on terrorism, Islam and democracy” *EurActiv* internet hírmagazin, 2005. 03.04. <http://www.euractiv.com/en/justice/gijs-vries-terrorism-islam-democracy/article-136245> (A szerző fordítása).

²⁰⁶ Hoebink, Michel: "The civil war at the heart of Islam," *Radio Nederland Wereldomroep*, Hilversum, 2005.09.26. <http://static.rnw.nl/migratie/www.radionetherlands.nl/currentaffairs/region/internationalorganisations/isl050926-redirected>

²⁰⁷ Grimes, William: „The Jihad Is a Civil War, the West Only a Bystander,” *The New York Times*, NY, 2005.05.04. http://www.nytimes.com/2005/05/04/books/04grim.html?_r=1

²⁰⁸ Mint ahogy a keresztény egyházak vagy a judaizmus belső problémáit is a hívők közössége és a klerikális hierarchia oldja meg, nem a bürokraták, politikusok, jogászok és rendőrtisztek.

lon) szerint meghatározzák, hogy ki az igazi muszlim és ki nem, és ennek alapján döntenek el, hogy ki kaphat beutazási engedélyt és ki nem, ki lehet egy közösség imámja és ki nem, a hitélet kiteljesedését szolgáló támogatást honnan fogadhat el egy közösség és honnan nem, hova küldheti jótékony adományait és hova nem.

Ugyanakkor kevés jele van, hogy a mérsékelt muszlimok bármit akarnának (vagy tudnának) tenni a fundamentalizmus ellen. Valószínűleg indokolt az az állítás, hogy az Európában élő 15-25 millió muszlim óriási többsége a mérsékelt irányzatok híve. Vitathatatlan tény, hogy létezik egy nyugati muszlim üzleti, politikai és értelmiségi elit, amely éppolyan aktív, mint a nem muszlim vallású üzletemberek, közéleti szereplők vagy értelmiség: jelen vannak az üzleti életben, a közigazgatásban, a nemzetközi, országos és helyi politikai életben, interjúkat adnak, könyveket és cikkeket írnak, nyilatkoznak, egyetemeken és főiskolákon tanítanak. Elméletileg befolyásolni tudnák a mérsékelt többség véleményét, de a valóságban hangjuk nem talál visszhangra a muszlim közösségekben.

Sok muszlim nyilván fél a megtorlástól és passzívan beletörődik a fundamentalisták növekvő befolyásába. Mások az iszlám szolidaritás-doktrínája miatt akkor sem hajlandóak a hitetlenekkel egy oldalra állni más muszlimokkal szemben, ha azok tévúton járnak. Bármilyen is az oka, az éppen aktuális erőszakos cselekményre mindig akad valamilyen magyarázat, indok, mentség. Nincsenek *fatwák* a terroristák ellen. Nincsenek muszlim tömegtüntetések az iszlám nevében alkalmazott politikai erőszak ellen.²⁰⁹ A muszlim közösségek visszautasítják, hogy a problémához akár az iszlámnak, akár a közösségnek, akár a közösség egyes tagjainak bármi köze lenne. Mereven elzárkóznak a hatóságokkal történő együttműködéstől,²¹⁰ és előbb vetik ki magukból a reformokat szorgalmazó, mérsékelt irányzatokat preferáló muszlimokat, mint az erőszakot kezdeményező fundamentalistákat.²¹¹ A befogadó társadalmak szabadságjogait, értékeit és stabilitását támadó embereknek menedéket nyújtanak, akcióikhoz információkat szolgáltatnak és – ami talán mindennél fontosabb – hallgatnak.

Ez fölvet egy fontos kérdést, melyet az európai értelmiségi és politikai elit nagyobb része szeretne elkerülni, míg egy kisebb – de egyre növekvő – része politikai tőkét lát benne: hogyan kezelje a beilleszkedésre nem hajlandó kisebbségeket (akár muszlimok, akár nem) a többségi társadalom? A muszlimok esetében a történelmi tapasztalatok alapján három sarokpontot azonosíthatunk:²¹²

²⁰⁹ Bawer, Bruce: *While Europe Slept*, pp. 179-180, 197-200

²¹⁰ Emerson, Steven: „Threatened by the Jihad,” *FrontPageMagazine.com*, 2007. március 14, <http://www.steveemerson.com/4282/threatened-by-the-jihad>; „Call to Muslims over police help,” *BBC*, London, 2006.06.07. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5054600.stm; „German authorities report lack of Muslim cooperation in antiterrorism fight,” *Trading Markets.com*, 2007.09.15. <http://www.hvk.org/articles/0907/68.html>; Amon, Michael: „Peter King standing by Muslim comments,” *Newsday*, New York, 2009.04.19. <http://peteking.com/PeterKingstandingbyMuslimcomments/tabid/80/Default.aspx>.

²¹¹ Tibi, Bassam (1999): *Keresztes háború és dzsihád – Az iszlám és a keresztény világ*, Corvina, Budapest, 268 p. ISBN 963-13-5238-2, pp. 160-162.

- Nyílt ellenségesség – következetesen csirájában elfojtani minden kezdeményezést, ami különleges státuszt adna a muszlimoknak, vagy az iszlám befolyását a legkisebb mértékben is növelné vagy terjesztené. A hinduk évszázadokon át keményen ellenálltak, óriási területi, emberi és anyagi veszteségeket szenvedtek, de elkerülték, hogy India ugyanarra a sorsra jusson mint Bizánc, Egyiptom vagy Perzsia, melyeknek ősi kultúráját csak múzeumokban lehet látni, mióta az iszlám befolyása alá kerültek. Korábbi évszázadokban Európa népei keresztes háborúk hosszú sorával verték vissza az iszlám támadásait: 732-ben Tours-nál megállították az „első dzsihádot”, majd lassan föl számolták az ibériai és szicíliai kalifátusokat; 1683-ban Bécsnél megállították a „második dzsihádot,” és az ottomán birodalmat visszaszorították a Balkánra. Az oroszok ezt az utat választották, és ennek eredményeként ma súlyos támadások érik az orosz államot és az orosz társadalmat a muszlimok részéről.

- Engedni minden muszlim követelésnek, a vallási neveléstől a nemek szerint szegregált uszodán át a különleges jogi státuszig. A muszlimok válasza e *dzimmi*²¹³ magatartásra eleinte megértő és toleráns együttműködés. A muszlimok számának növekedésével ezt lassan, fokozatosan fölváltják a korlátozások, az erőszakos intolerancia, a kényszerrel történő térítés. Az eredményt a stagnáló maronita, kopt, asszíriai, drúz, zoroasztriánus, animista és buddhista közösségek mutatják. Dzsavaharlal Nehru ezt az utat választotta, ennek eredményeként ma súlyos támadások érik az indiai államot és az indiai társadalmat a muszlimok részéről. Az Egyesült Királyság is ezt az utat választotta, és ma a brit társadalmat is súlyos támadások érik a muszlimok részéről.²¹⁴

²¹² Srinivasan, Rajeev: "How to avoid future 9/11s & Beslans" *rediff.com*, Mumbai, India, 2004.09.30. <http://www.rediff.com/news/2004/sep/30rajeev.htm>

²¹³ A *dzimma* arab szó, jelentése szerződés, egyezmény, melyet a muszlim hódítók kötöttek a meghódított területeken élő keresztényekkel és zsidókkal, hogy fejadó és bizonyos korlátozások betartása esetén gyakorolhatják vallásukat és saját törvényeik és szokásaik szerint élhetnek.

²¹⁴ A muszlimok integrálásában elért brit siker illúzióinak bizonyult, melyet a londoni földalatti elleni bombatámadások (2005.07.07.) és a két héttel későbbi sikertelen támadási kísérletek kezdtek eloszlatni. (Vidino, Lorenzo (2006): *Al Qaeda in Europe – The New Battleground of International Jihad*, Prometheus Books, Amherst, 403 p. ISBN 1-59102-433-1 és Gallis, Paul; Kristin Archick, Francis Miko, Steven Woehrel: „Muslims in Europe: Integration Policies in Selected Countries”, Congressional Research Service, Washington, DC 47 p.2005. november, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>). Azóta számtalan esemény támasztotta alá, hogy a brit modell (is) kudarcot vallott. Csak néhány kiragadott példa: Bradfordban a városi tanács betiltotta a Szent György napi felvonulást, mert attól tartott, hogy a helyi muszlimok érzékenységét sérteni fogja a sok kereszt látványa, és erőszakkal fogják megzavarni a rendezvényt (2008.04.21.). Lord Nazir Ahmed elérte, hogy Geert Wilders holland parlamenti képviselőt (aki a Lordok Házának meghívására érkezett Londonba) deportálják (2009.02.10.). A felmérések szerint: a muszlimok elzárkózása a befogadó társadalomtól fokozódik (Snow, Jon: „Muslim integration has come to a halt,” *The Sunday Times*, London, 2006.08.06. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/article601094.ece>), és MacEoin, Denis és Dominic Whiteman (2009): *Music, Chess and other Sins: Segregation, Integration, and Muslim Schools in Britain*, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London, 154 p. ISBN 978-1-906837-06-8) Az Irakból hazetérő

- Figyelmen kívül hagyni mind a nyugati muszlim közösségek belső problémáit, mindazokat a problémákat, melyeket a muszlimok és a befogadó társadalom közötti feszültségek és súrlódások okoznak. Franciaország (és Európa nagy része) ezt az utat választotta. Néhány évtizedes jóindulatú multikulturalizmus eredménye, hogy a muszlimok ma gettóban élnek, ahová még a rendőrség sem nagyon merészkedik. Radikalizálódtak, ellenségnek tekintik a központi államot és a nem-muszlim polgárokat, és könnyű prédának a fiatal nem-muszlim nőket. Élvezik a jóléti állam szolgáltatásait, mégis áldozatnak érzik magukat. Ma súlyos támadások érik a befogadó államokat és társadalmakat a muszlimok részéről.

Mindhárom modell valamennyire kudarcot vallott tehát, de a történelmi tapasztalatok alapján mégis a nyílt ellenségesség tűnik a legkevésbé esélytelennek. A másik két alternatíva sehol nem vált be hosszú távon – és gyakran még rövidtávon sem.

De komplex társadalmi jelenségek ritkán léteznek e hármas felosztásnak megfelelő „vegytisztá” állapotban. A muszlimok és nem-muszlimok együttélésére általában a három sarokpont közötti köztes, egyensúlyi állapot a jellemző, a konfliktusok akkor alakulnak ki, amikor megszűnik az egyensúly. Lehetőség van tehát arra, hogy az európai muszlimok és nem-muszlimok egy egységes, megosztatlan társadalomban békében éljenek. A kérdés az, hogy sikerül-e megtalálni a szükséges egyensúlyt a befogadó társadalom értékeinek, szabadságjogainak, hagyományainak, életformájának társadalmi vívmányainak feladása vagy nagyon jelentős módosítása nélkül – és sikerül-e fenntartani azt hosszú időn át, a demográfiai változások ellenére is.

A muszlim kisebbség és nem-muszlim többség békés együttéléséhez nyilván szükséges bizonyos magatartás-változás és tolerancia a befogadó társadalomban²¹⁵ – de még nagyobb magatartás-változás szükséges a muszlimok részéről. Egy modern, demokratikus, nyugati társadalom nyilván nem tűrheti a kisebbségekkel szembeni vallási, etnikai (vagy bármilyen más) alapon a diszkriminációt. De ugyanígy nem tűrheti a vallási, etnikai (vagy bármilyen más) alapon a kisebbségek számára fenntartott különleges státuszt és előjogokat sem. És akkor sem tűrheti a kisebbségen belüli diszkriminációt, ha azt a kisebbség tagjai kulturális örökségük és hagyományaik alapján önként vállalják. Nem tűrheti a kisebbség szegregálását – de a kisebbség szegregálódását sem. Nem tűrheti, hogy a kulturális örökség és hagyományok felmentő vagy enyhítő körülmények legyenek gyilkosság, erőszakos közöszlész, családon belüli erőszak, csonkítás esetén. És legkevésbé tűrheti – mert az ellentmond a modern, szuverén állam lé-

Royal Anglian lövészezred lutoni felvonulását megzavaró tüntetés (2009.03.01.) sem a brit modell sikerét bizonyítja.

²¹⁵ E követelmény azonnal fölvet néhány egyáltalán nem triviális kérdést: az iszlám két fő ága és az azokon belüli irányzatok közül melyikhez/melyekhez alkalmazkodik a befogadó társadalom? Milyen alapon döntse el ezt? A hívők száma alapján? Az érintett irányzatok és a befogadó társadalom kultúrája közötti hasonlóságok alapján? Mi a teendő, ha a kihagyott irányzatok is erőszakkal követelik, hogy a társadalom hozzájuk is alkalmazkodik?

nyegének – hogy államok jöjjenek létre az államon belül, amelyek csak saját törvényeiknek engedelmeskednek és feltételekhez kötik hűségüket.

Hosszú távon a békés együttélés csak akkor lehetséges, ha a muszlimok nem várják el a nyugati kultúrától, hogy az igazodjon az iszlám értékeihez és törvényeihez, hanem ők illeszkednek be a nyugati kultúrába, és annak megfelelően módosítják vallási doktrínáikat. Ha az iszlám kivonul az államból és a politikából. Ha a muszlimok vallásukat a mecseten belül gyakorolják és előírásait nem próbálják rákényszeríteni a befogadó társadalomra. Ha elfogadják, hogy más vallások egyenrangúak. Ha elhatárolódnak a fanatikusok tetteitől és a vallás nevében elkövetett erőszaktól; ha közösségeik kivetik maguk közül a terroristákat.²¹⁶ Ha a muszlimok akkor is elfogadják és tiszteletben tartják a befogadó társadalom értékeit, hagyományait, törvényeit és szabadságjogait, ha azokkal nem értenek egyet. Ha zokszó nélkül tudomásul veszik, hogy a nyugati kultúra egyes elemei (alkohol- és sertés-fogyasztás, kutyák mindenütt, meztelen női keblek a tengerparton) ütköznek a muszlimok erkölcsével és az iszlám szabályaival.

Ehhez nélkülözhetetlen az iszlám modernizálása, „europaizálása”, egy iszlám reneszánsz és felvilágosodás – az „euroiszlám” kialakulása.²¹⁷ E modernizálás kísérletei immár több mint 100 éve folynak – és eddig Abdülhamid szultántól Nasszeren át Pahlaviig minden kísérlet kudarcot vallott. Az egyre szélesebb körben népszerű (vagy minimum elfogadott) radikális, szaláfista iszlám azt jelzi, hogy a muszlimok nagy többsége nem akar változást a vallásában, nem akar alkalmazkodni a változó világ új kihívásaihoz. E mereven elutasító magatartás azért nagyon sajnálatos, mert beláthatatlan következményekkel járhat az európai muszlimokra nézve.

Európa-szerte okkal vagy ok nélkül terjed az a nézet, hogy az európai kormányok befogadták a bevándorlókat (muszlimokat és nem muszlimokat egyaránt), lehetőséget adtak nekik a jobb életre, és jólétük érdekében – a hibák és tévedések ellenére is – jelentős áldozatokat hoztak, amire a bevándorlók (elsősorban a muszlimok) válasza a megvető elzárkózás, erőszak és különleges előjogok követelése. És Európa-szerte mindig léteztek, és ma is léteznek bevándorlókkal (különösen a nem-európai bevándorlókkal) szemben intoleráns nézetek: „Magyarország a magyaroké,” „British jobs for British workers”, „Ausländer raus”, „Nem kötelező itt élni – lehet hazamenni, ha nem tetszenek a játékszabályok.” E nézetek eredőjeként kialakult egy vélemény, amely a muszlimok jelenlétét tekinti minden baj – a biztonsági problémák, a társadalmi feszültségek, a munkanélküliség, a több sebből vérző jóléti ellátó rendszerek – okának. A problémák gyors megoldását már régen nem a muszlim bevándorlás lassításában vagy leállításában, sokkal inkább a muszlimok tömeges kiűzésében látja.²¹⁸ E programot egyelőre csak radikális, idegengyűlölő politikai csoportok képviselik

²¹⁶ Bolgár Judit et al.: „A terrorizmus elleni harc...” pp. 36-40

²¹⁷ Tibi, Bassam (1999): *Keresztes háború és dzsiháid – Az iszlám és a keresztény világ*, Corvina, Budapest, 268 p. ISBN 963-13-5238-2, pp. 203-205.

²¹⁸ Ez az „Endlösung” egyáltalán nem új jelenség: a probléma forrásának tekintett népcsoport kiűzésének vagy elpusztításának régi hagyományai vannak Európa történelmében.

– de számuk egyre növekszik, képviselőik egyre erősebbek a nemzeti parlamentekben, és már bekerültek az EU parlamentbe is. A program ma még messze nem szalonképes és megvalósítása jelentős politikai és erkölcsi akadályokba ütközik – de nem ütközne különösebb technikai vagy szervezési nehézségekbe. Mert Gijs de Vriesnek igaza lehet, hogy az *iszlám belső problémáit* csak a muszlimok tudják megoldani, de abban biztosan téved, hogy a mérsékelt muszlimok nélkülözhetetlenek az iszlám fundamentalisták magatartásából eredő *európai biztonsági problémák* megoldásához. Európa biztonsági erői hatékonyak és erősek; külső fenyegetéstől nem kell tartaniuk; létszámuk, eszközeik és felkészültségük elegendő ahhoz, hogy a mérsékelt (vagy bármilyen más) muszlimok közreműködése nélkül is rövid idő alatt „rendet csináljanak”.

Ha Európa államai végül ezt az utat választják, az nem csak Európa iszlám közösségeit számolná föl – a szükséges módszerek és eljárások (társadalmat mozgósító propaganda; vallási és etnikai alapon történő nyilvántartás, szelektálás, fogvatartás, deportálás; engedetlenek és ellenállók felderítéséhez és büntetéséhez szükséges rendőrállami módszerek) alkalmazása visszatérés lenne a totalitarizmushoz és egyben a leglényegesebb európai értékek feladása is lenne.

Felhasznált irodalom

1. al-Rashed, Abdel Rahman: „Innocent religion is now a message of hate” *Telegraph*, London, 2004.09.04. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/1471043/Innocent-religion-is-now-a-message-of-hate.html>
2. Amon, Michael: „Peter King standing by Muslim comments”, *Newsday*, New York, 2009.04.19. <http://peteking.com/PeterKingstandingbyMuslimcomments/tabid/80/Default.aspx>.
3. Bartov, Omer: „Hitler Is Dead, Hitlerism Lives” *The New Republic*, Washington DC, 2004.02.02.
4. Bawer, Bruce (2006): *While Europe Slept – How Radical Islam is Destroying the West from Within*, Broadway Books, New York, 262 p. ISBN 978-0-7679-2005-6
5. Bergmann, Werner és Juliane Wetzell (2003): *Manifestations of Anti-Semitism in the European Union*, Monitoring Center on Racism and Xenophobia (EUMC)
6. Bolgár Judit, Hajdú István, Szternák György (2008): "A terrorizmus elleni harc, mint a katonai műveletek egyik formája" in *A katonai műveletek háttere, megvívásuk jellemzői napjainkban*, ZMNE, Budapest, egyetemi jegyzet, 175 p. ISBN 978-963-7060
7. Bostom, Andrew G. "The Sacred Muslim Practice of Beheading” 2004.05.13. *FrontPageMagazine.com*, USA
<http://www.frontpagemag.com/Articles/ReadArticle.asp?ID=13371>
8. Camus, Jean-Yves „Islam in France” 2004. május 10. International Policy Institute for Counter-Terrorism, Herzlia, Israel
<http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/543/Default.aspx>
9. Corn, Tony: "World War IV As Fourth-Generation Warfare," *Policy Review*, Washington DC, 2006.01.
10. Daniel Pipes, *Global Sunday*, Global TV (Canada) 2003.09.28.
<http://www.danielpipes.org/article/1270>.
11. *Décret n° 96-1156 du 26 décembre 1996 fixant la liste des zones urbaines sensibles*, <http://www.admi.net/jo/AVIV9604443D.html>
12. Eikmeier, Dale C.: "Qutbism: An Ideology of Islamic-Fascism" *Parameters*, 2007. tavasz, pp. 85-98. <http://www.carlisle.army.mil/usawc/parameters/07spring/eikmeier.pdf>
13. Emerson, Steven: "Threatened by the Jihad," *FrontPageMagazine.com*, 2007. március 14, <http://www.steveemerson.com/4282/threatened-by-the-jihad>
14. Fallaci, Oriana (2002): *La rabbia e l'orgoglio*, RCS Libri SpA, Milano, 163 p. ISBN 88-17-86983-X

15. Fallaci, Oriana (2004), *La forza della ragione*, Rizzoli International Publications, Inc, New York, 279 p. ISBN 88-17-00296-8
16. Feiler, Michael: "Die grösste Gefahr für die innere Sicherheit Deutschlands – Islamischer Extremismus," *.SIAK Journal*, Bécs, 2006.4. pp. 14-22
17. Fernández-Morera, Darío: "The Myth of the Andalusian Paradise" *The Intercollegiate Review*, Wilmington, 2006, ősz, pp. 23-31. http://www.mmisi.org/ir/41_02/fernandez-morera.pdf
18. Gallis, Paul; Kristin Archick, Francis Miko, Steven Woehrel: "Muslims in Europe: Integration Policies in Selected Countries," *Congressional Research Service*, Washington, DC 47 p.2005. november, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>
19. Gammell, Caroline "Muslims call for 'no-go' CoE bishop to resign" *Daily Telegraph*, London, 2008, 01.07.
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2008/01/07/nmuslim107.xml>
20. Glazov, Jamie: "Suicide Bombings and Islam" *FrontPageMagazine.com* 2009.01.19.
<http://www.frontpagemag.com/readArticle.aspx?ARTID=33756>
21. Grimes, William: "The Jihad Is a Civil War, the West Only a Bystander," *The New York Times*, NY, 2005.05.04. http://www.nytimes.com/2005/05/04/books/04grim.html?_r=1
22. Hoebink, Michel: "The civil war at the heart of Islam," *Radio Nederland Wereldomroep*, Hilversum, 2005.09.26.
<http://static.rnw.nl/migratie/www.radionetherlands.nl/currentaffairs/region/internationalorganisations/isl050926-redirected>
23. Hogg, Clare Dwyer és Wynne-Jones, Jonathan: "We want to offer sharia law to Britain" *The Telegraph*, London, 2008. 01.19.
http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml;jsessionid=IE2H35B2OOCFBQFIQMGCFG-GAVCBQUIV0?xml=/news/2008/01/20/nsharia_120.xml&page=2
24. Hudson, Rex A. (1999): *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?* Library of Congress, Washington, DC USA 186 p.
www.loc.gov/rr/frd/pdf-files/Soc_Psych_of_Terrorism.pdf
25. Huntington, Samuel P.: "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 1993. nyár
26. Kepel, Gilles (2007): *Dzsihád*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 858 p. ISBN 978-963-07-8235-7
27. Kis-Benedek József: "A nemzetközi terrorizmus jelenlegi tendenciái Európában," *Felderítő Szemle*, V. évfolyam, Különszám, 2006. január, pp. 12..
28. Kiss Álmos Péter: "A hadviselés szabályai és a nemzetközi terrorizmus" *Új Honvédségi Szemle*, Budapest, 2005.10.
29. http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/a_hadviseles_szabalyai_es_a_nemzetkozi_terrorizmus
30. Kiss Álmos Péter: "A terrorizmusról – másképpen" *Új Honvédségi Szemle*, Budapest, 2007. 09. pp. 101-117
31. Kiss Álmos Péter: "Átvihető-e az aszimmetrikus hadviselés tapasztalatai?" *Hadtudomány*, Budapest, 2009.1-2 elektronikus szám
32. Kiss Álmos Péter: "Generációk a hadviselésben – a negyedik generáció" *Hadtudományi Szemle*, Budapest 2009. 2. szám (szerkesztés alatt)
33. Laqueur, Walter (1999): *The New Terrorism – Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford University Press, New York, 312 p. ISBN 0-19-514064-8
34. Leiken, Robert S.: "Bearers of Global Jihad? Immigration and National Security after 9/11" *The Nixon Center*, Washington, DC, USA, 2004. március. <http://www.nixoncenter.org/>
35. MacEoin, Denis és Dominic Whiteman (2009): *Music, Chess and other Sins: Segregation, Integration, and Muslim Schools in Britain*, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London, 154 p. ISBN 978-1-906837-06-8
36. Masmoudi, Radwan: "The Silenced Majority" *Journal of Democracy*, Washington DC, 2003, Vol. 14, No. 2

37. North, Chris: "Redefining Insurgency" *Military Review*, Leaveworth, KS, USA, 2008.01-02. <http://usacac.army.mil/CAC/milreview/English/JanFeb08/NorthINSIGHTSJanFeb08.pdf>
38. Qutb, Sayyid (1964): *Milestones*, Maktabah Booksellers And Publishers, Birmingham, 2006. <http://www.scribd.com/doc/3295871/Milestones-Special-Edition-Sayyid-Qutb>
39. Rajaram, N.S. "Terrorism: Eastern And Western Views" *Sword of Truth*, New Delhi, 1999.45 szám, 1999.11.06. <http://www.swordoftruth.com/swordoftruth/archives/byauthor/navaratnarajaram/teawv.html>, <http://www.ci-ce-ct.com/article/showquestion.asp?faq=3&fldAuto=1628>
40. Ramakrishna, Kumar: "It's the Story, Stupid: Neutralizing Radical Islamism in the Southeast Asia Theatre," in Anne Aldis and Graeme Herd, szerk: *The Ideological War on Terror: World-wide Strategies for Counter-Terrorism*, Routledge, London, 2006, pp. 128-142 <http://www.comw.org/tct/fulltext/0509ramakrishna.pdf>
41. Sageman, Marc (2008): *Leaderless Jihad*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 200 p. ISBN 10-0-8122- 4065-0
42. Schahbasi, Alexander: Wahrnehmung un Eischätzung der Radikalisierung von Muslimen in Europa," *.SIK Journal*, Bécs, 2006.1. pp. 52-60
43. Snow, Jon: "Muslim integration has come to a halt," *The Sunday Times*, London, 2006.08.06. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/article601094.ece>
44. Spengler: "Europe in the house of war" *Asia Times*, Hong kong, 2008. 02.12. http://www.atimes.com/atimes/Front_Page/JB12Aa02.html
45. Srinivasan, Rajeev: "How to avoid future 9/11s & Beslans" *rediff.com*, Mumbai, India, 2004.09.30. <http://www.rediff.com/news/2004/sep/30rajeev.htm>
46. Tibi, Bassam (1999): *Keresztes háború és dzsihád – Az iszlám és a keresztény világ*, Corvina, Budapest, 268 p. ISBN 963-13-5238-2
47. Vidino, Lorenzo (2006): *Al Qaeda in Europe – The New Battleground of International Jihad*, Prometheus Books, Amherst, 403 p. ISBN 1-59102-433-1
48. Webb, Al: "Missionaries accused of 'hate crime' in Muslim neighborhood" *The Pew Forum*, Washington DC, USA, 2008.06.02. <http://pewforum.org/news/display.php?NewsID=15747>
49. Ye'or, Bat (2002): *Islam and Dhimmitude – Where civilizations Collide*, Farleigh Dickinson University Press, Lancaster, UK, 528 p. ISBN 0-8386-3943-7
50. Ye'or, Bat (2004): *Eurabia – The Euro-Arab Axis*, Farleigh Dickinson University Press, Teaneck, NJ és Madison, WI, 384 p. ISBN 0-8386-4077-X

Szerző nélküli források:

1. Nemzetbiztonsági Hivatal 2005. évi évkönyve, <http://www.nbh.gov.hu/evk2005/05-0041.htm>.
 2. JP 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, 2009. US Government Printing Office, Washington DC. 780 p.
 3. Army Code 71749 – *Counter Insurgency Operations (Strategic and Operational Guidelines)*, 2007. Army Field Manual, Volume 1 Combined Arms Operations, HM Printing Office, London 216 p.
 4. "Background of jihad recruits in the Netherlands," Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), Hága, 2004.03.10. <https://www.aivd.nl/actueel/andere-publicaties/andere-publicaties/background-of-jihad>.
 5. "Call to Muslims over police help," BBC, London, 2006.06.07. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5054600.stm
- "EU Survey Dogged by Controversy," Quantara, http://www.quantara.de/webcom/show_article.php/_c-476/_nr-45/i.html
6. "Fatwa for 'gay Jesus' writer" *BBC News*, London, 1999. 10. 29. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/493436.stm>

8. "German authorities report lack of Muslim cooperation in antiterrorism fight," Trading Markets.-com, 2007.09.15. <http://www.hvk.org/articles/0907/68.html>
9. "Gijs de Vries on terrorism, Islam and democracy" *EurActiv* internet hírmagazin, 2005. 03.04. <http://www.euractiv.com/en/justice/gijs-vries-terrorism-islam-democracy/article-136245>
10. "Mohamed teddy bear teacher, Gillian Gibbons, is spared lash but gets 15 days in jail" *The Times*, London, 2007.11.30. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/africa/article2971369.ece>
11. "Muslim migrants riot in Athens," *The Age*, 2009.05.24. Melbourne, <http://www.theage.com.au/world/muslim-migrants-riot-in-athens-20090523-bixy.html>
12. "Separate laws for Muslims' idea slammed" *The Local*, Stockholm, 2006. április 28. <http://www.thelocal.se/article.php?ID=3674&date=20060428&PHPSESSID=d268bd3504742c3d788355992e85c1ea>
13. "Towards Greater Understanding – Meeting the Needs of Muslim Pupils in State Schools" *Muslim Council of Britain*, 2007.02.20. <http://www.mcb.org.uk/downloads/Schoolinfoguidancev2.pdf>

Internet honlapok:

1. http://www.nepszamlalas.hu/eng/volumes/26/tables/load4_1_1.html
2. <http://www.al-islam.org/encyclopedia/chapter6b/1.html>

ADALÉKOK ÉS TAPASZTALATOK AZ ÉSZAK-IRAKI HELYZETHEZ

Bevezető

A 2009-es év őszén egy rövid időt töltöttem Irak északi részén. A területet többsége az észak-iraki kurd autonóm tartományhoz tartozik és tevékenységük során sikerült elérniük, hogy az országon belül az egyik legbiztonságosabb helyet hozták létre. A kurdok többsége a nemzeti állam megteremtésének lehetőségében bíz, a helyzet mégsem ilyen egyszerű. A biztonságra vonatkozó kijelentést nem lehet általános értelemben használni, hiszen ebben a térségben vannak azok a városok, amelyek folyamatos szereplői a híradásoknak. A felszín alatti feszültségek egyre jobban megmutatkoznak és pillanatokon belül komolyabb változásokat idézhetnek elő.

A tanulmány saját élményekre, önálló gondolatokra épült. Nem lineárisan építem fel a beszámolómat, hanem logikai sorrendben kapcsolódó témakörökre. El kell tudnunk helyezni Észak-Irakot, ha meg akarjuk érteni. Mit jelent hazánknak, a többnemzetiségű haderőnek, vagy az etnikai, vallási alapon megosztott iraki társadalomnak? Mindezekről már van egy létező elképzelésünk, amit a média és a saját ismereteink is befolyásolnak. Jelen tanulmányban a saját élményeimen és az iraki beszélgetéseimen keresztül szeretném láttatni az ország helyzetét és a mindennapi életet. Az erőszakos cselekmények miatt a hétköznapiak tartozékai az ellenőrzőpontok és kihallgatások, ahol különféle fegyveres testületek a főszereplők. Az utazás során nem lehetett elkerülni, hogy ne kerüljek folyamatos kapcsolatba velük. A pozitív és negatív élmények mellett tapasztalatokkal és megfigyelésekkel lettem gazdagabb, amelyeket a következő oldalakon mutatnék be. A fegyveresek mellett csak a kézi lőfegyverek gyakoribbak, amelyekre szintén ki fogok térni.

A beszámoló írása közben szem előtt kellett tartottam, hogy nincs lehetőségem mindenre kiterjedő tanulmányt prezentálni. Törekedtem viszont arra, hogy más szerzőkre, vagy forrásokra is hivatkozzak. Mindezekkel együtt már nem csak sorokat töltök meg egymás után, hanem indirekt módon a saját véleményemet is alátámasztom az egyes kérdések megítélésében. A szubjektív mód, ahogy a téma felé közelítek megengedő, hiszen alapvetően az úthoz kötődő emlékek, megjegyzések és gondolatok jelennek meg bennük.

Magyarország és Irak napjainkban

A Magyar Honvédség Szállító Zászlóaljának 2004-es kivonása óta úgy jelenik meg Irak a hírekben, mint egy elhúzódó megszállás és a szünni nem akaró

harcok színtere. A többség számára az egyik oldalon a szunnita arab ellen-állás, a másikon a többnemzetiségű haderő, vagy egyszerűbben megfogalmazva az amerikai hadsereg áll. A magyar média, ha nem is rendszeresen, de beszámolt azokról az eseményekről, amelyek a térség és az ország életét is meghatározták. Ide sorolhatjuk az újabb választásokat 2010. januárjában, a társadalmat megosztó ellentéteket, vagy az amerikai csapatok létszámának leépítését és fokozatos csökkentését. A jövőre vonatkozóan folyamatosan szerepelnek olyan híradások, amelyek a kitűzött búcsú valós időpontját latolgatják.

Mindezek nem azt jelentik, hogy az azóta eltelt öt év óta ne lett volna magyar katona Irakban, de lényegesen kisebb szerepet töltöttek be magyar fegyveres erők az ország életében. Több más magyar érdekeltségű cég mellett a MOL Zrt. jelenléte kapott nagyobb nyilvánosságot a térségben található olaj, földgáz és az épülő Nabucco gázvezeték miatt. Az észak-iraki Kirkuk körüli területek gazdagok fosszilis energiahordozókban és a magyar cég is itt folytat további kutatásokat.¹ A terület fontossága mellett talán csak a politikai, etnikai helyzete körülményesebb. A MOL és az OMV koncessziós joga az észak-iraki kurdok autonóm tartományától származik, ami a bagdadi kormány tiltakozását váltotta ki.² Mindezek ismeretében, a terület mégis fontos lehet hazánk szempontjából.

A kiutazás lehetőségeiről általában

A kurdok hozzáállása a legpozitívabb. Ők felszabadítóként üdvözölték az amerikai csapatokat és azóta a maguk útját próbálják járni. Ehhez egyelőre minden lehetőségük adott. Gyakorlatilag mindenki katona a még mindig csak autonóm tartományként működő iraki Kurdisztánban. Nyitottak a változásokra, az országba folyamatosan érkeznek a külföldi befektetők és nagy jövő áll a turizmus előtt. A fontosabb kurd többségű települések, mint Erbil, Dohuk és Szulejmánijja külön világot alkotnak Irak más városaihoz képest.

A térségben található a történelmi jelentőségű, gazdaságilag fontos, de etnikai és vallási szempontból kevert Moszul és Kirkuk is. A gyakori erőszakos cselekmények és veszélyek ellenére sem akarom, hogy csak ez a kép éljen bennünk. Az itt élők többségének megvan a maga szubjektív véleménye a megszálló csapatokról és külföldi állampolgárokról, de nem feltétlenül ellenséges velük szemben. A helyi kultúra jellegzetessége, hogy a vendég elsőbbséget élvez és mindenki arra figyel, hogy semmiben ne szenvedjen hiányt. Az idegenekre, vagy utazókra vonatkozóan éppen a Korán tartalmaz pozitív intelmeket számukra.³

¹ *A Mol húti az optimizmust az észak-iraki olajtalálat miatt.* Link: http://hvg.hu/gazdasag/20091021_mol_irak_olaj_furas.aspx (2009. november 10.) és *Hernádi szerint a Mol ígéretes projektbe kezdett a kurdokkal.* Link: http://hvg.hu/gazdasag/20090521_mol_hernadi_zsolt_nabucco_irak_kurd_gaz.aspx (2009. november 10.)

² *Nabucco Partners Turn to Kurdistan Region for Gas Supply; Baghdad Says No.* Link: <http://www.zawya.com/printstory.cfm?storyid=v52n21-1TS03&l=053000090525> (2009. november 14.) és Aczél Endre: *Olaj, olaj.* Népszabadság; 2009. július 2. Link: http://www.nol.hu/velemeney/20090702-olaj__olaj (2009. november 15.)

³ Jamila Hussein: *Islam: its law and society.* Federation Press; Annandale, 2004. 49-61. o.

Természetesen helyi kapcsolatok nélkül nem érdemes nekivágni egy útnak, vagy tört angolsággal érdeklődni a veszélyes területeken, hogy mi merre található. A legrizikósabb faktorok az utazás és a szállás. Az ellenállók becsült száma, akiknek a nevéhez a robbantások, merényletek és rajtaütések köthetők, jelentéktelen az összlakossághoz képest. A támogatottságuk miatt kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek, éppen azokon a területeken, amelyek minden külföldinek fontosak, ha az országon belül akar boldogulni. Akármilyen munkáról van is szó, mérlegelni kell mielőtt iraki közlekedési eszközöket, vagy szállást akarunk igénybe venni. Mindenki számára egyértelmű lesz, hogy külföldről érkezünk. Ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy az iraki eseményekben kevésbé érintett Magyarország, vagy a katonai értelemben fontosabb Egyesült Államok állampolgárai vagyunk-e. A szélsőségesek számára egyszerűen külföldiek, nyugatról jött, vagy keresztény utazók vagyunk. Arról nem is beszélve, hogy beszélgetőpartnerünk nem biztos, hogy tudni fogja hol van Magyarország. Szerencsés esetben Európával párosítja a nevét és a Hungária mellett rímelő Bulgária és Románia nevét sorolja majd fel. Saját tapasztalatom, hogy a futballrajongó idősebbeknek az ország Puskás Ferencet jelenti⁴ és egymástól függetlenül, több helyen is örömteli szavakat kaptam, hogy mi találtuk fel a Kalasnyikov gépkarabélyt.

A „rosszakarók” száma viszonylag alacsony, de ez senkinek ne jelentsen garanciát. A biztonságról sokat olvasni, köszönhetően utazóknak és újságíróknak. Ez a kurd többségű területek esetében igaz is lehetne. Nem elég kiemelni a biztonságot azért, mert az emberrel nem történt semmi az utazása során. Irak továbbra is mérlegelést kíván a kiutazás előtt és nem tudjuk milyen hatással kell számolni a választások környékén. A helyzet hamar megváltozhat, ezért ott-tartózkodásunk alatt is érdemes tájékozódni a helyi hírportálokon, civileken, rendőrökön és katonákon keresztül. Egy külföldi utazó a helyiek szerint is bolond, ha Moszulba, Kirkukba, vagy netalán Bagdadba akarna menni. A kérdésre, hogy milyen a helyzet nevezett városban, gyakran volt az a válasz, hogy „egyszerűen megölnek”.

Bejutás és kijutás

Irakba nem nehéz bejutni. A szükséges vízum, ami az egész ország területén érvényes, a németországi külképviseleten keresztül beszerezhető. Kiállítanak

⁴ Mint a szegény és gondokkal küszködő társadalmak többségében, itt is népszerű a futball az idősök és a fiatalok közt egyaránt. Ezt az is erősíti, hogy a nemzeti válogatott a nehéz állapotok ellenére megnyerte az Ázsia kupát. A 2007-es esemény is megmutatta a futball erejét, amikor a szunnitákat, síitákat és kurdokat tömörítő válogatott 1:0-ra győzte le Szaúd-Arábia csapatát a döntőben és gyakorlatilag egy pillanatra egyesítette az országot. Az eufória hatására és a kijárási tilalmak ellenére is az utcán ünnepeltek az emberek, a fegyveres testületek tagjai (régi szokás szerint) a levegőbe lövöldöztek örömeikben. A hatását mindmáig érezni lehet, a háborús Irak büszke pillanata volt. Lásd: BBC News: *Iraq Celebrates Football Victory*. Link: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6921078.stm> (2009. november 12.)

turista vízumot is, de minden esetben körülményes és sok előkészítést igényel. Törökországon keresztül az Ibrahim Khalil határátkelőt használhatjuk. Több óras procedúra után kapjuk meg a 10 napra érvényes vízumot, ami az autonóm tartomány területére érvényes. Ha több időt töltenénk el, akkor jelentkezni kell a hatóságoknál. Ebben az esetben az indokok mellett egy AIDS teszt elvégzése is szükséges. Mindezek az ország biztonságának megőrzését szolgálják.

Az autonóm tartomány által kiállított vízumot az elmúlt időszakig a déli területeken is elfogadták a hatóságok. Azóta bűncselekmény átlépni a tartományi határokat, de erről nem mindenki tud. Sajnálatos módon a kurd parlament és a bagdadi kormány kötékhúzásáról van szó. Napjainkban például semmi garancia nincsen arra, hogy egy arab rendőr kurd területnek fogja gondolni Kirkukot. Nem elég, hogy igazunk van. Ha valahol, Irakban el lehet tűnni és nem biztos, hogy jobban járunk egy helyi börtönnel.

Isztambulból cizrei átszállással, autóbusszal is át lehet kelni a határon. Nem volt nehéz mosolyt csalni az arcokra, ha az ember elmondta, hogy alapvetően turistaként érkezett az országba. Az átkelés kifejezetten rövid volt és csak néhány órát vett igénybe. Ezalatt az idő alatt a korrupció és személyes kapcsolatok kihasználásának minden formája előfordult. Pénz átadásának nem voltam a tanúja, de minden esetben egyedül ment be a sofőrünk azokra a helyekre, ahova egyenként kellett volna. Indirekt módon bizonyítja állításomat, hogy a szolgálatokért kért összeget dollárban kellett kifizetni. A határátkelő nyilvános részein különböző gesztusokat tettünk a csomagok átvizsgálása, vagy az útlevelek ellenőrzése helyett. Ennek során a katonák többségének nem kellett szomjaznia. Kaptak vizet, kólát, vagy éppen cigarettát.

Az isztambuli (kurd érdekeltségű) cég önmagában is bizalomgerjesztő volt. Állították, hogy Irakban 5 helyen van irodájuk, de sajnos nem tudják a címüket és a visszaút is ad hoc jelleget ölthet. Kaptam egy arab nyelvű névjegykártyát 6-8 városnévvel és telefonszámmal. Nem volt kétségem afelől, hogy ez nem lesz ilyen egyszerű. A bizalom kedvéért rámutattak egy plakátra, ami szintén arabul volt és gyakorlatilag egy sportboltot és az előtte álló buszt lehetett látni rajta. Elmondásuk szerint a fénykép természetesen Kirkukban készült és ezzel bizonyítottnak vélték a visszajutás lehetőségét. Más megoldásra is fel voltam készülve, ezért nem okozott volna problémát az egyéni bejutás sem. Végeredményben kifelé az autóbust választottam, ami Cizrében megállt. Körülbelül húszan szálltunk át egy, a technikai állapotát tekintve nem túl bizalomgerjesztő buszra. Az utasok egytől-egyig iraki állampolgárok voltak és Kirkukba, illetve az ország délebbi városaiba tartottak.

A papírmunkát és egy útitárs szemmel láthatóan hamisnak tűnő útlevelétől eltekintve nem volt fennakadás. A török határőrök egymás után szálltak ki a busz előtt álló páncélozott járművekből és nevetve ugyanerre biztatták társaikat. A látvány abban merült ki, hogy tekintetük előbb az utazókat pásztázta végig, majd az úti célt jelző táblát.

Irakban még négy órát kellett megtenni éjszaka. Gyakorlatilag olyan utakon, amelyek az építkezések, vagy Moszul elkerülése miatt nem léteztek, vagy néha eltűntek alólunk. Az éjszaka is hasonlóan telt, mint a nappal. Az iraki járatot többször megállították és az utasokat leszállították. A személyes ellenőrzések és a busz átvizsgálása mellett arról érdeklődtek, hogy kinek mi a célja az országban. Az állampolgárok esetében ez nem is volt kérdéses. Az utazás éjfél előtt nem sokkal a kurd Erbil mellett, egy elkerülő úton ért véget.

A névjegykártyákon szereplő telefonszámok nem sokat segítettek. Vagy más jelentkezett be és semmit nem tudott az említett irodáról, vagy nem is létezett a tárcsázott szám. A visszaút során egyszerűbb volt eljutni a határig. A látnivalók megismerése közben folyamatosan haladtam észak felé. A legegyszerűbb megoldás a távtaxi volt, ahol az utasok egymás között osztották el a viteldíjat.

Felfedeztem az ország északi részének természeti és kulturális értékeit. A határ menti Zakhóból egy taxi vitt ki az átkelőig, ahol a papírmunka elvégzése egyénileg történt. Az átkelőnél már várakoztak az öt személyes kisbuszok. Alapvetően nem dohányzó és alkohollal nem rendelkező, de a határon átjutni akaró egyéneket kerestek. Később derült ki, hogy mindig bennmaradt, majd eltűnt az utastérből egy karton cigaretta, vagy egy kis pénz a vizsgálatok során. Az ajtóknál további csempésztett áru volt, de erre csak utólag derült fény. Egy újabb színjáték volt az egész, ahol senki nem akart találni semmit.

Morál és helyi viszonyok

Eltelkintve attól, hogy kurdok lakta északi területeken mindent megtesznek a „másik Irak” arculatának építése érdekében, az Észak-Irakban élők jelenre vonatkozó ítéleteit és a jövőre vonatkozó elképzeléseit a kettősség érzése hatja át. A háború utáni állapotok valaki számára a harcok folytatását és az ellenállást, mások számára a béke és újjáépítések lehetőségét kínálják. Az ellentétek ellenére sok közös vonás volt felfedezhető azokon a beszélgetéseken, amelyeket más-más etnikumhoz tartozó, az ország eltérő területéről származó, különböző korú és foglalkozású férfiakkal folytattam.

Szép új világ ide, vagy oda, egy kivétellel nem találkoztam, aki ennyi év háborúskodás után ne állt volna a realitások talaján. Az utazásom előtt közvetlenül, valamint annak ideje alatt is több erőszakos cselekményre került sor a határ menti területeken,⁵ Dohukban,⁶ Moszulban és Kirkukban egyaránt. Én is szemtanúja voltam egy robbantásnak, valamint továbbiak nyomait figyelhettem meg kint tartózkodásom alatt. A hét eseményei között a média is felfigyelt arra, amikor egy moszuli mecsetben lelőtték az al-Kaidát kritizáló imámot. A merénylő

⁵ *Iranian artillery bombs border areas of Kurdistan region.* PUKmedia; 2009. 10. 02. Link: http://pukmedia.com/english/index.php?option=com_content&task=view&id=13638&Itemid=52 (2009. november 16.) és *KRG strongly condemns Iranian bombardment.* The Kurdish Globe; 2009.10.05. Link: <http://kurdishglobe.net/displayArticle.jsp?id=A52A23E960D039-DA3FF0EB6B13FD3B03> (2009.10.08.)

⁶ *Car bomb wounds 10 Peshmergas west of Dohuk.* The Kurdish Globe; 2009.10.6. Link: <http://kurdishglobe.net/displayArticle.jsp?id=12EED94B505DFC9E97D433C04567B801> (2009.10.8.)

ezt követően felrobbantotta magát, megölve ezzel további tizennégy embert.⁷ Az általam meglátogatott kirkuki mecsetek egyikét nem sokkal később szenvedett el támadást a választások körül kialakult feszültség eredményeként.⁸ A városban ezt követően sem javultak az állapotok és az erőszakos halálesetek egyre gyakoribbak lett. Az átlag iraki szemében Moszul, vagy Kirkuk olyan veszélyes hely, mint Bagdad.⁹

Napjainkban a kurd hatóságok az előző politikai rendszerhez hasonló elítélhető magatartást folytatnak a saját területükön élő vallási kisebbségeikkel, valamint azokkal az arabokkal, akik az etnikailag amúgy is kevert tartományokban élnek. Ez már az érem másik oldala, ahol az imént felvázolt célok érdekében a kormányzat is igazolhatónak véli az esetleges túlkapásokat.¹⁰ A választások előtt néhány hónappal a kurdok visszaköltöztetésekkel növelnék az esélyeiket, hogy Kirkukot az északi tartomány részévé tegyék. Ez a központi kormányzat felé hajló arabok és türkmének ellenállásával találkozik. A probléma megoldásával kapcsolatban a választási bizottság is tanácsalanságot mutat.¹¹

Nem célokom és nem is tisztem, hogy mindenre kiterjedően felvázoljam azokat a problémákat, amelyekről a szakemberek is vitatkoznak. Az etnikumok keveredése Moszulban és Kirkukban, valamint az ezen a vonalán húzódó kőolaj- és földgázmezők különböző megvilágításba helyezik a feltett kérdést: mit ígérhet a jövő? A januári választások előestéjén ezekre a körzetekre irányul a legnagyobb figyelem és talán a legtöbb veszéllyel is itt találkozhatunk majd. A Szakmai Szemle jelen számának megjelenésekor talán már többet fogunk tudni a helyi politikai viszonyok alakulásáról. Mindenesetre mindkét oldal próbálja beköltözésekkel növelni előnyét, ami tovább mélyítheti az ellentétet a két Irak és a városban élő polgárok között.¹²

Mindenki számára az maradt a legfontosabb kérdés, hogy „mikor mennek ki az amerikaiak”? Nem pedig az, hogy kimennek-e. A lakosok többsége tart a koalíció csapatainak kivonása után következő polgárháborútól és pesszimistának mutatkoznak, ha azt a kérdést kell megválaszolni, hogy Irak hány év múlva lesz biztonságos.¹³ Az támadások gyakorlatilag folyamatosak és ezt az ellenállás is

⁷ *Suicide bomber kills 15 in Iraq mosque.* Link: [http://wotnews.com.au/news/iraq and Mosul/](http://wotnews.com.au/news/iraq%20and%20Mosul/) (2009.11.16.)

⁸ *Bomb shakes Kirkuk as Iraq argues election law.* Khaleej Times; 2009.10.29. Link: http://www.khaleejtimes.com/darticle.asp?xfile=data/middleeast/2009/October/middleeast_October803.xml§ion=middleeast (2009. 11. 12.)

⁹ *Many die in string of Iraq attacks.* Aljazeera; 2009.11.17. Link: <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2009/11/20091116133428533270.html> (2009.11.21.)

¹⁰ Dagher, Sam: *Minorities in Iraq's North Seen as Threatened.* The New York Times; 2009.11.11., 12. o. Link: <http://www.nytimes.com/2009/11/11/world/middleeast/11erbil.html?ref=middleeast> (2009.11.15.)

¹¹ 7. 11. 2000. مسألة كركوك قد تحل بقانون انتخابي. الاخبار. Link: <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/A9A1956C-A71C-4C09-B4C0-C5269E6B1D5F.htm> (2009.11.14.)

¹² Ernesto Londoño, Qais Mizher: *Iraqi parliament passes election law after reaching deal on Kirkuk.* The Washington Post; 2009.11.9. Link: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/11/08/AR2009110817852.html> (2009.11.16.)

¹³ A polgárháborús helyzet kialakulásának veszélyére a BBC is felhívta a figyelmet. Az amerikai erők kivonulása esetén Nouri Al-Maliki, iraki miniszterelnök bízik a helyi fegyveres erőkben. In.:

hangsúlyozza az internetes tömegtájékoztatásban.¹⁴ Az al-Kaidához közel álló, vagy különböző érdekeltségű csoportok fejtenek ki tevékenységet, ahol a tagok egy jelentős része soha nem is volt az ország állampolgára. Őket más okok is motiválhatnak, ahogy erre a sinjari iratok és az azt követ elemzések is rámutattak.¹⁵

Az ország többi részéhez viszonyítva, leszámítva a kisebb robbantásokat és más erőszakos cselekményeket, a kurd többségű területeken jelenleg nincsenek komolyabb problémák. Ezt nagyban köszönhetik a meglévő fegyveres erőknek és önszerveződéseknek.

A fegyverekkel és a belbiztonsági erők számával Irak többi részén sincsen probléma, de az embernek olyan érzése támadt, hogy jelenleg mindannyian (ide értve a politikai elitet is) egy mankóra támaszkodnak, amit a többnemzetiségű haderő jelent. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy az iraki katonai, vagy rendőri erők (eltekintve a lojálisok csoportjától), kitartana a jelenlegi kormányzat mellett. Jelenleg egy alacsony intenzitású polgárháború zajlik, ahol bármelyik pillanatban kiterjedtebbé és erőteljesebbé válhatnak a hatások.¹⁶ Az általam megkérdezett iraki polgárok is ezen a véleményen voltak és ezzel az ország döntő többségének véleményét tükrözték. A beszélgetések során ők is különbséget tettek a jelenlegi rendszer kiszolgálói között. Nem keverik össze azt a közlekedési rendőrt, aki korábban is hivatásaként szolgált azzal, akik minden bizodalmat abba az új rendbe fektette, amelyik biztos egzisztenciát és társadalmi felemelkedést nyújt számára.

A katonák és rendőrök belső frusztráltsága érezhető volt a már „irakinak” nevezhető területeken. Az okok között említhetjük, hogy 2003-as invázió idején jelentős mennyiségű fegyver és lőszer került ki a az utcára, amivel az egyes háztartások többsége is rendelkezik. Meglepő módon, sokan vélik úgy, hogy az amerikaiak kivonulása után a saját kezükbe vehetik az irányítást és a régi rendszer híve (ide értve az egykori katonákat, tiszteket) újra fegyvert foghatnak majd.

Szaddam Husszein megítélése érdekes. Két dologban mindenki egyetértett. Mint személytől meg kellett szabadulni. A másik oldalon viszont kurdok, türkmének és arabok egyaránt vallották, hogy volt egyfajta létbiztonság, most meg csak a reménytelen várakozás maradt. Az átlag embert nem zavarta, ha a szomszédja kurd, török, türkmén, vagy arab volt és ez most sem vezetne komolyabb ellentéthez. A mindennapi élet kapcsolatai nem e köré szerveződtek. Most

BBC News: *US Bases Close Down in Iraq*. Link: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8125662.stm (2009. november 12.)

¹⁴ Lásd bővebben: Háda Béla, Kemény János: *Az iraki és sri lanka-i harci csoportok kommunikációs tevékenységének összehasonlítása*. In.: *Hadtudomány; elektronikus szám*, 2008. (továbbiakban: *Kommunikáció 2008.*) Link: http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2008_e_8.pdf (2009. március 14.)

¹⁵ Lásd: Joseph Felner, Brian Fishman: *Al-Qua'ida's Foreign Fighters in Iraq. The First Look at the Sinjar Records*. Combating Terrorism Center; West Point, 2008.

¹⁶ *Kommunikáció 2008.* 7. o.

mégis úgy tűnik, hogy a két Irak problémái miatt a konfliktus etnikai síkon is eszkalálódni fog.¹⁷

Mint a régi Európában, ahol gyakorlatilag többnemzetiségű birodalmak és államok volt, az itt élők többsége is elfogadta a másikat. Mivel vegyes közösségekben nőttek fel, beszélik egymás nyelvét. Ha a mi szempontunkból nem is tűnne hasznos nyelvtudásnak, a helyiek többsége esetenként több nyelvet, nyelvjárást sajátított el. Érdeemes megemlíteni, hogy egy kereskedő a Habsburg Birodalomban, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia területén is több nyelven beszélt úgy, hogy a mai értelemben véve soha nem tanulta azt. Ez megteremtette és fenntartotta a kapcsolatot az emberek és tájegységek között. Az etnikai ellentétet én sem éreztem a beszélgetések során, pedig gyakran folytak vegyes összetételű társaságokban. A probléma inkább tűnt gerjesztettnek, de mégis aktuálisnak.

Érdekes kérdés, hogy miként ítéljük meg a nyelvismeretet. Például fontos tartanánk-e, hogy a hivatásos képzésben legyenek olyan emberek, akik rendelkeznek a kulcsfontosságú térségek beszélt nyelveinek ismeretével? A lakosokkal való kapcsolattartásban és a jó viszony kialakításban mindenképpen hasznos lehet. Nyilvánvaló, hogy ezt a problémát olyan helyiek segítségével oldanánk meg, akik beszélnek angolul, vagy az anyanyelvünkön. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy napjaink problémáktól sújtott országaiban az alapvető szükségletek kielégítése is nehéz feladat, nem beszélve az oktatás alacsony színvonaláról. Az itt élők döntő többsége nem beszél angolul, németül, franciául, vagy oroszul. Katonai és/vagy gazdasági értelemben nem lehet aktív részese lenne egy ország életének, ha nem bírjuk a nyelvet.¹⁸ Ezt a hiányosságot helyi hatóságok is megérezték és nyelvkönyvek kiadásával próbálják orvosolni. Sorra nyílnak a nyelviskolák és a helyi egyetemek is külföldről várják az oktatókat.

Ellenőrzések és kihallgatások

Minden városból ki lehet jutni. A helyi sofőrök többsége ismeri a katonákat, ezért kifelé mindenkit kiengednek. A biztonságot az egyes régiókban csak a személyi és áruforgalom folyamatos ellenőrzésével tudják fenntartani. Az iraki élet a nagyobb városokban koncentrálódik, ezért az erősebb védőgyűrűt is ezek köré építették ki. Az utak mentén csak kisebb, szinte jelentéktelennek ható ellen-

¹⁷ Az etnikumok egymás mellett éléséről és békéjéről, helyiek véleményéről lásd még: BBC News: *Kirkuk: Voices from a Divided City*. Link: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8328762.stm (2009.11.19.)

¹⁸ A Szovjetunió nagy hangsúlyt fektetett az afrikai, vagy ázsiai beszélt nyelvjáráások elsajátítására. A katonai nyelvi iskolák, illetve akadémiák felújításnak szükségességét az Egyesült Államok is megtapasztalta. A keleti blokk szétesése után nemzetállamok jöttek létre és fehér foltokat hagytak maguk után a hivatalos nyelvek tekintetében (lásd: azeri, ukrán stb.). Az első öböl háború idején, 1990 augusztusában az amerikai haderő mindösszesen 18 embert tudott biztosan felsorolni, akik a hárommillió aktív és tartalékos állományból beszéltek arabul. A helyzeten a Defense Language School segítségével próbáltak enyhíteni. Az iraki esetben a kurdok által beszélt szoránit és kurmandzsit is oktatták. Lásd bővebben: Eric Schmitt: *Military Language School Adjust for a World Without a Cold War*. The New York Times; 1992.04.19. 14. o. és a Defense Language Institute hivatalos weboldalát. Link: <http://www.dliflc.edu/index.html> (2009.11.21.)

őrőzpontok vannak. Kivételt a stratégiailag fontos pontokon található és megerősített támaszpontok jelentik.

Az úgynevezett „fekvőrendőrök”-kel tömegesen találkozhatunk, mert ezekkel bírják lassításra az amúgy is gyorsan hajtó autóvezetőket. Előbbiek már sűrűbben fordulnak elő az ellenőrzőpontok előtt. A nagyvárosokba való belépés előtt táblák figyelmeztetnek, valamint kötelező megállásra szólítanak fel.¹⁹ Érdeemes figyelni, mert a nem lassítókra felszólítás nélkül is tüzet nyithatnak. A táblák vörös, vagy fehér alapon, angol és arab nyelven vannak. Nem ritka, hogy helyben készítik el őket. Ritkább esetben a vasbeton akadályokra felfestve, vagy a teherautók és személyautók sávjának elválasztására szolgáló bádóg hordókon volt feltüntetve minden információ.

Az állomások a régi magyar határátkelőkre hasonlítanak. Több kapu van a belépőknek és általában külön sávot tartanak fenn a nagyobb járműveknek, mint a buszok és a teherautók. Általában a belépő és kilépő oldalakkal szemben, bal szélén, egy megemelt alapzaton, földdel és homokzsákkal megerősített géppuskafészek található. Benne minden esetben egy RPK géppuskát helyeztek el, ami az előtte lévő utat és út menti területet lőtte. Az objektumokat körkörösén védik szögesdróttal és a bejövő utakon kívül nem lehet (egyenesen tilos) közelíteni. Az állomány elhelyezésére szolgáló épületek a homokzsákokon és szögesdróton kívül nem voltak megerősítve. Az ablakokat gyakran védte rács és fólia, hogy ne lehessen belátni. Ha más is meg akarta vizsgálni az iratokat, azt egy kis nyíláson kellett beadni és a fényvisszaverő üveg előtt maradva megvárni, amíg visszaadták.

A szolgálatot teljesítő katonák mindegyikének volt taktikai mellénye, így a típusától függően legalább öt ívtárral és kézigránáttal rendelkeztek. A járművek utasterét, csomagtartóját és az alvázat egyaránt megvizsgálták, az iratokat ellenőrizték. Az idegen állampolgárokat, gyanús egyéneket minden esetben kiszállították, gyakran kihallgatták őket az utazás céljával kapcsolatban. A procedúra során a táskák tartalmát megvizsgálták és alkalmanként testi motozást alkalmaztak.

A városok között, falvak mellett gyakran lassítani kellett, hogy a helyi erők bepillantassanak az utasterbe. Ezek az ellenőrzőpontok többségében néhány fővel működtek. Az út közepén álló kisebb épület két oldalán álló fegyveresek ellenőrizték a forgalmat. A városok közelében már előfordultak terepszínnű, páncélozott és páncélozott üveggel védett őrbódék, amelyeket a megfelelő pontokon helyeztek el. Ezek mindegyike a moszuli és kirkuki területeken volt jellemző, ahol számolni lehetett az orvlövészek és fegyveres csoportok támadásával. Az alig 3x3x3 méteres páncélozott doboznak három irányba voltak keskeny ablakai és egy zárható ajtója. Valószínűleg az amerikai erők kezdték el alkalmazni ezt a megoldást és ellátni vele az irakiakat. Nem tudom, hogy be vált-e

¹⁹ Valami hiba folytán a legyártott táblák esetenként nem „*Check point*”-ot, hanem „*Chick point*”-ot (lásd: csibe, vagy az angol szlengben a nő egyik [szabad magyar fordításban *csaj*] megfelelője) jeleznek.

a gyakorlatban, mert a támadásoktól eltekintve a meleg miatt nem tartózkodtak bent.

Az államhatáron a belépőnek át kell esnie egy hővizsgálaton (H1N1) és egy kihallgatáson, ahol el lehet mondani, hogy ki miért jött a nem mindig békés Irakba. Bár számítottam rá, utóbbi nekem kimaradt a programból. Ezek a hiányosságok tűntek fel az egyik rutin ellenőrzés során. Szokásos folyamat: jármű félreáll, átkutatás, iroda. Az angol nyelv ismerete kifejezett előny, ha az ember a külföldi állampolgárok kihallgatásáért felel. Az amerikai jelenlét miatt sokan vélték biztosnak nyelvtudásukat, de a hétköznapiakon ez nem jelentett segítséget.

A kihallgatás helyszíne és a módszer mindenesetre hatásosnak és elcsépeltnak tűnt. Az ember helyet foglalt, amíg *kicsit* várni kellett a kollégára, aki mikor megérkezett leült az ablakon beszűrődő napsugarak elé. Rágyújtott egy cigarettára, majd az iratok lapozgatása mellett egy már-már átlátszó mondattal kezdett, hogy „*We have a nice day*”. És valóban szép napunk volt. Biztos, ami biztos letesztelte, hogy a mondandóban nincs-e ellentmondás, felkészült és tájékozott-e a beszélgetőpartner.

Az egyetlen kínos pillanat az angolul folyó beszélgetésben az volt, amikor a számítógép képernyőjét kezdtem el nézni. A kihallgató tiszt éppen a nevemre keresett rá az adatbázisban és próbálta arab betűkkel átírni azt. Többször visszhangzott a felugró ablak, ami a sikertelen keresésre figyelmeztetett. Biztos voltam benne, hogy nem tudja a nevemet helyesen átírni, de azzal is tisztában voltam, hogy ez nem a legmegfelelőbb alkalom közölni. Mivel néztem mit ír és ő sem csak egy irányba figyelt, érkezett is a kérdés, hogy talán el tudom olvasni, amit írt? Nem kellemes érzés, ha hasonló szituációban kiderül, hogy partnerünk rendelkezik némi arab nyelvismerettel. Hirtelen már nem is volt olyan fontos, hogy mi az ember neve. Nem volt önkéntes, de témát váltottunk. Miután a történelem és az itteni kultúra szeretetére vezettem vissza az arab nyelvben való jártasságomat, a kihallgatás gyakorlatilag átcsapott egy országismereti kérdezz-felelekbe. Vizsgának vizsga volt, de szerencsére a kérdezőbiztosnak minden megfelelt.

Fegyverek és fegyveresek 2003 után

Az országon belül fegyveres testületek széles skálájával találkozunk, amelyek az iraki kormányzat felügyelete alá tartoznak és összefoglalóan Iraki Biztonsági Erőknek²⁰ nevezik őket. A katonai, félkatonai és rendőri erőktől várja azt az Egyesült Államok által vezetett többnemzetiségű haderő katonai vezetése, hogy képes lesz megteremtteni a nyugodt kormányzáshoz és az ország működéséhez szükséges feltételeket.

2009. január 1. óta elméletben ezek az erők felelősek a jogok betartásáért, a rend fenntartásáért és a biztonság szavatolásáért. A valóságban a többnem-

²⁰ Iraqi Security Forces (ISF), lásd még: Greg Bruno: *The Preparedness of Iraqi Security Forces*. Link: <http://www.cfr.org/publication/14112/> (2009. november 8.)

zetiségű haderő 2011-ig támogatja a tevékenységüket. A szárazföldi, légi és vízi haderők a honvédelmi, a rendőrség, a félkatonai és határőr erők a belügyminisztérium irányítása alatt állnak. Mellettük léteznek fegyveres szervezetek, amelyeket más minisztériumok felügyelnek és államigazgatási, vagy stratégiaileg fontos objektumokat védenek.²¹

Az iraki állományú egységektől a belső állapotok romlásának megállítását és a szövetséges erőkre nehezedő nyomás enyhülését várták. A helyi erők szervezése 2004-ben vette kezdetét, amikor az ellenállással szembeni harc mellett a fegyveres testületek felállítása is lendületet vett. 2006 után az újonnan felállított rendőri erők tagjai tűntek el a fegyvereikkel együtt. Jelentkezésükkel elérték, hogy felszerelést kapjanak, amit utána eladhattak, vagy másra használhattak fel.²² Nem lehetett eltekinteni attól a lehetőségtől, hogy ők az ellenállók táborát erősítették.

A helyzeten nem javított a 2005-ös választás sem. Az ellenállók a megszálló haderő, a kormányzó elit és annak reprezentánsai ellen koncentrálnak erejét. Az iraki társadalom megosztott, mivel egyik oldalról az ellenállók, másik oldalról a jelenlegi kormányzat jelenti számára a helyzet elfogadhatatlanságát. A probléma egyik forrása, hogy utóbbiak nem tudják felszámolni a fegyveres ellenállást mindaddig, amíg azok élvezik a társadalom egy jelentős részének valamilyen szintű támogatását.

A kurdok népi ellenállásának fegyveres csoportosulása, a Peshmerga futotta be a legsikeresebb karriert. Tagjai 2003-as invázió megindulásával egy időben a többnemzetiségű haderő mellett vették fel a harcot. Létszámuk azóta folyamatosan nőtt és területvédelmi szerepet töltenek be a kurdok lakta északi területeken. A függetlenségi törekvések és a megváltozott szerepkör hatására névét 2009. szeptemberétől a Kurdisztáni Régió Védelmi Erőire²³ változtatta. Fegyverzetüket a volt iraki haderőtől zsákmányolták és örökölték, vagy a NATO tagállamokon keresztül szerezték be.

Nem nehéz fegyvert szerezni. Állapíthatnánk meg, amennyiben Min Fanra, Mao Ce-Tung egyik teokratikusára hagyatkozunk.²⁴ Utóbbi megállapítás az iraki helyzetet is megfelelően illusztrálja.

Az iraki lőfegyverek jelentős része származik a háborút megelőző időszakból. Lényegesen több, mint amennyit az ország fegyveres erőinek újjászervezése során importáltak. Előbbi csoportba sorolhatjuk az iraki hadiipar saját termékeit, valamint a külföldi, illetve a külföldi tervezésű, de hazai gyártású típusokat. Utóbbiba pedig azokat, amelyek az elmúlt időszakban az Egyesült Ál-

²¹ Lásd még: *Measuring Stability and Security in Iraq*. Report to the Congress. 2006. (továbbiakban: Report 2006.); link: <http://www.defenselink.mil/pubs/pdfs/9010Quarterly-Report-20061216.pdf> (2009. november 12.)

²² *The Iraq Study Group Report*. Vintage Books; New York, 2006. 10. o. (továbbiakban: Iraq Study Group)

²³ Kurdistan Region Defence Region

²⁴ *Counterinsurgency*. Field Manual No. 3-24. Headquarters Department of the Army; Washington DC, 2006. 8-3. o.

lamok és szövetségesei révén importáltak. Könnyebben meghatározhatók az egykori hadseregnél rendszeresített kézi lőfegyverek típusai, mint azok, amelyek közvetlenül az offenzíváját megelőzően, vagy azóta kerültek Irakba.²⁵ A hadműveleteket követően jelentős mennyiségű hadipari termék került legális és illegális úton az országba. Előbbiek azt a célt szolgálták, hogy egységes, részben a szövetség tagállamainak arzenáljából származó eszközökkel szereljék fel az új hadsereget és rendőrséget.²⁶

A civil lakosság a mai napig ismeretlen mennyiségű hadipari terméket birtokol. Az offenzívát megelőzően a kormányzat felhatalmazta az egyes háztartásokat, hogy legálisan birtokoljanak automata lőfegyvereket. A fennálló állapoton tovább rontott, hogy az iraki haderő összeomlásával nehezen lehetett nyomon követni azoknak a fegyvereknek a számát, mozgását és további sorsát, amelyek a raktárak kifosztásával, vagy a katonák útján kerültek az ellenállás kezébe. A szövetség támadás kezdetekor az országban lévő kézi lőfegyverek számát csak nagy szórással, minimum 1-2, maximum 5-7 millió darab szélsőérték között tudták megállapítani.²⁷

A felbomlást követő fosztogatásban gránátvetők, aknavetők, illetve az ezekhez használatos lőszer került az ellenállók kezére.²⁸ A lőszer és robbanóanyagok további problémát okoztak a többnemzetiségű haderőnek, mert egyre gyakrabban kellett az improvizált robbanóeszközök²⁹ által okozott problémával megküzdeniük. A lőfegyverek tekintetében meghatározóak a 7,62 mm kaliberű típusok,³⁰ amelyek mellett kisebb-nagyobb számban jelentek meg a különböző gyártóktól és gyártási évekből származó puskák és gépkarabélyok.³¹ A mesterlővészpuskák esetében a kis teljesítményű 7,62x54R a legelterjedtebb kaliber, amit az SZVD-63 és az al-Kadesih is használ.³²

Természetesen az AK-47, AKM típusú gépkarabélyok és azok modifikációi a legelterjedtebbek, illetve az ezekhez szabatos 7.62x39 mm kaliberű lőszer. Az iraki haderő egyik legismertebb fegyvere a Tabuk. Ez egy helyi gyártású, jugoszláv tervezésű Faz M70, ami a szovjet AKM egyik sajátos adaptációja.³³ Más szovjet és nyugati konstrukción alapuló lőfegyverek is megtalálhatóak az övezetben.³⁴ Az iraki rendőrség, rendőri szolgálat, szövetségi rendőrség a védő-

²⁵ *Small Arms (Infantry Weapons) Used by the Anti-Coalition Insurgency*. National Ground Intelligence Center (továbbiakban: Small Arms NGIC) 1. o. Link: <http://www.toodoc.com/infantry-weapons-ebook.html> (2009.03.19.)

²⁶ Lásd bővebben: *Unceasing small arms supplies worsen carnage and despair*. Link: <http://www.iansa.org/un/documents/CaseStudy-Iraq.doc> (2009. április 11.)

²⁷ Small Arms NGIC 1. o.

²⁸ Lásd még az Iraki Iszlám Hadsereg (الجيش الاسلامي في العراق); link: <http://www.iaisite.org> tevékenységét az aknavetőkkel végrehajtott támadások során.

²⁹ IED (improvised explosive devices)

³⁰ Utalok a 7,62x54R és 7,62x39 kaliberekre, amelyeket a Magyar Honvédség is használ.

³¹ Small Arms NGIC 1. o.

³² John Plaster: *The Ultimate Sniper*. Paladin Press; 2006. (továbbiakban: Plaster 2006.) 488. o.

³³ A típus különlegessége, hogy négy különböző típusú jugoszláv puskagránát kilövésére alkalmas. M60 (páncéltörő), M60P1 (repsz), M62 Illum; Small Arms NGIC 3. o.

felszerelések mellett zömében AK-47 típusú gépkarabélyokkal, PKS géppuskával és 9 mm kaliberű pisztolyokkal van felszerelve.³⁵

Az észak-iraki állapotok

Kijelenthetjük az észak-iraki fegyveres testületek döntő többsége ugyanazokat a fegyvereket használja, amelyeket az egykori keleti blokk tagállamai. Ezek a konstrukciók különböző gyártási évekből származnak és általában 40-60 évesek. Sorozatszám alapján szinte képtelenség számon tartani, vagy nyomon követni őket. A 2003-as katonai műveletek után az Egyesült Államok és más NATO tagállamok szállítottak lőfegyvereket.

Az ország északi részére a szovjet konstrukciók és azok külföldi gyártásai a jellemzőek. A Kalasnyikov fegyvercsalád egyértelműen monopolhelyzetben van. Az elhasználtságukról nem rendelkezem megfelelő, vagy átfogó ismeretekkel, de nem találok olyan gépkarabélyt, ami ne lett volna sérült, vagy ne kopott volna már le róla a barnítás. Viszont előnyük, hogy nagy mennyiségben állnak rendelkezésre.

Gyakoriak az átalakítások, amelyek megtévesztők is lehetnek. A piacok és bazárok tömegesen árulják a katonai ruházatot, felszerelési tárgyakat, a kézi lőfegyverekhez tartozó alkatrészeket és tartozékokat.³⁶ Szinte mindenhol lehet vásárolni fa, vagy műanyag markolatokat, szereléksíneket és más technikai eszközöket, melyekkel a fegyverek hatékonyságát hivatottak javítani. Az egyéni lőfegyvereket szabadon fejlesztgetik a katonák és az ellenállók egyaránt, ezért a legegyszerűbbtől a legbonyolultabb megoldásig mindennel találkozhatunk.

A kiinduló állapot, amikor a tulajdonos nem tesz hozzá semmit a fegyveréhez, csak eltávolít róla feleslegesnek vélt dolgokat. Ebbe a kategóriába tartozik valaminek az eltávolítása a Kalasnyikov gépkarabélyokról. A kihajtható válltámasz népszerűbb és nem találok olyan esettel, amikor a fatusát megtartották volna a gépkarabélyon. Ez a munkafolyamat nem igényel nagy szaktudást, általában a csonkokat sem távolították el a tokrésztől. A fa pisztoly és mellső markolatokat gyakran cserélik ki újabbra, vagy műanyagra. Utóbbira lézer irányzékot, vagy lámpát tudnak felszerelni. Nem mellesleg az átalakítást követően a fegyver külső megjelenése is lényegesen megváltozik. A szíjak és taktikai mellények között nehéz válogatni, mert a helyi bőrművesek különböző variációkat is előállítanak a hagyományosak mellett. A boltok többségében bedobozolva álltak új és használt felszerelési tárgyak. Mindezeket könnyen be lehetett szerezni,

³⁴ A teljesség igénye nélkül a kínai Type 56, az iráni KLF, a magyar AMD-65, a román Model 63 AKM, a bolgár AKM, a lengyel Kbk-AKM, orosz, kínai és iraki SKS-ek, orosz 1891/30M puskák, 1944M karabélyok, a brit .303 Lee Enfield, a német Mauser 98k, a francia Lebel, a Mannlicher 1895M karabélyok, az iráni G3, a belga FN FAL, a francia Famas F-1 típusok. Small Arms NGIC 4. o.

³⁵ Többségükben 9x19 mm kaliberű Glock 19; Report 2006. 33-34. o.; link: <http://www.defense-link.mil/pubs/pdfs/9010Quarterly-Report-20061216.pdf> (2009.11.12.)

³⁶ A könnyedén beszerezhető felszerelés és ruházat hátránya, hogy támadások alkalmával az ellenállók is viselhetik. Lásd: *Many die in string of Iraq attacks*. Aljazeera; 2009.11.17. Link: <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2009/11/20091116133428533270.html> (2009.11. 21.)

de az eladók megosztottak. Egy részük még a fényképezést sem szerette, míg mások bármikor elláttak volna alkatrészekkel. Előfordult, hogy felkínáltak megvételre egy gépkarabélyt, ami természetesen láthatatlan a nyilvánartások szempontjából

A kurd területeken mindenhol vannak fegyveres örök, akik pénztárcájukhoz mértén választanak ruházatot. A cipő lehet sport, sivatagi Gore-TeX, vagy egyszerű bőr bakancs. A gyakorló ruházatban is nagy a kavalkád, de helyi szinten (attól függően, hogy milyen egységről van szó), próbálnak egységesek maradni. Erre a jellegzetességre külön ipar települt, ahol európai szemmel olcsón hozzá lehet jutni a katonai egyenruhákhoz és felszerelési tárgyakhoz.³⁷ Ennek elsősorban a kereskedők, a szabók és a bőrművesek élvezik az előnyeiket. Készülnek a praktikusnak vélt taktikai mellények, divatos bőr fegyvertokok és a legkülönbözőbb felvarrók.

A rendőrök mutatnak némi összhangot, de ott is vannak kisebb eltérések. A kurd SWAT erők megkövetelik maguknak, hogy a legmodernebb, fekete színű ruházatot és felszerelést kapják. Ez alól csak a Gore-TeX bakancs kivétel, mert az szinte rikít a maga homok színével. A helyi divat legalsó szintjén azok a fegyveresek állnak, akiknek csak egy igazolványuk van és mondjuk az öltöny, vagy népviselet mellett hanyagul átdobják a vállukon a Kalasnyikovot. Nem véletlenül, az összes kurd város viszonylagos nyugalmat és biztonságot nyújt az ide látogatóknak.

Az egyenruhák tekintetében nagyobb rendezettség uralkodik a kormányzatnak alárendelt egységek között és el lehet különíteni egymástól a katonai, rendőri erőket. Még úgy is, hogy gyakorlatilag az összes létező gyakorló egyenruhatípust viselik, amelyik rendszerben volt, vagy van az Egyesült Államok fegyveres erőinél.

Befejező gondolatok

Észak-Irak érdemes lehet a figyelmünkre és jobb megismerése lehetőségeket rejthet hazánk szempontjából. Nem kérdés, hogy az ország egy átmeneti időszakának lehetünk tanúi, ahol a végeredmény még ismeretlen. Egy adathalomból kell kiválasztanunk az adekvát ismereteket, hogy ennek alapján vonjuk le egyéni következtetéseinket. Mindenesetre a térségben lévő érdekek védelme szükségesé teheti a helyi viszonyok ismeretét.

Az ország több ezer éves múltja figyelmet érdemel és kivívja az elismerést. Az olvasónak is feltűnhetett, hogy nem egy szokványos élménybeszámolót olvasott el. Fontosnak tartottam megosztani az általam látottakat, kiegészíteni az egyéni gondolataimmal és háttérismereti adalékokkal. Szívesen írtam volna arról a kulturális gazdagságról, amivel találkoztam, de nem ez volt a célom. Minden-

³⁷ Egy Peshmerga tisztnek köszönhetően én is gazdagabb lettem egy komplett gyakorló egyenruhával.

képpen úgy szeretném zárni a soraimat, hogy Irak egy szerethető ország, hétköznapi és kedves emberekkel, amit érdemes volt megismerni.

Felhasznált irodalom:

1. Counterinsurgency Operations. In.: Field Manuel-Interim No. 3-07.22. Headquarters Department of the US Army; Washington DC, 2006.
2. Counterinsurgency. Field Manual No. 3-24. Headquarters Department of the Army; Washington DC, 2006.
3. Greg Bruno: The Preparedness of Iraqi Security Forces. Link: <http://www.cfr.org/publication/14112/> (2009.11.08.)
4. Háda Béla, Kemény János: Az iraki és srí lanka-i harci csoportok kommunikációs tevékenységének összehasonlítása. In.: Hadtudomány; elektronikus szám, 2008. Link: http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2008_e_8.pdf (2009. március 14.)
5. Jamila Hussein: Islam: its law and society. Federation Press; Annandale, 2004.
6. John J. Tkacik: The Arsenal of the Iraq Insurgency. Volume 012, Issue 45
7. John Plaster: The Ultimate Sniper. Paladin Press; 2006.
8. Joseph Felter, Brian Fishman: Al-Qua'ida's Foreign Fighters in Iraq. The First Look at the Sinjar Records. Combating Terrorism Center; West Point, 2008.
9. Measuring Stability and Security in Iraq. Report to the Congress. 2006. (továbbiakban: Report 2006.); link: <http://www.defenselink.mil/pubs/pdfs/9010Quarterly-Report-20061216.pdf> (2009.04.04.)
10. Michael Eisenstadt, Jeffrey White: Assessing Iraq's Sunni Arab Insurgency. Policy Focus #50, 2005. December.
11. Riyadh Lafta, Les Roberts, Richard Garfield, Gilbert Burnham: The Role of Small Arms during the 2003-2004 Conflict in Iraq. Small Arms Survey; link: <http://www.ciaonet.org/wps/sas013/sas013.pdf> (2009.04.11.)
12. Small Arms (Infantry Weapons) Used by the Anti-Coalition Insurgency. National Ground Intelligence Center; link: <http://www.toodoc.com/infantry-weapons-ebook.html> (2009.03.19.)
13. The Iraq Study Group Report. Vintage Books; New York, 2006.

Hivatkozott internetes hírportálok:

1. Aljazeera.net http://aljazeera.net	7. The Kurdish Globe http://kurdishglobe.net
2. BBC News http://news.bbc.co.uk	8. The New York Times http://www.nytimes.com
3. HVG Online http://hvg.hu	9. Washington Post http://www.washingtonpost.com
4. Khaleej Times Online http://www.khaleejtimes.com	
5. Wotnews http://wotnews.com.au	10. Népszabadság Online http://www.nol.hu
6. PUKmedia http://pukmedia.com	11. Zawya http://www.zawya.com

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

SIKESDI LÁSZLÓ

A HADERŐREFORM HATÁSA MAGYARORSZÁG TELEPÜLÉSEI FEJLŐDÉSÉRE

Az egyik legrégebb mesterség a katonáé, fejlődése a társadalmak átalakulásához és a technika korszerűsödéséhez kapcsolódik. A társadalmi munkamegosztás, a polgári társadalmak és a nemzetállamok létrejötte, a politikai célok elérése tette szükségessé az állandó hadseregek létrehozását, fejlesztését, bővítését, dinamizálását és alkalmazását.

A katona, a társadalomban betöltött szerepe és sajátos jellemzői alapján különbözik minden más foglalkozástól és hivatástól. Napjaink modern társadalmában a hadsereg helye és szerepe is megváltozott, ami maga után vont a hadsereg, valamint a katonák iránt támasztott társadalmi elvárások, követelmények átalakulását is.

A jogi szabályozást tekintve a modern társadalmak gyakorlatában a hadsereg és a társadalom viszonyának kétféle felfogása alakult ki. *Az egyik, az USA-ban elfogadott*, amely szerinti megközelítés tudatosan elkülönített, sajátos helyet jelöl ki a hadseregnek a társadalomban, "Mi mások vagyunk, sajátos rendszerben működünk, sajátos magasztos értékeket hordozunk azért, hogy megvédhesünk titeket."

Az európai gondolkodást tükröző megítélés abból indul ki, hogy a hadseregnek integrálódnia kell a társadalomba. "Mi (katonák) ugyanolyanok vagyunk, mint ti (civiliek), legfeljebb egy nagyon kicsit különbözünk, ezért fogadjatok el minket."⁽¹⁾ A Magyar Honvédségnek a társadalommal való kapcsolatát kifejező jogi szabályozását az európai megközelítés jellemzi, a katonára, mint egyenruhás állampolgárra tekint.

A fenti gondolatokkal egyidejűleg tényként kezelhetjük azt a megállapítást, miszerint a hadsereg a társadalom elidegeníthetetlen része, hiszen önmagából hozza létre, ad részére eszközöket, jogokat, feladatot és felhatalmazást. A társadalom elvárja a hadseregtől, hogy teljesítse feladatait, miközben személyi állományával és technikai eszközeivel SZOLGÁLJA az országot, a nemzetet.

Miközben a hadsereg ezt a bizonyos szolgálatot végzi, minden pillanatában az őt körülvevő makro- és mikrokörnyezet része, annak speciális összetevője. A hadsereg működésével összefüggésben egy sor olyan jellemző van jelen a

társadalom mindennapjaiban, ami csak reá jellemző és nem keverhető össze más területtel. Ez alatt a speciálisan felkészített személyi állományt, a helyőrségeket, az ott található objektumokat, a kiképzéshez és a hadgyakorlatokhoz felhasznált területeket (gyakorlóterek, lőterek, kiképző bázisok) és mindazt a kapcsolatrendszer értelmében, mely összességében a hadsereget - mint az ország biztonságának garanciáját – jellemzi. Ezeket a jellemzőket elemezve folytattam kutatást egy – a hétköznapiakban igen kevés alkalommal tárgyalt – témakörben, melynek során arra kerestem választ: a hadsereg léte és működése általában, illetve a Magyarországon lezajlott haderőreform hatással van-e az ország településeinek mindennapjaira, azok fejlődésére, s ha igen az milyen jellemzőkkel, sajátosságokkal és következményekkel bír, és milyen következtetések vonhatók le a volt helyőrségek tekintetében

Történelmi visszatekintés

A magyar nemzet, a történelme során igen sok alkalommal került olyan helyzetbe, amikor területének, javainak megvédéséhez, szabadságának kivívásához, igazának, érdekeinek érvényesítéséhez, vagy akár vélt vagy valós sérelmének okán fegyvert fogott és harcolt. Történelmünk bővelkedik olyan eseményekben (háborúkban) amikor, egyfelől a nemzet (társadalom) tagjai önként, saját akaratukból öltöztek be egyenruhába és ontották vérüket a csatamezőkön egy szent ügyért, másrészt kényszerből sorozták be őket idegen érdekek megfontolása alapján és vettek rész olyan háborúkban, amelyek nem szolgálták sem a nemzetet, sem személy szerint őket.

Bár a magyar embertől soha nem állt messze „egy kis vitézkedés”, a magyar nép a XX. századig többször érezhette át, hogy a hadsereg a nép fiaiból álló, az ország érdekében létrehozott és működő szervezet, melynek „társadalmi megítélése” általában pozitív volt. A hadsereg a magyar társadalomban olyan helyet és szerepet töltött be melyek a hétköznapiakat is befolyásolhatta. A katonákat tisztelet övezte, katonának lenni nem volt probléma, sőt a magyar társadalomban sokáig tartotta magát az a nézet – egyes országrészekben a legkomolyabban vették – hogy azok a férfiak, akik valamely oknál fogva nem kerültek besorozásra (pl.: egészségügyi okok miatt) és így nem tudtak katonai szolgálatba állni, nem igazi férfiak, nem teljes emberek*. /Ez akár életük további részét is befolyásolhatta, persze kedvezőtlenül./

A katonaság Magyarországon történő jelenléte mindig kapcsolódott egyfajta „kiszolgálási” rendszerhez. A hadsereg – bár rendelkezett kaszárnyákkal, gyakorló és lőterekkel, tanintézményekkel – nagy létszámmal működő szervezet volt, mely sok időt töltött a felkészítéssel, gyakorlással és háborúskodással. Magyarország történelmében csak a II. világháború után volt olyan helyzet, amikor elsősorban a nemzeti elképzelések szerint alakították ki a Magyar Néphadsere-

* Ezzel a példával is azt szeretném erősíteni, hogy a történelemben visszatekintve Magyarországon társadalmi értékei között a hadsereg, a katonaság mindig jelen volt, léte és működése összefonódott a különböző rétegek és osztályok mindennapi életének „civil” értékeivel.

get – persze idegen befolyás mellett. A szervezet fejlődésével, technikai eszközök korszerűsítésével nőtt a hadsereg hely igénye, ezért egyre több laktanyát, tárolót, raktárt, repülőteret, objektumot vettek igénybe. Ennek az ingó és ingatlan vagyonnak a fenntartása és működtetése hatalmas igénybevétel volt az ország gazdaságának és társadalmának. Az ekkora hadsereg szükségessége sokszor megkérdőjeleződött, hiszen ne felejtsük el, ekkor hazánkban állomásozott – ideiglenes jelleggel – a Szovjet Déli hadseregcsoport több mint 100.000 katonája, akik 171 helyőrségben helyezkedtek el. Ez a helyzet változott meg 1990-től, amikor is új stratégiai elgondolás alapján kezdődött a Magyar Honvédség reformja, személyi állománya, technikai eszközei, helyőrségei és ingatlanai „át-szabásával”.

A hadsereg létének és működésének hatásai a településekre

A jelenkor (XX. század közepétől napjainkig) időszakát vizsgálva felmerül a kérdés: Okozott-e bármikor is a hadsereg működése kézzelfogható változásokat a vele kapcsolatban álló település életében? Véleményem szerint sokrétű, szerteágazó hatásrendszerrel van szó, melyet egy egyszerű igen vagy nemmel nem lehet elintézni. Vizsgáljuk összetettségében is részleteiben, a települések fejlődését jellemző kritériumokon keresztül a kérdést és abba helyezzük el magát a hadsereget, jó és kevésbé jó tulajdonságaival együtt.

A településfejlődést, a vele összefüggésben történő változásokat a szakirodalom is különböző szempontok alapján vizsgálja. A témánk feldolgozása okán – a szakirodalmat nem feledve – egy sajátos, a hadsereggel kapcsolatos szempontrendszert hoztam létre, mely segít a fő kérdésünk megválaszolásában. A legfontosabbak:

- lakosság, a népesség alakulása (száma, tagozódása, fogyás, csökkenés, tendenciák)
- munkahelyek (munkaadók, munkavállalók száma, kapcsolata, változásai, tendenciák)
- ipar, mezőgazdaság, szolgáltatás (jellemzők, változások, összefüggések)
- környezeti tényezők (földrajzi és társadalmi elhelyezkedés, a természeti környezet)
- közbiztonság, katasztrófa elhárítás, társadalmi munka.

A hadsereg a társadalom olyan összetevője, melynek létrehozását maga a társadalom indokolja és végzi el. Ha már létrehozta és fenntartja, helyet is biztosít neki az adott országban, településeinek rendszerében. Az így létrehozott és működtetett katonai objektumok szétszórta, az ország stratégiai, földrajzi, társadalmi jellemzőinek tudatos figyelembevételével jönnek létre és helyezkednek el. A katonai objektumok (elsősorban a béke elhelyezési körletként alkalmazott *laktanyák*) mindennapi működése szempontjából lényeges kérdés: hol tudják mindazt a külső feltételrendszert biztosítani, amely a katonai szervezet működé-

séhez, felkészüléséhez és alkalmazhatóságához feltétlenül szükséges? Ezeket a fontos tényezőket a települések, a városok és a falvak tudták és tudják jelenleg is megadni, biztosítani. Ahhoz, hogy a katonai objektumok és a benne működő katonai szervezet hatását fel tudjuk mérni, gondoljuk végig a települések számunkra fontosabb jellemzőit.

A mezőgazdasági vidékek jellegzetes településeit, a falvakat a földművelés és az állattenyésztés általánossá válása hozta létre. Az állandó munkahely új közösségeket hozott létre, a gazdálkodás új formája keletkezett. Új társadalmi és jogi közösség alakult ki, amelynek létalapja a föld volt. A szétszórt munkahelyek nem igényelték a népesség koncentrációját.

Az iparosodás, a munkahelyek koncentrációja magával hozta a munkaerő koncentrációját is, mely elősegítette (esetenként gyorsította) a városiasodást, a városok kialakulását és növekedését. Gyorsult az emberek városba költözése, a falvak lakosságának csökkenése. A falu a településrendszerben másodhegédüssé vált, hosszú időn keresztül a városok kiszolgálója lett; a város számára biztos munkaerő tartalékot jelentett. Biztosította a városiakok élelmiszerszükségletét, az ipari termelés bizonyos szektoraihoz az alapanyagot. Az ipar primátusának hirdetésével a városok kaptak elsőbbséget a településfejlesztésben. A magasabb szintű funkciókat a városnak kellett „elvinni” a falvakhoz. A városok fejlődtek, a falvak a várostól függő, annak alárendelt települések lettek.

A rendszerváltozást követő közigazgatási reform során a városok már meglévő önálló státusza mellett a falvak is önállóságot kaptak. A kibontakozó piacgazdaság viszont keményen próbára tette őket. Az önállóság gyakran elszigetelődéshez, majd a települések nagyfokú differenciálódásához vezetett. A nagyvárosi vonzásperifériákon létrejött települések a korábban meglévő alapfunkcióikból is veszítettek. Nemcsak az iskola vagy az óvoda szűnt meg az aprófalvas perifériákon, hanem gyakran az egyetlen vegyesbolt, sőt a kocsmá is. Szükségszerű tehát olyan új központokat megerősíteni, amelyek első fázisban hozzájuttatják kistérségük lakóit azokhoz a funkciókhoz, amelyek korábban megvoltak vagy a nagyváros biztosított, „osztott meg” e településekkel.

Miközben az átalakuló és folyton változó településrendszerben vizsgáljuk a hadsereg, a katonaság helyét és szerepét, megállapíthatjuk, hogy ezekkel sokszor összhangban változott a hadsereg szervezeteinek „települési” helye, illetve működési körzete is. Az hogy egy katonai objektum hol helyezkedik (helyezkedett) el több szempont jellemezhet:

Stratégiai (hadászati-harcászati) szempontok

Minden hadsereg rendelkezik egy olyan alkalmazási tervvel, mely alapvetően meghatározza a várható tevékenységét, valamint a hozzá szükséges élőerő és haditechnikai eszközök számával együtt. Ezeket úgy kell elhelyezni az ország különböző területein, hogy a stratégiai tervekben foglalt helyen és időben az alkalmazott alegységek – egységek – magasabbegységek képesek legyenek fel-

adataiknak megfelelő helyszint (alkalmazási körletet) elérni és ott megfelelő számú katonával és technikai eszközzel harctevékenységet folytatni. Ez döntően befolyásolja: hol létesítsünk laktanyákat az országban és azok között milyen összefüggés legyen. A modern kor (a II. világháborút követően) – Magyarország földrajzi elhelyezkedését szem előtt tartva – a Magyar Néphadseregtől (azon belül elsősorban a szárazföldi csapataitól) egy nyugat felé történő elhelyezkedési orientációt kívánt meg, hiszen a Szovjetunió és a Varsói Szerződés által szabott feladatok ezt indokolták. Így hadseregünk harcoló egységeinek döntő többsége a Dunántúlon helyezkedett el. Ezen a területen voltak megtalálhatóak azok a legfontosabb (szakzsargon szerint „első lépcsős”) alakulatok, amelyek leggyorsabban és talán leghatékonyabban voltak képesek a harctevékenységbe bocsátkozáshoz szükséges összetevékenységet folytatni. Létrejöttek azok a helyőrségek, ahol kimondottan nagy (ezred vagy ezredek elhelyezésére alkalmas) laktanyák működtek (első vonalban: Győr, Szombathely, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Lenti, Nagyatád, Kaposvár, második vonalban: Pécs, Marcali, Keszthely, Tapolca, Pápa, Tata). Itt nagy létszámú, jelentős mennyiségű technikai eszközzel felszerelt szervezetek voltak jelen. A légierő csapatai repülőtereken történő elhelyezése is egy elsősorban támadó hadművelet lefolytatásához, támogatásához szükséges tevékenységet feltételezett: harcászati egységek Pápa és Taszár repülőterein, valamint a csapatrepülők Szentkirályszabadján, Börgöndön, Taszáron, A csapatokat és a hadműveleteket irányító vezetési szintek, parancsnokságok nagyobb településeken vagy azok közelében helyezkedtek el: Veszprém, Székesfehérvár, Börgönd, Budapest.

A fentiek ismeretében látható, hogy a nagyobb települések (városok) vonzáskörzetében helyezkedtek el a jelentősebb katonai alakulatok a Dunántúlon, de a keleti országrészben is ezek voltak a fő jellemzők. Bár itt ritkábban voltak megtalálhatóak a hadsereggel kapcsolatba hozható objektumok, de a hadsereg katonai koncentrációja nagyobb volt. Olyan nagy „katonavárosok” alakultak ki mint: Cegléd, Gyöngyös, Szolnok, Kecskemét, Debrecen. Ezeken túl szinte minden nagyobb városban (városnál, falunál) volt katonai létesítmény. (Rétság, Eger, Hatvan, Szeged, Nyíregyháza, Miskolc, Verpelét, Szentés, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Kiskőrös). Mindezekén túl a stratégiai célok érdekében létrehozott, valamint a felkészítés, gyakorlás okán működtetett létesítmények: lőszer és üzemanyagraktárak, központi anyagraktárak, vezetési pontok, kiképző bázisok, gyakorló- és lőterek is léteztek. Legvégül, de nem utolsósorban a honi légvédelem az egész ország területén jelen volt a légtér ellenőrző (radar) és rakéta bázisokkal. A fő hangsúlyt a főváros, illetve a nagyobb ipari települések légvédelmi biztosítására helyezték ezért elsősorban pl.: Budapest, Miskolc, Dunaújváros térségében hoztak létre légvédelmi rakéta objektumokat. A légtérellenőrző rendszer kisebb egységei (pl. rt. századok) nagy számban, szinte az egész ország területére kiterjedten helyezkedtek el. A fentiekben röviden felvázolt, a stratégiai céloknak megfelelő eloszlás is jól mutatja a hadsereg egész országot átfogó és behálózó rendszerét.

A földrajzi szempontok

A stratégia szem előtt tartásával azokat a földrajzilag alkalmas területeket szemelték ki a katonai egységek békeállomásoztatására, ahonnan képesek voltak a természeti akadályok elkerülésével tervekben rögzített feladataik helyszínére eljutni. A középkortól elsősorban a jól védhető, és ezért általában a természet adta magaslatok, vízzel körülvett szigetek, félszigetek felhasználásával épített erődök, várak és erődítmények alkották a katonaság elhelyezését is biztosító „objektumokat”, hiszen maga a harc (csata) ott a helyszínen vagy annak közvetlen közelében zajlott le. A XVI századtól már egyre nagyobb távolságok megtételére képes tömeghadseregek mozogtak a harctereken és azok között, ezért már nem voltak állandóan helyhez kötve. A hadseregek – haladva a különböző korok technikai fejlődésével – egyre mobilabbá váltak és a helyhez kötöttségen kívül már a természeti akadályok leküzdése sem volt lehetetlen feladat. A II. világháború ebből a szempontból igazán a gépek háborúja is volt, hiszen a rohamléptekkel fejlődő harcitechnika tömeges alkalmazásával megvívott háborúról szólt. A jelenkorban a katonai egységek elhelyezésekor már csak olyan földrajzi szempontokat kellett figyelembe venni, amelyek a magas szinten mobilizált egységek harctevékenységében olyan mértékű akadályt képezhet, amelyek leküzdése nagy erőfeszítéseket kívánt.

A '60-as, '70-es évek Magyar Néphadserege is a tömeghadseregek mintájára épült fel és a szovjet hadelméleti hatásoknak megfelelően szervezték. A tömeghadsereg fő jellemzője a nagyszámú haditechnika és az azt kiszolgáló tömegben mérhető alkalmazó, kiszolgáló személyzet. Ezen túl a harc megvívásához szükséges „élőerő” tömeges alkalmazása (lövész, harckocsi csapatok) is a kor szovjet hadelméletének részét képezte. A földrajzi szempontok figyelembevételét az atom és vegyi fegyverek rohamléptű fejlődése is megkövetelte, hiszen, a tömegpusztító fegyverek bevetése esetén egy bizonyos terület szennyezettségét (azon túl, hogy az élőerő és a technikai eszközök igen jelentős része megsemmisült) olyan mértékben növelte, hogy ott rövid időn belül hadsereget nem lehetett alkalmazni. A szétszórt elhelyezkedéssel az egy helyen lévő hadelemek lehető legkisebb veszteségét szerették volna elérni. Így nem csoda, hogy ha a Magyar Néphadsereg, legmagasabb létszám szempontjából figyelembe vehető '80-as évek elejét vizsgáljuk, a közel 160.000 fős hadsereg objektumainak tömegéből szinte minden nagyobb településre jutott legalább egy (egyres helyeken 2-4 is), a működő katonai objektumok száma több 230 volt.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a '80-as években és a '90-es évek legelején Magyarország településeinél igen nagy valószínűséggel megtalálható volt a hadsereg valamely objektuma:

- Budapesten a katonai felső vezetés, a háttérintézmények, a hadihajós Flottilla, a központi adattárak és kiszolgáló szervezetek
- Minden megyeszékhelyen hadkiegészítési Parancsnokságok
- A szárazföldi csapatok valamint a légierő és légvédelmi csapatok

- A Dunántúlon található a legnagyobb létszámú és legjobban felszerelt, a hadsereg legütőképesebb egységei és magasabbegységei
- A hátszágban sok, kisebb katonai szervezet működik, többsége „ke-retalakulatként”
 - Közvetlenül a Dunántúl mögött (Duna-Tisza köze) helyezkednek el a tartalékerő egységei és a műszaki-vegyvédelmi kiszolgáló csapatok.

A fentiek ismeretében –és a sajátos szempontrendszer alapján – vizsgáljuk meg: milyen hatással voltak és vannak a hadsereg jellemzői a településekre?

Lakosság számarányainak, létszámának szempontjából

Bár az adott település lakosainak száma nem volt döntő érv vagy szempont egy katonai alakulat béke elhelyezését szolgáló laktanya kialakításánál, de mindenképpen megfigyelhető, hogy a nagy létszámmal bíró katonai szervezetek működtetése elsősorban a nagy lélekszámú lakosságot kiszolgálni tudó településeken jöhettek szóba (pl.: Győr, Szombathely, Zalaegerszeg, Kaposvár, Szolnok, Debrecen, Veszprém, Székesfehérvár stb.) Természetesen ebből a kategóriából kiemelkedik Budapest, mint főváros, hiszen a sajátosan kialakult magyarországi irányítási rendszer a hadseregre is kivetítődött, így a jelentősebb vezetési szintek itt találhatóak meg – a múltban és a jelenben egyaránt.

A katonai alakulatok saját állománya az adott település lakosságát nem teljes létszámában – de növelte. A hivatásos állomány jelentős része helyben lakott, az adott település polgáraként élte magánéletét. Gyermekai a település óvodáiba, iskoláiba jártak, a lakosságot érintő jó és kevésbé jó történetekben alanyi jogon vettek részt. Az alakulatok tiszt, tiszthelyettesi állományának kisebb része és a szinte teljes sorállomány – bár hivatalosan máshol voltak állandó lakosként bejelentve- szintén a településen vagy közelében töltötte szolgálati idejének nagy részét. Szabadidejüket általában a településen, annak szolgáltatásait igénybe véve töltötték. Nagy létszámú alakulatok esetén a településen élő állandó lakosok számát a hivatásos tisztek és tiszthelyettesek 600-800 fővel is növelhették, a katonai szervezet összlétszáma pedig akár a 2000 főt is elérhette.

A lakosság számarányait egy katonai alakulat a nagyobb – több tízezres – városokban nem jelentősen, de a kisebb városokban, falvakban jelentősen növelte, esetenként meghatározta. A helyőrségekben megjelentek és jelen voltak a katonai lakótelepek, ahol az alakulatok állandó állománya élt, sok esetben a laktanyák közvetlen közelében. A településeken belül a katonák lakhatását szolgáló építmények általában valamilyen módon elkülönültek, de ez nem jelentett kiszorítottságot vagy kirekesztettséget, megkülönböztetést. A katonák, az adott település ismert, sokszor elismert tagjai voltak, akiket a település lakossága közülük valószínűleg fogadtak el. Természetesen ezt elősegítette, illetve erősítette a hivatásos és sorkatonák letelepedése, helyben házasodása és a rokoni, ismeretségi kapcsolatok szélesedése is, hiszen a letelepedett állampolgárok általában a fiatal korosztályból kerültek ki és ez nem csak az átlagéletkort javította, hanem a kereső-

képes, munkaképes személyekről szólva, munkájukkal, családi életükkel az adott települést erősítették, gazdagították.

Ezek a jellemzők a haderőreform időszakában nagymértékben változtak. Mivel a haderő átalakítása elsősorban a tömeghadsereg leszervezését, tehát létszámcsökkentést jelentett, nagyon sok kisebb – nagyobb alakulat megszűnt. A települések az addig magukénak tudott katonákat „elveszítették”. Több település is jelentős lobby tevékenységet folytatott azért, hogy a településükön korábban már működő laktanyák megmaradjanak. Ezekben az erőfeszítésekben katonák helyi érdekei mellett természetesen a települések érdekei is megjelentek: munkaerő, munkahely, szolgáltatások. Ezen a tényezően túl a reform első lépéseinél a tervezők azzal számoltak, hogy a megszűnő alakulatok személyi állományának jelentős részét máshol, más alakulatoknál alkalmazzák. Komoly meglepetések történtek, amikor a hivatásos katonák közül többen - mint amennyire számítottak - közölték, hogy helyi érdekeik - lakás, gyermekek iskolázása, nyaraló, rokonkapcsolatok – okán nem hajlandóak más (sokszor oda távoli) helyőrségekbe költözni. Ezzel a lépésükkel megmaradtak a település lakosainak számában és nem növelték a megszűnéssel járó lakosság fogyás folyamatát. Természetesen a hadsereg településről történő kivonulása nemcsak a hivatásos katonák számával csökkentette a lakosok számát, de tendenciaként volt megfigyelhető a kiszolgálásukra szakosodott, vagy a hadsereggel valamilyen speciális kereskedelmi kapcsolatban álló szervezetek „kivonulása” is. A munkahelyek megszűnésén túl mindezek lélekszámcsökkenést is okoztak. Összességében a katonai alakulatok megszűnése a lakosság számának csökkenését vonták magukkal. De mint minden tendenciának, ennek is voltak kivételei, melyek ellenkező előjelűvé tették a folyamatokat. Példaként említhető a volt szovjet alakulatok, – kivonulásuk után – hátrahagyott lakótelepeinek újrahasznosításával elért eredmények. Több település (pl.: Tököl, Hajmáskér, Székesfehérvár, Szeged) a lakótelepek épületeinek helyreállításával (sokszor a lakhatás műszaki és környezeti feltételeinek létrehozásával), olyan kedvező áron tudta azokat fiataloknak értékesíteni, hogy egyfajta „betelepedést” indított el az adott településen. Az olcsó, volt szovjetlakásokba beköltöző fiatalok nemcsak létszámot növeltek, de gyermekeikkel és saját tevékenységükkel is a település jövőbeni fejlődésének lehetőségét teremtették meg. A példákon keresztül megállapíthatjuk: a katonai alakulatok hatása a lakosság számarányaira nem voltak jelentősek, de a megszűnésük a települések szempontjából (a kivételektől eltekintve) kedvezőtlen folyamatokat generáltak.

A foglalkoztatás szempontjából

A '80-as években Magyarországon a munkaképes állampolgárok jelentősen nagyobb része rendelkezett munkahellyel és munkával, mint jelen időszakunkban. Így a foglalkoztatottsági mutatók is jóval szebb eredményeket mutattak, mint napjainkban, bár nem szabad elfeledni, hogy más rendszerben, más társadalmi közegben kellett mindezt megvalósítani.

Ez a jellemző természetesen a katonákra is vonatkozott és a rendszerváltás időszakától kezdődő időszakot ők is sokszor, mint munkavállalóval szemben történt események alanyaként élték meg. Bár sokszor és sok helyen hallottuk már: a katonai pálya egy hivatás, az azt művelők elhivatott állampolgárai az országnak, a haderőreform végrehajtása során ennek az árnyoldalai is „napvilágra kerültek”.

Véleményem szerint a katonai pályát művelő, speciális képzéssel és képességekkel rendelkező hivatásos katonák ugyanolyan munkavállalók, mint bármely más magyar állampolgár. Legfeljebb amit, ahogy és ahol csinálja, az nem adaptálható a társadalom jelentősebb részén. Ezek a jellemzők a haderőreform végrehajtása során, a létszámleépítésnél nem voltak szem előtt. Hirtelen, nagy számban szereltek le, helyeztették át magukat más szervezethez, majd később a jogszabályi környezet kedvező változásának köszönhetően mentek nyugdíjba a hadseregből, a korábban kiképzett, felkészült, nagy tapasztalatokkal bíró hivatásos katonák. Azon túl, hogy az adott település munkanélküliségi mutatóit sem javították, a katonai alakulatok csökkentésével együtt a települések foglalkoztatási gondjai is megnöttek. Nem szabad elfelejteni azt a tényt, hogy a katonai alakulat nemcsak szolgálati hely volt a hivatásos és sorállománynak, hanem munkahely a település lakosainak. Jelentős számban dolgoztak a katonaságnál polgári alkalmazottak, akik a laktanyák, objektumok működéséhez elengedhetetlenül fontos munkákat végeztek el. Üzemeltették a laktanya közüzemi, energetikai rendszereit, az ételmezési feladatokban jelentős szerepet játszottak, gondoskodtak az elhelyezési, egészségügyi, higiéniai körülmények megteremtésében és fontos részesei voltak a katonai alakulatok mindennapi életének. A munkahelyük elvesztése részükre nem adott alternatívát, így a foglalkoztatás települési jellemzőit negatívan befolyásolták.

A haderőreform kezdeti szakaszában bekövetkezett tömeges létszámleépítés szakaszán túl jutva, az új koncepcióknak eleget téve (melynek során megszűnt a sorozott állomány behívása) megjelent egy ellenkező irányú folyamat. A már korábban meglévő és az újonnan létrejött, működő katonai alakulatok állományában lehetővé vált a munkaképes állampolgárok alkalmazása. Megjelent a szerződéses állomány kategóriája, mely lehetőséget ad fiatal emberek, férfiak és nők részér egyaránt, hogy a Magyar Honvédség kötelékében, a szerződésben foglalt időszakban és feladattal dolgozhassanak, s mint munkavállalók jövedelmre tegyenek szert. A törvényi szabályozás lehetővé teszi számukra a rendszeres fizetésen túl mindazokat a kiegészítő jövedelmeket, melyek a katonai szolgálat vállalásához kapcsolódnak. A szerződéssel szolgálatot teljesítők részaránya jelentősen megnőtt Magyarország külföldi szerepvállalásának időszakában, a békemissziókban részt vevő katonák szolgálati lehetőségével. A katonai alakulatok elhelyezkedésének lassan véglegesen kialakuló térképe, megteremti annak a lehetőségét, hogy a kezdeti munkaerő kiáramlás az ellenkező előjellel működjön. Ezt elősegíti a társadalom egyre erősödő mobilizáltsága is, de esetenként a helyi települési foglalkoztatottság fejlődését is.

Ipar mezőgazdaság, szolgáltatások szempontjából

A II. világháború után a hadsereg fejlesztése egyenes arányban állt –esetenként haladta csak meg - a gazdaság fejlődésével, a hadseregére fordítható pénzeszközök mennyisége és a szolgáltatások minősége tekintetében. A rendszerváltást megelőző időszakban a hadsereg aktívabb résztvevője volt a nemzetgazdaság értékteremtő munkájának. Igaz ezt többségében a sorállomány „civil alkalmazásával” érte el (mezőgazdasági munkára kirendelt, TSZ-ekben fillérekért dolgozó, esetenként ingyen „besegítő” katonák, betakarítás időszakában a betakarítógépek és traktorok kezelőinek extra szabadságolása stb.) Esetenként a gazdaság területén a speciális katonai eszközök (út-hídépítő gépek, helikopterek stb.) és szaktudás igénybevétele. A haderőreformot követően ezek a viszonyok és lehetőségek megszűntek, illetve átalakultak. A piacgazdaságra áttérve és a korábbi végrehajtó (sor)állomány hiányában már csak speciális, egyedi munkavégzésekre van alkalom és lehetőség. A hadsereg, részben, még mindig rendelkezik azzal az értékteremtő képességével (pl. missziókban hídépítés), mint korábban, de az alkalmazás feltételei és körülményei szigorodtak változtak. Tudomásul kell venni: a hadsereg az adófizetők pénzéből él és azt arra használhatja fel, amire felhatalmazást kapott az adót kitermelő társadalomtól.

Bár a hadsereg a gazdaság mutatóinak javításában aktívan nem tud részt vállalni (hacsak meg nem szűnne létezni) működésével azonban a Magyar gazdaság működtetői közé tartozik. Megítélésem szerint a hadsereg jelenléte egy adott településen a foglalkoztatás, szolgáltatás, a település bevételei szempontjából jelentős lehet.

Részleteiben: a katonai szervezetek működési feltételeinek biztosítása során az objektumnak szüksége van:

- energiára (villamos áram, gáz, üzemanyag),
- közüzemi szolgáltatásokra (csatornahasználat, személtszállítás, javítások),
- étkeztetésre (az élelmezéshez szükséges nyersanyagok és készételek teljes palettája),
- eszközökre és anyagokra (számítástechnikai eszközök és anyagok, bútorzat, irodaszer, hajtó és kenőanyagok, nyersanyagok, ruházat stb.),
- híradáshoz kapcsolódó szolgáltatásokra (telefonvonalak, készülékek),
- egyéb szolgáltatásokra (javítások, higiéniai szolgáltatások, szakszerű elői szolgáltatások),
- együttműködés a település hulladék és veszélyes anyag gazdálkodásában.

Mindezeket – legtöbbször – attól a településtől kéri, igényli, ahol maga a katonai szervezet elhelyezkedik. Természetesen a helyi szolgáltatóknak is érdekük, hogy ezeket a tevékenységeket tőlük vegyék igénybe. Ez mindkét félnek előnyös lehet: a hadsereg megkapja mindazokat a szükséges szolgáltatásokat és anyagokat melyre szüksége van, a település és annak gazdasági szereplői bevételt

termelhetnek a katonáknak nyújtott munkából. Esetenként egyenesen specializálódnak a katonai objektum(ok) kiszolgálására, az ott felmerülő igények pontos kielégítésére, a sajátosságok (pl.. biztonsági megítélés) ismeretére és az elvárások szem előtt tartására. A katonai szervezet működésével együtt járó gazdasági tevékenység egy adott település, esetenként térség, gazdálkodási, foglalkoztatási, adózási, mutatóit jelentősen javíthatja.

A környezeti tényezők szempontjából

A hadsereg Magyarország társadalmában – megítélésem szerint – elfoglalja az őt megillető helyet. Bár a rendszerváltás időszakában heves viták dúltak arra nézve: szükség van-e hadseregre vagy nem, ma már mindenki által elfogadott tény: hadseregre szükség van, annak létszámát, felszerelését és kiképzettségét a kor kihívásaihoz kell igazítani. A társadalom egy sor olyan jogszabályt alkotott a parlamenti képviselőkön keresztül, amely ezen előírások jogszabályi háttérét és finanszírozhatóságát biztosítja. Így biztosítja a fennmaradás és működés feltételeit. A katonai objektumok tekintetében a haderőreform jelentős mennyiségű ingatlant adott át a helyi önkormányzatoknak hasznosításra, ezzel növelve a saját vagyoniukat. A települések a volt katonai létesítmények hasznosításával egy sor társadalmi igénynek tudnak megfelelni. A fennmaradó, a katonák által használt ingatlanokkal kapcsolatosan tisztább jogviszonyok állnak rendelkezésre, mint korábban. A katonaság a társadalom elfogadott része, az állampolgárok részben, mint munkavállalókra, részben, mint a speciális felkészültségű, megbízható, hivatásuknak élő személyekre tekintenek rájuk.

A haderőreform a katonai objektumok korábbi elhelyezkedésében is döntő változtatásokat eszközölt. A stratégiai célok megváltozásával Magyarország megszüntette tömeghadseregét, megszüntette csapatainak nyugati orientációjú elhelyezkedését és a szövetségi rendszerben működő, kiegyensúlyozott, Magyarország területén arányosan elosztott és telepített hadsereggel rendelkezik.

Megszűnt a nyugati országrész katonai objektumokkal való telítettsége, a múltban támadó feladatra felkészített hadsereg, az ország megvédésére alkalmasabb pozíciót foglal el. A földrajzi elhelyezkedésben történt változások arányban állnak a hadsereggel szemben támasztott követelésekkel.

Megmaradtak jelentős „katonavárosok” (Veszprém, Győr, Székesfehérvár, Szolnok), korábban kisebb súllyal szereplő települések megerősödtek (Kecskemét, Debrecen, Tata, Hódmezővásárhely) és, bár kisebb létszámmal, megmaradt fő városként a főváros Budapest.

A hadsereg reformjának végrehajtása során több változásnak is tanúi lehetünk. A hadsereg korábbi zárt, társadalom részére sokszor ismeretlen működése nyíltabbá vált és a civil kontroll megvalósulása során teret enged elsősorban a helyi település lakói részére a katonai szervezet megismerésére. Együttműködik a helyi önkormányzatokkal, melynek során a település segít a lakosságon keresztül a katonai feladatokhoz szükséges szerződéses létszám előteremtésében és

az objektum üzemeltetéséhez szükséges önkormányzati támogatásokban. A katonai szervezetek cserében nyíltabban élnek együtt a településsel, részt vesznek a település rendezvényein, segítséget nyújtanak a rendkívüli esetekben és megteszik azokat a – korábban nem engedélyezett – lépéseket mellyel a társadalom közelebb érezheti magához a hadseregben szolgálókat.

A hadsereg működése közben vannak olyan területek, melyek a települések szempontjából is kényes, esetenként nemtetszést váltanak ki. Ilyen például a hadsereg működésével együtt járó lehetséges és sok esetben valóban bekövetkező környezetszennyezés vagy környezetkárosítás. A katonai szervezetek kiképzése során a gyakorló és lőtereken veszélyes hulladékok mázsái keletkeznek, hiszen a harctéren alkalmazott anyagok háborúra készülnek, nem környezetkímélésre. Természetesen léteznek azok a technológiák, melyekkel a katonai műveletek során keletkező veszélyes hulladék semlegesíthető, a környezetre káros tevékenység csökkenthető és a településeken belül vagy azon kívül okozott károk enyhíthetők. A települések hasznot is húzhatnak ebből a folyamatból, hiszen a hadsereggel együttműködve alkalmazhatnak olyan technológiát, illetve eszközöket melyek a civil társadalom és a helyi település javát szolgálja.

Közbiztonság, katasztrófavédelem, társadalmi munka

Manapság, egy, a települést jellemző szempontok között egyre fontosabb helyet foglal el a közbiztonság állapota, településen belüli helyzete. Természetesen a legtöbbet a településen élők tehetnek ennek stabilizálásáért, megtartásáért, de a hadsereg helyben működő szervezete, szervezetei ugyanolyan részesei ezeknek a folyamatoknak. A közbiztonság katonákra vonatkozó részét a hadsereg saját maga megoldja objektumai fegyveres őrzésével. A magyar társadalomban nyilvánvaló tényként tudja mindenki, hogy katonai objektum kárára köztörvényes bűncselekményt elkövetni csak a fegyveres őrség közbelépésének kockázatával lehet. Ezt a kockázatot rendkívül kevesen vállalják fel, tehát a katonai objektumok az adott település közbiztonsági helyzetének megítélését inkább pozitívan befolyásolhatják. A közbiztonság megítélését, helyzetét a katonai szervezet tagjai törvénytisztelő magatartásukkal, erősíthetik.

Az ország, nemzet életében történhetnek olyan rendkívüli események, melyek összefogást, gyors és hatékony intézkedéseket kíván az élet és vagyonmentés érdekében. Számos esetben érte az országot olyan természeti csapás, mely elhárítását a „civil” szervezetek vagy maga a lakosság legnagyobb erőfeszítéseik ellenére már nem tudott megoldani. Ilyenkor lép elő a hadsereg és segít a társadalom azon részének, ahol a természeti csapás hatását kifejti. Ekkor látható az a technikai eszközpark, a katonák szakértelme, amivel a háborúra tervezett technikai eszközöket békés célokra is képesek alkalmazni. Nagyon sok esetben nyújtottak segítséget téli időszakban a hótól elzárt települések lakosságának az élelem, gyógyszer, orvos és más szükséges tárgy vagy személy helyszínre juttatásában. Számtalanszor repültek be a katonai helikopterek azokra a területekre,

ahova földi eszközökkel már semmiképpen nem lehetett eljutni. Jó néhány esetben juttatták el a szülő nőket kórházba ahol a megfelelő segítséget megkapták.

De ugyanígy sorolhatnám a Magyarországon sajnos sokszor előforduló árvizek esetén tapasztaltakat. Amikor a lehetőségek tárháza kiapad vagy a technikai eszközök képességei határára értek, hívó szóra megjelennek a hadsereg különleges egységei, a maguk sajátos eszközeikkel (pl.: úszó, lánctalpas, teherszállításra alkalmas eszközök) és segítenek. De ott vannak a gátakon, ahol a katonák kézi erővel, a helikopterek szállító tevékenységével kiegészülve erősítik a gátat, védik a gát mögött lévő településeket, emberi életeteket és emberek személyes vagyonát. A nehéz időszakokban a hadseregére mindig lehet számítani, segítségükre, technikai és emberi teljesítményükre, hozzáállásukra, munkavégzésükre. És itt visszautalnék egy korábbi gondolatomra: A katonától soha nem esik messze egy kis „vitézkedés”. Igen, a katona azokban a szituációkban ahol megmutathatja rátermettségét, bátorságát, kitartását, mások oltalmazását, esetenként hősiességét mind – mind neki tetsző dolog. Hiszen mi motiválja a katonát? Pontosan az ilyen helyzetek, melyekkel teljesíteni tudja azokat a társadalmi elvárásokat, melyeket békében minden magyar ember vele szemben fenntart. Ez az a tényező, amiért a katona „mindig ott van a gáton” és ha kell önfeláldozóan képes a számára meghatározott feladatokat a TÁRSADALOM ÉRDEKÉBEN megvalósítani, elvégezni, végrehajtani.

Legvégül de nem utolsósorban. A hadsereg – bár a társadalom részére viszonylag zárt, nem ismert rendszert alkot – törekszik arra, hogy az őt körülvevő mikrokörnyezet ismert, hasznos és elismert része legyen. Ezért hozzák létre azokat az alkalmakat, amikor a hadsereg nyílt rendezvényeken „mutatja meg magát”, igyekszik a település kulturális, sport, oktatási és közösségi életében aktív szerepet vállalni. A katonák speciális képességeiket a legtöbbször nem áll módjukban a közszolgálatába állítani, de állampolgári minőségben tevékeny részesei az őt „eltartó” település mindennapi életének. A társadalom felé történő nyitás, nyílt megismerés lehetőségei erősítik azokat a kapcsolatokat, melyek a társadalom által fenntartott honvédség és a polgári lakosság között, a kölcsönös bizalom és megértést eredményezi.

Összegezve

Magyarország történelmében minden korban és időszakban szükség volt hadseregére. A katonaság ország érdekében történő tevékenysége esetei többször voltak megosztóak mind egyetértőek (itt elsősorban a világháborúkban történő szerepvállalások sokszínű megítélését gondoltam). A II. világháború után a Szovjet érdekövezetbe kerültünk mely alapvetően meghatározta és korlátozta a hadsereg fejlődésének nemzeti irányultságát. A szövetségi érdekeknek történő megfelelés során egy olyan tömeghadsereg került felépítésre, melyek elsősorban nem a nemzeti érdekeket szolgálta. A társadalomnak fenn kellett tartania egy akkora hadsereget, mely a 80-as években megmutatta: a gazdaság nem képes annak létszámát, korszerű technikai eszközeinek üzemeltetését és a fejlesztést

anyagiakban fenntartani. A Magyar Néphadsereg 155.000 fős létszámával, közel 160 laktanyájával, repülőtereivel és minden más objektumával egyre nagyobb finanszírozási problémát jelentett. A gazdaság megrendülő „állásait” gyengítette az ekkora létszámmal működő katonaság által felemésztett pénz mennyisége. Ám ebben az időszakban Magyarország szinte minden nagyobb településén megtalálhatóak voltak a katonai objektumok. Azon túl, hogy a Honvédség hatalmas állami vagyont kezelte és használt, nagyon komoly munkáltató és felhasználó volt. A településeken a szolgáltató iparnak komoly megrendelés volt a katonaság ellátása, esetenként cégek, állami vállalatok erre specializálódtak. A rendszer-váltás a települések önállóságának visszaadásával a nyakukba tette annak a felelősségét is, hogy mit kezdjenek a megszűnő katonai alakulatok felszabaduló, át nem helyezhető állományával, „szabaddá váló területével, laktanyáival, ingatlanjaival, esetenként hátrahagyott, sokszor szennyezett területeivel, gyakorló és lőtereivel. A települések a legtöbb esetben nagyon nehéz időszakokat éltek meg ezekben a kérdésekben, és nehezen tudták kezelni a honvédségi szervezet megszűnése okozta űrt, mind foglalkoztatás, mind szolgáltatás, tönkremenő szolgáltatókra és vállalkozásokra vetítve.

/Egy közbenső kiegészítést szeretnék tenni: Dolgozatomban a magyar hadsereggel foglalkozom, a jellemzők és gondolatok kapcsolódási rendszerre erre vetíthető ki. Ám nem feledhetjük: A Magyar Néphadsereg leszerelésével, csökkentésével, Magyar Honvédséggé alakításának folyamatával – annak összes hatásával együtt – egy másik nagy hadsereg, katonai erő is megszűnt: az ország területén állomásozó Szovjet Déli Hadseregcsoporthoz tartozó egységei. A szovjetek 171 helyőrségben, 340 telephelyet, 6000 épületet, létesítményt és 7000 lakást ürítettek ki. A lefoglalt és használt terület 46 000 hektár volt. Összesen 1547 vonatszerelvényt, 34 500 vagonnal szállította el a Déli Hadseregcsoporthoz, ebből 637 csapatvonat, 560 anyagvonat és 350 személyvonat volt. A parancsnokságok és törzsek egy része közúton távozott, az összes repülőgép légi úton hagyta el az országot.

A fenti időszakban 100 390 fő távozott az országból, ennek mintegy fele katona, fele polgári alkalmazott és családtag volt. Összesen 27 146 db fegyverzeti eszközt szállítottak el: 21 726 db kerekes járművet, 2269 db lánctalpas járművet, 196 db Luna–M és 8K–14 (Frog–7, illetve Scud–B) típusú rakétát, 860 db harckocsit (T–72 és T–64B típusú), 1473 db harc-járművet, 622 db tüzérségi eszközt. Ezenkívül 560 912 t anyagi eszközt, lőszer, üzemanyagot, ellátmányt stb. szállítottak el 17 500 db konténerben. Mindezeket ismerve megállapítható, hogy a szovjet csapatok kivonulása, „megszűnése” is a magyarokéhoz hasonló hatásokkal és következményekkel bírt. Esetenként – közös helyőrségben – a negatív vagy pozitív hatások összeadódhattak vagy erősíthették egymást. Hozzáteszem: a szovjet csapatok távozásának folyamata, történései jellemzői, hátrahagyott állapotai egy külön tanulmányt is megérnek /

A Magyar Honvédség haderőreformja az első időszakában (1991-1998) az erőltetett ütemben történő leépítés, sokszor ideiglenes vagy át nem gondolt intézkedésekkel ide-oda költöző alakulatokkal a települések fejlődését – néhány kivétellel – nem segítette. Az ezt követő időszak (1998- napjainkig) már egy másik Honvédségről szól melynek felépítése, szervezeti struktúrája, hazai és külföldi szerepvállalása, állományának összetétele és belső arányai már korszerűbb és ezáltal jobban sáfárkodik az ország gazdasági helyzete által megengedett, illetve adott lehetőségekkel. A Magyar Honvédség a civil kontroll segítségével stabilizálja helyét a Magyar társadalomban és a társadalom egyre nagyobb része gondolja azt, hogy tevékenységére szükség van itthon és külföldön egyaránt. Az alakulatok „települési” helyein a települések a honvédséget, a katonákat magukénak érzik, és különböző módon igyekeznek hasznos és eredményes kapcsolatot kiépíteni. A települések önkormányzatai intenzív lépéseket tesznek a helyi gazdasági szereplők helyzetbe hozására, a honvédség ott állomásozó katonáinak kiszolgálásában és ellátásában. A települések tisztában vannak a hadsereg objektumaiban működő katonai szervezetek foglalkoztatási lehetőségeivel és saját tevékenységi határaikon belül igyekeznek azt a helyi lakosok munkavállalási lehetőségeiben felhasználni. A korábbi, katonaságot kiszolgáló rendszerek az új gazdasági helyzetnek megfelelően végzik szolgáltató tevékenységüket. A települések lakosság megtartó képességét erősíti a honvédségnél dolgozók kötődése és stabil, hosszabb távra tervezhető foglalkoztatása. Mindezek ismeretében a települések fejlődésében a katonai szervezetek működése olyan anyagi, foglalkoztatási, kulturális, lakossági és együttműködési hozadékokat képezhetnek, melyek egyértelműen a Magyarországi települések fejlődést eredményezik.

Felhasznált irodalom:

1. Dr. Kelemen László: Az amerikai fegyveres erők érték- és normarendszere; Új Honvédségi Szemle, Budapest, 1996/12. szám, 127. o.
2. Saját kutatás eredménye
3. Baltavári Tamás: A Magyar Honvédség rendeltetése, helye, szerepe az ország védelmében, a honvédséggel szembeni új kihívások a XXI. században. 23.o. <http://www.-biztonsagpolitika.hu>
4. Sárhidai Gyula: A szovjet csapatok kivonultak Magyarországról 1.o. <http://www.hadi-technika.hu/Archivum>
5. Bank Klára – Rudl József : Apró és kistalpak a rendszerváltás utána Dél – Dunántúlon 1.o. JPTE. kiadvány
6. Gál Anna: A hivatásos katona társadalmi szerepéről 11. o. Honvédelem, 2008/9 szám

A TITKOSSZOLGÁLATI KOMMUNIKÁCIÓ ATTRIBÚTUMAI

„Idiótának kell lenni, hogy az ember a tőle független változásban, vagy pláne javulásban hinni tudjon, az olyan változásban, amelyben tevékeny része nincs.”

Hamvas Béla

Premissza

Thorwald Dethlefsen a következő képen fogalmaz: „A tudományos munkának az a célja, hogy gondolatilag áthatoljon a valóságon, s törvényszerűségek felfedezésével rendet teremtsen a megjelenési formák sokfélesége között. E célból olyan elméleteket alkot, amelyek a valóságot a lehető legjobban felfogják. Minden elmélet szerzője saját tudatállapotáról ad képet az elmélet megszületésének időpontjában. A folyamatos kutatás során a tudatállapot is továbbfejlődik, s a korábbi elméletek nemsokára szűkösen bizonyulnak, szükségessé válik egy újabb és átfogóbb elmélet, és így tovább. Törvényszerű tehát, hogy az emberiség egyre fejlődő, egyre táguló tudata előbb vagy utóbb minden elméleten túlnőjön, s új felismeréseket fogadjon be. A ma igazsága ugyanis a holnap tévedése. Egyik legfőbb gyengeségünk, hogy gondolatilag rögződünk, s utolsó lehetünk minden erőnkkel védjük álláspontunkat. Csakhogy a tudomány esetében különösen izgalmas az a diszkrepancia, amely a valóság és a gyanúsán zajosan hangoztatott objektivitás között megfigyelhető.” [1]

Miért tartom fontosnak hangsúlyozni a fent leírt gondolatokat? Mert nehéz feladat a titkosszolgálati kommunikációról, pláne annak attribútumairól írni úgy, hogy közben tabukat kell döntögetni, retrográd nézetek ellen küzdeni, állóharcot folytatni, miközben körülöttünk minden viharos gyorsasággal változik, s ez különösen igaz a profit és nonprofit szervezetek kommunikációs tevékenységére is. Úgy kellene újat alkotni, hogy közben a meglévő romjait is adaptálni kellene, amely „Augias istállója” látványát mutatja. Mert a magyar titkosszolgálatoknál mindenki fontosnak tarja a kommunikációt – természetesen ebben az esetben a külső kommunikációról és a pr. tevékenységről van szó –, a szignifikáns eltérések annak megvalósulási formájában vannak. A magyar titkosszolgálatok kommunikációs stratégiája tükrözte, hogy viszonylag gyorsan felismerték a honlap, évkönyv és egyéb nyílt publikációs kiadvány fontosságát és hasznosságát. Korábbi cikkeimben már elemeztem ezeket, kihangsúlyozva az eddig elért fontosságát és továbblépés szükségességét. Fontosnak tartom a már alkalmazott kommunikációs metódus (évkönyv, honlap stb.) nyújtotta lehetőségek

maximális kihasználását, illetve kvalitatív változás lenne a médiákban³⁸ való célirányos és tervszerű megjelenés. Ehhez tartom elengedhetetlennek a titkosszolgálati kommunikáció attribútumainak³⁹ leírását.

1. Szervezeten kívüli kommunikáció, a „pr” megtervezésének stratégiája

Mielőtt belemélyednék a szervezeten kívüli kommunikáció stratégiai tervezésének folyamatába, fontosnak tartom, hogy ennek megvalósulási formájáról, a „pr”-ről rövid ismertetőt adjak.

A „public relations” kifejezés szó szerinti fordítása: "nyilvános kapcsolatok". A köznyelvben többnyire közönségkapcsolatként emlegetik. Az Országféle angol-magyar kéziszótárban a „pr” jelentése: közönségszolgálat; kapcsolatszervezés; propaganda. Dr. Németh Márta (in: Public Relations a vállalati gyakorlatban – Magyar Reklámszövetség, Bp., 1987) a kapcsolatszervezés, kapcsolatápolás, arculatápolás, közönségkapcsolatok, bizalomépítés szavakat sorolja fel, mint lehetséges, de nem teljes szinonimákat. Sándor Imre könyvében (Marketingkommunikáció – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1987.) a kapcsolatszervezés szó használatát ajánlja. Már a magyarra fordítás nehézségeiből is látszik, hogy itt egy nagyon széles értelemben használt és nehezen definiálható fogalomról van szó. A legtöbb „pr”-ről író szerző szükségét érzi annak, hogy mások meghatározásai mellett saját maga is definiálja írása elején ezt a fogalmat.

Ezek a meghatározások a következő csoportokba sorolhatók:

a.) A „klasszikus” vállalati pr-értelmezés

A „pr” ilyen értelmű felfogásának tipikus példája a következő idézet Marinovich Endrétől: "A vállalat vezetése által koordinált, minden részterületre kiterjedő tájékoztatási tevékenység, amelynek célja, hogy a vállalat termékei iránt bizalmat keltsen, majd ez irányú tevékenységét értékelve (átgondolva) a megszerzett bizalmat fenntartsa, ápolja."

b.) Intézmény, szervezet, vagy egyén image-ének kialakítása

Egyes szerzők a „pr” lényegét abban látják, hogy segítségével a vállalatok, intézmények, alapítványok, kormányzati hivatalok, személyek stb. kedvező fényben mutassák magukat az általános közönségnek, illetve speciális rétegeknek. A „pr”központi funkciója: a klienst a legjobb színben feltüntetni a közvélemény előtt." (Whetmore : Mediamerica - Belmont, Wadsworth Inc. 1987.)

Dr. Németh Márta a fent említett művében a „pr” tevékenység két aspektusát jelöli meg:

- a vállalati arculat kialakítása;

³⁸ Ez alatt az írott és az íratlan sajtót is értem.

³⁹ A fogalom alatt a lényeges és szükségszerű tulajdonságokat és jellegzetességeket értem.

- az előbbinek a közvélemény egyes csoportjaiban való tudatosítása, formálása.

c.) A PR, mint speciális reklámtevékenység

Az 1983-as kiadású Idegen szavak és kifejezések szótárának meghatározása: "... vállalatok, intézmények tevékenységének, ill. szolgáltatásainak, termékeinek folyamatos népszerűsítése és ismertetése a tömegtájékoztatási eszközök sokoldalú felhasználásával; tudatosan átgondolt, beható reklámozás.

d.) A „pr”: kommunikációs kapcsolatok, információcsere

A Magyar Public Relations Szövetség által összeállított „pr” értelmező szótár definíciója: "A public relations irányítási funkció. Célja az egyének, a szervezetek és a környezetük közötti - kölcsönös előnyökön alapuló - kommunikációs kapcsolatok alakítása." (PR Tájékoztató - az MPRSZ belső kiadványa, II. évf. 4. szám 1. o.) A „pr” olyan oda-vissza információáramlás, amelyben az érintett csoportok kommunikálnak egymással. Szemben a reklámmal, ahol a tevékenység egyirányú tájékoztatást jelent.

Definíció szempontjából pedig leginkább megfelelőnek tűnik a d.) pontban ismertetett felfogás, amely az információ cseréjére, a kétirányú kommunikációra helyezi a hangsúlyt. Ennek sikeres megvalósítása érdekében kell megtervezni a kommunikációs folyamatot.

A kommunikációs folyamatot számos, világosan megkülönböztethető szakaszra lehet elkülöníteni: a kérdés értékelése, a stratégia kialakítása, a megvalósítás és az értékelés.

1.1. A kérdés értékelése

A kérdés értékelésére azért van szükség, hogy pontosan értelmezni lehessen, hogy az interaktív elgondolások kidolgozásának folyamata vagy egyéb más kommunikációs szándék milyen kommunikációs kérdést érintsen. Ebben a szakaszban a következő lényegi kérdéseket szükséges megválaszolni:

- Mi a szerepe a kommunikációnak a titkosszolgálatok tevékenységének tárházában?
- Az adott elgondolásnak mi a szociális kontextusa⁴⁰, és mik a hozzá kapcsolódó szakmapolitikai kérdések⁴¹?

⁴⁰ Ez meghatározza a kommunikáció szakmai színvonalát, közérthetőségét, részletességét és a mélységét.

⁴¹ Azaz, mit szeretnénk rövid és hosszabb távon elérni az adott kommunikációval.

- Kik az adott szakmapolitikai elgondolásban érintett érdemi szerepvállalók⁴², milyen érdekeket és véleményeket kell tekintetbe venni⁴³, és mely szerepvállalók⁴⁴ lehetnek érintettek a kommunikációs tevékenységben?
- A médiumok jelenleg hogyan tájékoztatnak az adott kérdéstről⁴⁵, és a médiatájékoztatás segíti, vagy hátráltatja a céljainkat?

A kommunikációkutatás különböző típusai kerülhetnek felhasználásra a kérdés értékelésének szakaszai során:

1. a szakmapolitikai elgondolás elemzése,
2. a környezet elemzése,
3. médiaelemzés,
4. valamint közvélemény-kutatás⁴⁶.

1.2. A szakmapolitikai elgondolás elemzése

A szakmapolitikai elgondolás elemzését ebben az összefüggésben nem szabad összekeverni a tudományos értelemben vett elemzéssel. Itt inkább arról van szó, hogy vázolunk egy bizonyos elgondolást, amennyiben ez a kommunikációs tevékenység tervezésébe beilleszthető. Az alkalmazott kutatási módszer lehet irodai kutatómunka, mely az elgondolások elemzése során a megfelelő szakmapolitikai dokumentumok tanulmányozását jelenti (irodai kutatómunka), valamint az érintett, a szakmapolitikai elgondolások kidolgozásában részt vállaló személyek megkérdezését, továbbá külső szakértőkkel történő megbeszéléseket. Ezt követően választ kapunk arra, hogy kommunikációs tevékenység mennyiben és milyen módon segíti, segítheti az adott titkosszolgálat esetében a pozitív image kialakítását, az érdekérvényesítő képességének és társadalmi elfogadottságának erősítését.

1.3. A környezet elemzése

A környezet elemzése azokat a módszereket érinti, amelyeket egy elgondolás „környezetének” elemzésekor használunk.

Ezen a ponton három lényegi kérdést szükséges megkülönböztetni:

- Mely szervezetek vagy társadalmi réteg, illetve személyek igazán fontosak az adott titkosszolgálat számára (szereplők vagy szerepvállalók)?
- Az érintett szerepvállalók milyen súllyal vagy befolyással rendelkeznek?
- Az érintett szerepvállalók milyen viszonyban vannak egymással?

⁴² Ki vagy kik kommunikáljanak.

⁴³ hangsúlyozottan az operatív érdek primátusa.

⁴⁴ Adott szakmapolitikai kérdéshez hozzászóló külső szakértők (pl. biztonságpolitikai).

⁴⁵ Ez lehet adott titkosszolgálati tevékenység eredményének kommunikációja, időszaki értékelés vagy személyi érintettség okán.

⁴⁶ Ezalatt azt értem, hogy felhasználjuk és hasznosítjuk a közvélemény-kutatások adaptálható eredményeit.

A felhasználandó kutatási módszer ezen a ponton az elképzelések pontosítása és megbeszélése a szakmapolitikai elgondolások kidolgozásában részt vállaló személyekkel, esetleg külső szakértőkkel és egyéb szerepvállalókkal. A médiaelemzés is választ adhat a fenti kérdésekre.

1.4. Médiaelemzés

A médiaelemzést kutatási eszközként a fentebb ismertetett, az érvelési rendszereket és a környezetet érintő elemzési folyamatok során lehet használni. Célja az, hogy feltárjuk, hogy a média milyen gyakorisággal és milyen módon vet fel bizonyos kérdéseket.

A médiaelemzés során a következő kérdések megvilágítására keríthetünk sort:

- Mely médiumok tárgyalnak titkosszolgálatokat vagy tevékenységüket érintő kérdéseket vagy foglalkoznak a titkosszolgálatok bizonyos tagjaival?
- Milyen gyakorisággal és milyen mélységben tárgyalják ezeket a témákat?
- Milyen megvilágításban tárgyalják a kérdéseket (például támogatják, kritizálják, sikerként, vagy kudarcként kezelik)?
- Észlelhető előítéletesség vagy félreértés? Ha igen, akkor ez miben nyilvánul meg?
- A médiumok milyen szempontokat emelnek ki?
- Milyen érvelési rendszereket használnak?
- Mely feleknek nyílik lehetőségük a véleményük kinyilvánítására?
- Amennyiben alkalmazható: a médiumokban megjelent tudósítások tükrözik-e a sajtóközlemények tartalmát?

A médiaelemzést megelőzően érdemes megvizsgálni, hogy sajtófigyelő szolgáltatások állnak-e rendelkezésre, és hogy ezeket fel tudjuk-e használni.

1.5. Közvélemény-kutatás

A közvélemény-kutatás leíró jellegű kutatási tevékenység, mely ötvözi azt, hogy az embereknek mi a véleményük valamely kérdéstről, mit tudnak róla, milyen a hozzáállásuk, és milyen magatartással viseltetnek iránta. A célközönség ilyenkor általában a társadalom olyan rétegeiből kerül ki, amik fontosak az illető szervezet számára. Ilyen célközönség lehet maga a nagyközönség egésze, különböző nyomásgyakorló lobbik, „véleményformáló erők” és különböző, egyes témákban érintett csoportok. Az ilyen jellegű felmérések általában kvantitatív kutatási módszerekre épülnek. Mint már említettem a közvélemény-kutatást nem a titkosszolgálatok végzik, de adaptálják adott közvélemény-kutatások eredményeit.

Példaként említhetem a következőt: A média biztosította lehetőségek hatékonyabb felhasználásának esélyére és fontosságára utal az a tanulmány melyet

a ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ készített „A magyar társadalom viszonya a terrorizmushoz” címmel.[2] Ebben egy 1000 fős reprezentatív minta alapján végzett kérdőíves válaszok titkosszolgálatokat érintő konklúziója a következő:

„A terrorizmus elleni harc leghatásosabb eszközének a titkosszolgálatokat tartják. Több szervezet tevékenységének megítélésénél azonban nagyarányú bizonytalanság tapasztalható. Így komoly ismerethiánnyal küzd a lakosság a titkosszolgálatok, az önkormányzatok, valamint a polgári és a katasztrófavédelem területén. Ezek esetében a megkérdezettek harmada-negyede nem tudja, mit is tesznek-e szervezetek. A terrorizmus elleni küzdelem eszközeinek megítélésében, vélhetőleg a terrorista szervezetek „láthatatlan” készülődése okán, a titkosszolgálatok szerepe emelkedik ki.”

2. Stratégia kialakítása

Ebben a szakaszban a kommunikációs kérdést gyakorlati kommunikációs módszerré kell alakítani. Ezen a ponton a legfontosabb az a dokumentum, amely alapján az adott titkosszolgálat kommunikációs részlege(szakembere) majd tömören megfogalmazza a kommunikációs feladatot.

Ebben a szakaszban a következő elemeket szükséges tisztázni:

- A célok.
- A célközönségek
- Az üzenetek.
- A médiumok és az eszközök.
- A kommunikációs koncepció.

A következő jellegű kommunikációs kutatómunka elvégzésére lehet szükség a célok eléréséhez:

- A célközönség elemzése.
- A médiumok és az eszközök elemzése.
- A koncepció kialakításának elemzése.

2.1. A célközönség elemzése

A célközönséget abból a célból elemezzük, hogy benyomásokat szerezzünk arról, hogy tagjai hogyan vélekednek bizonyos dolgokról, mennyire lojálisak, mik a korlátaik, hogyan észlelnek dolgokat, és milyen következtetéseket vonnak le bizonyos jelenségekből. Ez feltáró jellegű kutatási tevékenység, melyvel arra deríthetünk fényt, hogy az adott célközönség felé irányuló kommunikációs folyamatot hogyan tudjuk a legmegfelelőbben strukturálni.

A célközönség felé irányított kommunikációs folyamat számos különböző szempontot foglal magában:

- A különböző eszközök felhasználása (például a rádió, televízió, internet).
- Az üzenet (mely üzenetek illeszkednek bele abba a képbe, amit a célközönség bizonyos kérdésekkel kapcsolatban kialakított).
- Az üzenet „hangneme” (a konkrét célközönség esetében használható legmegfelelőbb hangnem és nyelvezet).

A végső cél olyan kommunikációs folyamat kialakítása, ami a lehető legnagyobb hatást éri el. Az ilyen célból lefolytatott célközönség-elemzés ötvözheti a kvalitatív és a kvantitatív kutatómunka elemeit. Az irodai kutatómunka szintén helyet kaphat ebben a folyamatban, melynek során elemezhető az, hogy a különböző médiumok hogyan viszonyulnak az adott célközönséghez.

2.2. A médiumok és az eszközök elemzése

Az ilyen jellegű kutatómunka célja a célközönség információszükségletének felmérése (milyen információkra tartanak igényt az emberek?), valamint azt is feltárhatjuk, hogy honnan szerzik be információikat (hol találnak reményeik szerint rá a szükséges információkra?). Ez a kutatómunka fényt derít arra, hogy mely médiumok érhetik el legeredményesebben az adott célközönséget. A munka során összehasonlíthatjuk a különböző médiumok viszonylagos jelentőségét, valamint megállapíthatjuk, hogy az üzenet küldője számára milyen jellegű médiumok tűnhetnek a leghitelesebbeknek. Gyakran kvalitatív kutatómunka tárja fel, hogy a célközönség milyen csatornákon fogadná szívesen az információkat. A kvalitatív kutatómunka emellett arra is fényt deríthet, hogy a célközönség milyen konkrét csatornákat preferál (ezt százalékosan is ki lehet fejezni a csoport egészére vetítve). A médiumok és az eszközök elemzését gyakran összekötik a célközönség elemzésével egy átfogó elemzőmunka keretei között.

2.3 A koncepció kialakítása

Az ilyen jellegű kutatómunkát arra használjuk, hogy tesztelni lehessen azokat az ötleteket, melyek bemenetként szolgálhatnak a koncepció kialakításának folyamatában, például egy kommunikációs projekt körvonalazásakor. A kutatómunka során, még a körvonalazás előtt tisztázásra kerülhet, hogy a javasolt elképzelések ötletesek, világosak és érthetőek-e. Ezzel kipróbálhatjuk, hogy az elképzelések reálisak-e, még mielőtt nekilátnánk a koncepció kialakításának.

3. Megvalósítás

Ebben a szakaszban kerülnek kialakításra és alkalmazásra a kommunikációs eszközök, és valószínűleg indulnak útra egyéb kommunikációs kezdeményezések.

A kutatómunka ebben a szakaszban a következő kérdésekre keresi a választ:

- Elérjük a megfelelő célközönséget?

- Megfelelő hatást tudunk gyakorolni?
- Milyen kommunikatív értékekkel rendelkeznek az általunk használt eszközök?
- A médiumok hogyan kezelik a kérdést, és ez befolyásolja-e a kommunikációs tevékenységünk eredményességét?

A szakasz folyamán a következő kommunikációs kutatómunkát folytathatjuk:

- Az eszközök kipróbálása (eszközelemzés).
- Az eszközök eredményességének nyomon követése (hatáselemzés).
- Médiaelemzés.

3.1. Az eszközök kipróbálása (Eszközelemzés)⁴⁷

Az eszközök elemzése azt a célt szolgálja, hogy segítségével felmérhessük a megvalósítás során felhasználható eszközök optimális felhasználhatóságának lehetőségét. A leginkább használt ilyen eszközök a televízió, a rádió, a nyomtatott sajtó, a különböző honlapok és brosúrák. Az eszközelemzésnek általában három különböző típusát különböztetjük meg:

- A koncepció próbája
- Előzetes próba
- Utólagos próba

3.1.1. A koncepció próbája

A koncepció próbáját abban a szakaszban végezzük el, amikor a kommunikációs terméket próbára bocsátjuk. A koncepció próbájára akkor kerül sor, amikor a benne foglalt elképzelések kellő mértékben kialakultak ahhoz, hogy a befogadók megérthessék a koncepciót, azonban még mielőtt maga a „termék” teljes részletességgel kialakításra kerülne. A célközönséggel kapcsolatos értékelés során fény derül arra, hogy a koncepció vonzó és érthető-e, és hogy vajon az üzenet szándékaink szerint jut-e el a célközönséghez. Az elképzelés itt az, hogy elkerüljünk olyan kellemetlen helyzeteket, melyek abból adódhatnak, hogy egy teljes mértékben kidolgozott „termék” (és a kidolgozására fordított anyagi áldozat) elégtelennek bizonyul a közvélemény elvárásainak vagy szükségleteinek szempontjából, és ezért teljes mértékben át kell dolgozni.

A koncepció próbáját számos eszköz tekintetében végre lehet hajtani. Próbára lehet bocsátani a rádiós vagy televíziós hirdetések, a szórólapokat, a hirdetőfelületeken elhelyezett felhívásokat, a plakátokat vagy a különböző honlapokat. A koncepció próbája általában kvalitatív jellegű kutatómunkát igényel, melynek során a négy szemközti mélyinterjú módszerével élhetünk.

⁴⁷ Természetesen az eszközelemzést, mint kommunikációs módszert mutatom be, a titkosszolgálati kommunikációs stratégia során történő alkalmazása csak eseti jellegzetességgel és szükségszerűséggel manifesztálódhat.

3.1.2. Előzetes próba

Az előzetes próba azt jelenti, hogy egy már majdnem teljesen kidolgozott kommunikációs „terméket” még annak útra indítása előtt próbára bocsátunk. Az előzetes próba azt a célt szolgálja, hogy kipróbálhassuk a kreatív koncepció kommunikatív értékét annak felmérése érdekében, hogy a megfogalmazott üzenet érthető, hiteles és elfogadható-e, és hogy a kreatív „termék” vonzó-e a célközönség számára. A kreatív koncepció előzetes próbája azzal az eredménnyel járhat, hogy segítségével egy optimális változatot állíthatunk össze a közzétételt megelőzően. Az előzetes próba során kvalitatív és kvantitatív jellegű kutatómunkát folytathatunk.

3.1.3. Utólagos próba

Utólagos próbát akkor folytatunk, amikor a kommunikációs „termék” már rendeltetési helyére került, amikor úgy véljük, hogy a kommunikációs eszköz végigjárta a rá szabott utat, és esetleg már nem kelti a kívánt hatást, tehát a „kifulladás” veszélye fenyegeti. Ez általában hosszú ideig tartó vagy ismétlődő kampányok esetén fordulhat elő. Az utólagos próba során kvalitatív jellegű kutatómunkát alkalmazunk. Kvantitatív kutatómunkára akkor van szükség, ha felszínesebb jellegű információkra van szükségünk nagyobb létszámú csoportok esetében.

Az előzetes és az utólagos próba tulajdonképpen majdnem azonos, ami a kutatási tevékenységeket illeti, hiszen ugyanazt a kreatív „terméket” bocsátjuk próbára. A két folyamat között mégis az a fő különbség, hogy az utólagos próba esetén a befogadók már látták a „terméket” annak természetes környezetében, míg az előzetes próbánál a „termék” elkülönítetten kerül bemutatásra. Az utólagos próba során az érdemi kérdés az, hogy a célközönség mit érez a „termékkel” kapcsolatban bizonyos idő elteltével.

3.2. Az eszközök eredményességének nyomon követése (hatáselemzés)

Az elemzés során azt mérjük fel, hogy az alkalmazott kommunikációs eszközök teljesítették-e azokat a célokat, amiknek érdekében alkalmazásra kerültek. Ebből a célból különböző jellegű értékelési kutatómunkát folytathatunk. Eltérő hatásokat különböztethetünk meg a kommunikációs termék lehetséges hatásainak összegzése során. A következő táblázatban feltüntettem a különböző jellegű hatásokat, valamint az ezeket érintő értékelési módszereket. A különböző hatások rövid értelmezése a táblázat után kerül sorra.

A hatás jellege	A hatás leírása	A kutatómunka
Médiapenetráció (= általános penetráció)	Felfigyelnek a „termékre”? Megnézik az emberek?	Penetrációt kutató munka a TV, a rádió és a nyomtatott sajtó vonatkozásában (folyamatban lévő ku-

		tatás) és az Internet tekintetében (elemző program és „pop-up”, tehát képernyőn megjelenő felmérés)
Reklámpenetráció (= nettó penetráció)	A „termék” felkelti az emberek figyelmét? Megjegyzik az emberek? Felismerik?	Szemmozgások követése: a figyelem eleme a kampány hatásosságának kutatásában: a memória és a felismerés
Megértés és elismerés	Az emberek megértik az üzenetet? Elismerik a „terméket”? Kiváltotta a remélt érzelmi hatást?	A kampány hatásosságát érintő kutatási elem: az üzenet elfogadása és elismerése
Az ismeretekre és a hozzáállásra, valamint a viselkedésre hatás	A „termék” hatást gyakorolt az ismeretekre, a hozzáállásra és a viselkedésre? A „termék” hatást gyakorolt az adott kampány által felvetett kérdés nézőinek ismereti szintjére vagy hozzáállására?	A kampány hatásosságát érintő kutatási elem: az ismeretekre, a hozzáállásra és a viselkedésre gyakorolt hatás

3.3. Médiaelemzés

3.3.1. Médiapenetráció / általános penetráció

Az, hogy a kommunikációs „termék” milyen fokú penetrációról tesz tanúbizonyságot a közvéleményben, döntő mértékben határozza meg a „termék” potenciális hatásait. A média-vagy általános penetráció arra vonatkozik, hogy a „termék” hány ember érdeklődését keltette fel, vagyis arra, hogy a célközönség soraiból hányan nézték, vagy hallgatták legalább egy percig. Az általános penetráció mérőszámai azt világítják meg, hogy „alkalom teremtődött arra, hogy eljussunk az emberekhez”.

Az eladott példányszám vagy a nézettségi szint méréséhez hasonlíthatóan, mely módszereket a nyomtatott sajtó illetve a televízió esetében alkalmaznak, a honlapok hatásossága azzal mérhető, hogy megszámloljuk a honlapra látogató internetezőket, az ezzel próbálkozókat vagy a látogatással kísérletezőket. Ez elemző program használatát igényli⁴⁸. Ha a felhasználó linken keresztül szörföl rá a honlapra vagy felhasználói kód segítségével, úgy ez látogatásnak számít.

3.3.2. Reklámpenetráció / Nettó penetráció

A reklámpenetráció vagy „nettó” penetráció azt jelenti, hogy százalékos arányban fejezzük ki a célközönség soraiból azokat, akik egy vagy több üzenettel találkoztak. A kommunikációs termékeket abból a célból vesszük magunk-

⁴⁸ Ennek a módszernek a kivitelezése nem okoz gondot egy adott titkosszolgálatnál. Megbízható információt ad arról, hogy egy adott kommunikációs ciklus lezárását követően, milyen mértékben emelkedett meg az adott szolgálat ismertsége, illetve a honlap fórumán levő hozzászólások kapcsán a tetszési index változására következtethetünk.

hoz, hogy ezek hatást keltsenek, ami azt jelenti, hogy először észre kell venni ezeket, majd pedig a terméknek fenn kell tartani a figyelmet⁴⁹.

3.3.3. *Megértés és elismerés*

Ha a kommunikációs termék képes arra, hogy figyelmünket fenntartsa, ennek elsődlegesen hatásos reakció formájában kell jelentkeznie: az üzenet ne okozzon bosszúságot, legyen érthető és elfogadható. Végül pedig arra is legyen képes, hogy a kívánt érzelmi hatást váltsa ki. Nagyon fontos kommunikációs axióma, hogy hazugságot, valótlanságot jól kommunikálni nem lehet.

3.3.4. *Az ismeretekre, a hozzáállásra és a magatartásra gyakorolt hatás*

Értelmezését követően a kommunikációs üzenet számos különböző területen fejtheti ki hatását. Bővítheti az emberek ismereteit az adott titkosszolgálattal kapcsolatban, pozitív változást idézhet elő a hozzáállás tekintetében, és magatartási változásokat is előidézhet, vagy esetleg olyan szándékot, ami a magatartás megváltozásához vezet.

Konklúzió

A jelenlegi keretek között nem vállalkozhattam többre, mint röviden megvilágítsam egy titkosszolgálati kommunikáció attribútumait, egy kommunikációs stratégia elképzelés felvázolásával, és adaptálhatóságának bemutatásával. Számptalan elvárás van, aminek egy kommunikációs szakembernek meg kell(ene) felelnie az adott titkosszolgálatnál, annak érdekében, hogy a kommunikációs stratégiai és taktikai célokat sikeresen teljesíteni tudja az eredményes „pr” tevékenység érdekében.

A teljesség igénye nélkül:

- kommunikációs kapcsolatok elemzése
- kommunikációs programok szervezése
- kommunikációs programok tervezése és kivitelezése
- kommunikációs programok értékelése[3]

Úgy gondolom, hogy a leírtak eklatánsan bizonyították a titkosszolgálati kommunikáció létjogosultságát, ami kommunikációs szakember nélkül elképzelhetetlen. Ha a jelenlegi helyzetben a dolgozatomnak csak annyi eredménye lesz, hogy vitákat generál, már nem dolgoztam hiába.

„Thomas Kuhn „A tudományos forradalmak szerkezete” című klasszikus munkájában írja:

Annak, hogy egy elméletet paradigmaként elfogadjanak az a feltétele, hogy jobbnak látsszék versenytársainál, de nem szükséges megmagyaráz-

⁴⁹ Nem jellemző metódus a titkosszolgálatok esetében.

nia – és valóban soha nem is magyaráz meg- minden, vele szembesíthető tényt.

Felhasznált irodalom és a hivatkozások jegyzéke:

1. Thorwald Dethlefsen: A sors mint esély. Magyar Könyvklubb.1995. p:9-10.
2. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések-2005/2. p:3-4.
3. Szeles Péter: Public relations a gyakorlatban. Geomédia Szakkönyvek. Budapest. 1999. p.15.
4. A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat Kiadó. Budapest: 1984. p.38.

DOBÁK IMRE

A KÁRPÁTOK EURORÉGIÓ BIZTONSÁGFÖLDRAJZI SZEMMEL

Az elmúlt közel húsz évben a biztonság kérdéskörének értelmezése jelentős változáson ment keresztül. A módosuló nemzetközi környezet kihatással volt a nagyobb biztonsági struktúrákra, amelyek mentén folyamatosan formálódtak a világ és ezen belül Európa erőpólusai is. A biztonságpolitika komplex értelmezése alapján a biztonságot veszélyeztető tényezők széles körű értelmezése került előtérbe, továbbá annak értelmezési szintjei is eltolódtak a nemzetközi szint irányából az egyén biztonsága szempontjából közvetlenebbül érzékelhető nemzeti, illetve regionális – lokális szintek felé.

Napjainkban egyre több olyan biztonságpolitikai veszéllyel szembesülünk, amelyek határokon átnyúló jelenségként, a szűkebb és tágabb földrajzi környezetben is éreztetik hatásukat. Folyamatosan változó környezetünkben ezen biztonságpolitikai kockázatok és kihívások összefonódva, egymásra kölcsönösen hatást gyakorolva jelennek meg, és szorosan kapcsolódhatnak egy adott földrajzi térséghez. Mivel a széles körben értelmezett biztonságpolitika összetevőinek mindegyike, szinte önmagában is külön kutatási területet képvisel, érdemes az összetett és multidiszciplináris jellegű kérdéskört egy adott térségre vonatkoztatva áttekinteni.

Biztonságföldrajzi megközelítés

„A biztonság ma komplex fogalom és állapot, a politikai, gazdasági, katonai, szociális, humanitárius, környezetvédelmi szférákra egyaránt kiterjed..... A biztonság fogalma és tartalma - a változó feltételek és körülmények hatására - folyamatos módosuláson megy át, s ez a jelenség a jövőben is folytatódik.”¹

A biztonságpolitikát a társadalomtudományok, gazdaság- és jogtudományok csoportjának hadtudományi tudomány ágába sorolták, a földrajztudományal kapcsolatos részterületei azonban a földrajztudomány különböző ágazataihoz kapcsolhatóak (pl. társadalomföldrajz, politikaföldrajz, gazdaságföldrajz, regionális földrajz, népességföldrajz stb). Mivel a biztonságpolitika mai értelmezésében viszonylag fiatal tudományterületnek tekinthető, eddig talán nem jelent meg elég hangsúlyosan a geográfiai megközelítés. A biztonságpolitika főbb dimenziói (így a politikai, a gazdasági, a katonai, az emberi jog, valamint a környezetvédelmi) kapcsán azonban tagadhatatlan a földrajzi környezet jelenléte és jelentősége, így megfogalmazódik a biztonságpolitika és földrajz szorosabb kapcsolata, valamint mint integráló kategória² a biztonságföldrajz keretében a biztonságot veszélyeztető tényezők földrajzi vonatkozásainak vizsgálata.

Maga a biztonság is egy meglehetősen szubjektív fogalom, különösen akkor, ha ezt egy olyan nemzetközi határokkal szabdaltnak, biztonságpolitikai problémákkal terhelt térségben kell értelmezni, mint az áttekintés tárgyát képező Kárpátok Eurorégió területe. Mindezek mellett azonban, a biztonságföldrajzi szemlélet előtérbe helyezése elősegítheti a régió viszonyainak és helyzetének jobb megismerését.

A térség biztonságával kapcsolatos jelenségek vizsgálatakor a biztonságföldrajzi megközelítés létjogosultságát támasztja alá, továbbá az is, hogy a különböző biztonságpolitikai problémák forrásai, és kezelésük lehetőségei az esetek többségében túlmutatnak a régió határain.

A vizsgálandó kihívások és kockázatok egy része közvetlenül kapcsolódik az Eurorégió tagterületeihez, más részüknek azonban csak hatásai érezhetőek (pl. határon túli környezetszennyezés), vagy éppen köztes jelleggel (pl. tranzit jellegű illegális migráció) érintik az adott területet. A biztonságot veszélyeztető tényezők áttekintése során figyelembe kell venni azt is, hogy azok gyakorta csak valamilyen jelentősebb esemény bekövetkezésekor válnak az adott földrajzi területen élők számára biztonságot veszélyeztető valós eseménnyé. Ide sorolható egy-egy természeti katasztrófa, a terrorcselekmények, egy bekövetkező egészségügyi járvány, vagy akár a gazdaságbiztonság tárgykörébe tartozó súlyos energiaválság is.

¹ FÜLÖP I. (szerk.) 1997: A Magyar Köztársaság környezeti biztonsága, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Védelmi Tanulmányok, No 15. Charta Press Kft, Budapest

² KOBOLKA I. – KOVÁCSICS F. 2004: EU csatlakozásunk biztonságföldrajzi kérdései, <http://www.pecs-hor.hu/periodika/2004/Kobolka.pdf>

Forrásuk felől tekintve a főbb biztonságpolitikai problémák az Eurorégióban:

- a globális biztonságpolitikai problémák helyi megjelenéseként,
 - nemzetközi gazdasági válság hatása,
 - globalizációból adódó kihívások (pl. multinacionális vállalatok szerepe),
 - globális környezeti problémák (pl. globális felmelegedés),
 - nemzetközi szervezett bűnözés,
 - nemzetközi szinten megjelenő pénzmosás,
 - tömeges migráció, határon átnyúló egészségügyi veszélyek,
 - stb.
- magának a térségnek a nagyobb nemzetközi környezetben betöltött sajátos geopolitikai, illetve földrajzi helyzetéből adódóan,
 - pl. az érintett tagországok NATO tagsága, a külföldi katonai szerepvállalásból adódó terrorfenyegetettség esetleges fokozódása,
 - az EU tagság következményei (egyres területek idővel az illegális migráció célterületévé válhatnak),
 - nemzetek, országok között jelenlévő történelmi bizalmatlanság, a nemzeti érdekek túlhangsúlyozása,
 - a régió és a tagországok energia és nyersanyagfüggősége,
 - szélsőséges ideológiák erősödése, kialakuló idegengyűlölet és fajgyűlölet,
 - a térség nemzetközi illegális migráció folyamatában betöltött szerepe,
 - kábítószer-, áru-, és fegyvercsempészet és kereskedelem,
 - nemzetek, országok, belső régiók közötti gazdasági aránytalanságok, centrum – periféria viszonyhoz kapcsolódó problémák (gazdasági lemaradás),
 - természeti katasztrófák jelentősége (pl. árvíz-veszélyeztettség)
 - stb.
- a nemzeti szinteken, illetve a régióon belül keletkezve (pl. akár történelmi örökségként) éreztetik hatásukat,
 - etnikai/kisebbségi problémák, kisebbségi autonómia kérdésköre, szélsőséges nacionalizmus,
 - örökölt környezetszennyezés (pl. katonai tevékenységek hátrahagyott környezetszennyezése),
 - határokon átnyúló feketekereskedelem, árucsempészet,
 - feketegazdaság,
 - nagyarányú munkanélküliség,

- a régióból való elvándorlás,
- természeti katasztrófák (árvizek, földrengések, stb.) és mesterséges katasztrófák (ipari balesetek, folyószennyezés talaj- és légszennyezés stb.) veszélye stb.

A Kárpátok Eurorégió

A határok elválasztó szerepének 1990-es évek eleji csökkenése a határokon átnyúló két és többoldalú kapcsolatok elterjedésének irányába hatott, amelyre a Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia és Ukrajna határtérségei által felölelt tágabb térségben is igény mutatkozott. Felvetődött egy, az egész térséget átfogó, szélesebb körű regionális együttműködés gondolata, majd 1993. február 14-én – a magyar, lengyel és ukrán külügyminiszterek találkozásának alkalmával – Debrecenben megalakult a Kárpátok-Eurorégió (Szlovákia és Románia csak később csatlakoztak az Eurorégióhoz). A régió amely „nem egy nemzetek felett álló szervezet, ... tagjai az egyes országok adminisztratív földrajzi egységei”³, létrehozásának célja, az érintett országok (Lengyelország, Ukrajna, Magyarország, Szlovákia, Románia) határtérségei együttműködésének fejlesztése volt. Küldetése: „az itt élő emberek életminőségének javítása, a béke megőrzése, a határ menti lakosság jó kapcsolatának kialakítása, megőrzése, a határok elválasztó szerepének csökkentése, a határok átjárhatóságának biztosítása”⁴. 2006 végén a régió területe 161.192 km², lakosságának száma több mint 16 millió fő.

1. sz. táblázat: A Kárpátok Eurorégió területi összetétele és nagysága (km²)	
Lengyelország	
Podkarpackie tartomány	17 926
Magyarország	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	7 247
Hajdú-Bihar megye	6 211
Heves megye	3 637
Jász-Nagykun-Szolnok megye	5 607
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	5 937
Románia	
Bihar megye	7 544
Botoşani megye	4 986

³ LUDVIG Zs. Ukraine's place in Europe - a Central-European approach, <http://www.cap.uni-muenchen.de/transatlantic/download/ludvig.doc>

⁴ Bata B. 2008: A Kárpátok Eurorégió és a Kárpátok Alapítvány bemutatása, Kárpátok Alapítvány-Magyarország, http://www.europrosperitas2010.eu/doc/eloadasok/ke_ka.pdf

Hargita megye	6 610
Máramaros megye	6 304
Suceava megye	8 555
Szatmár megye	4 418
Szilágy megye	3 864
Szlovákia	
Eperjesi kraj	6 753
Kassai kraj	8 993
Ukrajna	
Csernyivci oblaszty	8 100
Ivano-Frankivszki oblaszty	13 900
Kárpátaljai oblaszty	12 860
Lvivi oblaszty	21 800
Összesen:	161 192

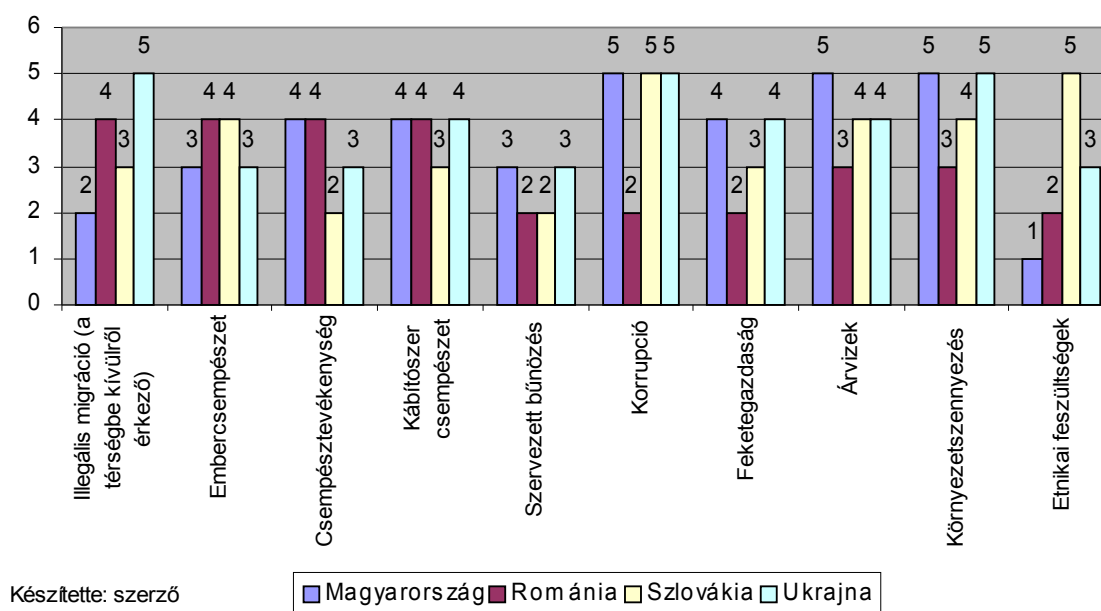
A Kárpátok Eurorégió által felölelt terület általános jellemzője, hogy:

- a tagterületeket adó országok mindegyike korábban a szocialista blokkhoz tartozott,
- a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó területek saját országaikban mind társadalmilag, mind gazdaságilag periferikus helyzetűek. E régiók túlnyomó többségét környezeti problémák sújtják, gazdaságilag talán a legelmaradottabb területeik⁵, ezirányú mutatóik az anyaországok átlaga alattiak, jellemző a nagyarányú munkanélküliség, az elvándorlás,
- ezen a területen keresztül futnak a Kárpátokon átívelő kelet-nyugati tranzitútvonalak, ez a terület köti össze a legrövidebben Romániát Szlovákiával és Lengyelországgal, továbbá Közép-Európa kapujaként funkcionál kelet irányába,
- a régió tágabb területe történelménél fogva is a nagyhatalmi érdekszférák, erővonalak találkozási térsége (pl. kelet-nyugat találkozási térsége, az EU és a volt szovjet területek),
- a területre történelmileg a gyakori határváltozások, valamint az etnikumok sokszínűsége jellemző,
- a végbement EU bővítés, valamint a schengeni határok kiterjesztésének eredményeként a régió tagterülete az EU külső határai biztosításának színtere.

⁵ SÜLI-ZAKAR I. 1999: A Kárpátok Eurorégió interregionális szervezet szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében, Kárpátalja, In: BOROS L. (szerk.) Nyírségi Földrajzi Napok előadásai, Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Nyíregyháza

A témakörben egy, az Eurorégió fejlesztése érdekében létrejött (nem biztonságpolitikai célú) Kárpátok Alapítvány nemzeti irodáihoz eljuttatott, a térséget jól ismerő szakemberek véleményére alapozó, nem hivatalos véleményformálásra irányuló kérdőív⁶ szerző általi összeállítására került sor, amely feldolgozott eredményei is a térség biztonságpolitikai viszonyainak jelentős összetettségét támasztják alá. Az egyes biztonságpolitikai problémák jelentőségének meghatározására irányuló kérdéssor összesített eredménye azt mutatja, hogy a kitöltők átlagban „jelentős”-hez közelire értékelték a megkérdezett biztonságpolitikai problémák jelentőségét.

1. sz. ábra - Biztonságpolitikai problémák megítélése
 (A Kárpátok Eurorégió adott nemzeti tagterületén különböző biztonságpolitikai problémákat milyen szintűnek értékeli egy 1-5-ig tartó skálán? Nem jelentős (1), Jelentős (5))

A biztonságpolitikai problémák egy része az EU egyik keleti kapujaként megjelenő térségben húzódó uniós külső és belső, valamint schengeni határok jelenlétére vezethető vissza, amelyek sajátos szerepet rónak a Kárpátok Eurorégió összterületére is. Az itt koncentrálódó választóvonalak, amelyek kettévágják az Unió és az attól keletre fekvő nem uniós területeket, az EU biztonságának megőrzése érdekében alapvető szűrőfunkciót töltenek be a nyugatra irányuló számos, az Unió kül- és biztonságpolitikai gondolkodásában is veszélyként megjelenő illegális tevékenység kapcsán.

A schengeni bővítéssel a térség kulcsfontosságú helyzetbe került a keletről nyugatra irányuló *illegális migráció* terén. A terület földrajzi szempontból is

⁶ A kérdőívben megfogalmazottak, illetve a kapott válaszok, mint *strukturált interjú helyettesítéseként* értelmezhetőek. Az eredmények a román, ukrán, szlovák és magyar féltől érkezett összesített válaszokat tartalmazzák.

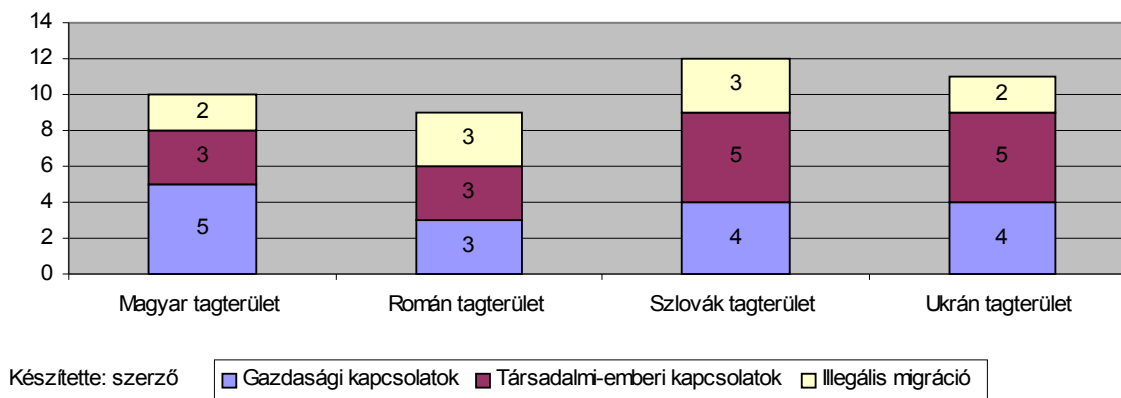
vonzó, hiszen hiányoznak (illetve az adminisztratív határokkal nem esnek egybe) azok a természetes határok, melyek biztosíthatnák Európa természetes keleti határainak védelmét. Míg Nyugat-Európa az EU bővítés előtt, a csatlakozásra váró kelet-európai országokon, mint „szűrőn” keresztül szembesült az illegális migrációval, a bővítéssel, illetve a schengeni tagsággal párhuzamosan a térség országainak ez a szerepe lecsökkent. Az új uniós országokban előtérbe került az érintett külső határok őrzetének növelése, amely eredményeként viszont Ukrajna – ezen belül is az EU határaitól keletre elterülő ukrán területek – szembesült a területén felduzzadó nagyobb számú illegális migráns megjelenésével.

Mivel a térségen keresztül vezet az út keletről az Unió irányába, az Eurorégió területén húzódó határtérségek megkerülhetetlenek a kelet-nyugati irányú illegális migráció szempontjából, amely hosszabb távon állandósítja Ukrajna puffer szerepét.

Az Europol tanulmánya⁷ az EU keleti határain ismert három főbb migrációs tranzit terület (Oroszország/Moszkva, Ukrajna/Kijev, Törökország/Isztambul) egyikeként említi az Ukrajna/Kijev térséget, amely az Eurorégió irányába is továbbítja az illegális migránsokat. A régió, elhelyezkedése révén az illegális migrációt körülölelő – gyakran szervezett jelleget öltő – jogellenes cselekmények (pl. közokirat-hamisítás, tiltott határátlépés és kísérlete, beutazási és tartózkodási tilalom megsértése, embercsempészés, emberkereskedelem) kapcsán is említésre érdemes.

2. sz. ábra - Schengeni külső határok megítélése

(Milyenek ítéli a schengeni külső határok szerepét az alábbi tényezők szempontját egy 1-5-ig tartó skálán? (Gyenge - 1, Erős/Elválasztó - 5))

A már jelzett kérdőív rákérdezett a schengeni külső határok illegális migráció kapcsán megjelenő elválasztó szerepének megítélésére is. A kérdésre adott válaszokban a megkérdezettek közepesre, vagy annál gyengébb szintűre értékelték a határok elválasztó szerepének jelentőségét, és azt inkább a gazdasági – társadalmi szegmens irányába tartották érzékelhetőbbnek.

⁷ www.europol.org - Europol-Organised illegal immigration into the European Union, Facilitated illegal immigration into the European Union, March 2008.

Az Eurorégió, elhelyezkedéséből adódóan a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok egyik fontos tranzit térsége is, ahol évszázadokra visszatekintve nagy hagyományai vannak a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatoknak. Itt „nyílik meg” észak-keleti irányba a Kárpát-medence, ahol a Kárpátokon átvezető kereskedelmi útvonalak összekötik a medence belső területét, illetve a Kárpátok hegyvonulataitól keletre eső területeket. Fontos szerepet kapnak a területen áthaladó, illetve ott található kelet-nyugati, és észak-déli közlekedési folyosók, amelyek hosszabb távon a régiótól távolabbi területeket is összeköthetnek (gondoljunk az V. Pán-európai közlekedési folyosóra). A gazdaságbiztonság tárgykörébe tartozó kérdések kapcsán azonban az egyes országok periféria területeként számon tartott megyei esetében a tőkebefektetések hiányával, az infrastruktúra elmaradottságával, a nemzetközi gazdasági központoktól való eltávolodással szembesülünk. Összességében a térség elválaszthatatlan a nagyobb európai és világgazdasági folyamatoktól is, súlyosan érinti a gazdasági recesszió, amelynek következményeként a begyűrűződő elbocsátások tovább növelhetik a jelenleg is nagyszámú munkanélküliek számát. „Általánosságban elmondható, hogy a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó térségek az országaikon belüli differenciálódási folyamatok vesztesei lettek”⁸. Igaz, az elmúlt években előrelépések is történtek, ipari parkokat, illetve gazdasági övezeteket hoztak létre⁹, amelyek mellett az EU-s pénzügyi források is a régió fejlesztését szolgálták, valamint elkészült a térség stratégiai fejlesztési programja¹⁰.

A schengeni határok jelenlétéhez szigorúan kapcsolódó biztonságpolitikai problémakör mellett, a kérdőív vizsgálta az ott élők számára talán közvetlenebbül érezhető gazdasági, szociális tényezők megítélését is. Mint az alábbi diagramból is látszik, a válaszadók a térségben élők elszegényedése, és az elvándorlás mellett legjelentősebb problémának a munkanélküliség nagy arányát tartották.

A legális gazdasági tevékenységek mellett a térséget erőteljesen jellemzi a feketegazdaság és egyéb, illegális tevékenységek. Ide sorolhatóak a határtérségeket érintő csempésztevékenységek (főként árucsempészet), melyek idővel kitermelték a régió tagországainak érintett határtérségében az ebből élők körét, és lassan jól jövedelmező üzletágakká fejlődtek. Példaként említhetjük a folyamatosan emelkedő volumenű cigarettacsempészetet, amely kapcsán a magyar-ukrán és magyar-román határtérségre vonatkozó statisztikai adatok szerint¹¹, több mint egymilliárd forintértékben kerültek dohánytermékkel kapcsolatos jogelle-

⁸ SÜLI-ZAKAR I., 2004: A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség Stratégiai Fejlesztési programja – Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség, Magyar Tagozat - Regionális Fejlesztési Munkabizottság, Róna-Régió Terület- és Településfejlesztési Korlátolt Felelősségű Társaság, Nyíregyháza

⁹ pl. Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezetet.

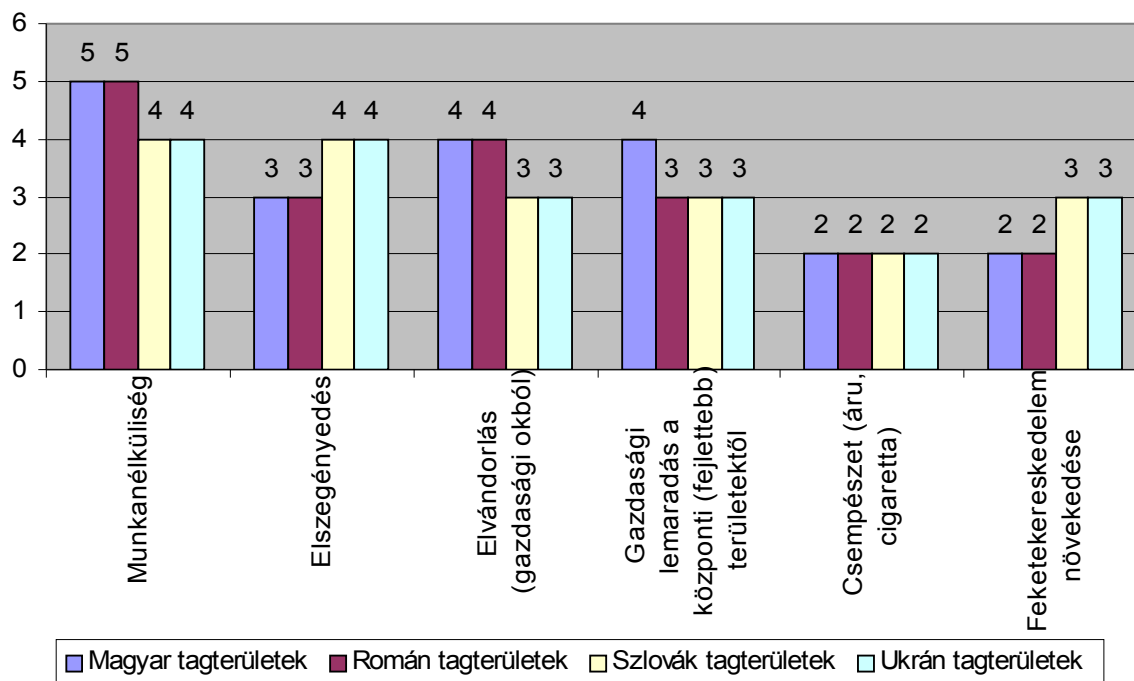
¹⁰ Az Eurorégió Tanácsa 2004-ben fogadta el a dr. Süli-Zakar István által kidolgozott Stratégiai Fejlesztési Programot.

¹¹ Adatok forrása: Rendőrség - Határrendészeti helyzetkép p. 21.

http://www.police.hu/data/cms536420/hatarrendeszet_helyzetkep.pdf letöltve: 2009.03.09.

nes cselekmények 2008-ban felfedésre az érintett határátkelőhelyeken¹².

3. sz. ábra - Gazdasági - társadalmi jellegű biztonságpolitikai kérdéskörök megítélése
(A Kárpátok Eurorégió adott nemzeti területén milyen szintűnek értékeli az alábbi társadalmi-gazdasági jelenségeket egy 1-5-ig tartó skálán? (1 - Nem jelentős probléma, 5 - Jelentős probléma))

Ha a Kárpátok Eurorégió tagországai közötti kapcsolatokat vizsgáljuk, a felszín mögött látni problémákat is találhatunk, amelyek többsége a határok történelem folyamán lezajló többszöri megváltozásából eredő okokra vezethetőek vissza, és általánosságban összefüggnek az adott országban élő lakosság etnikai viszonyaival.

Szlovákiában a történelmi örökségként jelen lévő magyar kisebbség (az összlakosság 9,7 %-a, 520 ezer fő) mellett a keleti területeken jelen vannak az ukrán (10814 fő) és a ruszin nemzetiségek (24201 fő)¹³ is. Ukrajnában a nagyszámú orosz kisebbség jelentőségét kell kiemelni, amely problémakör az ország egyéb – így a magyar – kisebbségeit érintő kérdéskörökre is rányomja bélyegét. A 77,8 %-os ukrán nemzetiség mellett az orosz nemzetiségűek aránya 17,3 %, amelyek nagy része azonban a keleti, Oroszországhoz közeli területeken él. A több mint 150 ezer fős magyar nemzetiség többségében Kárpátalján¹⁴, főként a

¹² 2008-ban 1 334 millió Ft értékben kerültek dohánytermékkel kapcsolatos jogellenes cselekmények felfedésre az érintett határtérségekben, amely jelentős emelkedést mutat a 2007. évi 883 millió forintos összeghez képest, ezen belül is a román viszonylatot kell kiemelni (319 %-os változás).

¹³ Statisztikai adatok forrása: GYURGYIK LÁSZLÓ 2003: Szlovákia népességének és társadalomszerkezetének változásai az az 1990-es években, In: GYURGYIK LÁSZLÓ, SEBŐK LÁSZLÓ - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest

¹⁴ A 2001-es népszámlálás adatai szerint az 1 254 614 fős Kárpátalján 151 516 fő volt magyar nemzetiségű.

határmenti területeken¹⁵, a kárpátaljai román kisebbség (2001-ben 32152 fő) pedig a román határ melletti járásokban él (a ruszin nemzetiség nagyságára vonatkozóan hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre¹⁶). A 21,7 milliós romániai lakosságból¹⁷ a magyarság lélekszáma a hivatalos statisztikai adatok szerint 1,434 millió fő (2002) volt. A magyarok aránya az elmúlt évtized elején a régió területén főként Hargita (84,5 %), Maros (41,4 %), Bihar (28,4 %), Szatmár (35 %), Szilágy (23,7 %) és Máramaros (10,2 %) megyékben volt számottevő.¹⁸

A régióban tehát az etnikailag erősen keveredett lakosság, illetve az egyes nemzetek határokon túli, kisebbségként való jelenléte jellemző, amely kisebbségekkel szembeni főbiák az elmúlt időszakban és napjainkban is jelen vannak. A 1990-es évek elején renacionalizálódó kelet-közép európai térségben az állami szinteken is megjelenő nacionalizmus hullámszerűen árnyékolta be a térség országai közötti kétoldalú kapcsolatokat. Az egyes tagországok irányából egymásnak ellentétes hatású erők feszültek egymásnak, így a mérleg egyik oldalán az újonnan alakult, illetve a rendszerváltozáson túljutó országok nemzeti identitásának erősítési szándéka, míg a mérleg másik oldalán a határon túli kisebbségek helyzetét kezelni akaró országok igénye jelentkezett. Az etnikai szálak mellett számos történelmi, nyelvi, vallási, földrajzi, és kulturális - társadalmi kapocs jellemzi a régiót, amelyek napjainkban is meghatározzák az ott élők sorsát, és a terület problémáinak kezelésénél is fokozottan jelennek meg.

Az etnikai problémakör áttekintése során mindenképpen foglalkozni kell a cigány etnikum kérdéskörével is. A tágabb földrajzi térségre kitekintve, „2001 körül a cigánynak minősíthetők száma a Kárpát-medencében 2,6 millió fő, akik közül 1,4–1,5 millió erdélyi, 600 ezer magyarországi, 380 ezer szlovákiai”¹⁹ volt. Térbeli elhelyezkedésük tekintetében, tehát nem csak a magyarországi cigányság szempontjából kap fontos helyet az európai térség, hanem a kelet-szlovákiai térség, illetve Romániában, Szatmár és Bihar megyék is jelentősen érintettek. Habár a statisztikai adatok és a becslések vélhetően nem adnak pontos képet a nemzetiség valós számarányára vonatkozóan, mind a magyar, mind a térség egyéb területein jelentősnek tekinthető a többségében szociálisan lema-

¹⁵ MOLNÁR J. - MOLNÁR D.I. 2003: Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrán népszámlálás hozzáférhető eredményeinek tükrében In: GYURGYIK LÁSZLÓ, SEBŐK LÁSZLÓ - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest

¹⁶ Az elmúlt években előtérbe kerültek az ukrán ruszinok autonómia törekvései is, azonban a 2001-es ukrán népszámláláson fel sem ajánlották a ruszin nemzetiség választásának lehetőségét. Csak azt regisztrálták ruszinnak, aki ezt külön követelte. 10 000 ruszint írtak össze az 1,3 milliós lakosságú Kárpátalján – forrás: Vics vagy orosz trükk lehet a ruszin ország Kárpátalján - MTI 2008.10.26. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081026-ruszin-autonomiat-kovetelnek-karpataljan.html>

¹⁷ A 2002-es romániai népszámláláson 21 698 180 főt regisztráltak.

¹⁸ KISS T. 2003: A romániai magyarság az 1992-es, és 2002-es népszámlálások tükrében, In: GYURGYIK LÁSZLÓ, SEBŐK LÁSZLÓ - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest

¹⁹ KOCSIS K.: A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989-2002), Demográfia <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00020/pdf/04demo01.pdf> (letöltve: 2008.03.03)

radt roma népesség „demográfiai lendülete”, amely mellett elmondható, hogy a többségi társadalomba történő asszimilációjuk egyik eurorégiós tagországban sem tekinthető teljesen rendezettnek.

Az energiabiztonság kapcsán a Kárpátok Eurorégió területe, a Közép és Nyugat-Európai térség energiaellátása szempontjából kiemelten fontos geopolitikai helyzetben van. Területén keresztül több olaj és gázvezeték húzódik keletnyugati, illetve dél-északi irányba. A vezetékek nyomvonala²⁰, a Kárpátokon túli ukrán területeken található olaj- és gázmezők (pl. Dolyna, Boryslav, Dashava) olajfinomítói, feldolgozói környezetbiztonsági szempontból is kiemelt veszélyforrást képeznek, hiszen egy esetleges, pl. olajvezetékekhez köthető ipari baleset súlyos környezeti károkat okozhat a régióban.

A környezetbiztonság egyéb kérdésköreit tekintve is veszélyeztetett térségként kell megemlíteni az Eurorégió egyes területeit. Itt húzódik a Kárpátok heggyvonulatának egy része²¹, amely számos, őshonos állat és növényfajnak biztosít - európai mércével mérve is - egyedülálló életteret. Napjainkra azonban a környezetszennyezés, az erdőirtások és az ipari beruházások állandó veszélyt jelentenek nemcsak a heggyvonulat élővilágára, hanem a régió egész területére. A térségben a természeti katasztrófák sorában elsősorban a folyók áradása (pl. Tiszai árvizek), míg az emberi tevékenységek által okozott katasztrófák és környezeti problémák körében a nemzetközi szinten is jelentkező folyószennyezés²², a szennyvíztisztítás hiánya, a hulladékkezelés problémái és a vegyipari üzemek által okozott szennyezések számottevőek.

* * *

A regionális biztonság témaköréhez kapcsolódóan előzőekben áttekintett főbb jellemzők jól mutatják, hogy az elmúlt évek, évtizedek nagyobb geopolitikai eseményei alapjaiban formálták a régió helyzetét. Felértékelte a térség biztonságföldrajzi jelentőségét, hogy az Eurorégió tagországai érintett határtérségeinek „nemzeti határ” funkciója „EU határ” funkcióra emelkedett, amely eredmé-

²⁰ A Barátság kőolajvezeték Szibériából halad a térségbe. Több ága közül az egyik Lengyelországba (Płock), a másik ága Ukrajnába. Kárpátalja területén (Uzsgorod) ágazik szét több kisebb ágra, így a Barátság I-re, amely Szlovákiába, illetve a Barátság II-re amely Magyarországra vezet. Megemlíthetjük továbbá az Odessza-Brody-Płock olaj vezeték projektet, amelynek célja az olaj Kaszpi térségből Európába való eljuttatása. A vezeték Ukrajnán keresztül (Brody) a lengyelországi Płock-ig vezetne. A transz-szibériai gázvezeték szintén a térségben Kárpátalján Ungvárig húzódik, ahonnan a Szlovákia, Magyarország és Románia irányába juttatnak a kilépési pontról. Említésre érdemes a tervezett Yamal II gázvezeték is, amely a dél-keleti lengyel és keleti szlovák területeket érintené.

²¹ A Kárpátok területe 209 256 km², melyen Románia (55 %), Szlovákia (17 %), Ukrajna (11 %), Lengyelország 10 %), Magyarország (4 %), Csehország (3 %) és Ausztria (<1 %) osztozik. Forrás: The status of the Carpathians - A report developed as a part of The Carpathian Ecoregion Initiative, 2001.

²² (pl. 2001-ben a romániai Suceava megyében mérgező anyag került a Szeret-folyóba, 2005-ben a Szivka-folyó vegyiparhoz köthető súlyos szennyezése, 2003-ban a Latorca-folyó olajjal való szennyezése Ukrajnában, stb.)

nyeként azonban Ukrajnára is jelentős feladatok hárultak. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem egységes kép jellemzi a térséget, hiszen a helyi adottságok, a tagországok központi területeiről érkező hatások sajátos jellemzőket eredményeznek az egyes tagterületeken.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a nemzetközi és a nemzeti színtereken állandóan mozgásban lévő politikai és nem utolsósorban gazdasági erők folyamatosan alakítják azokat az érdekeket, amelyek közvetlenül és közvetve is lecsapódnak az Eurorégió területén. Éppen ezért egy biztonságföldrajzi irányú áttekintés igazából csak pillanatnyi helyzetképet adhat, a földrajzi szemlélet előtérbe helyezésével azonban talán elősegítheti a szűkebb térség viszonyainak és helyzetének jobb megértését.

Felhasznált irodalom:

1. Bata B. 2008: A Kárpátok Eurorégió és a Kárpátok Alapítvány bemutatása, Kárpátok Alapítvány-Magyarország, http://www.europrosperitas2010.eu/doc/eloadasok/ke_ka.pdf
2. DOBÁK I. 2006: Természeti és mesterséges katasztrófák - példák a Kárpátok Eurorégió térségéből, Hadmérnök / I. évf. I. szám.
3. Dobák I. 2006: Ukrajna biztonságföldrajzi szerepe az illegális migráció folyamatában, ZMNE Kard és Toll 2006/3
4. FÜLÖP I. (szerk.) 1997: A Magyar Köztársaság környezeti biztonsága, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Védelmi Tanulmányok, No 15. Charta Press Kft, Budapest
5. GYURGYIK L. 2003: A szlovákiai magyarság létszámcsökkenésének okai In: GYURGYIK LÁSZLÓ, SEBŐK LÁSZLÓ - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest
6. KEMÉNY I.– JANKY B. 2003: A 2003. évi cigány felmérésről – A magyarországi cigány népesség helyzete a XXI. század elején MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, http://www.mta-ki.hu/docs/moi_cig_nep_kut_gyorsjel/kemeny_janky_2003_cig_felmeresrol_moi_cig_nep_kut_gyorsjel.pdf
7. KOBOLKA I. – KOVÁCSICS F. 2004: EU csatlakozásunk biztonságföldrajzi kérdései, <http://www.-pecshor.hu/periodika/2004/Kobolka.pdf>
8. KOBOLKA I. 2004: A biztonságföldrajz fogalma és alapkategóriái, kiemelten a szervezett bűnözés szempontjából. In: IV. magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, PTE TTK FI, 2004. október.
9. KOC SIS K. 1995: Tér és etnikum, Közigazgatási változások Szlovákiában - Régió, Kisebbség, Politika, Társadalom, 6. évf. 4. szám
10. KISS T. 2003: A romániai magyarság az 1992-es, és 2002-es népszámlálások tükrében, In: GYURGYIK L., SEBŐK L. - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest

11. MOLNÁR J. - MOLNÁR D.I. 2003: Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek tükrében In: GYURGYIK LÁSZLÓ, SEBŐK LÁSZLÓ - Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002, Teleki László Alapítvány, Budapest
12. Szabó A. Ferenc - A migráció biztonságpolitikai jelentősége az EU-bővítés tükrében Hadtudomány X. évfolyam, 4. szám, www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2000
13. SÜLI-ZAKAR I., 2004: A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség Stratégiai Fejlesztési programja – Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség, Magyar Tagozat - Regionális Fejlesztési Munkabizottság, Róna-Régió Terület- és Településfejlesztési Korlátolt Felelősségű Társaság, Nyíregyháza

BESENYŐ JÁNOS

NŐI TERRORISTÁK A RADIKÁLIS ISZLÁMBAN, ÚJ BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK A 21. SZÁZADBAN

Az iszlám szélsőséges értelmezése, a nyugati országok ellen folytatott egyre eredményesebb dzsihád és a terrorizmus új megnyilvánulási módjai jelentős kérdéseket vetnek fel a vallásról és terrorizmusról. Jó pár évvel a 2001. szeptember 11-i támadás után, már elég tekintélyes mennyiségű irodalom létezik a radikális iszlámról és terrorizmusról. Ennek ellenére a dzsihádnak van néhány olyan eleme, amit még nem sikerült teljesen megérteni. Az egyik ilyen kérdés a nők szerepe a szélsőséges iszlámban.

Emlékezhetünk, hogy a szeptember 11-i terrortámadás résztvevői mindannyian férfiak, az Al-Kaida tagjai voltak, amely egy olyan „patriarkális” szervezet, ahol a nők semmilyen szerepet nem kaptak a vezetésben, illetve marginális tevékenységekben vesznek csak részt. Mégis, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a nők vajon tényleg ki vannak e zárva a dzsihádból, vagy egyre inkább bevonják őket a különböző terrortámadások előkészítésébe, végrehajtásába? Egyes szakértők szerint a nők gyakran egy-egy társadalom leginkább radikálisabb csoportja, akik a terrorcselekményeket is elfogadható eszköznek tartják a céljaik eléréséhez.²³ Mégis a média főként a férfi terroristákra koncentrálnak és a női terroristákat inkább, mint a kivételt, ami erősíti a szabályt, mutatják be.

Annak ellenére, hogy a témával elég kevesen foglalkoznak, néhány jel arra utal, hogy a nők mégiscsak potenciális szerepet töltenek be a radikális iszlámhoz kötődő terrorista szervezetekben. Ebben az írásban erre a kérdésben próbálok meg választ keresni.

²³ Ali, Farhana. Muslim Female Fighters: An Emerging Trend. [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=603](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=603) (letöltés ideje: 2009. 08.12.)

Tradicionalisan, a nőkre általában úgy tekintünk, mint az erőszak áldozataira, nem pedig mint annak az elkövetőire.²⁴ Mégis 1985 óta a terrortámadások közel 34%-t nők követték el.²⁵ Azt azonban látni kell, hogy az első terrorista szervezetek, akik nőket használtak fel nem vallási hanem „világi” ideológia alapján szervezett csoportok voltak.²⁶

Voltak nők a terrorista szervezetek vezetői és vezető ideológusai között is, erre jó példát mutatnak Olaszországban a Vörös Brigádok,²⁷ Németországban a Vörös Hadsereg Frakció²⁸ és a Baader-Meinhof csoport,²⁹ illetve Peruban a Sendero Luminoso.³⁰

Csakugyan, a nők szerepe a baloldali vagy laikus világnézetű terrorista szervezetekben kiváltképpen kihangsúlyozta a történelem, mivel a konzervatív jobb-oldal és a vallási terrorista mozgalmak gyakran kirekesztik a nőket soraikból. Ezért a nők sokkal könnyebben lesznek a tagjai a bal-oldali vagy laikus világnézetű mozgalmaknak, mint a jobb-oldali vagy vallási mozgalmaknak.³¹ Ez valószínűleg a jobb-oldal vagy vallás konzervatív természete miatt alakult így, mivel azok a nőket egy alárendelt szerepben és a társadalom gyengébb (kevésbé befolyásos) tagjaiként szemlélik, és nem látják szívesen a szervezeteikben, illetve nem tesznek olyan erőfeszítést a toborzásuk során, mint amikor férfiakat próbálnak megnyerni a céljaik érdekében. Ezért amikor megkíséreljük a nő szerepét a terrorizmusban kutatni, még mindig a nemi előítéletek dominálnak a minőségi kutatással szemben.³²

Előítéletek a nő „típusáról” aki terrorista cselekedetet követ el, azok, hogy mik motiválhatták és vajon szenvedett e gyermekkori bántalmazástól, ezek a leggyakoribb feltett kérdések egy-egy terrorista támadás esetén, amit nő vagy nők követtek el.

Csakugyan, amikor női terroristáról hallunk, hajlamosak vagyunk feltenni a kérdést, mi vihetett egy nőt egy ilyen cselekedetre. Ez a kérdés abból a látszólagos ellentmondásból fakad, hogy a nőkre úgy tekintünk, mint az élet adóira és

²⁴ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber, 56. oldal

²⁵ Bloom, Mia. Terror's Stealth Weapon: Women. In The LA Times. <http://articles.latimes.com/2005/nov/29/opinion/oe-bloom29> (letölt. ideje: 2009.08.13.)

²⁶ Bloom, Mia. Terror's Stealth Weapon: Women. In The LA Times. <http://articles.latimes.com/2005/nov/29/opinion/oe-bloom29> (letölt. ideje: 2009. 08. 13.)

²⁷ Luisella De Cataldo Neuburger, Tiziana Valentini, Jo Campling: Women and terrorism, 7-8. oldal

²⁸ U.o. 9-10. és 83. oldal

²⁹ Bernard A. Cook: Women and war: a historical encyclopedia from antiquity to the present, 43-44.

³⁰ Sendero Luminoso and Peruvian Counterinsurgency <http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-01242007-200500/unrestricted/russswitzerthesis.pdf> (letöltés ideje: 2009.08.11.)

³¹ Nacos, Brigitte L. The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women, 436. oldal

³² Hoogensen, Gunhild. Gender, Identity and Human Security: Can We Learn Anything From the Case of Women Terrorists? 119. oldal

nem elvevőire, mint akik otthont teremtenek, akiknek az a céljuk az életben, hogy elősegítsék a békét és az egyetértést.³³ Ezek a sztereotípiák és a nemekkel kapcsolatos bármilyen előítélet igen veszélyes, mivel ezek hamis feltevésekhez vezetnek, amit könnyen kihasználhatnak olyan emberek (terroristák), akik megértik az elfogultságainkat és ezeket képesek ellenünk fordítani.

A média és a közfelfogás szerint a nők szerepe csak annyi a terrorista szervezetekben, hogy megszüljék a jövő harcosait, majd felneveljék őket egy olyan „forradalmi” környezetben, amely megkönnyíti a későbbi szocializációjukat, beilleszkedésüket egy adott terrorszervezetbe (lásd a Hamasz tevékenysége a palesztin menekülttáborokban), majd pedig a gyermekeikből felnevekedett terroristák törvényszerűen bekövetkező halála után az emléküik őrzése, illetve a mártíromság felmagasztalása a feladatuk.³⁴

Marc Sageman biztonságpolitikai kutató ezzel az állítással nem ért egyet teljes mértékben, ugyanis szerinte nem létezik „terrorista személyiség”. Csakugyan a legtöbb terrorista a közép-osztályból származik, és világi iskolába járt.³⁵ Több mint 60% a terroristáknak rendelkezik középiskolai végzettséggel, amely megkérdőjelezi azt a befolyást, amit az anyák gyakorolhattak gyermekeikre az iszlám szélsőséges értelmezése kapcsán. Ezt annak a tükrében érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy a fiúgyermekek csak az életük első, rövidebb időszakában vannak az anyjukkal, később a neveltetésükkel az apjuk és a vallási iskolák foglalkoznak, azaz nem az anya. Így nem bizonyítható a média által feltételezett erős „anyai ráhatás” a muzulmán terroristák „útkeresésében”.

Sageman véleménye szerint, a legtöbb terrorista felnőttként szerez tapasztalatokat a radikális iszlámról, nem pedig az anyjától.³⁶ Az tény, hogy Palesztinában a nők sokkal befolyásosabb szerepet töltenek be a gyermeknevelésben, mint máshol de ez részben annak köszönhető, hogy a menekülttáborokban, főleg nők és gyerekek élnek, így az anyákra sokkal nagyobb felelősség hárul a gyermekek nevelésében, mint más muzulmán közösségekben.³⁷ Hasonló tendencia figyelhető meg (igaz nem a terrorizmussal összefüggésben) az algériai Tindouf település közelében található szaharávi menekülttáborokban is, ahol a táborok irányítását – a férfiak hiánya miatt – szinte kizárólag a nők végzik.

Sageman szerint a nők nem rendelkeznek akkora befolyással a gyermekeik terroristává válására, mint ahogy a közvélemény gondolja (a férfiakat ugyanis a társadalom „szólítja meg”), mégis bátorítják a férfiakat arra, hogy csatlakozzanak az iszlám szélsőséges értelmezéséhez. Illetve amikor a férfiak elveszik a nőket feleségül, azok rajtuk keresztül kapcsolódnak a globális dzsihád szervezeté-

³³ Cindy D. Ness: Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization, 3. oldal

³⁴ Bloom, Mia. Terror's Stealth Weapon: Women. In The LA Times. <http://articles.latimes.com/2005/nov/29/opinion/oe-bloom29> (letöltés ideje: 2009.08.13.)

³⁵ Sageman, Marc. Understanding Terror Networks, 74-75. oldal

³⁶ Sageman, Marc. Understanding Terror Networks, 77. oldal

³⁷ Sageman, Marc. Understanding Terror Networks, 93. oldal

hez, mint nagyon jámbor és szélsőséges követői az iszlámnak, és így nagy valószínűséggel válnak egy terrorszervezet támogatóivá vagy éppen aktív tagjaivá. Emellett a nők megkönnyítik az iszlám radikális értelmezését, és feltüzelik a férfiakat, hogy aktívabb szerepet vállaljanak a dzsihádban. Ilyen módon a nők, még ha nem is olyan mértékben, mint ahogy a média állítja, tényleg támogatják a terrorszervezetek működését.

Azonban látni kell, hogy az elmúlt években a nők szerepe a muzulmán világban is átértékelődött, sőt sok esetben sokkal radikálisabbak vallási kérdésekben, mint a férfiak.

Persze ezek a „klasszikus” tevékenységek nem fedik le mindazon cselekmények körét, ahol a nőket a terrorszervezetek sikeresen felhasználják. Bizonyos csoportok a nőket nem csak információszerezésre, felderítésre, kapcsolatok kiépítésére, megvesztegetésre (akár úgy is, hogy prostitúcióra „kényszerítik” őket), de terroristaként, vagy akár még öngyilkos merénylőként is felhasználják. Pl. a Kurd Munkás Párt (Parti Karkerani Kurdistan – PKK) által Törökországban elkövetett 21 öngyilkos merénylet közül 14 támadást női terroristák követtek el.³⁸

A Tamil Eelam Felszabadító Tigrisei (The Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE) által Sri Lankán végrehajtott 200 öngyilkos merényletnek közel a 30-40%-t nők hajtották végre.³⁹ Más jelentések szerint egyre növekvő számú nő vesz részt harcosként a szélsőséges iszlám mozgalmakban, főként a palesztinok, illetve a csecsenek közül.⁴⁰

Ennek ellenére a nyugati irodalom ragaszkodik ahhoz, az hogy a nők nem vehetnek részt a dzsihádban, és a terroristaként történő megjelenésük valami új, riasztó és példátlan.⁴¹ Ezt a feltételezést azonban több tudós és biztonságpolitikai kutató is megcáfolhatja, annak ellenére, hogy a nők részvétele a dzsihádban még mindig megosztja az iszlám jogtudósokat, akik ezzel kapcsolatosan még nem alakítottak ki közös álláspontot.

Megfigyelhető, hogy az asszonyok már az ősi időkben is harcoltak (erre az egyik legjobb példa az amazonok említése Homérosz által a Trójai Háborúban), de ritkán a harcmezőn és általában segítő szerepet töltek be. Az elmúlt évszázadokban az a tendencia folytatódott és az egymással szemben álló csoportok így nem is kezelték a nőket hadviselő félként (Jeanna D’arc ellen az egyik vád például az volt, hogy nőhöz méltatlanul harcolni, mert az angolok ellen, azaz férfi tevékenységet űzött).

³⁸ Beyler, Clara. Messengers of Death. Female Suicide Bombers. <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx> (letölt. ideje: 2009.08.12.)

³⁹ U.o.

⁴⁰ Cindy D. Ness: Female terrorism and militancy: agency, utility, 19-22. oldal

⁴¹ Cook, David. Women Fighting in Jihad? In Studies in Conflict and Terrorism. Vol.28.2005.375. o.

A muzulmán világban akkor történt változás, amikor szélsőséges iszlám terrorista szervezetek, mint például az Al-Kaida és mások, akik hasonlóan aktív szerepet töltenek be a nyugatiak elleni dzsihadban, lassan elkezdtek a nőket bevonni a tevékenységükbe. Kezdetben az iszlám papok ellenálltak a női részvételnek a dzsihadban, és csak egy maroknyi, az iszlám modern értelmezését valló pap vette tudomásul, hogy a nők részt vehetnek a dzsihadban.⁴²

Mégis a nők szerepe a vallási terrorizmusban egyre inkább növekvő tendenciát mutat: női terroristák az elmúlt évek során Izraelben, Jordániában, Libanonban és Csecsenföldön követték el sikeres terror akciókat. A szélsőséges iszlám terrorizmus női seregének már nevet is adtak: mujajdaat.⁴³

Az látható, hogy ha a vallási vezetők nem fogadták volna el a nők alkalmazását bizonyos terrorista akciókba, illetve engedték volna aktívabb szerephez jutni őket a terrorszervezetekben, akkor a női öngyilkos merényletek vagy más terrorista tevékenységek bekövetkezése kevésbé lettek volna valószínűek.⁴⁴

Ezt az újfajta viszonyulást támogatja egy egyiptomi vallási vezető Yusuf al-Qaradawi is, aki 2004 májusában a Katar-i Egyetemen írt tanulmányában írt a nők szerepéről a terrorista szervezetekben. Ugyanakkor kibocsátott egy fatvát (vallásjogi döntés, amit vallási vezetők hoznak, ha az adott témáról a Korán vagy a hadiszok nem rendelkeznek, lásd női öngyilkos merénylők kérdése), válaszként az Afulában elkövetett női öngyilkos merényletre, amiben kijelentette, hogy " a mártírság egyik formája ez a tett Allah nevében... [és] a nőnek ki kell vennie a részét a dzsihadból még akkor is, ha a férje nem engedélyezte..."⁴⁵

Hasonlóképpen a Palesztin Iszlám Dzsihad szervezet (Palestinian Islam Jihad - PIJ) 2003 elején bejelentette, hogy a korábbi álláspontjuktól eltérően támogatják a nők részvételét a terrorista tevékenységekben. Erre főként azért kerülhetett sor, mivel a szervezet egyre kevesebb önkéntest tudott az izraeliek elleni akcióira toborozni, így próbálták meg a szervezet hadra fogható létszámát és hatékonyságát növelni.⁴⁶ Röviddel ezután pedig egy online propagandát és kiképzési kampányt indítottak el, különös figyelmet fordítva az egyetemekre.

De nem ők voltak az elsők, ugyanis már 2002 februárjában, a Hamasz szellemi vezetője Yassin sejk már jóváhagyta a női öngyilkos merénylők felhasználását. A szervezet nevében Reem Raiyshi követte el az első női öngyilkos

⁴² Cook, David. Women Fighting in Jihad? In Studies in Conflict and Terrorism. Vol.28.2005.375.o.

⁴³ Jihad of the Mujajdaat <http://www.mndaily.com/2008/04/03/jihad-mujajdaat> (letölt. ideje: 2009.08. 13.)

⁴⁴ Beyler, Clara. Female Suicide Bombers. <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx> (letölt. ideje: 2009.08.12.)

⁴⁵ Apologists or Extremists Yusuf al-Qaradawi <http://www.investigativeproject.org/profile/167> (letölt. ideje: 2009.08.13.)

⁴⁶ Palestinian Islamic Jihad and Female Suicide Bombers <http://212.150.54.123/articles/articlelet.cfm?articleid=499> (letölt. ideje: 2009.08.13.)

merényletet 2004 tavaszán.⁴⁷ Más hírforrások is megerősítették, hogy a Hamasz már több nőt képzett ki a Gázai Övezetben, akik csatlakoztak a mozgalom fegyveres szárnyához, az Izzadin Kassamhoz, és vállalták az izraeliek elleni öngyilkos merényleteket is.⁴⁸

2004 augusztusában, az Al Khansaa nevű online folyóirat egy felhívást tett közzé, amelyben a dzsihád különböző formáiban való részvételre keresett nőket. A folyóirat kihangsúlyozta, hogy elsődlegesen és legelső helyen a nő a családban anya, feleség, testvér és lány, a társadalomban ő az iszlám tanítója, propagandistája, prédikátora és csak utána a dzsihád harcosa. Azonban a felhívás szerint a nők „csak” a férfi harcosok logisztikai támogatóiként, kiszolgálóiként vehetnek részt a dzsihádban.⁴⁹

Még ha nem is adta meg a várt „egyenjogúságra” a lehetőséget ez a felhívás, mégis olyan alapot fektetett le a mi a későbbiek folyamán lehetőséget ad a téma további megvitatására, illetve egyfajta mentséget ad a nők számára, azért, hogy csatlakoznak a fegyveres küzdelemhez, és terroristává válnak. Ez abból is látható, hogy a palesztin nők a második intifáda (Izrael elleni palesztin felkelés) kitörése óta egyre nagyobb mértékben aktivizálódnak a különböző terrorakciók során. Demonstrációkban vesznek részt, különböző bizottságokban vállalnak szerepet (pénzt gyűjtenek vallási szervezetek álcája alatt, amit különböző terrorcselekményekre fordítanak a későbbiekben), és hősnőkké válnak azáltal, hogy megajándékozzák a dzsihádot a fiaikkal. Ezek után nem meglepő, hogy a Palesztin Hatóság a toborzás során a nőket egyre fontosabb célcsoportként tartja számon, sőt már a női öngyilkos merényletet is felmagasztalják, mint lehetséges eszközt az izraeliek elleni küzdelem során.⁵⁰

Wafa Idri sikeres öngyilkosságát egy nagy olvasottságú arab hírlap, az Al Sha'ab dicsőítette, és mint példát arra használták fel, hogy arra buzdítsák a többi „jámbor” nőt hogy hasonlóképpen cselekedjen.⁵¹ A merénylet során, amely egy cipőbolt előtt történt, egy 81 éves öregember meghalt és több mint százan megsérültek. Egyes híresztelések szerint a palesztin terrorszervezet, az Al-Aksza Brigád Wafa Idris tiszteletére egy nőkből álló terrorista egységet hozott létre.⁵² Azt hogy mennyire nem egyedi ennek az újfajta „halálkultusznak” a terjedése, az is jól mutatja, hogy az öngyilkos merényletről a Londonba akkreditált szaúdi nagykövet, Ghazi Al-Qusseibi egyfajta „magasztaló” írást jelentethetett meg, illetve Jemenben egy kórházi könyvtárat és konferencia termet neveztek el róla. A

⁴⁷ Hamas: Women who shame family can be bombers <http://www.jihadwatch.org/archives/000678.php> (letölt. ideje: 2009.08.13.)

⁴⁸ Hamas recruits women terrorists and plans new training site in destroyed Jewish towns <http://www.militantislammonitor.org/article/id/1060> (letölt. ideje: 2009.08.13.)

⁴⁹ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber, 61.oldal

⁵⁰ Promoting Women terrorists http://www.israel-wat.com/idris_eng2.htm (letölt. ideje: 2009.08.12.)

⁵¹ Wafa Idris/Wikipédia http://en.wikipedia.org/wiki/Wafa_Idris (letölt. ideje: 2009.08.11.)

⁵² Promoting Women terrorists http://www.israel-wat.com/idris_eng2.htm (letölt. ideje: 2009.08.12.)

ceremónián a Jemeni politikai élet több prominens képviselője is megjelent.⁵³ Ami a legérdekesebb, hogy egy az UNICEF által alapított nyári gyerektábor (Kalkilya) is felvette a női terrorista nevét és ez ellen az ENSZ egy képviselője sem tiltakozott.⁵⁴

De kevésbé frekvenciált helyeken is találkozhatunk női terroristákkal. 2005-ben két nőt akadályoztak meg Rabatban (Marokkó) abban, hogy végrehajtsanak egy merényletet. Az elfogott nők állításuk szerint az Al-Kaida szervezetéhez tartoztak.⁵⁵

Azonban ne gondoljuk azt, hogy amiért a nők részvételét támogatják a dzsihádban, illetve a haláluk után felmagasztalják őket, bármilyen pozitív változás is következne be a nők szerepével kapcsolatosan a szélsőséges iszlámban. Ez ugyanis nem a nők felszabadítása, hanem inkább a kihasználásuk. Nincs rá bizonyíték, hogy a női terroristák ugyanazokkal a jogokkal bírnának, mint a férfi társaik, vagy, hogy kapcsolatuk lenne a terrorszervezetek rangidős vezetőivel, kivéve a támadások kivitelezésénél.⁵⁶

Valóban, miközben a női öngyilkos merénylők hőssé emelkedtek, semmilyen pozitív változást nem értek el a nők szerepének megítélésével kapcsolatosan az iszlám világban. Ezért biztosan kijelenthető, hogy a női terroristák felbukkanása nem jelenti a nők emancipációját az iszlámban.⁵⁷

Arra a kérdésre, hogy miért válik egy nőből terrorista gyakran egymásnak is ellentmondó véleményt hallhatunk. Egyesek szerint a nők harcászati és hadászati értékeik miatt kerülhetnek be az öngyilkos merénylők soraiba, illetve a női terroristák növekvő népszerűségnek örvendnek, mint egy öngyilkos támadás elkövetésének hatékony módszere. Ugyanis a nőket általában a nyugati országokban nem tekintik fenyegetésnek, és sokkal előzékenyebbek, megengedőbbek velük, mint a férfiakkal. Például, ezért gyakran használják ki a terhesség látszatát arra, hogy a ruhájuk alatt robbanóanyagot rejtsenek el.⁵⁸ A nők kevésbé ébresztenek gyanút, mint a férfiak, és Őket nem is vizsgálják át olyan szigorúan, mint a férfiakat. Gondoljunk bele, kit fognak alaposabban megvizsgálni a rendőrök, egy muzulmán (arabnak) kinéző szakállas férfit, vagy egy nyugati módra öltözött, csinos, dekoratív hölgyet? Kivel lesz előzékenyebb a hivatalos szerv tag-

⁵³ Library Named After Palestinian Suicide Bomber Wafa Idris Inaugurated at a Yemen Children's Hospital <http://www.memri.org/bin/articles.cgi?Page=subjects&Area=jihad&ID=SP235709> (letöltés ideje: 2009.08.11.)

⁵⁴ Abu Mazan's Fatah promotes female terrorist as role model -UNICEF funded girls camp named for suicide bomber <http://www.militantislammonitor.org/article/id/827> (letöltés ideje: 2009.08.13.)

⁵⁵ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber, 60. oldal

⁵⁶ Ali, Farhana. Muslim Female Fighters: An Emerging Trend. [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=603](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=603) (letöltés ideje: 2009. 08.12.)

⁵⁷ Israeli, Raphael. Palestinian Women: The Quest for a Voice in the Public Square Through „Islami-kaze Martyrdom”, 67. oldal

⁵⁸ Nacos, Brigitte L. The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics and in Terrorism, 446. oldal

ja? Muzulmán országban bevállalja-e egyáltalán egy katona, hogy egy nőt rendes motozásnak vessen alá (félve a következményektől)?

A nők általában képesek bebocsátást nyerni olyan helyekre ahol a férfiak nehézségekbe ütköznek, gyakran azért, mert a nőkre a „megszállók” úgy tekintenek, mint másodosztályú, veszélytelen lakosokra, akik képtelenek lennének bármilyen támadás elkövetésére.⁵⁹

Csakugyan, a nők háttérbe szorítása, ami oly mértékben támogatott az iszlám által, és annyira kritizált a nyugat által, ebben az esetben a nőket kitűnő elkövetővé teszi.⁶⁰

Mivel a muzulmán nők „láthatatlansága” az iszlám társadalmon belül abba a hitbe ringatta a nyugati megfigyelőket, hogy a nők csak jelentéktelen szereplők a terrorista szervezeten belül. Így a konzervatív iszlám kultúra nem megfelelő megértése rossz politikához vezetett az asszonyok szerepét illetően, akiket eleinte nem megfelelő kockázati tényezőként kezeltek/kezelnek.

Eltekintve a harcászati előnyöktől, amit a nők, mint öngyilkos merénylők jelenthetnek, más, hadászati előnyeik is vannak. A nők által kivitelezett támadásoknak ugyanis sokkal nagyobb hírértéke van a médiában, mint egy „normál” férfi által végrehajtott támadásnak.⁶¹ Ritkaságnak tekintik, és úgy gondolják, hogy elszántabbak az elkövetők, és éppen ezért gyakran nagyobb figyelmet vonz a csoport indítékaira. Emellett a női terroristák sikere megszegyenítheti a férfiakat, akik így még aktívabban igyekeznek majd részt venni a dzsihádban.

És ne felejtsük el, hogy a női terroristák sokkal könnyebben kelthetnek szimpátiát maguk irányában, ugyanis mindenki azt próbálja meg kideríteni, hogy mi készítette őket ilyen szörnyűség végrehajtására. Ez az álszent érzelmeskedés szintén elősegíti a női öngyilkos merénylők sikeres tevékenységét. Fura, de sokszor azt látja az ember Európában, ha egy kegyetlen gyilkos az általa elkövetett bűnökért bíróság elé kerül, akkor nagynevű pszichológusok próbálják a „sanyarú gyerekkorára” és más okokra hivatkozva emberibbé tenni, esetleg mérsékelteni a büntetését, ahelyett hogy a legszigorúbb büntetéssel sújtanák.

Hasonló dilemmával kerültek szembe az izraeli biztonsági erők, amikor az intifáda kitörésekor a palesztinok gyerekeket hajtottak ki az utcára, akik „megtámadták” az izraeli járőröket. Azok eleinte nem mertek fellépni a gyerekekkel szemben, akik mögött azonban olyan palesztin fegyveresek rejtőzködtek, akik nem féltek fegyvert használni velük szemben. Az izraeliek az első időben tehetetlenek voltak, ugyanis a palesztinok a békés tüntetésekre odaszervezték a sajtót is, akik bemutatták, hogy a palesztin Dávidok (sicc) hogyan harcolnak az izraeli Góliát ellen. Persze azt már nem adták le, hogy a gyerekeket fedezékül

⁵⁹ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber, 58. oldal

⁶⁰ Cunningham, Karla J. Cross-Regional Trends in Female Terrorism, 173. oldal

⁶¹ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber, 60. oldal

használják a felnőtt terroristák. Később az izraeliek találtak egy viszonylag hatékony megoldást: Mesterlövészeket helyeztek el a tetőkön, akik a gyerekeket irányító és terelő felnőtteket úgy lőtték meg (általában térden), hogy azok ugyan életben maradtak, de többé nem volt kedvük gyerekeket az izraeli tankok elé terelni. Tudom, ez kegyetlennek tűnhet, de ez akkor működött és nekünk a biztonságos Európából nagyon nehéz megértenünk az izraelieket vagy bármilyen olyan más népet akik minden napjukat terrorfenyegetésben élik meg és nem tudják, ha felszállnak a buszra, vagy elmennek egy szórakozóhelyre túlél-e azt. Ilyenkor pedig nem a terroristák mélylélektani elemzését kell elvégezni (bár megfelelő időben ez is hasznos lehet), hanem olyan hatékony megoldásokat találni (biztonsági rendszabályok szigorítása, stb.), amivel képesek a saját állampolgáraik életét megóvni.

Kitűnő példája volt a női öngyilkos merénylőknek Muriel Degauque, az a belga nő, aki 2005. november 9-én, robbantotta fel magát Irakban.⁶² Ez a merénylet jelzésértékű volt a nyugati országok titkosszolgálatainak és a biztonságpolitikai elemzőknek is, ugyanis ez volt az első eset, amikor nyugati nőt tudtak a muzulmán terroristák nyugati célpont ellen sikeresen felhasználni.⁶³

Ez persze nem minden esetben működik. Azokban a társadalmakban ugyanis ahol nem ismeretlen fogalom a nők által kivitelezett támadások (Sri Lanka, India, Izrael), kellőképpen felkészültek az ilyen támadások elhárítására, illetve a terrorista gyanús nőkkel való viselkedésmód is ennek megfelelően alakult ki.⁶⁴

Sok biztonságpolitikai szakértő azt állítja, hogy a női elkövetők a szerelmük vagy fiútestvérük halálát bosszulják meg. A bosszúállás egyébként egy igen népszerű magyarázat arra, hogy a nők miért is követnek el terrorista cselekedetet.

Másik állítás, hogy a nők azért követnek el terrorista cselekményeket, mert megerőszakolták őket (gyakran megszálló katonák követik el ezt a bűncselekményt, ennek következtében szükséges a megtorlás).⁶⁵

Néhány női öngyilkos merénylő valóban azt állította, hogy megerőszakolták vagy szexuálisan, bántalmazták ellenséges katonák. Ha pedig megbecstelenítették őket, akkor elveszik a lehetőségüket a normális életre, ugyanis „bemocskoltan” már senki sem akarja feleségül venni őket és a legjobb esetben is csak

⁶² Cindy D. Ness: Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization, 95. oldal

⁶³ Ali, Farhana. The Bomber Behind the Veil. In The Baltimore Sun. December 13, 2005. <http://www.rand.org/commentary/2005/12/13/BS.html> (letölt. ideje: 2009.08.13)

⁶⁴ Nacos, Brigitte L. The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics, Terrorism. In Studies in Conflict and Terrorism. Vol 28, 2005. 447 o

⁶⁵ Bloom, Mia. Mother. Daughter. Sister. Bomber. In Bulletin of the Atomic Scientists. November/December 2005. Vol. 61, Issue 6. pp. 59.

megtűrt páriaként, létezhetnek tovább a társadalomban. Sőt, vannak olyan muzulmán csoportok is, ahol a megerősöskolt nőket a rokonai (hogy megszabaduljanak a szégyentől) még meg is gyilkolják.⁶⁶ Ezért inkább Ők maguk vállalják a saját útjukat a „megváltásba” (öngyilkos merénylet az Őt megbecstelenítők ellen) és ezzel leveszik e terhet a családjuk válláról.

Habár ezek az indítékok valamilyen módon magyarázattal szolgálnak a női merényletök indítékaira, azokat az életet értéknek tekintő nyugati társadalmak nem igazán képesek elfogadni, megérteni.

Néhány szakértő azt állítja, hogy a nőket az iszlám társadalom elrabolja, és szinte kényszeríti arra, hogy terroristává váljanak. Mégis kevés bizonyíték van, ami ezt alátámasztaná, illetve igen keveset tudunk a női terroristák indítékairól, mivel ritkán hagynak részletes beszámolót a motívumaikról, az életükről maguk után⁶⁷. Ennek ellenére egy „új trend” részeként számolnunk kell a női öngyilkos merényletök számának jelentős növekedésével és módszereik finomodásával. Éppen ezért olyan megoldásokat, eljárásmodokat kell átvennünk, illetve kifejlesztelnünk, amelyek csökkentik a lehetőségét a muzulmán területeken békefenntartó/támogató feladatokat ellátó magyar katonák elleni sikeres női öngyilkos merényleteknek.

Felhasznált Irodalom:

1. Marc Sageman: Understanding terror networks, University of Pennsylvania Press, 2004, 220 oldal, ISBN: 0812238087, 9780812238082
2. Brigitte L. Nacos: The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics and in Terrorism, Studies in Conflict & Terrorism, Volume 28, Issue 5, 2005, Pages 435 – 451, ISSN: 1057-610X
3. Cindy D. Ness: Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization, Contemporary terrorism studies, Routledge, 2008, 242 oldal, ISBN: 0415773474, 9780415773478
4. Cook, David: Women Fighting in Jihad? Studies in Conflict and Terrorism. Vol. 28. 2005. pp.375-384
5. Hoogensen, Gunhild: Gender, Identity and Human Security: Can We Learn Anything From the Case of Women Terrorists? Canadian Foreign Policy. Spring 2005. pp. 119-140
6. Bloom, Mia: Mother. Daughter. Sister. Bomber. Bulletin of the Atomic Scientists. November/December 2005. Vol. 61, Issue 6. pp. 54-62.
7. Cunningham, Karla J: Cross-Regional Trends in Female Terrorism. Studies in Conflict and Terrorism. Vol 26, 2003. pp. 171-195.
8. Israeli, Raphael: Palestinian Women: The Quest for a Voice in the Public Square Through “Islamikaze Martyrdom”. Terrorism and Political Violence. Vol 16, No 1. Spring 2004. pp. 66-96
9. Luisella De Cataldo Neuburger, Tiziana Valentini, Jo Campling: Women and terrorism, Palgrave Macmillan, 1996, 178 oldal, ISBN: 0312127162, 9780312127169

⁶⁶ Bloom, Mia. Terror’s Stealth Weapon: Women. In The LA Times. <http://articles.latimes.com/2005/nov/29/opinion/oe-bloom29?pg=1> (letöltés ideje: 2009.08.13.)

⁶⁷ <http://www.regikonyvek.hu/book.php?id=7595>

10. Bernard A. Cook: Women and war: a historical encyclopedia from antiquity to the present, Volume 1, ABC-CLIO, 2006, 742 oldal, ISBN: 1851097708, 9781851097708

Internetes hivatkozások:

1. Abu Mazan's Fatah promotes female terrorist as role model -UNICEF funded girls camp named for suicide bomber/ <http://www.militantislammonitor.org/article/id/827>
2. Ali, Farhana. The Bomber Behind the Veil. In The Baltimore Sun. December 13, 2005. <http://www.rand.org/commentary/2005/12/13/BS.html>
3. Ali, Farhana. Muslim Female Fighters: An Emerging Trend/ [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=603](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=603)
4. Apologists or Extremists Yusuf al-Qaradawi/ <http://www.investigativeproject.org/profile/167>
5. Beyler, Clara. Female Suicide Bombers/ <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx>
6. Bloom, Mia. Terror's Stealth Weapon: Women. In The LA Times/ <http://articles.latimes.com/2005/nov/29/opinion/oe-bloom29?pg=1>
7. Jihad of the Mujaidaat/<http://www.mndaily.com/2008/04/03/jihad-mujaidaat>
Hamis recruits women terrorists and plans new training site in destroyed Jewish towns/
8. <http://www.militantislammonitor.org/article/id/1060>
9. Hamas: Women who shame family can be bombers/
10. <http://www.jihadwatch.org/archives/000678.php>
11. Library Named After Palestinian Suicide Bomber Wafa Idris Inaugurated at a Yemen Children's Hospital/
12. <http://www.memri.org/bin/articles.cgi?Page=subjects&Area=jihad&ID=SP235709>
13. Palestinian Islamic Jihad and Female Suicide Bombers/ <http://212.150.54.123/articles/article-det.cfm?articleid=499>
14. Promoting Women terrorists/ http://www.israel-wat.com/idris_eng2.htm
15. Sendero Luminoso and Peruvian Counterinsurgency/
16. <http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-01242007-200500/unrestricted/russswitzerthesis.pdf>
17. Wafa Idris/Wikipédia/ http://en.wikipedia.org/wiki/Wafa_Idris

A MAGYAR KULTURÁLIS KÜLPOLITIKA KLEBELSBERG KUNÓ ÉS HÓMAN BÁLINT MINISZTERSÉGE IDEJÉN

Trianon hazánk történetének egyik legnagyobb tragédiáját jelentette. Az 1920. június negyedikén aláírt trianoni békeszerződés értelmében hazánk területe 282 ezerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakosainak száma 18,2 milliőről 7,6 millióra csökkent. Magyarország gazdasági helyzete gyökeresen megváltozott: a háborút követő békerendszer ugyanis nemcsak Közép-Kelet-Európa országait rajzolta újjá, hanem az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem hazai és nemzetközi feltételeit is megváltoztatta. A gazdaság bénultsága és az alacsony termelési szint, valamint az infláció nagyfokú munkanélküliséget, a bérből és fizetésből élő rétegek életszínvonalának erős csökkenését eredményezte. 1919–1920-ban emberek százezrei éltek éhezve, fázva, ruházat és lakás nélkül. Mindezt tetézte az elvesztett háború, a két forradalom és a román megszállás, ami súlyos társadalmi, politikai és gazdasági válságba sodorta az országot. Hazánk gazdasági ereje minimális, a lakosság hangulata letargiába fulladó volt, saját erejébe vetett hite és önbizalma szertefoszlott. Az első világháború utáni összeomlás a középkori magyar állam mohácsi katasztrófájához hasonlítható. Ebben az új Európában hazánk vezető politikusai – különösen az 1920-as évek végétől – minden lehetséges módon megpróbáltak jó kapcsolatokat kiépíteni azokkal az országokkal, amelyek a trianoni békediktátum megváltoztatására törekedtek.

A területi és a gazdasági veszteség nagyságát fokozta, hogy hazánk a Monarchia szétesésével nagy hatalmi szerepét is elvesztette.¹ 1920 után Magyarország független, ám Európa egyik leggyengébb és legkiszolgáltatottabb országa lett. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum után a magyar külpolitika legfőbb törekvése a békeszerződés revíziója és a hazánktól igazságtalanul elcsatolt magyar lakta területek visszaszerzése volt. Páratlan nemzeti egység alakult ki a revízió kérdésében: a közvélemény – pártállástól függetlenül – a politikusokkal együtt a történelmi Magyarország visszaállítására törekedett.²

¹ Hazánk a kiegyezéstől 1918-ig befolyással volt a Monarchia külpolitikájára, az európai erőviszonyokban nagy hatalmi szerepet játszott.

² A revízió szükségességében mindenki egyetértett, ám mértékéről bizonyos csoportok különböző módon vélekedtek. A Bethlen István, Teleki Pál és Szekfű Gyula történész nevével fémjelzett csoport támogatta, hogy a szétdarabolt Magyarország határai között a magyarság vezetésével föderatív államalakulat jöjjön létre. Ezzel szemben Gömbös Gyula elismerte ugyan Horvátország jogát az önállóságra, ám elutasította a nemzetiségek területi önkormányzati jogát.

A háborút követő békerendszer nemcsak térségünk országhatárait rajzolta újjá, hanem az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem hazai és nemzetközi feltételeit is megváltoztatta. A magyar kultúrát is rendkívül súlyos veszteségek érték. Az 1920. június 4-i trianoni békediktátum az ország kétharmad részének elcsatolásával nemcsak több mint hárommillió magyart szakított el, de a művelődésnek is jelentős tartalékait tette hozzáférhetetlenné. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet Szegedre, az Erzsébet királyné nevét viselő pozsonyi egyetemet pedig Pécsre kellett áthelyezni. A történeti tudat szerkesztésének alkotó emlékek sora veszett el, és az előző évtized kiemelkedően jelentős tudósai és művészei külföldi országok szellemi életébe kapcsolódtak be.

Művelődésügy és ösztöndíj-politika Klebelsberg Kunó minisztersége alatt

A vesztes háború után nemcsak az ország politikai és gazdasági, hanem kulturális életét is teljesen új alapokra kellett helyezni. 1921 áprilisában Horthy Miklós gróf Bethlen Istvánt bízta meg kormányalakítással, aki kinevezésétől több mint tíz évig, 1931 augusztusáig töltötte be ezt a tisztséget¹. Legtovább Klebelsberg Kunó tartozott munkatársai közé², aki 1922 és 1931 között állt a kultuszárca élén. 1918 előtt Bethlen és Klebelsberg politikai ellenfeleknek számítottak, s ha nincs Trianon, talán örökre azok is maradnak. Eltérően ítélték meg a kiegyezést és a dualista államszerkezetet, különbözőtt iskoláztatásuk és szociális háttérük is.³ Mindezek ellenére Klebelsberg és Bethlen egyetértett abban, hogy az oktatás és a kultúra minden más ügynél fontosabb. Mindketten vallották, amit gróf Széchenyi István már a 19. században megfogalmazott: egy nemzetnek éppen akkor kell kultúrájára és tudományára a legtöbbet áldoznia, amikor gazdasága válságban van, mivel a gazdasági és a társadalmi válságból hosszú távon eredményes kiutat csak a képzés színvonalának emelésétől lehet várni. Bethlen és Klebelsberg is úgy gondolta, hogy a politikai demokrácia, azaz az ál-

¹ Bethlen ez alatt az idő alatt négyszer alakított kormányt és 29 miniszterrel dolgozott együtt.

² Gróf Klebelsberg Kunó a középiskola elvégzése után a budapesti és a berlini egyetemen, majd Párizsban a Sorbonne-on és a Collège de France-on tanult. A jogtudomány mellett széles körű történeti és művészeti tanulmányokat is folytatott. 1898-ban avatták államtudományi doktorrá, s hivatali pályafutását még ugyanabban az évben fogalmazóként kezdte meg a miniszterelnöki hivatalban. Korán feltűnt kiváló képességeivel, s 1914-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett. Ebben a minőségében főleg a népoktatási ügyeket vezette, s nevéhez fűződik a népoktatási igazgatás reformja. Az első világháborúban a Hadigondozó Hivatal elnökeként fejtett ki fontos tevékenységet. Az összeomlás után Bethlen Istvánnal együtt szervezte a nemzeti összefogást, ám a kommunizmus üldözése elől kénytelen volt vidékre menekülni. A politikai életbe visszatérve Sopron városát képviselte a nemzetgyűlésben, majd a Bethlen-kormány belügyminisztere lett, amelyet hamar felcserélt a kultuszárccával. Kulturális programjának középpontjába először a középosztály került. Klebelsberg világosan látta ugyanis, hogy súlyosan hátráltatná az ország felemelkedését, sőt végzetes lenne, ha megszakadna a magyar társadalom polgári fejlődésének dualizmus óta tartó folyamata. Ezzel volt kapcsolatos kultúrpolitikájának az a sarkalatos pontja, amely a 20. századi magyar polgári társadalom vezető rétegére, az értelmiségi középosztályra vonatkozott.

³ Míg Bethlen a honfoglalás koráig visszavezethető családba született, amelynek kiemelkedő alakjai a magyar történelem meghatározó személyei voltak, Klebelsberg ősei Tirolból származtak. A család első magyar származású tagja Klebelsberg Kunó anyja, Farkas Aranka volt.

talános és titkos választójog bevezetése előtt kulturálisan és szellemileg kell a népet felemelni, mert ha nem ez történik, akkor nem demokrácia, hanem káosz és demagógia lesz az eredmény.⁴

A kormány kiemelt ügyként, stratégiai ágazatként kezelte az oktatást, a művelődést és a kultúrát. Olyan átfogó oktatási és kulturális fejlesztésre soha a magyar történelem folyamán nem volt példa, mint a morálisan és gazdaságilag teljesen tönkrement, több sebből vérző Magyarországon a két világháború között. Az átgondolt állami tudomány- és kultúrpolitika valamennyi fontos területre kiterjedt: a köz- és a felsőoktatásra, a tudományra, a művészetekre, a népművelésre, a testnevelésre, az egyházakra és a tömegtájékoztatásra. Soha nem költöttek annyi pénzt oktatásra és kultúrára, mint abban az időben. A kulturális célokra fordított összeg jelentős növekedését az tette lehetővé, hogy a kulturális tárca kapta meg a honvédelemre szánt források nagy részét is. A területileg egyharmadára csökkent országban az 1920-as évek közepére a költségvetésből kétszer annyi összeget fordítottak kultúrára, oktatásra és tudományfejlesztésre, mint a Monarchia idején.⁵

Klebelsberg kultúrpolitikája koncepcionálisan már 1922-re kialakult, gyakorlati azonban 1924–25-től kezdődően vált, mivel az 1920-as évek első felének szűkös anyagi feltételei csak szervezeti reformokat tettek lehetővé. Programjának elvi alapja a neonacionalizmus, másként a kultúrnacionalizmus elmélete volt. Ezt a hazai marxista történészek az elmúlt évtizedekben számos esetben félremagyarázták, de nem segítette a tájékozódást az sem, hogy a kifejezést sokan a sovinizmus szóval azonosították. Klebelsberg új tartalmú nacionalizmus szükségességét vallotta.⁶ A múltbeli veszteségekért Magyarország elszigeteltségét tette felelőssé, ezért hangsúlyozta a világtörténeti távlat fontosságát és óvott a vidékies bezárkózástól. Elítélte a múlt visszasóvárgását és türelemre intett az utódállamokkal szemben. Vallotta, hogy a felemelkedés egyik fontos tényezője az újszerű nemzeti érzés kibontakoztatása, de azt is fontosnak tartotta tudatosítani, hogy bár nem rendelkezünk számottevő gazdasági javakkal, hatalmas kulturális értékek birtokában vagyunk. Klebelsberg sajátos „nemzetnevelési” programja természetesen magában foglalta a magyar művelődés intézményrendszerének modernizálását, s az új körülményeknek megfelelő továbbfejlesztését is.⁷

Az I. világháború után kiemelt fontosságú volt a bekapcsolódás a nyugati világ tudományos és kulturális életébe. A magyar állam arra törekedett, hogy Európa jelentősebb kulturális központjaiban olyan intézeteket alapítson, ame-

⁴ Romsics Ignác: Bethlen és Klebelsberg. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. 16–19.o.

⁵ T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Mikszáth Kiadó, Bp. 1998. 23–25.o.

⁶ Klebelsberg Kunó 1928-ban jelentette meg az ötven hírlapi cikkét és két beszédét tartalmazó könyvét, melynek a Neonacionalizmus címet adta.

⁷ Mészáros István: Klebelsberg Kunó, az iskolareformer. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. 46–64.o.

lyek a tehetséges diákoknak és a fiatal kutatóknak egyrészt otthont, másrészt kutatóközpontokként munkahelyet biztosítanak. Ezt a törekvést tükrözte a „külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szóló 1927. évi XIII. törvénycikk. A törvényjavaslatot benyújtó gróf Klebelsberg Kunó a törvény indoklásában a következőket fejtette ki: „...a főiskolák azon kiváló növendékei, akikről joggal tételezhető fel, hogy az életben is lényegesen fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és egész munkaerejüket tanulmányaiknak szentelhessék. Lehetővé kell főiskolai tanáraink számára tenni a professzor azon legnemesebb kötelességének teljesítését, hogy amennyiben szemináriumában, laboratóriumában vagy klinikáján egy-egy valódi tehetség csillámlik fel, ösztöndíjban részesítését kezdeményezhesse, ezúton a létért való küzdelem mindennapi gondjaitól mentesítse, hogy ekként teljesen tanulmányainak élvén, tehetségét minél teljesebben kifejthesse. Szükség van tehát tudományos ösztöndíjakra már az itthoni tanulmányi idő alatt is. De az ösztöndíjügy szervezete teljessé csak akkor válik, ha a legtehetségesebbek számára a külföldi tanulás lehetőségét megnyitjuk.

A természettudományok nem ismernek országhatárokat és a szellemi tudományok jelentékeny része is általános a művelt emberiség körében. Sőt a szorosan nemzeti szakok művelését is megtermékenyíti, ha a nemzetközi tudományosság magas szempontjainak állandó szem előtt tartásával művelik azokat. Még nagy nemzetek kulturális életének is megártott az, ha egyes időszakokban túltengő sovinizmusból vagy saját szellemi életük túlbecsülése következtében elzárkóztak a külfölddel szemben, a kis nemzetekre pedig egyenesen végzetes, ha izolálódnak a nagy kultúrnépekkel szemben, s annak a tévhitnek adják oda magukat, hogy elzárkózottan valami egészen speciálisan nemzetit tudnak kiforrni. A nyugati befolyásoknak korábban oly hozzáférhető magyar nép kénytelen volt mindinkább elzárkózni és magának élni. Most, hogy a régi monarchia felbomlásával a négy száz éves veszély elenyészett, minden aggodalomtól menten járhatjuk azt az utat, amelyen a középkor folyamán és az újkor első századaiban sok ezer magyar diák járt, menve Bologna és Padova, Wittenberg, Halle és Párizs egyetemére. Különbözik a külföldönlét csak kozmopolita hajlandóságú egyéneket tántorít el a hazához való ragaszkodástól. Széchenyi élettörténetéből jól tudjuk, hogy éppen külföldi útjai, s ezekből kifolyólag Magyarország elmaradottságának felismerése korbácsolta fel benne a reformeri vágyat. Éppen a külföldön szerzett tudásával a nemzeti ügy szolgálatába álló Széchenyi nagyszerű egyénisége valóságos megtestesülése ugyanannak a gondolatnak, melyet külföldi ösztöndíjakkal és intézetekkel akarunk most tervszerűen, rendszeresen és intézményesen megvalósítani.”⁸

A törvény rögzítette, hogy a tudósok, a művészek és a szakemberek, illetve az angol, a francia, a német és az olasz nyelv és irodalom oktatására készülő középiskolai tanárjelöltek képzésének előmozdítására külföldi magyar intézetek,

⁸ Tudomány, kultúra, politika. Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta Glatz Frenc, Európa. Bp. 1990. 21.o.

valamint ösztöndíjak és kutatási segélyek szolgálnak. A legfontosabb külföldi művelődési központokban a vallás- és közoktatásügyi miniszter magyar intézeteket – Collegium Hungaricumot – létesített. Olyan városokban, amelyekben magyar intézetek nem voltak, a magyar állam külföldi oktatási intézményekhez kötődő, úgynevezett kézi ösztöndíjakat biztosított. A külföldi tudományos intézetek az államfő, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt álltak. Ha valamelyik államban több magyar intézet – tudományos kutatóintézet, művészképző, főiskolai kollégium – volt, azok együttesen alkották a külföldi magyar intézetet. Az ilyen intézményrendszer élére az államfő a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére nevezett ki tudományos fokozattal rendelkező vezetőt.⁹

Az 1927. évi XIII. tc. harmadik paragrafusa rendelkezett az Országos Ösztöndíjtanács felállításáról, amelynek célja a magyar tudós-, művész- és szakemberképzés egységes és tervszerű irányítása, illetve a magyar hallgatók és kutatók külföldi magyar intézményekbe történő tanulmányútra küldése volt. Ez a tanács állandóan figyelemmel kísérte a bel- és a külföldi tudományos munkát, a tudományágak magyar művelőinek arányos megoszlását. A vallás- és közoktatásügyi vagy más érdekelt miniszternek jelentést tett arról, hogy melyik tudományágban van szakemberből hiány, illetve felhívta a figyelmet a tudományos kutatásra alkalmas tehetségekre. Az egyes tudományágak vezető tudósait bel- és külföldi ösztöndíjakra jelölte, továbbá a kutatási segélyekre és kiküldetésekre tett előterjesztést. Megnevezte a külföldi művészképző intézetekbe kiküldendő ösztöndíjasokat – építészeket, képzőművészeket, zenészeket, iparművészeket – és véleményt mondott azokban a tanács hatáskörébe tartozó ügyekben, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi vagy más miniszter a tanács elé utalt. Az Országos Ösztöndíjtanácsnak az egyetemek, a főiskolák, illetve a tudományos szervezetek és intézmények részéről kiküldött, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghívott tagjai a „szellemi és természettudományokat” egyenlő számban képviselő tudósokból és neves művészekből kerültek ki. A húsz szakmai albizottságban tevékenykedő tanács a két világháború közötti Magyarország legkiválóbb nemzetközi hírű tudósait és művészeit tömörítette. Elnökei Berzevichy Albert (1927–1933), Teleki Pál (1933–36) és Bakay Lajos (1936-tól) voltak, az ügyvezető igazgatói tisztséget pedig mindvégig Domanovszky Sándor töltötte be.¹⁰

A minden év januárjában közzétett kiírás szerint az ösztöndíjtanács külföldi ösztöndíjaira a 35, kivételes esetben a 40 évesnél fiatalabb kutatók, művészek és állami tisztviselők, illetve a főiskolák és az egyetemek elsősorban nyelv- és szakos hallgatói jelentkezhetnek. Az adatlapot kitöltő pályázókat az Országos

⁹ Magyar Törvénytár 1927. Szerk.: Térffy Gyula, Bp. 1928. 171–182.o.

¹⁰ A tanács munkájában Kodály Zoltán, Bartók Béla, Csók István, Szent-Györgyi Albert, Heim Pál, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Korányi Sándor, Hajnal István, Gerevich Tibor, Kornis Gyula és Sík Sándor vett részt.

Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa, 1930-tól az Országos Természettudományi Tanács, illetve a jelölt főiskolai vagy egyetemi szaktanárának véleménye alapján a kari és az egyetemi tanács minősítette. Az ösztöndíjtanács albizottságai az ösztöndíjra érdemesnek tartottak névsorát a minősítés figyelembevételével terjesztették föl jóváhagyásra a kultuszminiszterhez.¹¹

Az ösztöndíjtanács létrehozásával Klebelsberg nem az állami beavatkozást, hanem sokkal inkább a szakmai kiválasztást kívánta erősíteni. Célja a protekciós lehetőségek számának csökkentése, a külföldre kiküldött ösztöndíjasok objektív kiválasztása volt. Az intézményrendszer nagyszerűen működött, s az 1920-as évek második fele a Collegium Hungaricumok virágkora volt. A magyar állam az 1923/24-es tanévtől 1934–35-ig 1109 ösztöndíjat adott, amelyet 65 törvényhatósági, 293 külföldi állami és 89, úgynevezett kézi ösztöndíj egészített ki. A 11 év alatt összesen 1557 ösztöndíjat adományoztak, a legtöbbet Bécsbe (371), Németországba (296), Franciaországba (244) és Olaszországba (216).¹² Bár az 1932/33-as tanévben mintegy 70%-kal kevesebb ösztöndíjat biztosítottak, mint két évvel azelőtt, az 1930-as évek második felében javult a helyzet, s csak a háború utolsó évei hoztak jelentős megtorpanást az ösztöndíj-politikában.

Az általában egy esztendő vagy annál hosszabb időt külföldön töltő fiatalok nemzetközi látókörre tettek szert, és érzékelték azt, hogy miképpen gondolkodik a világ rólunk, magyarokról. Minden országnak és városnak megvolt a maga szakterülete: Rómának a művészetek, a teológia és a bölcsészettudomány, Bécsnek a történet-, illetve az orvostudomány, Berlinnek a műszaki és a természettudomány. De az Amerikai Egyesült Államokba és Japánba is eljutottak magyar ösztöndíjasaink.¹³ A közgazdaságtudomány terén Klebelsberg az Amerikai Egyesült Államokat részesítette előnyben, mert mint mondta: *"a jövőben közgazdaságtanra már nem lennék hajlandó egyetemi tanárrá kinevezni olyan szakférfiút, aki nem töltött hosszabb időt az Egyesült Államokban. A gazdasági életnek ott születnek meg legmodernebb formái és termelési módszerei."*¹⁴ Az ösztöndíjprogram rendkívül eredményes volt: a Magyarországra visszatért ösztöndíjasok több mint kétharmada néhány éven belül bekerült az értelmiségi, a tudományos és a köztisztviselői elitbe, s így az 1930-as évektől – részben mindmáig – meghatározták Magyarország tudományos és kulturális életét, illetve eredményeit.

Gróf Klebelsberg Kunó 1922 és 1931 között, közel tíz esztendeig irányította a magyar kultúrpolitikát. A huszadik század egyik legjelentősebb kultusz-

¹¹ Korniss Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp. 1927. 285–291.o.

¹² Ujváry Gábor: Magyar ösztöndíjasok külföldön. Levéltári Szemle 43. évf. 1993/ 3. sz. 14–27.o.

¹³ Ujváry Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei”. A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, lektorátusok. In: Stratégia és kultúra. Szerk.: Éger György–Kiss J. László, Teleki László Alapítvány, Bp. 2004. 25–76.o.

¹⁴ Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum Kiadó, Bp. 1927. 56.o.

minisztereként elérte, hogy az I. világháborús vereséget követően az ország szellemi újjáépítkezése megtörténjen. Programja a magyar művelődés valamennyi ágát átölelte, a közoktatáson, a felsőoktatáson és a művészeteken át a tudománypolitikáig. Klebelsberg kultúrpolitikai elképzelései nagyrészt megvalósultak, azonban a kezdeti lendületet, a további fejlődést megtörte az 1929-es világgazdasági válság. Az állami költségvetésben a kultúrára fordítható összeg a korábbi évek forrásának a töredéke lett a korábbi időszaknak, ami meglehetősen korlátozta a következő kultuszminiszterek lehetőségeit. Ettől kezdve megváltoztak a célok; már nem a kulturális élet további fejlesztését, hanem az addig elért eredmények megtartását irányozták elő.

Kultúrdiplomácia és nemzetközi szerződések a két világháború között

Az első világháború után a politika és a gazdaság mellett a kultúra is egyre erőteljesebb szerepet játszott a nemzetközi kapcsolatokban. Az egyes európai államok sorra hozták létre az olyan jellegű intézeteket, amelyek elsődleges feladata a nemzetközi kulturális kapcsolatok kiépítése volt.

Franciaország már az első világháború előtt, 1886-ban létrehozta az „*Alliance pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'étranger*”¹⁵ szervezetet, amely elsősorban a francia nyelv és műveltség terjesztését és külföldi megismertetését tűzte ki céljául. Németországban elsőként a *Deutscher Akademischer Austauschdienst* ismerte fel a kultúra nemzetközi kapcsolatokban játszott jelentős szerepét.¹⁶ A nemzeti szocialisták hatalomra jutása után az újonnan szervezett birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelődésügyi minisztérium, továbbá a népfelvilágosító- és propagandaminisztérium keretén belül külön osztályokat szerveztek, amelyek a berlini külügyi hivatal kulturális osztályával együtt tudatosan és tervszerűen foglalkoztak Németország külföldi kulturális kapcsolatainak kiépítésével. Olaszországban az *Istituto Nazionale per le Relazioni Culturali con l'Estero*¹⁷ volt felelős a külföldi kulturális kapcsolatokért a külügyminisztérium, a nemzetnevelési minisztérium, továbbá a propaganda-, illetve a népművelődésügyi minisztérium megfelelő ügyosztályaival együtt. Az olasz állam a jelentősebb fővárosokban kultúrintézeteket hozott létre, amelyek elsődleges feladata az olasz nyelv oktatása és az olasz kultúra terjesztése volt. Az olasz kultúrdiplomácia másik meghatározó szervezete a Dante Alighieri

¹⁵ A „szövetség a francia nyelv népszerűsítésére a gyarmatokon és külföldön” nevű szervezet óriási jelentőségű munkát fejtett ki ösztöndíjak adományozásával, újságok, folyóiratok és könyvek terjesztésével, színdarabok bemutatásával, film- és rádió-előadásokkal.

¹⁶ Az intézet elsősorban csereösztöndíjak létesítésével és német nyelvtanfolyamok szervezésével foglalkozott. A szinte minden európai fővárosban működő fiókintézményeinek fő feladata a német kultúra és ezen belül is a német nyelv terjesztése volt.

¹⁷ Külföldi Kulturális Kapcsolatok Nemzeti Intézete

Nemzeti Társaság¹⁸ volt, amely a külföldön élő olaszok összefogása mellett nyelvtanfolyamokat, koncerteket, konferenciákat és kiállításokat szervezett.¹⁹

Magyarországon a politikában és a nemzetközi életben fontos szerepet betöltő kultúrdiplomácia a Trianon utáni időszakban értékelődött fel. A bizonytalan külpolitikai helyzetben kitörési pontokat kellett keresni, s erre főként gazdasági és kulturális téren nyílt lehetőség. Az első világháborút követő béketárgyalások során hazánk politikusai kétségbeesve tapasztalták, hogy a külföldi delegációk tagjai térségünkkel kapcsolatban mennyire kevés és téves információkkal rendelkeznek. Vezető politikusaink szerint ennek az volt az oka, hogy Magyarország a szomszédos országokkal szemben lépéshátrányban volt mind a nagyhatalmak döntéshozó politikusainak informálásában, mind a színvonalas kulturális tájékoztatás területén.²⁰ Éppen ezért a magyar kormány örömmel fogadta, hogy a Népszövetségen belül megalakult a Nemzetközi Szellemi Együttműködés Szervezete, amelynek feladata a népek közötti kulturális kapcsolatok építése volt. A szervezeten belül bizottságokat hoztak létre, melyek közül az első Magyarországon alakult meg.

A Magyar Tudományos Akadémia Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságának elnöki tisztségét gróf Apponyi Albert, majd Berzeviczy Albert töltötte be.²¹ A szellemi együttműködés szervezetén belül bontakozott ki a nemzetközi egyetemközi mozgalom, amely hivatalok felállítását határozta el. Így jött létre a Magyar Egyetemközi Iroda a Magyar Tudományos Akadémia és a Külügyi Társaság felügyelete alatt. Az iroda jelentéseket írt a magyar közoktatás helyzetéről, a tanárokról és a tanulmányi rendről, valamint tájékoztatott a külföldi magyar intézetekről és a külföldi hallgatóknak szervezett nyári egyetemi tanfolyamokról.²² Lassan kialakultak a magyar diákszervezetek is, amelyek az 1930-as évekre váltak az egyetemi élet és a külföldi kapcsolatok irányítóivá. Ilyen szervezet volt a Magyar Diákkülügyi Bizottság, amelynek képviselői az ösztöndíjjal külföldön tanult egyetemisták voltak. A kapcsolattartás kétoldalú volt, nemcsak Magyarország kért és kapott információt az egyes külföldi egyetemekről, hanem a hazai felsőoktatási intézmények is szerepeltek a külföldi szervezetek nyilvántartásában. A kölcsönös információcsere segítségével sok külföldi járt hazánkban különböző konferenciákon, tanfolyamokon, illetve számos magyar is eljutott a külföldi rendezvényekre.²³

¹⁸ A Dante Alighieri Társaság magyarországi működéséről az előző fejezetekben volt szó.

¹⁹ Dr. Morlin Zoltán: A kultúrpropaganda kérdése. Külügyi Szemle 1942. XIX. évf. 45.o.

²⁰ Giay Béla: A hungarológia fogalma. In: Magyar, mint idegen nyelv, Hungarológia, Szerk.: Giay Béla és Nádor Orsolya, Bp. 1998. 7–14.o.

²¹ dr. vitéz Nagy Iván: Nemzetközi kulturális egyezményeink. Külügyi Szemle 1935. XII. évf. 359.o.

²² Horváth Jenő: A nemzetközi egyetemközi kapcsolatok. Pécs, 1925. 34. old.

²³ Simovits Ágnes: Magyar ösztöndíjasok Angliában a két világháború között. In: Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. ELTE, Bp. 1997. 262. old.

1920-ban létrehozták a Külügyminisztériumban a tudományos osztályt, amely többek közt földrajzi, történelmi, statisztikai stb. kérdésekben nyújtott felvilágosítást, valamint figyelemmel kísérte a politikai vonatkozású, külföldi tudományos irodalmat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban önálló ügyosztály foglalkozott a külföldi kulturális és tudományos kapcsolatokkal, ezen belül is a külföldi magyar intézetekkel, tanszékekkel és lektorátusokkal.²⁴ A Külügyminisztériumban 1930. február 2-án miniszteri rendeletben döntöttek a kulturális osztály felállításáról.²⁵ Az osztály feladata volt a külföldi kulturális, tudományos, művészeti és irodalmi ügyek ápolása, illetve a kapcsolattartás a nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel. Szervezte továbbá hazánk részvételét a külföldi nemzetközi kiállításokon és kongresszusokon, valamint fontos célkitűzése volt a Magyarország-kép javítása is.²⁶ A két világháború közötti időszakban hazánk kulturális külpolitikájának meghatározó eleme lett a magyar kultúra külföldi intézményrendszerének kiépítése: tájékoztató, kulturális és kutatóintézetek, egyetemi magyar tanszékek és lektorátusok létesültek. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a hazai magyarságtudományi intézményrendszer létrehozása is. Az 1930-as években Hóman Bálint²⁷ kultuszminisztersége idején bontakozott ki teljes egészében a külpolitika egy sajátos változata, a kulturális diplomácia.²⁸

Klebelsberg halála után az új kultuszminiszter Hóman Bálint lett, aki 1932 októberétől 1938. május 14-ig, majd 1939. február és 1942. július között töltötte be a tisztséget. A történettudósból lett kultuszminiszter meglehetősen nagy elszántsággal és átfogó tervekkel látott hozzá kultúrpolitikai tevékenységéhez. Hóman programjában kitüntetett helyet foglalt el a hazafias és a vallás-erkölcsi nevelés, a kötelességtudat, és – hasonlóan a klebelsbergi „kultúrfölény koncepcióhoz” – ő is biztosította a művelődésügy kiemelt támogatását.²⁹ Hóman Bálint Klebelsbergtől eltérően ítélte meg az ösztöndíjakció hatékonyságát. A

²⁴ Az osztálynak olyan kiemelkedő vezetői voltak, mint Klebelsberg minisztersége alatt Magyar Zoltán, majd Hóman idején Haász Lajos, illetve Paikert Géza.

²⁵ Az osztályt 1932-től Villani Lajos, majd 1939-től Ulllein-Reviczky Antal irányította.

²⁶ *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945.* Szerk.: Pritz Pál, Akadémiai Kiadó, Bp. 1994. 96. old.

²⁷ Hóman Bálint 1885. december 29-én született Budapesten. 1915-től az Egyetemi Könyvtár, 1922-ben az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójává, majd a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki. 1921-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított középkori magyar történelmet. 1927-ben a megalakuló Magyar Szemle Társaság elnökségi, Szekfűvel együtt legaktívabb tagja volt. Hóman és Szekfű műve máig a legismertebb magyar történelmi szintézis, a „Magyar történet” (I-VII. kötet, 1929–1933). 1929-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Gömbös Gyula 1932-ben őt kérte fel vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Hóman Bálint elfogadta a felkérést, amelyet Gömbös utódja, Darányi Kálmán is megújított, így 1938. május 14-ig, az Imrédy-kormány megalakulásáig maradt a poszton. Ezt követően néhány hónapos szünet után, 1939. február 16-tól 1942. július 3-ig – a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányban – ismét ő irányította a kultusztárcát. Oktatáspolitikájának legfontosabb eredménye az egységes gimnázium létrehozása volt: az addig különböző tantervek szerint működő humán- és reálgimnáziumokat, illetve a természettudományos tárgyakat előnyben részesítő reáliskolákat 1934-ben egységes középiskolává alakította. 1946-ban életfogytig tartó fegyházra ítélték. A pesti gyűjtőfogházban, majd 1949-től a váci fegyházban raboskodott. 1951. június 2-án hunyt el.

²⁸ Nádor Orsolya: A magyar mint idegen nyelv oktatásának története. In: *Magyar, mint idegen nyelv, Hungarológia.* Szerk.: Giay Béla és Nádor Orsolya, Bp. 1998. 76. old.

Collegium Hungaricumokra célozva a képviselőház 1933. május 31-ei ülésén kijelentette: „Kénytelen vagyok megemlíteni, hogy elvi tekintetben nem vagyok barátja a kollégiumi rendszernek. Ha rajtam állna, a szabad ösztöndíjak rendszere mellett döntenék, mert én a nyelvkészség elsajátítása, s az illető ország megismerése szempontjából fontosabbnak és helyesebbnek tartanom a szabad ösztöndíjakat. Mivel azonban a kollégiumok már megvannak, ez idő szerint nem kívánok ennek az elvi álláspontomnak érvényt szerezni.”³⁰ Hóman Bálint tehát a Collegium Hungaricumok ösztöndíjaival szemben a kézi ösztöndíjakat pártfogolta, ám ő is felismerte a kollégiumok fenntartásának szükségességét.³¹ Az 1930-as évek közepétől több országgal kötött kulturális egyezményt, amelyekben kötelezettséget vállalt a külföldi magyar intézetek további támogatására, s az ösztöndíjasok csereprogramjának előmozdítására.³²

A kulturális diplomácia eredményességét bizonyítják azok a kulturális egyezmények, amelyeket Hóman Bálint magyar kultuszminiszter a német, a lengyel, az olasz és az osztrák kormánnyal kötött az 1930-as években. Hóman nemzetközi kultúrpolitikájában Klebelsberg Kunóval ellentétben nem a meglévő kulturális intézetekre, hanem a nemzetközi megállapodásokra helyezte a hangsúlyt.³³ A kulturális egyezmények célja az volt, hogy a szerződő felek politikai szövetségük mellett segítsék egymás nyelvének és kultúrájának minél alaposabb megismerését. Elsősorban a felsőoktatási együttműködésre vonatkoztak: tanár- és előadócsere, ösztöndíjak, diákcsere, kiadványok, kiállítások és tanulmányutak szervezése szerepelt ezekben a dokumentumokban. Az egyezmények időnként a kultúrdiplomácia hivatalos szervezetét erősítették, ami új intézetek alapítását, lektorok és megbízott előadók kinevezését jelentette. Ilyen jellegű kulturális kapcsolatok természetesen már korábban is léteztek, azonban az adott országok érdekeit figyelembe vevő, tervszerű és intézményesített együttműködés most alakulhatott ki először.³⁴

²⁹ Míg a közoktatást nagymértékben megreformálta, a felsőoktatásban alapvető változások nem történtek. Szembetűnő azonban a hallgatók létszámának csökkenése, amivel a minisztérium az „értelmiségi túltermelést” kívánta visszafogni. Az ország budapesti, debreceni, pécsi és szegedi tudományegyetemén a képzési rendszer rendkívül laza volt, az előadásokat a professzorok tudományos érdeklődése határozta meg. A színvonalat igazából egy-egy kiváló professzor és a hallgatóiból kiépült „iskola” jelentette. Számos kitűnő szakember, nemzetközi hírű tudós került ki ezekről az egyetemekről, ugyanakkor sokan, főleg a gazdagabb családok gyermekei csak hasznos időtöltésből tanultak ott.

³⁰ Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1938. 138–139.o.

³¹ Hóman úgy tartotta, hogy a nyelvtanulás és a külföldi kultúra megismerése szempontjából a magyarok külföldi összezártsága inkább hátrány, mint előny.

³² Hóman Bálint kultúrdiplomáciai tevékenységét a „Kultúrdiplomácia és nemzetközi szerződések a két világháború között” című fejezetben mutatom be.

³³ Hóman annak ellenére, hogy a szabad ösztöndíjakat tartotta megfelelőbbnek, nem változtatott a már meglévő ösztöndíjrendszeren.

³⁴ Hóman Bálint szívügyének tekintette, hogy minél több külföldi egyetemen oktassák a magyar nyelvet, irodalmat és történelmet. 1942-ben, miniszterségének utolsó évében már 48 külföldi intézményben tanították a magyar nyelvet és kultúrát.

Az első kulturális egyezményt 1934. október 13-án írta alá Budapesten Hóman Bálint kultuszminister és Rusth Bernhard német nevelésügyi miniszter.³⁵ A német kormány garantálta, hogy évente kilenc fiatal magyar tanárnak biztosít ösztöndíjat és nagyobb számban fogad magyar egyetemi hallgatókat a berlini, a heidelbergi, a müncheni és a tübingeni egyetem nyári tanfolyamain. A viszonyosság elvét követve a magyar kormány a debreceni és a keszthelyi nyári egyetemen fogadott német hallgatókat. A felek megállapodtak, hogy félévenként két-két egyetemi tanár tart Magyarországon, illetve Németországban előadást, a német és a magyar nyelv intenzív tanítására pedig lektorokat küldenek egymás egyetemére.

A Gömbös Gyula miniszterelnök varsói látogatásakor aláírt magyar–lengyel kulturális egyezmény³⁶ szerkezetében és tartalmában eltért a Magyarország által ebben az időszakban megkötött kulturális szerződésektől. A lengyel és a magyar kormány ugyanis együttműködésének keretét rögzítette, tartalmát pedig csak a végrehajtáskor határozta meg. A két fél a közös történelmi emlékek kutatására magyar–lengyel vegyes bizottság felállításáról döntött, amely budapesti és varsói székhelyű albizottságokból állt. Az albizottságok évente legalább egyszer kötelesek voltak összeülni.

1935 elején Hóman Bálint kultuszminister Rómában,³⁷ majd Bécsben³⁸ írta alá a magyar–olasz, valamint a magyar–osztrák kulturális egyezményt. Az utóbbiban az osztrák kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a bécsi tudományegyetemen magyar tanszéket állít fel. Az egyezmény a felsőoktatással összefüggő intézkedések, az egyetemi és a főiskolai hallgatók, valamint a tanárok cseréje mellett foglalkozott a két ország tudósainak együttműködésével, valamint a hivatalos kiadványok cseréjével is.

Az említett kulturális szerződések aláírásakor a felek vegyes bizottság felállításáról is döntöttek. A bizottságok bizonyos időszakonként – általában évente – ültek össze, hogy a további lehetőségeket keresve megpróbálják a kétoldalú kulturális kapcsolatokat még szorosabbra fűzni. Az 1930-as években megkötött kulturális egyezmények tehát újabb és újabb érintkezési pontokat biztosítottak az országok kulturális együttműködésében.

A kultúrdiplomácia legfontosabb feladatait Hankiss János 1935-ben írt tanulmányában így határozta meg: *külpolitikai hatások előidézése kulturális eszközökkel*³⁹. Különösen akkor értékelődik fel a szerepe, amikor egy ország törté-

³⁵ Dr. vitéz Nagy Iván: Nemzetközi kulturális egyezményeink. Külügyi Szemle 1935. XII. évf. 359–367.o.

³⁶ 1935. évi XVII. törvénycikk a szellemi együttműködés tárgyában-Varsóban 1934. évi október hó 21. napján kelt magyar–lengyel egyezmény becikkelyezéséről.

³⁷ 1935. évi XVIII. törvénycikk a Rómában 1935. évi február hó 16. napján kelt magyar–olasz kulturális egyezmény becikkelyezéséről.

³⁸ 1935. évi XIX. törvénycikk a szellemi együttműködés tárgyában-Bécsben 1935. évi március hó 4. napján kelt magyar–osztrák egyezmény becikkelyezéséről.

³⁹ Hankiss János: A kultúrdiplomácia alapvetése. 1. old.

netében – főleg nagyobb katasztrófák után – járhatatlanok a hagyományos diplomácia megszokott útjai, s a külkapcsolatok építésében meghatározó a külföldön kifejtett kulturális propaganda. A kisantant törekvései és az elvesztett háború hazánk teljes elszigetelődéséhez vezetett. Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződések következtében a közép-európai kis nemzetek felemelkedése és nemzeti kultúrájuk bemutatása létkérdés volt. Éppen ezért a kultúrpolitika és a külpolitika a két világháború közötti Magyarországon szorosán összefonódott. Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultuszminiszter programja között –főként a kulturális diplomácia terén – alapvető különbségek voltak. Klebelsberg elsődleges célja az ösztöndíjtanács felállításával, valamint a Collegium Hungaricumok rendszerének kialakításával a magyar állami művelődéspolitikát erősítése volt, míg Hóman Bálint az 1930-as években, több országgal kötött kétoldalú kulturális egyezményekkel inkább a magyar kultúra külföldi népszerűsítését részesítette előnyben.

LADÁNYI ÉVA

A MILLET RENDSZER ÉS A TANZIMAT REFORMOK

Bevezetés

A jelen cikkben megpróbálom összefoglalni az Ottomán Birodalom kormányzati felépítésével, és a birodalomban kialakított törvénykezéssel, az ottomán *millet* rendszerrel kapcsolatos tényezőket, melyek lényegében a vallást elsődleges elemnek tekintették. Ennek öröksége sokáig fennmaradt, és nagyban hozzájárult a vallási kisebbségek állami és társadalmi elnyomásához. A Birodalomban ez a szó egy terminus technikus volt, melyet az állam a nem muzulmán vallású közösségek számára hozott létre. Ennek alapján az ottomán alattvalókat saját vallási közösségükön – a *millet*-en - belül kormányozták. Vezetőik – a pátriárkák- egyházfők, és politikai vezetők is voltak. Ez tette lehetővé azt, hogy egyházfegyelmi életüket is autonóm módon szervezhették meg.

Az Ottomán Birodalom jogrendje elismerte a *personalis statutumaikat*⁴⁰, mely így egy szuverén jogrenden belüli autonóm jogrendként funkcionált.

A *personalis statutumok* betartásáról napjainkban a Keleti Egyházak Törvénykönyve (CCEO) 99. kánon 1. és 2. paragrafusa gondoskodik, de ennek ismertetését már egy másik tanulmányban kívánom kifejtetni.

Az Ottomán Birodalom

Az ottománok felemelkedése hajnalán az iszlám világ, politikailag széttöredezett állapotban élt. Kihhasználva azt az adottságot, hogy államukat a keresztény és az iszlám világ határán hozták létre, nemsokára az iszlám terjesztőinek, és a *ğihad*, a szent háború végrehajtóinak tüntették fel magukat.

Minden ellenük irányuló fegyveres harcot, még ha védekező háború volt is, az iszlám ellen irányuló támadásnak vettek. Erre hivatkozással támadták meg a kis-ázsiai török fejedelemségeket is.

Az ottomán dinasztia kezdettől fogva három feladatot tűzött maga elé:

1. helyreállítani a muzulmán nemzetközösséget
2. legyőzni és betagozni a bizánci nemzetközösséget
3. megkísérelni a római birodalom helyreállítását⁴¹

II. Mehmet csapatai 1453. május 29-én elfoglalták Bizáncot, és a törökök a XV. század végére megszilárdították (muszlim) uralmukat egész Kis-Ázsiában és a Balkán-félsziget nagy részén is.

A legnagyobb eredményt a bizánci nemzetközösségekkel szemben érték el. Fokozatosan tették rá kezüket az ortodox világra. Elsősorban fegyverrel foglalták el, de ez önmagában még nem lett volna elégséges. Bizánc a XIII. század második fele óta folyamatosan az autoritás válságával küszködött. A latinok gyarmati jellegű kereskedelme, pénzügyi befolyása tönkretette a középosztályt, és elidegenítette saját államától. A kereszties hadjáratok és a latin egyház által kikényszerített uniók az ortodox egyházat szembefordították a császársággal. Másfelől, az egyházon belül megerősödtek a misztikus irányzatok.

Az ortodox és muszlim világ közötti szerkezetbeli hasonlóság megkönnyítette az ottománok helyzetét, illetve a közös tapasztalat, a szomszédság és együttélés is segítségükre volt. A hódítás kezdetén a görögök a törökökkel már több, mint kétszáz éve együtt éltek. A vegyes házasságok nagyban enyhítették az idegenség érzését. De az ottománok is megpróbálták tenni a nemzetközösség bizalmának elnyeréséért, pl. akkor, amikor az el nem foglalt kolostorok régi ki-

⁴⁰ A *personalis statutum* a mai arab (muszlim) országokban használatos olyan jogintézmény, amelyet a nem muzulmán lakosság személyi jogrendjére alkalmaznak. Az iszlám világn kívül nem használják ezt az intézményt.

⁴¹ Fodor Pál: Oszmán Birodalom, Bizánc és a nyugati kereszténység, (<http://www.balkancenter.hu/pdf/fodor.pdf> 2007. június 4.)

váltságait megerősítették. Tehát az ottománok nemcsak legyőzték a bizánciakat, hanem beolvasztották, és módosítva tovább vitték a bizánci rendszer számos elemét.

A korai Ottomán Birodalom társadalmi alapja eléggé sokszínű volt: a népesség jelentős részében voltak renegátok és konvertiták. Egy XVI. századi író az etnikai keveredést nevezte az ottomán társadalom lényegének, amelybe a keresztények a fizikai erőt, a muzulmán értelmiségiek pedig az intellektust adták. Ezt az elitet hívták *kulnak*, mely a birodalom hajtóereje lett.

II. Mehmet, aki felvette a *baszileusz* és *autokratór* címet, Konstantinápoly elfoglalása után nem sokkal beiktatta *Gennadioszt* pátriárkának. Ettől kezdve a bizánci tradíció hordozója az Ottomán Birodalomban a keleti egyház lett.

II. Mehmet 1456-ban tehát egy személyben az ottomán birodalom *padi-sahjaként*, és mint *bizánci szultán* is a latin világ meghódítására indult.

Az ortodox és latin világ erőinek egyesítése helyett az iszlám és az abba beolvasztott bizánci nemzetközösség erői együtt fordultak nyugat ellen. Az ottománok viszonya a nyugati világhoz világos kettősséget mutatott.

A latinokra ellenségesen tekintettek (éppen úgy, mint az ortodoxok). Mivel a birodalmat átszelték a nemzetközi kereskedelmi útvonalak, ezért az együttműködésre bizonyos mértékig rá voltak utalva. Az ottománok itt nemcsak kereskedőkkel találkoztak, hanem katonákkal is. Pontosan érzékelték, hogy itt új te-repre érkeztek és itt ellenségnek tekintik őket. A nyugati közös védelem ebben az időben volt a leggyengébb: fokozatosan felbomlott a keresztény nemzetközösség⁴². A XIV. századra azonban a nyugati egyházszakadás, a keresztes háborúk lejáratódása, majd jóval később a modern nemzetállamok jogi fogalmának kidolgozása alapjaiban rendítette meg a pápaság helyzetét.

A dhimma rendszer

Az iszlám törvény a muszlim állam területén elő keresztényeket, zsidókat és zoroasztriánusokat – fajra, nyelvre és származásra való tekintet nélkül – alacsonyabb társadalmi osztályba sorolja. A *saria* elutasítja a nép, illetve polgár fogalmát, és csak az ummát (az egyetlen iszlám közösséget) ismeri el. A muzulmán az umma tagja, és bármelyik iszlám országban él, azt tekinti hazájának: azonos törvények, szokások uralkodnak fölötté, és ugyanolyan megbecsülésnek örvend. A „Könyv népe” a dzimmához tartozik.

A dhimma

⁴² Haleczki nevezte el *respublica christianának*, mivel a XI-XIII. században a latin világ egységes szellemi közösséget alkotott, melyet az egyház szervezete, tanai és kultúrája, a római jog hagyományai kötöttek össze.

A *dhimma* olyan kétoldalú szerződés, mely nyilatkozattal, vagy ráutaló magatartással jött létre a muszlim állam és a nem muszlim, de szabad alattvalók között. Az állam ennek értelmében védelmet biztosít a nem muszlim alattvalók számára, akik ennek fejében fejadót fizetnek, és továbbá, be kell tartaniuk számos, csak rájuk érvényes szabályt és kötelezettséget.

A nem muzulmánok besorolása

A *dhimmi* jogállását a prófétai hagyomány alapján dolgozták ki, mivel Mohamed is kötött alávetést tartalmazó szerződést az arábiai zsidókkal és keresztényekkel. A *dhimmi*: 'védett alattvaló', az iszlám állam területén élő, az *ahl al-kitab*hoz tartozó - azaz nem muszlim – helyi lakosság azon csoportjának elnevezése, akinek jogállása *dhimmán* (szerződésen) alapszik. Közéjük tartoznak a zsidók, a keresztények, és a zoroasztrianusok.⁴³

A *dhimmit* meg kell különböztetnünk a *harbī*től, aki bár lehet egyforma hitű a *dhimmi*vel, de az utóbbi az ún. „háború területén” él (*dar-al harb*), és a *musta'min*től, aki némi jogvédelmet élvez, de státusza nem egyezik meg a *dhimmi*ével. A *dhimmi* alapvetően a *dhimma* kedvezményezettje. Összefoglalóan *ahl al-dhimma*-nak nevezünk őket. Ezek közé nem lehetett felvenni sem a hitehagyottakat, sem pedig a politeistákat.

A *dhimmi* kötelességei közé tartozott a *ğizya*⁴⁴ (fejadó) megfizetése, és a rájuk vonatkozó- az iszlám jog által lefektetett- jog betartása. A legfontosabb szabályok közé tartozott az, hogy:

1. megkülönböztető ruhát kellett viselniük, (zöld színűt egyáltalán nem viselhetek, mert az a próféta színe volt, és olyan ruhát illetve cipőt sem volt szabad viselniük, mint amiben a muzulmánok jártak). Számos rendelkezés szólt a kalap a cipő és más egyéb ruhanemű viseléséről.
2. nem építhettek magasabb házat muszlim szomszédjaiknál,
3. nyilvánosan sem bort, sem disznóhúst nem fogyaszthattak,
4. nyilvánosan nem recitálhattak a Bibliából vagy a Tórából, nem tarthattak vallási ünnepeket, nem harangozhattak, nem tarthattak körmenetet és ünnepélyes temetést,
5. új templomot nem építhettek, csak a régit újíthatták fel, hacsak nincs földjük, ahol újat építhettek.⁴⁵
6. nem léphettek be a mekkai szentélybe, illetve engedély nélkül bármelyik mecsetbe, és Mekka illetve Medina környékén három napnál tovább nem tartózkodhattak,

⁴³ Karen Armstrong a hindukat, buddhistákat, és szikeket is felsorolja.

⁴⁴ „Harcoljatok azok ellen - azok között, akiknek az Írás adatott -, akik nem hisznek Allahban és a Végső Napban és nem tekintik tilalmasnak azt, amit Allah és az Ő küldötte megtiltott és nem vallják az igazság vallását - harcoljatok ellenük mindaddig, amíg megadják a jótettért járó Dzsiziát, lévén, hogy becsületüket veszítették ők (Wehum Szaghirún)!” Korán 9:29

⁴⁵ Ennek oka az, hogy az építkezés muzulmán területeket foglalna el, amit nem szerezhetnek meg, mivel az a muszlim hódítások következtében örökre *Allah* szent földje.

7. lopás és paráználkodás esetén felelősségre vonták őket.

A főszabályok mellett alkalmanként súlyosabb diszkrimináció áldozatai is lehettek a „másvallású védelmezettek”: nem árusíthattak például kegytárgyakat, és olyan árut sem, ami a muszlimok számára tiltás alá esett. Ugyanakkor a muszlim férfi keresztény felesége szabadon gyakorolhatta vallását, és fogyaszthatta a muszlimok számára tiltott disznóhúst, és a bort. De a *dhimmi* nem lehetett katona, vagy állami hivatalnok. Nem tanúskodhatott muszlimok ellen, nem vehetett el muszlim nőt feleségül, nem lehetett kiskorú muszlim gyermek gyámja, és nem tarthatott muszlim rabszolgát. Ingtalant nem, de ingóságot örökölhetett muzulmántól.

Máskor a nyakukban kis csengőt kellett hordaniuk vagy egy hasonló jelképet, hogy pl. a fürdőkben is meg tudják őket különböztetni. Ezen felül nem viselhetek fegyvert, nem ülhetek lóra és tevére. Csak számárháton közlekedhettek. Némely időszakban a városon belül még a számárra sem ülhetek fel, más vészterhes periódusban csak háttal fordítva ülhetek a számárra.

Ezen kívül számos nehézséget kellett a mindennapi életükben is elviselni: nyilvános helyen fel kellett állniuk, ha egy muszlim lépett a helyiségbe, és csak nagyon udvarias hangnemben lehetett megszólítani. Az utca bal oldalán közlekedhettek, és nem volt szabad csoportosan közlekedni, illetve az utcán csoportban beszélgetni.

Az adó fizetésére az *ahl al-kitab* tagjait és a zoroasztriánusokat kötelezték. De védelmi adót, vagy fejadót nem fizethettek az ateisták, a bálványimádók, és a hitehagyottak. Mivel a *ġizya* fejadó, ezért személyre szabottan kellett megállapítani. Csak szabadállapotú felnőtt férfire lehetett kiróni, gyermekekre és nőkre nem. Azzal kapcsolatban sem alakult ki konszenzus, hogy öregektől, nyomorékoktól, szerzetesektől lehet-e fejadót szedni.

Amikor 715-717 között népszámlálást tartottak az egyiptomi szerzetesek között, fém karperec viselésére kötelezték őket, melybe nevük és születési évük volt bevésve, illetve a kolostoruk neve. Ha nem viselték, akkor levághatták a karjukat vagy rosszabb esetben ki is végezhették őket.

A fejadó két fajtáját különböztetjük meg:

1. A háború következtében legyőzöttekre kivetett fejadó
2. a felek tárgyalása alapján megállapított fejadó.

A fejadót évente kellett megfizetni. A szerződés megszűnésének jogkövetkezményét nem ítélték meg egységesen. Ennek következtében voltak, akik azt vallották, hogy a kalifa ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik a *dhimmi* felett, mint a hadifoglyok felett. Al-Máwardi szerint viszont nem lehet a *dhimmi*ket sem megölni, sem rabszolgának eladni, mindaddig, amíg nem válik nyilvánvalóvá ellenséges magatartásuk. Sőt akkor sem lehet fellépni ellenük, hanem elégséges időt kell adni számukra ahhoz, hogy az iszlám állam területét elhagyhassák arrafelé, ahol a legközelebbi nem iszlám állam található. Ha erre nem hajlandók,

akkor erőszakkal kell kényszeríteni őket az iszlám területének elhagyására. A szerződést megszegő szülők gyermeke továbbra is *dhimmi* státuszban maradt.

Al-Máwardi a *dhimmik*kel kapcsolatos követelményeket két részre osztotta: kötelező és ajánlott feltételek. Az elsőhöz tartozott az, hogy a Korán tartalmát tilos volt elferdíteni, Mohamedről bántóan nyilatkozni, az iszlám vallást támadni, muszlim nővel hálni vagy házasságot kötni, muszlimot vallásától eltéríteni, az ellenségnek segítséget nyújtani.

A második csoportba tartozó feltételek: a megkülönböztető ruha viselete, muszlim szomszédjánál magasabb épület építésének tilalma, Tóra és Biblia nyilvános recitálása, harangok használatának tilalma, borivástól való nyilvános tartózkodás, csendes elvégzése a temetésnek, és nem szabad volt lóra szállni.

Ez a kettős tipológia azért volt jelentős, mert a szerződésbe a kötelező feltételeket kellett csak belefoglalni, az ajánlottakat nem.

Ezen felül a nem muzulmán a földek után is adót fizetett. Ez volt a *kharaj*⁴⁶.

Ha a koptok elhagyták a lakóhelyeiket, a hadsereg erőszakkal visszatoloncolta őket, és kötelezte az adó megfizetésére. Megelőzőképpen, hogy ne tudják újból elhagyni a városukat, a kezüket illetve a homlokukat megbélyegezték. A kopt keresztények útlevél nélkül nem utazhattak. A Níluson a hajóikban sem lehettek meg e nélkül, mert különben felgyújtották a hajóikat. 724-ben több mint 24 000 kopt keresztény vette fel az iszlám vallást, így menekülve a pusztító adók elől. A nagyszámú megtért elszegényítette az országot, és ezek után a *ğizya* az újonnan megtértek számára is kötelező maradt. Azon felül a földjeiket tilos volt eladniuk a muszlimoknak, minthogy ezek a földek mentesek voltak a *kharajtól*; a későbbiekben pedig egy meghatározott összeget vetettek ki a kopt közösségnek, ez pótolta a konvertiták miatt fellépett adóbevétel kieséseket.

A helyzetet jól jellemzi Osama Bin Zaid Egyiptom kormányzójának esete, aki a VIII. század elején az alábbiakat írta Abdel Malik kalifának (685-705) az adóbehajtásról: „Vételezek tejet, ha elapad, akkor vért, ha ez megalvad, akkor kipréselem a bőrüket.” A kalifa válasza: „*Vételezz tejet amíg el nem apad, szállíts vért amíg ki nem merül.*”⁴⁷

A *dhimmi* ha felvette az iszlám vallást, akkor mentesült alávetettségéből. Ezt az első századokban a muszlimok nem nézték jó szemmel, mert komoly anyagi veszteséget jelentett számukra a csökkenő személyi és földadók. Másik lehetőség a szerződés megszegése volt. A büntetés az ügy súlyának megfelelően alakult: tulajdon elkobzása, rabszolgaság vagy halál is lehetett, hacsak fel nem vette az illető az iszlám vallást, mert ekkor mentesül a büntetéstől.

⁴⁶ COOPER, Richard S. The Assessment and Collection of Kharaj Tax in Medieval Egypt, in Journal of the American Oriental Society, 96 / n. 3, Jul. – Sep. 1976, 365–382.

⁴⁷ MASRIYA, Y, A Christian Minority the Copts in Egypt, Hague 1976, 83.

A *dhimmik* vallási életükben a fent említett korlátozások mellett bizonyos szabadságot élveztek, mely jogi autonómiával is kiegészült: saját jogrendszerük szerint élhettek, saját bírósággal rendelkezhettek. Ha azonban akarták, a *qādī*hoz is fordulhattak jogvitáik eldöntéséhez.

A századokon keresztül tartó *dhimmi* státusz a muzulmán országok kereszténységének biztos pusztulásához vezetett. A világi alárendeltség nem tette lehetővé közhivatal vállalását, a vallási alávetettség pedig megfojtotta a hitéletet. A keresztények számára sokszor két megoldás maradt: vagy kivándoroltak, vagy felvették az iszlám hitet.⁴⁸ A helyzet válságos vonatkozásait fokozta az a tény, hogy a muzulmán világ keresztényei egymás között is megosztottak voltak, különböző felekezetekhez, rítusokhoz tartoztak, s egymás ellen is fel lehetett használni őket.

Lényegében a *dhimmik* nem voltak egyenrangúak a muszlimokkal. Ezt tovább fokozta az is, hogy ők nem vehettek el muszlim nőt, míg egy muszlim elvehetett egy keresztény vagy zsidó nőt. A *dhimminek* nem lehetett muszlim rabszolgája, de a muszlimnak lehetett *dhimmi* rabszolgája. A *dhimmi* vérdíja kevesebb volt, mint a muszlimoké.

A jogi státusztól függetlenül a *dhimmik* sorsa általában nagyban függött a politikai környezettől, és az uralkodó személyes hozzáállásától. A legtöbb jogtudós a *dhimmik* jogait korlátozó módon értelmezte, ezért az uralkodók között is akadt olyan, aki hasonló felfogást képviselt. Ennek eredményeképpen előfordult, hogy a kalifák is a korlátozás politikáját folytatták, ami néhány esetben az üldözésben is megnyilvánult.

A II. Omár kalifáról (717-740) *Omár-szerződésnek* nevezett *dhimma* rendszer több mint ezer évig maradt fenn (még mai napig érezhető a hatása)⁴⁹. Nemcsak új templomokat nem építhettek a keresztények, de sokszor a legszebb keresztény templomokat, bazilikákat mecsetekké alakították át. Ez pedig azt jelentette, hogy a templom-mecset nem lesz újra keresztény templom, mert egy mecset örökre mecset marad. Ez történt al-Hakim fátimida kalifa (996-1020) uralkodása idején, aki megújította az Omár paktumot. Regnálása idején Egyiptomban, Szíriában, Palesztinában az összes templomot és zsinagógát kifosztották és lerombolták, vagy mecsetté alakították át. A csőcselék a keresztény és zsidó negyedeket kifosztotta és a kalifa a *dhimmiket* arra kényszerítette, hogy vegyék fel az iszlám vallást vagy hagyják el a birodalmat. Uralkodása végén végül megengedte, hogy visszatérjenek a vallásukhoz és újraépítsék imahelyeiket.

1058-ban az összes templom be volt zárva, a pátriárkákat és püspököket bebörtönözték és a koptoknak 70 000 dirham váltságdíjat kellett fizetniük. A kopt történelem folyamán számos hasonló vagy súlyosabb eset is tanúsítja, hogy a legkisebb incidens is hatalmas mézárhlást provokált. Ezer és ezer kopt mene-

⁴⁸ Erről a kopt Synaxariumban olvashatunk többet.

⁴⁹ MASRIYA, i.m., 81.

kült el Abesszíniába, de a legtöbbben mégis az iszlám vallás felvételében találtak menekülést az üldöztetések elől.

A keresztény közösségek mintegy feloldódtak a *dhimma* létben, miközben sok keresztény lett muzulmán egy jobb állás, vagy társadalmi megbecsülés reményében, vagy azért, hogy részt vehessen a politikai életben, vagy, hogy katonának lehessen; egyáltalán azért, hogy ne kelljen állandó hátránytól szenvednie.

A millet-rendszer

A *dhimma*-rendszer kifejlett és talán legismertebb *modernizálódó* formája az Ottomán Birodalomban megvalósult *milletek*⁵⁰ rendszere volt. A *millet* a vallási közösség megnevezése, a Koránból jól ismert *millet Ibrahim*, - 'Ábrahám vallási közössége' kifejezést idézi fel, olyan közösséget, amelyiknek saját vallásjogi rendszere van, s mint ilyen a vallási hagyomány alapján vallási, jogi és bizonyos értelemben politikai elismerést is érdemel.

Az Oszmán Birodalomban kialakított ún. *millet-rendszer*-ben a nem muzulmán vallású közösségek szabadon gyakorolhatták vallásukat. Saját vezetőik irányítása alatt saját törvényeik szerint élhettek, ami az ortodox keresztények számára is biztosította a túlélést és a szabad vallásgyakorlatot. Vallásilag, politikailag autonómok voltak. Az egyházfők egyben politikai vezetők is voltak, ezért nevezték őket *etnarcháknak*. Ez lehetővé tette azt, hogy az egyházfegyelmi életüket is autonóm módon szervezhették meg.

Az ottomán-török birodalmi gyakorlatban az etnikai különbözőség ismeretlen fogalom volt, így amikor Európában megindult a nemzeti öntudatra ébredés és a nacionalizmus, az Ottomán - török Birodalom európai területein, elsősorban a Balkánon a nem-muzulmán népek nacionalizmusában döntő formatív szerepet játszott az ortodox kereszténység (pl. görög nacionalizmus, szerb nacionalizmus stb.).

*A kodifikáció időszaka*⁵¹

A kodifikálás, vagy szabályozás olyan jogi cselekedet, mely révén az állam olyan törvényeket léptet életbe, amelyek a jog egy bizonyos területét kizárólagosan szabályozzák, azaz nem engedik meg valamilyen másfajta jognak, hogy az adott területre behatoljon. A kodifikálás ebben az értelemben azt jelenti, hogy az állam és csakis az állam határozza meg, hogy mi a jog, sőt azt is, hogy az állami jog a legmagasabb formája a jognak. A kodifikálás ilyen felfogása a kontinentális jogból származik, és a XIX. század elejétől terjedt el a muszlim világban.

⁵⁰ Ottomán-török terminológia az azonos vallású hívők részére az ottomán Birodalomban

⁵¹ PETERS, Rudolf "From Jurists" Law to Statute Law or What Happens When the Sharia is Codified. in: *Shaping the Current Islamic Reformation*, London 2003, 82–95.

Minthogy pedig a *sharī'a* – egyébként éppen úgy, mint a Nyugat –, az államra bízta a jog érvényesítésének a feladatát, elképzelhető lenne a kodifikálás az iszlám világon belül is. Kérdés azonban, hogy a sokféle álláspontot tükröző diszkurzív szövegekben megfogalmazódó és egymás mellé helyezett anyag miként működhet pozitív tételes jogként? Ez megkövetelné, hogy a jogi doktrína átalakuljon az adott ország kodifikált jogává, jogrendszerévé. Ebben az átalakulásban pedig mind az állami vezetésnek, mind a vallástudósoknak meghatározott szerepének kellene lennie, és aszerint, hogy milyen korban és éppenséggel hol merül fel a kodifikáció kérdése.

Az állam kialakíthatta a bírói testületet, és az alkalmazás részleteit ezzel a *qādī*kra hagyhatta. Ebből az következett, hogy a *qādī* adott esetekben jelentős diszkreciós lehetőséggel rendelkezett abban, hogy miként választotta ki a szabályokat, és továbbá ismert, hogy éppenséggel az *iğtihād* alkalmazása sem állt elmentmondásban a *sharī'a*-val. Másfelől az állam feje korlátozhatja a *qādī* mozgásterét olyan szabályozással, ami megmondja, hogy milyen előírásokhoz kell tartania magát. Az Ottomán Birodalom ebben a tekintetben középső utat választotta: a *qādī*knak a *hanafita* iskola legtekintélyesebb véleményét kellett követni. Talán lehetne úgy értékelni a kialakult jogi helyzetet, hogy a kodifikáció kezdeti lépései az Oszmán Birodalom korai fázisától kezdve jelen voltak.

A legiszláció fontossága az Ottomán Birodalomban

A *Gülhane* átirat a legiszláció jelentőségét fogalmazza meg 1839-ből: „*annak érdekében, hogy a magasságos birodalmat (Devlet-i avlijje), és a védelmezett domíniumokat (Memalik-i mahruse) jobban kormányozzuk szükségesnek, és fontosnak látszik néhány új jogszabály bevezetése. Ezeknek az elkerülhetetlen módosításoknak a legfontosabb szabályai a nagyobb személyes biztonság, a méltóság, a leszármazás, a vagyon jobb védelmét biztosítják, valamint az adók megállapítását, továbbá a katonák besorozásának rendjét és katonai szolgálat idejének megállapítását.*”

A legiszláció természetesen nemcsak a reform eszköze volt, hanem a politikai centralizáció és a jogi egységesítésé is. A nyugati mintát látva az ottomán elit ugyanis szükségét érezte a jog minden területének szabályozását, és másfelől azt, hogy a jog az *ország joga* státusú legyen, mégpedig az állam meghatározása szerint értve.

A nyugati jog átvétele nemcsak valamilyen új jogrendszer bevezetése volt, hanem magának a jog rendszerének a megújítását és modernizálását is jelentette. A hagyományos jogrendszer kodifikálásának a példáit mutatják: a büntető jog 1840 és 1851, a földtörvény 1858, a *Mecelle* a hanafita *fiqh*-re támaszkodó Ottomán Polgári Jog, amely 1868 és 1876 között volt érvényben, és végül a Családjogi törvény 1917-es bevezetése.

Mindezek mögött az a nyugati elképzelés állt, hogy a *fiqh* könyvekben összefoglalt jogrendszer annyira kaotikus, és inadekvát, hogy alkalmazhatatlan,

illetve, másfelől az, hogy a *kodifikálás* egyet jelent a modernizálódással, a modern civilizációval. A kodifikálás különösen azért vált fontossá, mert a létrehozott bíróságokon dolgozó szakemberek nem voltak valamennyien képzett vallásjogtudósok.

A szabályozások között azonban lényeges különbségek vannak – a reformtörvények és a *shari'a* között. Azzal együtt, hogy időközben félhivatalos jelleggel a bírák számára kompendiumok születtek az egyes jogterületek jellemző *shari'a* anyagából. Muhammad *Qadri Pasha* például Egyiptomban adott ki ilyen összefoglalót.⁵²

A helyzet azonban lényegesen változott: a vallásjog diszkurzív, vitatkozó jellegű, nem ad végső megoldást az adott helyzetre vagy kérdésre. A kodifikált jog ezzel szemben autoritatív, világos és egyértelmű. Itt nincsen helye a vitának, az érvelésnek, itt csak definitív és végleges megoldások fordulhatnak elő. Amikor tehát a *shari'a* valamilyen kodifikálására kerül sor, akkor ki kell választani a rendelkezésre álló anyagból a legalkalmasabb megoldást. Ilyen értelemben a kodifikálás radikális következményekkel járt, hiszen nemcsak a *shari'a* kodifikálását jelentette, hanem a jog nyugati fogalmának az átvételét és általában a jogrendszer fogalmának az újraértelmezését.

A hagyományos képzettségű vallástudós jogászok aktív tagjai voltak a reformot irányító testületeknek. Egyrészt szakértelmükkel támogatni tudták a döntéseket, de ugyanakkor a *shari'a* bizonyos védelmében is fel tudtak lépni bizonyos helyzetekben.

Az Ottomán Birodalomban a kodifikálás a XIX. században kezdődött meg. Az 1839-1876 közötti *tanzimat* időszakban megváltoztak a *shari'a* és az állam viszonyával kapcsolatos elképzelések. A *tanzimat* reform nagyrészt adminisztrációs jellegű volt, s ennek a jogi reform és a legiszláció egyik legfontosabb eszköze volt.

A tanzimat reformok

A XIX. századi Ottomán Birodalomban a még érvényben lévő, és a társadalmat a vallási hovatartozás szerint tagoló *millet* rendszerbe társadalmi és politikai reformokat, *tanzimat*ot vezettek be. Az 1839-1876 közötti *tanzimat* időszakban megváltoztak a *shari'a* és az állam viszonyával kapcsolatos elképzelések. A *tanzimat* reform nagyrészt adminisztrációs jellegű volt, s ennek a jogi reform és a legiszláció egyik legfontosabb eszköze volt. A *tanzimat - reformokat* több szakaszban hajtották végre. A szultáni kéziratok, melyek 1839-ben keletkeztek az alábbi reformokról számolnak be:

Szabadságjogok:

- Az élet, a becsület és a magántulajdon szabadsága
- Vallási egyenlőség

⁵² QADRI, Muhammad, *The Shari'a Provisions on Personal Status*, Cairo 1893.

- Igazságos és nyilvános jogszolgáltatás
- Az adórendszer igazságossá tétele (különleges adók; az adóbérllet felszámolása).
- A hadseregben bevezetik a sorozást. A vallás jelentőségét hangsúlyozza.

Gazdasági reformok:

- Létrejönnek a bankok.
- Átalakul a tartományi közigazgatás, minisztériumokat hoznak létre.

Tudományos és kulturális élet:

- Egyetemeket, iskolákat hoznak létre.

1856. Hatt-i Humajun rendelkezései:

- A keresztények is betölthetnek hivatalokat; a katonai szolgálatot is teljesíthetnek.
- Engedélyezi a külföldiek magántulajdon szerzését, és infrastrukturális reformokat hajt végre.

A tanzimat reformok tehát a modernizálódó Oszmán Birodalom körülményeinek, a „kormányzásnak” a jogi feltételeit és kérdéseit tárgyalták, s miközben kialakultak a modern jogrendszer ágai, és önállósult a polgári, a kereskedelmi, a büntető stb. jog, a vallási közösség joga a családjog szférájában teljessé vált ki.

Felhasznált irodalom:

1. ARMSTRONG, Karen, Islam, A Short History, New York 2002
2. COOPER, Richard S., The Assessment and Collection of Kharaj Tax in Medieval Egypt, in Journal of the American Oriental Society, 96/no. 3., Jul. – Sep. 1976, 365–382.
3. FODOR, Pál, Az Oszmán Birodalom, Bizánc és a nyugati kereszténység (<http://www.balkancenter.hu/pdf/fodor.pdf>)
4. MASRIYA, Y., A Christian Minority, the Copts in Egypt, Haga 1976
5. OMAR, Abdul Mannan ,Sharí'a, , in Dictionary of the Holy Qur'an, pp.255-256
6. PETERS, Rudolf, 'From Jurists' Law to Statute Law or What Happens When the Sharía is Codified, in Shaping the Current Islamic Reformation, London 2003, 82–95.
7. QADRI, Muhammad, The Shari'a Provisions on Personal Status, Cairo 1893.

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

SZABÓ ERVIN ANTAL

VÁZLATOK AZ OROSZ HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETÉBŐL

A férfi, aki ott állt a „cambridge-i ötök” születésénél*

Jaszenyevóban, a hírszerzés történeti emlékszobájában az érdekes munkatársak portréit tartalmazó falitáblán ott van Arnold Genrihovics Deitsch kicsiny fényképe. Ezen önkéntelenül megakad a látogató figyelme. Okos, átható tekintet, eltökélt arckifejezés.

Annak az embernek a nevét, aki Kim Philbyt és a „cambridge-i ötök” többi tagját bevonta a munkába, első alkalommal 1990-ben nevezeték meg a „Szovjet hírszerzési értesítő” oldalain. Több mint ötven évig őrizték az archívumok ezt a titkot. Ám most lehetőség adódott, hogy megadjuk, ami megilleti az „ötök” megalkotóinak egyikének – a kiemelkedő illegális-hírszerzőnek Arnold Deitschnek.

Deitsch 1904. május 21-én született Bécsben, egy kiskereskedő családjában, aki korábban Szlovákiában volt falusi tanító. Kitűnő nevelést kapott: 1928-ban elvégezte a Bécsi Egyetemet, és vált a filozófia doktorává, 1936-ban pedig – a Londonit, pszichológia szakon. Szabadon beszélt a német, angol, francia, olasz, holland és orosz nyelveket.

Fiatal éveitől kezdve részt vett a forradalmi ifjúsági mozgalomban. 1920-ban a Szocialista egyetemisták szövetsége tagjává vált, 1924-ben belépett Ausztria Kommunista Pártjába. Arnold 1928-tól a Komintern földalatti mozgalmában dolgozott. Futárként és összekötőként utazott Romániába, Görögországba, Szíriába, Palesztinába. Jelszavak, találkozók, a figyelés felderítése – ez az iskola felbecsülhetetlen értékűnek bizonyult hírszerzői munkájában. Deitsch 1932. januárban Moszkvába érkezik, az osztrák kommunista pártból átlép az orosz bolsevik pártba, néhány hónap múltán a Komintern ajánlására megkezdte munkáját az

* Forrás: Ocserki isztorii rosszijszkoj vnyesnyej razvédki III. kötet.

NKVD Külföldi Osztályán. Rövid felkészítés után feleségével, az Ausztriából származó Josefin Pavlovnával. Arnold külföldre utazik munkavégzésre.

Deitsch illegális hírszerzővé válása Franciaországban történt meg. Az országban a politikai helyzet meglehetősen bonyolult volt, és időt követelt az abban való eligazodás. Ehhez szükséges volt elsajátítani a szokásokat és a franciák magatartásának sajátosságait, de Deitsch viszonylag gyorsan adaptálódott az új helyzethez. Kezdetben futár feladatokat látott el, kapcsolatot teremtve a szükséges emberekkel, kapcsolatot alakítva ki azokkal, akik háború esetén hasznosak lehetnek (mondjuk, rádiósként, amikor lehetetlen a Központ és a hírszerző csoport között a hagyományos összeköttetési csatornák használata).

Deitsch többször utazott Párizsból Bécsbe hasonló célokkal.

A munka során került felszínre a fiatal hírszerző ritka tulajdonsága – a szükséges személyek kiválasztásának képessége és azok türelmes felkészítése a hírszerzésnél végzendő munkára. Ugyanakkor Deitsch sajátossága volt a kiemelkedő felelősségtudat a számára meghatározott feladatok iránt, a pontosság, alaposág és lelkiismeretesség a kollégákkal a munkában. Éveken keresztül folytatta segítői szakmai nevelésének munkáját, fejlesztve azok szükséges képességeit.

A Franciaországban és Ausztriában Deitsch által a szovjet hírszerzéssel történő együttműködésbe bevont személyek közül egyesek Nagy-Britanniába települtek át.

Angliában a munkát az tette bonyolulttá, hogy a diplomáciai kapcsolatok, melyek 1927-ben az angol hatóságok és speciális szolgálatok Londonban lévő szovjet képviseltek elleni sor durva provokációja következtében megszakadtak, éppen csak hogy helyreállításra kerültek. A szovjet képviseltek tekintetében intenzív figyelés folyt, lehallgatták a telefonokat, ellenőrizték a postai küldeményeket, nyilvántartásba vették a személyes és munkakapcsolatokat, a brit speciális szolgálatok aktívan telepítették ügynökeiket környezetükbe.

Ilyen feltételek között hírszerzést folytatni „legális” pozícióból nehéz és veszélyes volt, mivel bármilyen lebukás felhasználható lett volna a szovjet képviseltek munkatársai kompromittálására és indokként szolgálhatott az újabb politikai botrány kirobbantásához. Pontosán ezért született meg a döntés Moszkvában arról, hogy az alapvető erőfeszítéseket egy valóban működő illegális hálózat kialakítására kell fordítani.

És így, 1933 végén Londonban megjelenik a huszonkilenc éves Arnold Deitsch „pszichológia szak elvégzésére” a brit főiskolán.

Az illegális rezidentúra rezidense hamar felismerte, hogy hozzáértő személyt küldtek neki.

Az illegális rezidentúra munkája jelentősen megélénkült. Deitsch nyomában Ausztriából három ügynök érkezett, akikkel ő még Bécsben dolgozott. Egyikük – „John” – angol volt. Ő segítette „Nyílnak”, akivel Bécsben kötött barátságot, elhelyezkedni egy londoni irodában. A fiatal osztrák lány elvégzett egy fényképész tanfolyamot, kiváló fotográfussá vált. „Nyíl” lakását használták a hírszerzési anyagok feldolgozására és fényképezésére, „John” operatív megbízásokat teljesített. Mindketten teljesen megbízható személyek voltak.

A harmadik segítő – „Edit” – nemzetiségét tekintve szintén osztrák, egy angol orvoshoz ment feleségül. Megkapta a brit állampolgárságot, férje kapcsolatain keresztül pedig – bejárást az angol felsőbb osztályba. „Edit” feladata volt olyan személyek tanulmányozása, akik a szovjet hírszerzést érdeklő hivatalokban dolgoztak. Éppen „Edit” volt az, aki összeismertette Deitschet Philbyvel, az első hírszerzővel a későbbi „cambridgei ötökből”.

Arnold Deitsch arra helyezte a hangsúlyt, hogy perspektivikus ügynökséget hozzon létre, amely a későbbiekben befolyásolhatta az ország külpolitikáját. Elkezdte figyelemmel kísérni az egyetemek és kollégiumok hallgatóit, ahol Nagy-Britannia felsőbb osztályából származók dolgoztak és tanultak. Ott, gondolta, könnyebb lehetséges jelölteket keresni és a velük történő együttműködés kialakítása után elérni a szükséges beosztásba való juttatásukat.

Viszonylag rövid idő alatt Deitsch összegyűjtött magának egy csoport reményteljes segítőt, akik bejáratosak voltak a tanintézményekbe, ahol az angol államigazgatás legfelsőbb szintjének kádereit képezték. Deitsch és bizalmi emberei figyelmüket Cambridge-re, Oxfordra, Londoni Egyetemre, a Külügyminisztérium technikai személyzetét képző iskolákra összpontosították.

Arról, hogy Deitsch mennyire volt figyelmes és türelmes fiatal védenceivel, Kim Philby tanúskodott. Hosszú időn keresztül Deitsch gyakorlatilag nem adott neki feladatot. „Ellenőrizte az általam meghozott döntés szilárdságát – mondta Philby. – Megérkeztem a találkozóra, mint általában, üres kézzel, de türelmes és jóindulatú viszonyulás volt a válasz”. „Amikor elkezdődött a szakmai kiképzés, Deitsch aprólékos munkát végzett a konspirációs szabályok elsajátítása tekintetében, amely az elmélet és – részben saját tapasztalatai alapján – a gyakorlati fogások átgondolt arányán alapult. Meg kell mondanom, – írta Philby, – hogy néha unalmasnak tűnt nekem az ismétlés. Egyszer kijelentettem:

- Ezt a kérdést már tízszer átvettük. Szükséges újra meg újra ismételni?
- Mi? – kiáltott fel ő. – Csak tízszer! Önnek ezt százszor meg kell hallgatnia, mielőtt ezzel a kérdéssel végeznénk.

Én mélységesen hálás vagyok neki ezért a kitartásért. Amikor elkezdtem az igazi munkát a náci Németországban és a fasiszta Spanyolországban, szó szerint a biztonság és a konspiráció megszállottja voltam. Nagymértékben éppen ezért sikerült túlélnem”.

Elvégezvén két egyetemet, magas szinten beszélvén sok idegen nyelvet és kutatói hajlammal megáldva, Deitsch új eszméket hozott a hírszerző tevékenységbe. Különleges figyelmet fordított az individuális és szociális pszichológia ismereteinek alkalmazására. A megszokottól eltérő megközelítés tette lehetővé számára a jelentős számú értékes forrás megnyerését. Nehéz találni más hírszerzőt, aki képes lett volna a viszonylag nem nagy időszak alatt, – 5 év külföldi tartózkodás – ilyen hatalmas operatív munkát végezni, ilyen magas színvonalon.

Deitschet 1935-ben az elért eredményekért személyi harci fegyverrel történő kitüntetésre terjesztették fel. A javaslatban szerepelt, hogy ő, 1932-től külföldön, illegális munkát végezve, „kitüntette magát a földalatti tevékenység különböző posztjain, mint kivételesen harcos és elkötelezett munkatárs... Elvtársai, akik együtt dolgoztak vele, kiemelik kivételes szolgálatait az illegális rezidentúra megszervezésében, a források megnyerésében és a velük való munkában, kivételes kezdeményezőkézségét a technikai kérdések szervezésében”.

Amikor rövid időre felvetődött Deitsch biztonsági okokból más országba történő áthelyezésének kérdése, a rezidens, aki nem akarta elveszíteni értékes munkatársát, ezt írta a Központnak:”

1. Önöknek Stefannal (Deitsch fedőneve – Stefan Lang) – kapcsolatos döntésükben rendkívül óvatosnak kell lenniük: valódi könyvvel (értsd ez alatt az útlevelet) rendelkezik, és származása semmiféle kapcsolatban nincs országunkkal.
2. Ő itt kiválóan legalizálódott.
3. Könnyebben utazik külföldre, mint én és a helyettesem, kevesebb gyanúra ad okot, mint mi valamennyien. Az operatív munkán kívül, melyet végez, ragyogóan eligazodik a technikai kérdésekben is. Vegyék figyelembe az olyan „csekélységet” is, mint a levelek megírása anyanyelvén, németül, amit rajta kívül senki nem tud megtenni”.

Deitsch 1937 őszén kénytelen volt elutazni Angliából és időlegesen megszakítani munkáját segítőivel és forrásaival. Levelet írt a hírszerzés vezetésének, melyben vázolta elképzeléseit ezen személyek jövőbeni sorsát illetően. A levél a tapintatos gondoskodás és az ügynökök pszichológiája megértésének példája. Néhány idézet ebből: „Londonba utazva azt az utasítást kaptam Öntől, hogy konzerváljak mindenkit három hónapra, kifizettem mindenkinek előre a járandóságát február 1-ig és megbeszéltem, hogy addig az időpontig valaki majd érkezik. Most február vége van, és amennyire nekem ismert, csak kettőjünkkel volt találkozó. Különböző okok következtében nagyon fontosnak tartom, felújítani, ha nem is a személyes, de a levélkapcsolatot elvtársainkkal. Minden emberünk – fiatal és nem rendelkeznek különösebb tapasztalattal munkánkban. Számukra a munkatársaink részéről adott ígérek bizonyos reményt jelentenek, amelyben abszolút biztosak lehetnek. Sokan közülük számítanak a pénzünkre, mert abból kell megélniük... Amennyiben nem kapnak semmiféle hírt felőlünk, kétségbe

eshetnek. Mindannyian elsősorban meggyőződésből dolgoznak és lelkesedéssel, és könnyen felvetődhet bennük a gondolat, hogy megtagadtuk őket... Én ismételtelen rá szeretnék mutatni apparátusunk sajátos összetételére. Mindannyian bíznak bennünk. Hiszik, hogy mi mindig a helyünkön leszünk, semmitől nem félünk, és soha nem hagyunk a sorsára senkit, mi mindenek előtt akkurátusak, pontosak és megbízhatóak vagyunk. Munkánk sikere részben azon alapult mindaddig, hogy mi soha nem ejtjük kétségbe őket. És éppen most nagyon fontos pszichológiai értelemben, hogy küldjünk neki hírt magunkról, még abban az esetben is, ha nem kezdünk velük azonnal dolgozni”.

A levélben hét személyről esik szó, akikről elsősorban kell gondoskodni. Emellett minden esetben konkrét javaslatokat ad, mire kell elsősorban a figyelmet fordítani.

Deitsch jelentősen hozzájárult az operatív technika fejlesztéséhez is. Fizikában és kémiában szerzett ismereteit felhasználva aktívan közreműködött a hírszerző tevékenység gyakorlatába történő meghonosításában, az akkori időkben új technikai eszközöknek, melyek hozzájárultak annak hatékonyságának növeléséhez. Kidolgozott néhány titkosírási receptet, melyek mind a Központtal, mind a rezidentúrán belüli kapcsolattartás során felhasználtak. Közülük egyesek nagyon tartósnak bizonyultak és sikeresen alkalmazták a jóval veszélyesebb kapcsolattartási vonalakon.

Deitsch javasolta az infravörös sugarak alkalmazását az éjjellátó készülékekben, fotózásban az éjszakai felvételek készítésekor és a levegőből felhős napokon stb.

Abban az időben hírszerzésünk szinte nem alkalmazta a rádiókészüléket, és csak ez első útkeresések folytak a nagytávolságú rádióösszeköttetés módszereinek elsajátítására. Deitsch javaslatai ebben a kérdésben kedvező visszhangra találtak a Központnál és valóban figyelembe vették az új rádiótechnikai eszközök kidolgozásakor.

A Londoni Egyetemen folytatott tanulmányainak ideje alatt Deitsch találmányának hivatalos szabadalmaztatására került sor. Korát megelőzve kidolgozta a repülő, harckocsizók, tengerészek és tüzerek számára a filmes szimulátort. A szimulátor kitűnt olcsóságával és jól kezelhetőségével. Ennek a találmánynak – mint a többinek is – a leírását megküldte Moszkvába.

1937. novemberben Deitsch tartózkodási engedélye ebben az országban lejárt. Tervezték, hogy külföldre utazik és ott foglalkozik az Angliába való újabb beutazáshoz szükséges üzleti vízum megszerzésével. Ugyanakkor ettől a tervtől el kellett térni. A kémelhárítás elkezdett érdeklődni Deitsch személye iránt és a biztonsági megfontolásokból visszahívták Moszkvába.

A Szovjetunióba visszatérve, a Deitsch házaspár szovjet állampolgárságot kapott és személyi igazolványt Stefan Grigorjevics Lang és Zsozefina Pavlovna nevére. Ezt a kérelmezők kívánságára tették. A külső hírszerzés kádereként Deitschet a Tudományos Akadémia világgazdasági Intézete tudományos főmunkatársa lett, ahol 1941 júniusáig dolgozott.

A Nagy Honvédő Háború kezdetével aktívan nekiállt felkészülni a külföldön, illegális rezidensként történő munkára. Ezúttal az óceánon túlra vezetett az út, az egyik latin-amerikai országba, melyet Hitler, mint fontos nyersanyagforrást használt fel a német hadiipar számára. Deitschnek ott kellett letelepednie, kiépítenie egy értékes ügynökséget és megszervezni az információgyűjtést a német szállításokra vonatkozóan. Latin-Amerikába történő eljutását a Dél- és Délkelet Ázsia országain keresztül tervezték. Ugyanakkor a hírszerző csak Teheránig jutott el, amikor kirobban a háború Japán és az USA között. A kijelölt útvonal a rendeltetési országba lezárult.

Az új terv kidolgozása elhúzódott és az agilis Deitsch, aki a kialakult várakozást elfecsérelt időnek tartotta, levelet küldött a hírszerzés vezetőjének Fityinnek személyes kéréssel: „Mint parancsnokomhoz és elvtársamhoz fordulok Önhöz. Már 8 hónapja vagyok úton, de a céltől ugyanolyan távol vagyok mint a kezdetekkor. Most ismét határozatlanság van előttünk és kivárás. Ezt én nem tudom tovább összeegyeztetni lelkiismeretemmel. A rendeltetési országokban Moszkvából való elutazásom óta a helyzet megváltozott. Az akkor meghatározott feladatok, amennyire gondolom, jelenleg részben nem reálisak. Még a legjobb esetben is 3-4 hónap szükséges, hogy eljussak odáig...

E levél célja – megfogalmazzam saját elképzeléseimet és kérem Önt, mint parancsnokomat és elvtársamat segítsen nekem most átkerülni egy hasznos munkára és behozni az elvesztett időt.

Engedje meg, hogy visszatérjek a Szovjetunióba és kimenjek a frontra, és közvetlenül hajtsak végre háborús feladatokat. Ha szükség van rám küldjön földalatti munkára, ahová akar, csak tudatosítsam magamban, hogy teszek valamint a háború érdekében a fasizmus elleni győzelemért”.

A hírszerzés vezetése gyorsan reagált Deitsch megkeresésére. Visszatért Moszkvába, ahol új útitervet állítottak össze a hírszerző átdobására Latin-Amerikába.

Deitsch és segítőtje 1942. október végén az „Elina-2” gőzhajóval elhajóztak az USA-ba. Ugyanakkor az utolsó pillanatban az útvonal megváltozása miatt az „Elina” kapitánya átszállította Deitschet és kollégáját a „Donbassz” teherhajóra, amely Izlandon keresztül haladt az Egyesült Államokba.

Mint az gyakran előfordul a háborúban, a hajó és az útvonal véletlen megváltozása végzetes szerepet játszott a kitűnő hírszerző sorsában.

1942 végén a nagy teherhajó a „Donbassz” lassan úszott a Norvég-tenger hideg hullámain. Az ólomszínű felhőkkel borított ég összemosódott az ugyan olyan színű hullámokkal.

Váratlanul a felhők közül kibukkantak a német bombázók. Zuhanórepülésben ledobták halálos terhüket a „Donbassz”-ra. Ez már a második rajtaütés volt az utóbbi nap során. A támadó „Junkers”-sek átható sivítása néhány másodpercre összekeveredett a bombák robbanásával a vízvonál alatti építményekben – majd hirtelen minden elcsendesedett. A repülők elbújtak a felhők mögött ugyan olyan váratlanul, mint ahogyan megjelentek.

A Haditengerészeti Flotta Vezérkarának adatai szerint a széthullott és elsüllyedt „Donbassz” legénységének egy része megmenekült és a németek felszedték őket a tengerről. Ám a megmentettek között nem volt ott Arnold Deitsch és harcostársa.

A későbbiekben a „Donbassz” kapitánya, kiszabadulva a német fogságból, elmondta, hogy a robbanás áthajította Deitschet a hajó orrába. Igyekezett felállni, de nem bírt: mindkét lába eltört. A hajó maradványaival együtt a segítség nélkül maradt hírszerző gyorsan eltűnt a habokban.

Így ért véget Arnold Deitsch rövid, de hősi élete. Az általa Angliában létrehozott segítők csoportja és az információs források sokat tettek Hazánk biztonságának biztosításáért és a fasiszta Németország feletti győzelemért, bár neki magának nem adatott meg, hogy megélje.

TUDOMÁNYOS ÉLET - KÉPZÉS

IZSA JENŐ

TUDÓSÍTÁS A RADÓ SÁNDOR EMLÉKKONFERENCIÁRÓL

Csaknem három éve annak, hogy a Dóra jelenti első teljes, cenzúrázatlan kiadásának megjelenése után⁵³ Dr. Trom András felvetette a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának, Dr. Holló József Ferenc nyugállományú altábornagy úrnak egy Radó konferencia gondolatát. A kezdeményezés abból indult ki, hogy Radó Sándor születésének 110. évfordulójához kapcsolódva szükséges és lehetséges a világhírű földrajztudós és a nem kevésbé neves hírszerző életútjának, munkásságának történelmi távlatból történő értékelése.

A konferenciához kellő alapul szolgáltak a Trom András által gondozott szellemi és materiális hagyaték erkölcsi motivációi. Ő maga is szerteágazó kutatásokat folytatott, melyek eredményeit megosztotta a konferencia szervezőivel, így azok beépülhettek a tematikába. A konferencián előadó külföldi Radó-kutató történészeket is az ő javaslatára hívták meg előadóknak, így az egyre intenzívebb hazai és a nemzetközi Radó kutatások felhalmozódott, részben publikálatlan eredményei is megismerhetők lettek a nemzetközi konferencián, amely – mint többen hangsúlyozták – a maga nemében az első volt a világon.

Már a konferencia előtt is egyértelmű volt, hogy Radó Sándor kivételes és különös pályákat futott be egy kivételes és különös korszakban. A nehezen összemérhető, mégis koherens két élettörténetet összeköti egy kivételes adottságú személyiség, egy kivételes teljesítményt nyújtó ember. Nem kétséges, hogy Radó Sándor tevékenysége az egyetemes geográfia tudomány és a titkosszolgálati kultúra szerves része. A térképészet és a hírszerző szakmai tradícióiban maradandót alkotott, ezért ott a helye a legkiválóbbak között.

A konferencia, amely Radó mindkét területen kifejtett, külön-külön is teljes értékű munkásságát, közhelyesen fogalmazva „küzdelmekben és sikerekben gazdag” életútját állította a középpontba, tartalmas előadásokat ígért mindkét napra.

⁵³ Radó Sándor: Dóra jelenti. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

A bevezető előadást Dr. Trom András, Radó Sándor nevelt fia és hagyatékának gondozója tartotta. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy „Radó Sándor arra tette fel az életét, hogy hozzájáruljon egész Európa megszabadításához a náciizmus és fasiszmus borzalmaitól. Ezt csak kevés honfitársunkról mondhatjuk el. 70 évvel a második világháború kitörése után erre emlékeztetni, ebben az érték- és orientációs válsággal is küzdő országban – erkölcsi kötelesség.” Mint hírszerzőről a Time magazin 1955-ben elismeréssel állapítja meg, hogy: „Alexander Radó, egy magyar, briliáns szolgálatot tett Svájcban a szovjet hírszolgálatnak a világháború idején”.⁵⁴ A Nagy Honvédő Háború Enciklopédiája 1985-ös kiadásában mindössze három hírszerzőről ír: Richard Sorgérol, Nyikolaj Kuznyecovról és Radó Sándorról.

Radó Sándor életében azonban a hírszerzés csak epizód volt – ezt mindig hangsúlyozta. Egész életét hivatásának, a földrajztudományoknak, térképészetnek, geográfiának szentelte. Nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi térképészetnek és geográfiának is korszakos jelentőségű szaktekintélye volt. Munkássága kora ifjúságától kezdve meghatározónak bizonyult tematikájában és ábrázolási módszereiben egyaránt.

Trom András felsorolta, hogy miben volt Radó első a világon: „Ő készítette 1924-ben az első latin betűs, nyugaton megjelent térképet a szovjet-köztársaságokról. 1927-ben Berlinben kiadta a Szovjetunióról szóló első útikönyvet. Egyébként, maga a Szovjetunió elnevezés is Radótól származik. Nevéhez fűződik az egyedülálló légi útvonal térképek készítése is, amivel 1927-ben kezdett foglalkozni, és 1931-ben ő adta ki az első légi útvonal atlaszt is. Radó térképészeti munkásságának kezdeti időszakában hozza létre Berlinben a világ első sajtótérképészeti ügynökségét, a Pressgeo-t, amely később Párizsban Inpress, majd Genfben Geopress néven működik, és ellátja a nemzetközi napisajtót a világeseményekhez fűződő, tudományos igényű, aktuális térkép-illusztrációkkal.

Radó 1930-ban, Berlinben kiadja Imperializmus című munkásatlaszát. Amint Trom András kiemelte: „Ebben a művében iskolapéldáját adja annak, hogy a térkép nemcsak topográfiai tájékozási segédeszköz, hanem a térben és időben bekövetkező változások ábrázolásával fontos politikai orientáló, kifejező eszköz is lehet, érzékeltetve az események mögött meghúzódó okokat, sőt célokat is. Atlasza, és annak korszerűsített változata, a The Atlas of Today and Tomorrow, az érdek- és befolyási övezetek bemutatásával, a föld erőforrásai eloszlásának ábrázolásával már 1938-ban előre vetíti a közelgő újabb világháborút. Ennek az atlasznak a szerkesztésében ugyanaz az elv vezérelte, mint az 1959-ben elindított Nemzetközi Almanach készítésekor: mindkét művel a világfolyamatok tudatosítása volt a szándéka. Ilyen értelemben Radót a globalizációs szemlélet előfutárának tarthatjuk.”

⁵⁴ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,807908-2,00.html>

A térképkészítés és szerkesztés vitathatatlan egyéni teljesítményén is túlmutat ugyanakkor mindaz, amit a magyar térképészetért tett Magyarországra visszatérése, 1955 után. A magyar térképészetet az európai élvonalba emelte, és szerteágazó kapcsolatai révén kibontakoztatta szakterületén a nemzetközi együttműködést. A vasfüggöny mögötti Budapestet például a nemzetközi város-térkép-kiállítások egyik központjává tette, ami jelentős lépés volt a (térképes) információ szabad áramlásáért folyó küzdelemben. Ehhez meg kellett küzdenie Moszkva ellenállásával és a Nyugat bizalmatlanságával is.

Az előadó ezt követően felidézte Radó Sándor és felesége Helene Jansen életútját, az együtt töltött harcos évtizedeket. „Sándor és Lene, ez a két rokonlelkű fiatal, már sok megpróbáltatásban edződött, az illegalitás számos leckéjén túljutott, amikor Bécsben egymásra találtak, sorsuk egybe fonódott. 1923-ban Lipszében házasodtak össze. Imre fiuk 1925-ben Berlinben született. Nem sokkal a szülés után Lenét és Sándort Moszkvában találjuk, ahol 1926 végéig élnek. Lene akkor a Komintern munkatársa, közben színikritikákat, irodalmi és kulturális tudósításokat küld a berlini kommunista újság, a Welt am Abend számára. 15 hónappal később visszaköltöznek Berlinbe. Itt kapja Lene Sándor képeslapokon küldött beszámolóit légitérkép készítő útjairól, Malmőtól Velencéig, Amsterdamtól Athénig. Lene ebben az időszakban a kommunista párt agit.-prop. és sajtóosztályán dolgozik. 1930-ban megszületik Radóék második fia, Alexander.”

A húszas évek végétől, harmincas évek elejétől a Radó házaspár élete döntő fordulatot vesz. Trom András személyes iratok alapján állítja, hogy Radó Sándor már 1929-től a Vörös Hadsereg vezérkarának titkos munkatársa Nyugat-Európában. A megbízatásnak azonban sem a tartalmára, sem a céljára vonatkozóan nem áll rendelkezésére információ, egészen 1935-ig. Feltételezése szerint Radó 1935 előtti konspiratív munkája részben eseti térképészeti felmérés, spontán információgyűjtés és továbbítás volt Moszkvának, összefüggésben légi térképkészítő munkájával. Másfelől, rengeteg utazása során nyilván foglalkozott a potenciálisan megnyerhető számbavételével is (tippkutatás). Ez utóbbit támasztja alá Lengyel József író egyik naplőbejegyzése. E szerint Radó olaszországi rezidensnek akarta beszervezni, valamikor 1932 és 1934 között. Lene szintén a Vörös Hadsereg ügynöke. Önéletrajzában erről csak annyit írt, hogy 1931-től vett részt férje tudományos és konspiratív munkájában. Hitler hatalomra jutása után a Radó család Párizsba települt át.

Radó 1935-ben Moszkvában találkozik Szemjon Urickijjal, a Vörös Hadsereg katonai hírszerző szolgálatának (GRU) vezetőjével és Artur Artuzovval, az NKVD külföldi hírszerzési osztályának vezetőjével. GRU megbízatása ekkor válik konkréttá, amihez új állomáshelyet kell találnia. Hátrahagyják a párizsi barátokat, munkatársakat, és 1936-ban letelepednek Genfben.

Az eredeti „Dóra jelenti” könyv megírását 1967 áprilisában, Moszkvában a GRU vezetői vetették fel. Trom András szerint: „Ők valójában csak egy, főleg

az ifjúságnak szánt, népszerűsítő könyvre gondoltak – ne feledjük, az októberi forradalom 50. évfordulójának évében vagyunk. A nyugat a Vörös Zenekarról, azaz a Nyugat-Európában működő szovjet katonai hírszerző szervezetről és a svájci csoportról, a Vörös Trojkáról dicshimnuszokat zeng. Megjelenik a „Háborút Svájcban nyerték meg” című könyv.⁵⁵ A nyugati sajtó visszhangozza, hogy a háború elvesztése a keleti fronton kizárólag a német belső árulás és a szovjet hírszerzés sikereinek következménye. Radó éppen azért vállalja a könyv megírását, mert tudja, és meggyőződéssel állítja, hogy a háború a fronton dőlt el. Moszkva eredeti elképzelésével szemben azonban egy tudományos igényű, történelemkönyvnek is beillő memoár születik, amelyben Radó felfedi hírszerzői múltját.”

Trom András megerősítette azt, hogy a „Dóra jelenti” megírásának legnagyobb korlátja az a moszkvai feltétel volt, hogy Radó a lehető legkevesebb táviratot publikálja. 130 távirat jelent meg az első kiadásban – főleg szemléltető céllal. Ezek közül 44-et korábban már nyilvánosságra hoztak nyugaton. Radó azonban eredetileg 192 táviratot dolgozott fel. A 2006-os kiadásban, a Trom András birtokában lévő eredeti kézirat alapján, ezek már mind szerepelnek. Közülük több is rávilágít a Radó és a Központ közötti vitákra, és számos olyan információ is nyilvánosságra került, amely nagyban felértékeli a csoport szerepét.

Radó szerint Svájcban összesen mintegy 6000 rádiótáviratot küldtek Moszkvába a háború alatt a német stratégiai tervekről, a hadrendről, a hadszíntér helyzetéről, a hátszagról! Még – amint Peter Karlsch úrtól, aki német gazdaságtörténész, külön korreferátumban elhangzott – az atomkutatásokról is! (Ez adta a végső lökést 1942 végén ahhoz, hogy a Szovjetunió kiemelt kutatási témaként kezelje az atombomba kifejlesztését.)

A svájci szervezetet már a '30-as évek közepétől kezdte kiépíteni Maria Josefovna Poljakova, („Gisela”) a GRU magas beosztású tisztje és Ursula Maria Hamburger, („Sonja”), más néven Ruth Werner, aki főleg háború utáni angliai tevékenysége révén vált ismertté, mivel Klaus Fuchs a brit atombomba titkokat neki adta át. Ez azonban egy másik történet.

Radó 1940-ben vette át a svájci csoport irányítását, és mintegy 80 fős hálózatot épített ki és irányított, amely több országra terjedt ki. A szervezet főszeplőiről, főbb információs csatornáiról és a legizgalmasabb kérdésről, a sorsdöntő információk forrásairól önálló korreferátumok hangzottak el.

⁵⁵ P. Accore-P. Quet: La Guerre A Ete Gagnee en Suisse. Librairie Academique Perrin, Paris, 1966.

2009. november 4. (szerda)

- 9.00 **Dr. Holló József ny. altábornagy**
Megnyitó előadás
- 9.15 **Klinghammer István**
Szakmai köszöntő
- Levezető elnök: **Kurtán Sándor**
- 9.30 **Trom András**
Radó Sándor sorstörténete és munkásságának jelentősége
- 10.00 **Bernd-Rainer Barth**
Radó Sándor az antifasiszta és a hírszerző
- 10.40 **Szünet**
- 11.10 **Peter Kamber**
Információs csatornák Berlinhez
- 11.40 **Rainer Karlsch**
A Radó csoport és a német atomkutatók
- 12.10 **Izsa Jenő**
Radó Sándor a hírszerző
- 12.30 **Hozzászólások, vita**
- 12.45 **Büféfogadás**
- 14.00 **Szergej Poltorak**
Két Radó - két sors
- 14.45 **Lakatos Ernő**
Radó Sándor hírügnökségi tevékenysége és munkája egy zárt szovjet kutatóintézetben
- 15.05 **Hozzászólások, vita**
- 15.50 **Szünet**
- 16.20 **Guillaume Bourgeois**
Helene Radó angliai küldetése és franciaországi sorsa (1945-1955)
- 16.50 **Zentai László**
Radó Sándor szerepe az ICA és az ENSZ szervezeteiben
- 17.05 **Simon István**
Radó Sándor családfája
- 17.20 **Nagy Miklós Mihály**
Radó Sándor szerepe a magyar hadiutazások történetében
- 17.35 **Hozzászólások, vita**

2009. november 5. (csütörtök)

Levezető elnök: **Török Zsolt Győző**

- 9.00 **Kubassek János**
Mit köszönhet a geográfia Radó Sándornak?
- 9.15 **Papp-Váry Árpád**
Radó Sándor a minisztériumban (1967-1978)
- 9.30 **Földi Ervin**
Radó Sándor és a földrajzi nevek
- 9.45 **Bora Gyula**
Radó Sándor a Nemzetközi almanach szerkesztője
- 10.00 **Takács Gyula**
Radó Sándor ifjúkora (1899-1919)
- 10.15 **Kovács István**
Radó Sándor első írásai és térképei az 1920-21-es orosz-lengyel háborúról
- 10.30 **Hozzászólások, vita**
- 11.00 **Emléktábla avatás a Díszudvaron**
- 12.00 **Büféfogadás**

Levezető elnök: **Papp-Váry Árpád**

- 13.15 **Szegedi Andrea**
A turizmus, mint a szovjet propaganda eszköze - Radó Sándor Szovjetunió útikönyve
- 13.30 **Török Zsolt Győző**
Radó Sándor munkásatlaszai
- 13.45 **Suba János**
Nemzeti és regionális atlaszok Magyarországról
- 14.00 **Nagy Edit Ágnes**
Radó Sándor mint a szocialista propaganda "embereszménye"
- 14.15 **Gercsák Gábor**
Radó Sándor Genfben
- 14.30 **Hegedüs Ábel**
Radó Sándor a térképes hírügnökségek feltalálója
- 14.45 **Hozzászólások, vita**

Bernd-Rainer Barth úr, német történész „Radó Sándor az antifasiszta és a hírszerző” címmel, Peter Kamber úr, svájci író pedig „Információs csatornák Berlinhez” címmel tette közzé kutatásai eredményeit. A jelen beszámoló szerzője előadásában Radó Sándort, mint a hírszerző hálózat vezetőjét mutatta be. Guillaume Bourgeois, francia történész professzor „Tisztelet Helene Radonak” korreferátuma a feleség, a harcostárs életútját, különösen az 1945-55 közötti franciaországi éveket dolgozta fel. Moszkvából Szergej Poltorak orosz hadtörténész – aki nem tudott eljönni a konferenciára – írásban küldte el előadását „Két Radó – két sors” címmel. A korreferátumok – összhangban a bevezető előadás-sal – rávilágítottak Radó páratlan szellemi felkészültségére, a háborús hírszerzésben nyújtott teljesítményére.

Trom András felidézte, hogy a lebukás veszélye miatt vállalt illegalitás hónapjait követően Radó 1944 szeptemberében jelentkezett a párizsi szovjet katonai misszión, ahol a bizalmatlanság légköre fogadta. Elvették eredeti magyar okmányait, álnévre („Ignati Koulicher”) szóló szovjet útlevelet adtak neki, és utasították, hogy jelentéstételre utazzon Moszkvába. 1945. január 6-án indultak. Radót – aki Párizsban értesült arról, hogy édesanyját és hűgát deportálták Budapestről – külön is megviselte a párizsi katonai misszió bizalmatlan viselkedése vele szemben. Rendkívül rossz idegállapotban szállt fel a repülőgépre. Vele együtt utazott egyebek között Leopold Trepper, a Vörös Zenekar „nagy főnöke” és Alexander Foote, a svájci csoport egyik rádiósa is. A gépen a szomszédja arra figyelmeztette Radót, hogy a csoport lebukásáért őt fogják felelősségre vonni, és az ilyesminek beláthatatlan következményei lehetnek. Radó ezek után a technikai megállóhelyen, Kairóban megszökött a repülő utasainak szállásáról és az angol nagykövetségen kért segítséget, hogy vagy Londonba, vagy vissza, Párizsba kerülhessen.

Az előadó hangsúlyozta „amint arra Izsa Jenő egyik tanulmányában is rámutatott – szó sem volt Radó szándékaiban az átállásról vagy arról, hogy információkat szolgáltatson ki a GRU-ról az angoloknak.⁵⁶ Radót kihallgatták a brit követség és a brit Közel-keleti Biztonsági Hírszerzés (SIME) munkatársai, akiknek az üzenetváltásai a londoni külügyminisztériummal nem hoztak Radó számára kedvező eredményt. A brit hírszerzés végül fejet hajtott a nagydiplomáciai érdekek előtt. Akkor ugyanis már érvényben volt a szövetségesek közötti megállapodás arról, hogy a szovjet hadifoglyokat és a szovjetek által keresett hontalan személyeket kiadják a szovjet hatóságoknak.”

A téma kiváló ismerője, a konferencia egyik előadója Guillaume Bourgeois úr felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a brit diplomácia inkább engedett a Radóval kapcsolatban rájuk nehezedő szovjet kiadatási követelésnek, mint hogy Radót védje. Radó a Kairó melletti, külföldi internáltak táborában várt a döntésre, és közben felkészült a legrosszabbra is. Végrendelkezett, de reménykedett is, és levélben pénzt kért feleségétől, hogy vissza tudjon utazni Párizsba. Azonban az egyiptomi hatóságok – az angolok bátorítással felérő hallgatolagos beleegyezésével – Radót átadták a szovjeteknek. Augusztus 2-án Moszkvába szállították, ahol a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága alatt működő Kémelhárító Igazgatóság (SZMERS) vezetője, Viktor Abakumov vezérezredes várta a repülőtéren, és letartóztatták. Egyenesen a hírhedt Lubjankára vitték, ahol kihallgatása egy évig tartott.

A moszkvai vizsgálatról, a perről, az ítéletről Trom András, mint végrendeleti örökös többszöri kérésére csak az orosz nagykövetségtől kapott választ. Ebben röviden közlik, hogy a vizsgálati anyagok szerint Radót, idézzük: „azzal vádolták, hogy külföldi hírszerző ügynökökkel épített ki bűnös kapcsolatot,

⁵⁶ Izsa Jenő: Kairó 1945 – egy drámai állomás Radó Sándor életében. KFH Felderítő Szemle, 2009. 2. szám, 149-161. oldal

akiktől félrevezető információt kapott, és azt a Vörös Hadsereg Hírszerzési Főigazgatóságához (GRU RKKA) továbbította”. A jelentésben arra is rámutatnak, hogy „1943-ban a konspirációs munkát megsértve Radó a rádiósának adta át megőrzésre a titkos kódot és más dokumentumokat, amelyek veszélyeztették a Svájcban lévő hírszerző szervezetet. Ez vezetett ahhoz, hogy a szovjet hírszerzőket a svájci rendőrség letartóztatta. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumának (MGB) különleges tanácsa ezek alapján Radó Sándort 10 év szabadságvesztésre ítélte kémkedésért. 1954 novemberében szabadult. Az írásos válaszból az is kiderül, hogy a KGB igazolása szerint P.I. Ivasutin vezérezredesnek, a GRU Főigazgatóság vezetőjének utasítására 1965. január 7-én törölték a Radó elleni vádakát és büntetőügyét.”

1955. évi hazaengedésének körülményeiről Radó Sándor a családjának elmondta, hogy Sztálin halála után, 1954-1955-ben megváltozott az addig áldatlan szovjet-jugoszláv viszony. Tito követelte a jugoszláv politikai foglyok hazaengedését, és Moszkva erre rábólintott. Münnich Ferenc moszkvai nagykövetségként ezt a precedenst hozta fel érvként Radó hazaengedése mellett. A szovjet hatóságok azonban megpróbálták Radót ott tartani, magas állást kínálva a szovjet belügyminisztériumban vagy a hírszerzésnél, ám ő ezt elutasította. Végül, 1955 júniusában jöhetett Magyarországra.

Itthon – miután elutasította a szintén belügyi és hírszerzési állásajánlatokat – végre hivatásának élhetett. Még ugyanabban az évben, 1955 végén Lene Budapestre települt át Franciaországból. Lene párizsi viszontagságos életéről Bourgeois úr korreferátuma adott hiteles és szívbemarkoló beszámolót.

Trom András úgy véli: „Radó Sándornak élete végéig nem adatott meg a teljes elismerés a szovjetek részéről. A moszkvai „hála” nemcsak a 10 év elzárás, hanem az is, hogy a Lenin rendet – amire felterjesztették – Radó soha nem kapta meg, pedig évekig küldte kérvényeit. Nem kárpótolta igazán a rengeteg hazai és külföldi kitüntetés, és a könyve után itthon őt övező szeretet és megbecsülés sem. A munkában, a térképészetben találta meg örömét. Szenvedélyesen szerette szakmáját. Ennek művelése teljesen kitöltötte életét, és a magyar térképészet sikerei láttán megnyugodott.”

Amikor harminchat év távollét után hazakerült, egyetemi tanárként, kartográfusként hatalmas munkát végzett. Az UNESCO is igen nagy feladatokkal bízta meg: az ő irányításával készült el *A Föld nemzetközi világtérképe*. Ő irányította a *Magyarország Nemzeti Atlasza* munkálatait is. A tudományos világ számos nemzetközi kitüntetéssel, akadémiai tagságokkal, tiszteletbeli katedrálkkal méltányolta földrajztudósi munkásságát. Itthon Kossuth-díjjal (1963) és Állami Díjjal (1973) jutalmazták, ám – legnagyobb bánatára – a Magyar Tudományos Akadémiának nem lehetett a tagja.

A konferencia helyszínén a rendezők a Trom András által rendelkezésre bocsátott személyes dokumentumok, levelek, könyvek, fotók felhasználásával kiállítást is szerveztek. A kiállítás döntően és magától értetődően a családi vonatkozásokat és a térképészeti munkásságot mutatta be. A tárlókban elhelyezett relikviák – amelyek közül sokat most láthatott először a közönség – jól szemléltették, kiegészítették az előadásokban elhangzottakat, és közelebb hozták a résztvevőkhöz Radó Sándort.

/Foto: HM HIM/

A konferencia második napján, Radó Sándor születésének 110. évfordulóján a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán márványtáblát avattak a földrajztudós és a nácizmus, fasizmus elleni harcban résztvevő hírszerző emlékére. Az eseményen beszédet mondott Dr. Holló József Ferenc nyá. altábornagy, a HM HIM főigazgatója. Az ünnepségen rész vett és koszorút helyezett el a márványtáblánál Yves Rado, Radó Sándor Párizsban élő unokája.

Tudós és hírszerző. Ez a kettősség tette mindenki számára oly érdekessé a most százöt évvel született Radó Sándor - a nyilvánosság előtt még a háború után is rejtőző - személyét.

Évtizedekig hallgatott, részben azért, mert személyes szabadságában „korlátozott” volt tíz kemény, embert próbáló évig. Korlátozta ezen kívül - már szabadulása után – a csak a legnagyobbakra jellemző szerénység és a titoktartás erkölcsi parancsa, amelyet életútjának meghatározó szakaszában magáévá tett.

A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum által szervezett nemzetközi konferencia tartalmában, színvonalában és külsőségeiben is méltó volt Radó Sándorhoz.

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

SZABÓ ERVIN ANTAL

ÖSSZEÁLLÍTÁS A KÜLFÖLDI SAJTÓ NEMZETBIZTONSÁGI KÉRDÉSEKET ÉRINTŐ CIKKEIBŐL

Pakisztán tálibjai vezetők nélkül maradtak*

Tehrik-e-Taleban Pakistan, hatalmas ernyőszervezet, amely 2007 decemberében alakult, az utóbbi hónapokban elvesztette vezetőinek nagy részét. A Taleban Pakistannak a legerősebb pozíciói az Észak-nyugati határprovinciákban, Swat völgyben és Dél-Waziristanban (Törzsi terület) voltak. Ezen események tükrében az afgán „Taleban” lemondott megnevezéséről és most az „Afganisztáni Iszlám Emirátus” megnevezést részesíti előnybe.

A tálibok befolyása a régióban annyira erős volt, hogy 2009-ben Pakisztán kormánya engedélyezte nekik a saariat törvényeinek bevezetését a Swat völgyben. Népszerűségük növekedése a helyi lakosok körében összefüggött az amerikai pilóta nélküli repülőgépek gyakori bombázásaival, melyek eredményeként békés lakosok haltak meg. Azokban a körzetekben, melyeket a „Taleban Pakistan” vont ellenőrzése alá elzárták a lányok elől az iskolákat, collageket, a lakoságtól adót szedtek a biztonságukért. A tálibok megsemmisítették a buddhista kultúra műemlékeit. 2009. májusban a pakisztáni hatóságok hatalmas kiterjedésű hadműveletet kezdtek a tálibok ellen a Swat völgyben. A tálibok uralma és az amerikaiak hadműveletei következtében több mint egy millió ember vált menekültté saját hazájában, több mint 500 iskola semmisült meg. A pakisztáni hatóságok adatai szerint a csatározások során kb. 1, 8 ezer tálibot öltek meg.

A Taleban Pakistan számára fordulatot jelentő esemény lett vezetőjük Ba-
itullah Mehsud halála, aki 2009. augusztus 5-én halt meg egy amerikai pilóta
nélküli repülőgép csapása következtében. Mindeddig nem ismert pontosan, hogy
ő utána ki vezeti a mozgalmat. Mehsud halála után a törzsek között kiújult a
harc, és annak megszűntetésére az afgán tálibok még speciális megbízottakat is
küldtek.

*Forrás: www.agentura.ru

Meghirdették, hogy Baitullah Mehsud utódja Hakimullah Mehsud lesz. A 28 éves Hakimullah terrorista cselekmények szervezésében és végrehajtásában való részvételről ismert, többek között a 2009. június 9-én a pakisztáni városban, Pesawarban, egy szálloda felrobbantásában (11 személy halt meg), és a Sri-Lanka krikett válogatottja elleni fegyveres támadásban, 2009. márciusban. Egyes értékelések szerint Hakimullah parancsnoksága alatt kb. 2000 fegyveres lehet, az Orakzai, Kurram és Haiber északi tartományokban. Ugyanakkor a pakisztáni kormány hamarosan bejelentette, hogy Hakimullahot egy lövöldözésben megölték, és őt öccse helyettesítette.

Ick Philding brit újságíró szerint, az Afganisztánban zajló konfliktusról és a pakisztáni eseményekről szóló blogg szerzője, a vezetője halálát követően a mozgalom válságban van és a belső ellentmondások miatt, részekre hullhat. Annál is inkább, hogy a „Taleban Pakistan” soron következő vezetőjének megsemmisítéséről és letartóztatásáról szóló hírek egymás után jelennek meg. Pakisztánban szeptember 11-én letartóztatták Muslim Hant a Swat völgyi Taleban Pakistan sajtótitkárát, vele együtt fogták el további négy fegyverest, többek között még egy magas beosztású harctéri parancsnokot Mahmud Hant. Muslim Hant nem régiben nevezték ki a tálibok legfőbb képviselőjének az augusztusban letartóztatott Maulvi Omar helyére. Han szintén fontos figura volt a pakisztáni radikális csoportosulások regionális hálózatában.

Szeptember 16.-án letartóztatták Sher Mohammad Qasabot a tálib parancsnokok egyikét, aki az ország észak-nyugati részében, Swat folyó völgyében vezette a fegyveresek osztagait. Mint az Amerika Hangja rádióállomás közölte, őt egy lövöldözést követően fogták el, melyben három fia is meghalt. Pakisztán észak-nyugati határ melléki tartományainak más részein a hadsereg továbbra is nyomást gyakorolt a tálibokra és azok híveire. Bara város közelében szeptember első felében a hadsereg hadműveletet folytatott a „Lashkar-e-Islam” csoportosulás és annak vezetője Mangal Bagh Afridi ellen. 100 ezer helyi lakos volt kénytelen elmenekülni ez idő alatt.

Jelenleg vadászat kezdődött a swati „Taleban Pakistan” még egy karizmatikus vezetőjére Maulana Qazi Fazlullahra. Ő saját fegyveres csoportosulását Tehreek-e-Nafaz-e-Shariat-e-Mohammadi (Mozgalom Mohammed sariátjának visszaállításáért) irányítja és szintén Radio Mullanak nevezik.

Afganisztánban a tálibok cserélik a cégtáblát

Miként a The International News pakisztáni újság közölte, a Taleban Afganisztánban megváltoztatta elnevezését, és jelenleg előnybe részesíti, hogy Islamic Emirate of Afghanistannak (Afganisztán Iszlám Emirátusa) nevezzék.

Mint azt a cikk szerzője írja, az átnevezés indoka az volt, hogy a „Taleban”, amely a '90-es évek közepén mozgalomként határozta meg magát, legyőzve a korrumpálódott harctéri mudzsaheddin parancsnokokat, nem kívánta, hogy

azokkal az új tálib csoportosulásokkal azonosítsák, melyek Afganisztánon kívül folytatják harcukat. Nem nehéz kitalálni, hogy a Taleban Pakistan"-ról van szó, amely 2007. decemberben szerveződött, mint ernyő-szervezet Baitullah Mehsud vezetése alatt. A történetek nem teljesen világosak, figyelembe véve, hogy a Taleban Pakistan vezetői nyilvános hűségesküt tettek Omar mollának az afganisztáni tálibok vezetőjének.

Ennek ellenére, a saját, a NATO Kunduz tartományban két benzinszállító elleni légicsapásának, melyben kb.95 személy halt meg, vizsgálatuk eredményét az afgán tálibok éppen így írták alá (a dokumentumot az Interneten tették közre). A független megfigyelők ezt a lépést úgy értékelik, mint a tálibok – akik magukat a külföldi megszállás és a hitetlenek ellen küzdőkként határozzák meg – távolságot tartani a „Taleban Pakistan”-tól, amely saját országának kormánya ellen harcol.

Időközben Afganisztánban a tálibok népszerűsége tovább nő. Az International Council on Security and Development információi szerint, melyeket jelentésben adott közre 2009. szeptember 10-én, a Taleban az adott időszakban folyamatosan jelen van Afganisztán területének 80 %-án akkor, amikor 2008. novemberben jelenléte csak a terület 72 %-án volt kimutatható, 2007-ben pedig – 54 %-án. Afganisztán maradék 17 %-án a Taleban „jelentős” tevékenysége tapasztalható.

Ezek alapján a kutatók arra következtetnek, hogy a szervezet kiterjesztette aktivitását az egész országra. Sőt, az utóbbi hónapokban a Taleban jelenléte fokozódott az ország északi körzeteiben, melyek korábban a legstabilabbaknak számítottak. Az olyan tartományok, mint Kunduz vagy Balkh, jelenleg ki vannak téve a Taleban erőszakának, és ott van a legtöbb támadás a polgári és kormányzati objektumok ellen.

Simm 12,5 évet kapott az SZVR-nek végzett munkáért*

Észtország Védelmi Minisztériumának magas beosztású alkalmazottját, aki korábban az államrendőrség igazgatójának posztját töltötte be, Hermann Simmt 2009. február 25-én 12,5 évre ítélték az Oroszország javára végzett kémkedésért. Szolgálati kötelmeinél fogva Simm hozzáfért nem csak Észtország hadseregének legfontosabb adataihoz, de a NATO titkos adataihoz is a fegyvereladról, katonai objektumokról, rejtjelző rendszerekről, mivel összekötő szerepet töltött be a szövetség országaival. A tárgyaláson megnevezésre kerültek az SZVR munkatársai, akik beszervezték az Észtországban nemzeti jelentőségű

* Forrás: www.agentura.ru.

Simmet. Oroszország elnöki adminisztrációjának képviselője Alekszej Pavlov korábban a New York Times újságnak adott interjúban kijelentette, hogy az orosz kormányügynökségeknek soha nem volt kapcsolata Hermann Simmel.

A Postmees észt újság közölte, hogy Harjuszki járási bíróság bűnösnek találta a volt magas beosztású állami hivatalnokot Hermann Simmet hazaárulásban és hivatali információk kiszolgáltatásában. A 12,5 éves szabadságvesztés mellett Simm köteles kifizetni 20.155.000 korona kártérítést a bűncselekménnyel okozott kárért a Védelmi minisztérium polgári peres eljárásának keretében. Az ügyet zárt tárgyalás keretében folytatták és Simm hajlandó volt vádalkut kötni. Miként az a vizsgálati dokumentumokból kitűnik, Simm 1995 nyarától 2008-ig gyűjtötte a dokumentumokat, valamint a lehetséges új ügynökök személyes adatait az orosz külső hírszerzés SZVR-nek történő átadásra. Összességében Simm csaknem 3000 dokumentumot adott át az SZVR-nek. Simm tevékenységét az orosz külső hírszerző szolgálat két tisztje irányította: Valerij Zencov és Szergej Jákovlev, akik nemzeti önazonosításra Portugália állampolgárát Antonio de Jesus Amoret Grafot használta. Jákovlev ellen nemzetközi körözést rendeltek el, európai elfogató parancsot (European Arrest Warrant) adtak ki.

Hermann Simm 2008. szeptember 21-én került letartóztatásra. Vele együtt vették őrizetbe feleségét Haete Simmet, akit bűnrészességgel gyanúsítanak, igaz, felmentették és három hónap múlva szabadlábra helyezték.

Karrier

Letartóztatásának pillanatában Hermann Simm, aki betöltötte a 61. életévét, már nyugdíjas volt és tanított. 1994-ben nevezték ki Észtország rendőrségi ügyosztályának főigazgatójává, ám egy év múlva leváltották e magas posztról.

1995-ben átkerült a Védelmi Minisztériumba az államtitkok osztálya vezetőjének posztjára, 2000-ben pedig az államtitkok-védelmi osztályt irányította, melynek feladata volt a minisztériumon belül az államtitkok védelmének megszervezése és koordinálása. 2001-től 2006. novemberig Simm Észtország Védelmi Minisztériuma biztonsági osztályának vezetője volt. Majd Simm a Védelmi Minisztériumban, mint tanácsadó folytatta tevékenységét. 2008. márciusban nyugdíjba ment. A biztonsági osztályon dolgozva Simm hozzáféréssel rendelkezett a NATO Top Priority anyagokhoz. 2003. júniusban Simmnek a miniszterelnök, Juhana Partas utasítására 2006. július 17-ig érvényes diplomata útlevelet kapott. Az utasításban szerepel, hogy Simm a diplomata útlevelet a titkosított információk Észtország határain kívülre történő szállításával összefüggésben kapja. Simm volt az észt delegáció vezetője a külföldi országokkal történt, a titkos információk védelméről szóló egyezmény megkötésekor, valamint képviselte Észtországot az EU és a NATO illetékes struktúráival való tárgyalásokon.

Vagyon

Mint azt Észtország Legfőbb Ügyészsége közölte, az őrizetbe vétel pillanatában a Simm család házakkal és földbirtokokkal rendelkezett Észtországban 7 millió korona (500.000 euro) értékben. Mindez zár alá került. Úgy vélik, hogy ezeket Simm az Oroszországnak átadott titkos értesülésekért kapott pénzből szerezte.

Beszervezés

Mint azt az észt kémelhárítás KAPO munkatársai elmesélték a médiának adott interjúban, Simm SZVR általi beszerzésének motívuma a pénz volt, valamint az, hogy 1995-ben a rendőrség vezetőjének posztjáról történt eltávolítása után karrierje meredeken zuhant. Állítják, hogy még a Szovjetunió idején lett beszerelve Moszkvában folytatott tanulmányai idején. Miként a „Le Nouvel Observateur” francia kiadvány írja, hivatkozván Simm volt rendőrségi kollégáira, őt a KGB szervezte be 1970-es évek végén, amikor Moszkvában a BM Akadémián tanult. A Szovjetunió szétesése után békén hagyták, ám a '90-es évek közepén, amikor Simm fontos állami posztot töltött be, az SZVR-nek eszébe jutott. Ügynöki múltjának nyilvánosságra hozatalával zsarolhatták meg.

A hírszerzés számára végzett munka és a lebukás

Észtország Legfőbb Ügyészsége állítja, Simm tevékenységét az orosz SZVR két tisztje irányította: Valerij Zencov és Szergej Jákovlev, aki Antonio de Jesus Amorett Graf Portugália állampolgárának nevére kiállított hamis okmányokat használt. A vád elképzelése szerint, „Jesus” az SZVR illegálisa volt és több éven keresztül élt Madridban, mint portugál üzletember. Az, hogy Jesus hogyan került az ellenséges speciális szolgálatok látókörébe nem ismert, de a nyugati médiák úgy vélik, hogy leleplezésében részt vettek a britek és az amerikaiak. 2007-től figyelés alatt tartották és találkozóit lefotózták. Dél-Európa egyik országában Jesus találkozóját Simmel és annak feleségével lefotózták. Amikor a fényképet átadták az észt félnek, megkezdődött a nyomozás.

Milyen adatokat adhatott át Simm

Hermann Simm őrizetbe vétele a baltikumi köztársaság biztonsági rendszerének legnagyobb kudarca a Szovjetunió szétesése óta, mi több, annak tevékenységétől a NATO országai is szenvedtek, amelyeknek az információihoz hozzáfért. A KAPO által lefolytatott nyomozás véleménye szerint Simm a Védelmi Minisztérium államtitok-védelmi osztályának vezetőjeként megkapta Észtország összes katonai titkát 1996-tól 2006-ig. Hermann Simm 2004-ben Észtország és a NATO közötti kapcsolatok csatornája volt, személyesen utazott Brüsszelbe a NATO főhadiszállására a titkos dokumentumokért, és erre kapta a speciális diplomata útlevelet. Úgy vélik, hogy átadta az Észtországnak szánt „NATO Cosmos Top Secret” megjelölésű dossziét az orosz hírszerzésnek.

Ezen kívül, Hermann Simm osztályán keresztül mentek azok a katonai dokumentumok, melyeket Észtországba küldtet azok az országok, melyekkel az aláírta a titkos információk cseréjéről szóló megállapodást. Ahogy a Postmees észt újság saját nyomozásában megállapítja, Simm birtokában voltak a fegyver-eladási tervekről szóló projektek, titkos objektumok beléptetésének részletes leírásai, missziókban résztvevő tisztek nevei.

A KAPO hivatalos képviselője a „Le Nouvel Observateur”-nak elmondta, hogy Simm sokat tudott az észt hírszerzés lehetőségeiről, munkája irányairól, felszereléséről, többek között az információk lehallgatásának területéről. Ez fontos, mivel Észtországból folyik az orosz katonai tevékenység „lehallgatása” Szent-Pétervár körzetében, ahol sok katonai gyakorlat zajlik. Ezen kívül Hermann Simm adatokkal rendelkezett a szövetségen belüli információátadás rendszeréről és, feltehetően, a rejtjelzés egy sor nagyon titkos módszeréről. Mint azt a Der Spiegel írta, a német fél gyanítja, hogy Simm információkat adhatott át az orosz hírszerzésnek a Németországban kidolgozott Elcrodre rejtjelzési rendszeréről, melynek segítségével rejtjelezik a telefonbeszélgetéseket, dokumentumokat és faxokat a NATO főhadiszállásán Brüsszelben.

Szolgálati kötelességeinél fogva ő foglalkozott az észt katonák akreditáció-jával a NATO-ba és rendelkezett minden rájuk vonatkozó információval.

Az USA hírszerzési költségvetése elérte a 75 milliárdot*

Az USA hírszerző tevékenységre fordított kiadásai tovább nőnek. A napokban feloldották a hírszerzési kiadások titkosítását és kiderült, hogy csak az utóbbi két évben azok jelentősen emelkedtek.

Mint az USA nemzeti hírszerzésének igazgatója Dennis Blar közölte, jelenleg a hírszerző közösség tevékenységére 75 milliárd megy el évente. Ez a szám, tájékoztat a Reuters, magába foglalja a katonai hírszerzés kiadásait is, amit a hadsereg tevékenységének támogatására költenek Afganisztánban, Irakban és a világ más országaiban.

2007-ben Washington bejelentette, hogy az amerikai hírszerzés nem teljes költségvetése 43, 5 milliárd dollár, 2008-ban – 47, 5 milliárd. Mint Blar – aki koordinálja a 16 ügynökségből álló USA hírszerző közösségének munkáját – megjegyezte ebben a szférában 200 ezer főt foglalkoztatnak.

* Forrás : www.agentura.ru

A Federation of Amerika Scientists-ben a titkosításért felelős projekt vezetőjének Steven Aftergood – aki a speciális szolgálatok dokumentumai titkosításának feloldásával foglalkozik – szavai szerint korábban csak két alkalommal hozták nyilvánosságra a költségvetés e célra költött kiadásait. A Kongresszus dokumentumaiból ismert, hogy az amerikai hírszerzés 1997-ben 26,6 milliárdot kapott beleértve a katonai hírszerzés 10 milliárdját is, 1998-ban pedig 26,7 milliárdot. Dennis Blar nyilatkozata ugyancsak feltárta, hogy a legnagyobb mértékben a katonai hírszerzés programjainak kiadásai nőttek, melyekre 25-től 30 milliárd dollár kerül elköltésre a teljes 75 milliárdból.

Az állam hírszerzési kiadásaira vonatkozó adatainak titkosítás alóli feloldása a Kongresszus és ügyvédi csoportok komoly nyomására történik. Ám a speciális szolgálatok mindig abban érdekeltek, hogy minél többet eltitkoljanak a közvélemény elől. Például, a Bush adminisztráció, nyilvánosságra hozva a 16 amerikai hírszerző ügynökség kiadásairól szóló adatokat 2008. évben (47,5 milliárd dollár) nem vette be oda azt az összeget, amelyet az állam a katonai hírszerzésre költött.

Ennek ellenére, Aftergood véleménye szerint, nem volt semmi komoly oka ezt a számot titokban tartani. „Ez a titkosítás feloldás nem tár fel semmiféle fontos forrást, módszert vagy műveletet, – jelentette ki a Reutersnek Aftergood, hozzátéve – az információk nyilvánosságra hozatala, amit Blar megtett, feltételezi, hogy a lényegesen átgondoltabb megközelítése a titkosságnak a hírszerzés területén nem is olyan távoli. De ez idő függvénye”.

Oroszországban a közvéleménynek nincs lehetősége információt kapni a speciális szolgálatok kiadásairól, ugyan úgy, mint azok létszámáról. Mint Ivan Szafrancsuk, a Világ biztonsága Kutatóintézet moszkvai képviselőjének igazgatója – aki igyekszik kimutatni az állam kiadásait erőszakszerveire – elmagyarázta, Oroszországban még a speciális szolgálatokra jutó kiadások megközelítő száma sem ismert, mivel azok nem különülnek el a teljes biztonsági blokk kiadásaitól.

CONTENTS

	Page
<i>EVALUATIONS, ANALYSES, STUDIES</i>	
Gréta Czene – György Szternák The system of means of the European Union to handle crisis and to develop the African continent.....	5
Mihály Récsei The control of the legal trafficking of the internationally controlled products and technologies, as well as of the military-technical equipment and services	23
Zoltán Szombati The prevention of the spreading of chemical weapons	43
Tamás Kenedli – János Béres Information-fusional centers and information-sharing are the ways of the future	58
<i>CURRENT ISSUES</i>	
Attila Gulyás What is worth knowing about the Google Chrome	69
Mihály Récsei A new episode in the life of the Multinational Industrial Security Workshop	85
<i>CONSULTATION</i>	
Krisztián Varga Functional necessity? - The state engagement of the military private companies	95
Álmos Péter Kiss Islamic fundamentalism and political violence in Europe	115
Ferenc Dávid Contributions and experiences regarding the North Iraki situation	142
<i>FORUM of PhD CANDIDATES</i>	
László Sikedi The influence of the reform of the armed forces on the development of the settlements in Hungary	157

	Page
Károly Tanai	
Attributes of the secret-service communication	172
Imre Dobák	
The Euro-region Carpathians with security-geographical eyes.....	183
János Besenyő	
.Female terrorists in the radical Islam, new security challenges in the 21. Century	195
Beáta Szlavikovszky	
The Hungarian cultural foreign policy in the era of ministers Kunó Klebelserg and Bálint Hóman	206
Éva Ladányi	
The millet system and tanzimat reforms	217
 <i>FROM THE HISTORY OF SECURITY SERVICES</i>	
Ervin Antal Szabó	
<i>Scetches from the history of Russian intelligence</i>	
The man, who stood there at the birth of the "Cambridge fives"	228
 <i>SCIENCE LIFE – TRAINING</i>	
Jenő Izsa	
Report about the Sándor Radó memorial conference	235
 <i>NEWS, EVENTS, INFORMATION</i>	
Ervin Antal Szabó	
<i>Selection of Foreign Media Articles on National Security Issues</i>	
The Talibs of Pakistan remained without leaders	243
Simm received 12,5 years for the work carried out for the SVR ..	245
The intelligence-budget of the USA reached the 75 billion	248
Contents	250
<i>Our Authors</i>	252

SZERZŐINK

Dr. Szternák György egyetemi tanár, CSc

ZMNE Összhaderőnemi Műveleti Intézet igazgató

Czene Gréta

ZMNE PhD hallgató

Récsei Mihály ezredes

KBH igazgató helyettes, ZMNE PhD hallgató

Szombati Zoltán mk. ezredes

MH Petőfi Sándor 93. vegyivédelmi zászlóalj parancsnoka

Dr. Béres János

Kenedli Tamás r. őrnagy

ORFK Elemző és Koordinációs Igazgatóság kiemelt főreferens, ZMNE PhD hallgató

Gulyás Attila alezredes

KBH osztályvezető

Varga Krisztián

HM Kommunikációs Főosztály szakreferens

Kiss Álmos Péter

ZMNE PhD hallgató

Dávid Ferenc

PTE BTK hallgató

Sikesdi László alezredes

KBH osztályvezető, PhD hallgató

Tanai Károly alezredes

KBH kiemelt főreferens

Dobák Imre

PTE PhD hallgató

Besenyő János őrnagy

HM KEKK osztályvezető, ZMNE PhD hallgató

Dr. Szlavikovszky Beáta

Ladányi Éva

OKM Szakdiplomáciai Főosztály, PhD hallgató

Szabó Ervin Antal alezredes

KBH osztályvezető-helyettes

Dr. Izsa Jenő nyá. ezredes

ZMNE szakfelelős egyetemi docens